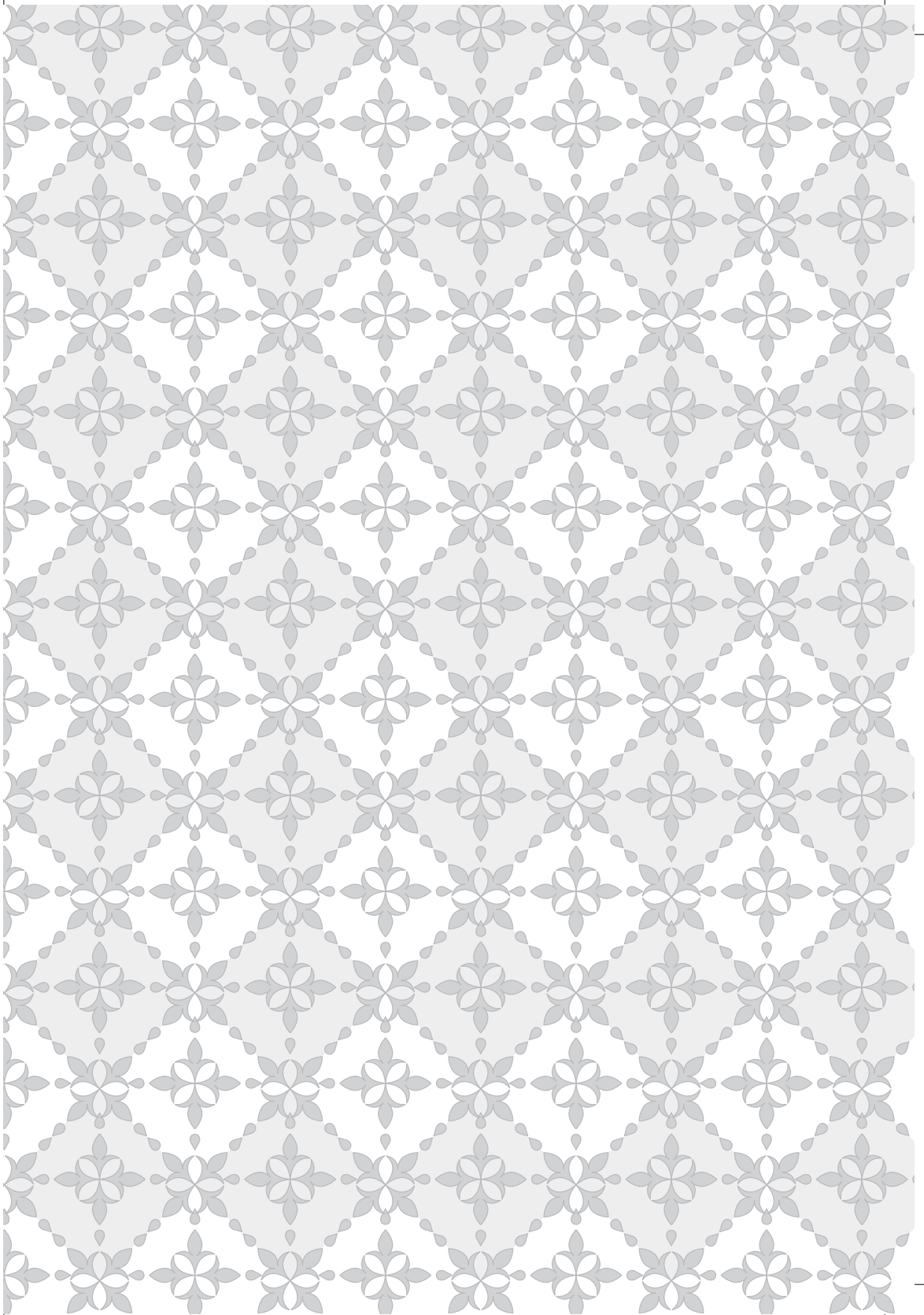

אהלי הלכה

הלכות
ימים נוראים

אהלי הלכה

הלכות ימים נוראים מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

אלול תשפ"ג

כתיבה:

הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג
הרב אליעזר יצחקי

מערכת:

הרב בן ציון משה אלאגזי
הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון:

'שפה ברורה' 054-4852279
אפרת אורנשטיין 050-7955771

בהוצאת מכון התורה והארץ

שבי דרום (כפר דרום טובב"א)
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אתר: www.toraland.org.il
דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

ISBN 978-965-599-974-7

תוכן העניינים

15	מכתב ברכה
17	הקדמה

חודש אלול וראש השנה

21	מבוא	ראש השנה - המלכות והדין
29	פרק א	חודש אלול ומנהגיו
43	פרק ב	ערב ראש השנה
50	פרק ג	הוספות ושינויים בתפילות ראש השנה
58	פרק ד	סעודת ליל ראש השנה ואכילת ה'סימנים'
66	פרק ה	שחרית וקריאת התורה
69	פרק ו	מצוות שופר
81	פרק ז	החייבים במצוות שופר וכוונה לצאת ולהוציא
84	פרק ח	ברכת השופר
89	פרק ט	דיני השופר והתקיעות
96	פרק י	תפילת מוסף
101	פרק יא	התקיעות בתפילת מוסף ולאחריה
106	פרק יב	טעות בתקיעות
112	פרק יג	שינה ביום ראש השנה, ותשליך
115	פרק יד	יום טוב שני של ראש השנה

עשרת ימי תשובה

125.....	פרק טו עשרת ימי תשובה
128.....	פרק טז מצוות התשובה
139.....	פרק יז תשובה על עברות שבין אדם לחברו
149.....	פרק יח דיני התפילות בעשרת ימי תשובה

יום הכיפורים

161.....	מבוא טהרתם של ישראל ביום הכיפורים
----------	-----------------------------------

ערב יום הכיפורים ולילו

171.....	פרק יט דיני ערב יום הכיפורים
181.....	פרק כ הדלקת נרות וברכת הבנים
185.....	פרק כא כניסת היום הקדוש ו"כל נדרי"
195.....	פרק כב מצוות הווידוי
200.....	פרק כג תפילת ערבית ומנהגי ליל יום הכיפורים

איסור מלאכה ומצוות העינוי

205.....	פרק כד איסור מלאכה ומצוות העינוי
209.....	פרק כה אכילה ושתייה
212.....	פרק כו רחצה וסיכה
217.....	פרק כז נעילת הסנדל ותשמיש המיטה
220.....	פרק כח דיני התענית לקטנים

תוכן העניינים

פרק כט חולה שיש בו סכנה..... 225

פרק ל אכילה ושתייה לשיעורים..... 230

פרק לא מעוברת, יולדת ומניקה..... 237

סדר היום הקדוש

פרק לב שחרית..... 242

פרק לג מוסף ומנחה..... 246

פרק לד תפילת נעילה..... 251

פרק לה צאת היום הקדוש והבדלה..... 257

הערות למעיין..... 264

תוכן מפורט

- 15 מכתב ברכה
- 17 הקדמה

חודש אלול וראש השנה

- 21 **מבוא ראש השנה - המלכות והדין**
- מלכות ה' על ידי בריאת האדם • יום הדין - ביטוי למלכות ה' • שמחה בהמלכת ה' • המלכת ה' בראש השנה - התשתית לתשובת האדם
- 29 **פרק א חודש אלול ומנהגיו**
- חודש אלול • אמירת סליחות • תקיעת שופר • אמירת "לדוד ה' אורי וישעי" • תפילה על אנשים שיצאו לתרבות רעה • הראוי להיות שליח ציבור בסליחות ובימים נוראים • אָבֵל בתור שליח ציבור • ברכת "לשנה טובה תכתב ותחתם"
- 43 **פרק ב ערב ראש השנה**
- מנהג התענית בערב ראש השנה • אמירת תחנון • תקיעת שופר • התרת נדרים • תפילה בבית הקברות • כיבוס ותספורת לכבוד ראש השנה • טבילה במקווה • פיוס ובקשת מחילה
- 50 **פרק ג הוספות ושינויים בתפילות ראש השנה**
- חתימת ברכת "אתה קדוש" • בקשות שנוספו בתפילות עשרת ימי תשובה • שינוי בחתימת תפילת עמידה • שינוי נוסח הקדיש • תפילת עמידה בכריעה בראש השנה • הגבהת הקול בתפילת עמידה בראש השנה • בכייה בתפילת ראש השנה • בקשות פרטיות בתפילה • ברכת איש לרעהו בראש השנה

- פרק ד** **סעודת ליל ראש השנה ואכילת ה'סימנים'** 58
שמחת החג ואימת הדין בראש השנה • אכילת הסימנים • תכלית
אכילת הסימנים • סדר אכילת הסימנים • אכילת אגוזים בראש
השנה • אכילת מאכלים מתוקים • "יעלה ויבוא" בברכת המזון
- פרק ה** **שחרית וקריאת התורה** 66
קימה בעלות השחר • תפילת ותיקין • אמירת פיוטים ופתיחת
ארון הקודש בזמן אמירתם • אי אמירת הלל • הקריאה בתורה
וההפטרה • עלייה לתורה של בעל התוקע ושליח הציבור
- פרק ו** **מצוות שופר** 69
טעם מצוות שופר • מצוות שופר מהתורה • התקנה לתקוע
שלושים קולות • משמעות קולות השופר • מצוות שופר כאשר
ראש השנה חל בשבת • 'תקיעות דמעומד' ו'תקיעות דמיושב'
• תקיעות בתפילת לחש • המנהג לתקוע מאה קולות • מספר
התקיעות למתפלל ביחידות ולנשים • זמן מצוות שופר • אכילה
לפני התקיעות
- פרק ז** **החייבים במצוות שופר וכוונה לצאת ולהוציא** 81
נשים • קטנים • מי ראוי להוציא אחרים ידי חובתם במצווה •
חירש • כוונה לקיים את המצווה בשמיעת התקיעות • כוונת
התוקע להוציא אחרים ידי חובתם
- פרק ח** **ברכת השופר** 84
דיבור בין הברכה לתקיעות • דיבור בין 'תקיעות דמיושב'
'לתקיעות דמעומד' • עמידה בשעת הברכות • כיסוי השופר
ואחיזתו • ברכת שופר לנשים • ברכה ברוב עם • ברכת השופר
כאשר התוקע כבר קיים את המצווה
- פרק ט** **דיני השופר והתקיעות** 89
השופר • מקום התקיעה ואופן הנחת השופר • הקראת סדר
התקיעות לבעל התוקע • התקיעה • אורך התקיעה • התרועה
והשברים • תקיעת שברים-תרועה • שמיעת קולות השופר
במכשיר שמיעה • תקיעות בשלוש השעות הראשונות של היום

- 96..... **תפילת מוסף** פרק י
 עניינה של תפילת מוסף בראש השנה • הפסוקים בברכות
 מלכויות, זיכרונות ושופרות • תשע ברכות כנגד הזכרת שם
 ה' תשע פעמים בתפילת חנה • תפילת "עלינו לשבח" בברכת
 מלכויות • תפילת מוסף בשלוש השעות הראשונות של היום •
 איסור התענית בראש השנה
- 101..... **התקיעות בתפילת מוסף ולאחריה** פרק יא
 תקיעות השופר בתפילת מוסף • תקיעות בתפילת לחש •
 התקיעות שלאחר מוסף • תקיעות שלא לצורך
- 106..... **טעות בתקיעות** פרק יב
 כל יחידה של שלושה קולות - בפני עצמה • מתי יש לחזור
 ולתקוע מתחילת יחידת הקולות • תקיעה מוטעית שנתקעה
 בחלקה • קולות השופר הנשמעים מבית כנסת אחד למשנהו •
 תקיעה שלא הצליחה • סיכום
- 112..... **שינה ביום ראש השנה ותשליך** פרק יג
 שינה בראש השנה • תשליך
- 115..... **יום טוב שני של ראש השנה** פרק יד
 ראש השנה מן התורה - יום אחד • קידוש החודש על פי הראייה
 • קביעת ראש השנה יומיים • טעם פנימי לקביעת ראש השנה
 יומיים • ראש השנה יומיים - בשמים ובארץ • ברכת "שהחיינו"
 ביום השני של ראש השנה • סימני הסעודה ביום השני של ראש
 השנה • ברכת "לשנה טובה תכתב" ביום השני של ראש השנה •
 ברכת "שהחיינו" לפני התקיעות ביום השני של ראש השנה •
 הכנה מן היום הראשון ליום השני של ראש השנה

עשרת ימי תשובה

פרק טו עשרת ימי תשובה 125

פרק טז מצוות התשובה 128

זיכוך, טהרה וקרבת ה' • הפתח לתשובה בכל מצב • מצוות התשובה • עיקרי התשובה • הרהור תשובה • מדרגות התשובה • תשובה על עברות חמורות • תשובה גמורה • תשובה חלקית • שמחת התשובה • הביטחון בתשובה

פרק יז תשובה על עברות שבין אדם לחברו 139

חשיבות תיקון עברות שבין אדם לחברו • חובת הפיוס • הפגיעה המחייבת פיוס • פיוס על אמירת לשון הרע • חובת הפיוס בערב יום הכיפורים • תשלום חובות כספיים לפני יום הכיפורים • דיני הפיוס • כיצד מפייסים • פיוס עד שלוש פעמים ובצירוף שלושה אנשים • פיוס לרבו או להוריו • הזכרת החטא בבקשת המחילה • בקשת מחילה כאשר חברו כבר מחל • מחילה בפה ולא בלב • בקשת מחילה כשהנפגע אינו בחיים • החובה למחול

פרק יח דיני התפילות בעשרת ימי תשובה 149

אמירת ה' הוא האלוקים' • אמירת "שיר המעלות" לפני "ישתבח" • שינוי נוסח הקדיש • חתימת ברכת "אתה קדוש" • אדם שטעה בחתימת הברכה • שליח ציבור שטעה בחתימת הברכה • אדם המסופק אם טעה בחתימת הברכה • "המלך הקדוש" בברכת מעין שבע • חתימת ברכת "השיבה שופטינו" • בקשות שנוספו בתפילות עשרת ימי תשובה • שינוי בחתימת תפילת עמידה • אמירת "אבינו מלכנו" • שבת תשובה • ברכת הלבנה בעשרת ימי תשובה

יום הכיפורים

161. **מבוא טהרתם של ישראל ביום הכיפורים**
 יום הכיפורים - קרבה או ריחוק • יום הכיפורים - יום סליחה, טהרה וכפרה • הארת מהותם הנצחית של ישראל ביום הכיפורים • תשובתם של ישראל מתוך הארת מעלתם • הארת נשמתם של ישראל ותיקון עברות שבין אדם לחברו • האמון במהות הפנימית הטובה ותשובת האדם

ערב יום הכיפורים ולילו

171. **פרק יט דיני ערב יום הכיפורים**
 סדר התפילה בערב יום הכיפורים • אמירת סליחות • אמירת "מזמור לתודה" • אמירת "אבינו מלכנו" • התרת נדרים • מנהג הכפרות • מצוות אכילה בערב יום הכיפורים • טבילה בערב יום הכיפורים • תפילת מנחה של ערב יום הכיפורים • סעודה מפסקת • גלויות להקלת הצום • תוספת יום הכיפורים • הכנות כלליות ליום הכיפורים

181. **פרק כ הדלקת נרות וברכת הבנים**
 הדלקת נרות • נר נשמה ו'נר הבריא' • נר להבדלה • ברכת הבנים

185. **פרק כא כניסת היום הקדוש ו"כל נדרי"**
 עטיפת הטלית • אמירת תפילה זכה ו"לך אלי תשוקתי" • בקשת מחילה • אמירת "כל נדרי" • המשמעות ההלכתית של "כל נדרי" • הוצאת ספרי התורה • התרת התפילה עם העבריינים • דרך אמירת "כל נדרי" • זמן אמירת "כל נדרי" • ברכת "שהחיינו" • החזרת ספרי התורה

195. **פרק כב מצוות הווידוי**
 מצוות הווידוי • המצווה להתוודות ביום הכיפורים • וידוי בתפילות היום • דרך אמירת הווידוי

200. **פרק כג תפילת ערבית ומנהגי ליל יום הכיפורים**
 תפילה בכוונה, באימה וביראה • תפילה בעמידה • אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם • תפילת עמידה בכריעה ביום הכיפורים • הגבהת הקול בתפילת עמידה ביום הכיפורים • אמירת פיוטים ופתיחת ארון הקודש בזמן אמירתם • מנהגי ליל יום הכיפורים

איסור מלאכה ומצוות העינוי

205. פרק כד **איסור מלאכה ומצוות העינוי**
איסור מלאכה • מצוות העינוי • טעם מצוות העינוי ביום הכיפורים
209. פרק כה **אכילה ושתייה**
אכילה ושתייה פחות מכשיעור • שיעורי האכילה והשתייה שחייבים עליהם כרת • חולה שאין בו סכנה • נטילת תרופה ואכילת דבר שאינו ראוי לאכילה
212. פרק כו **רחצה וסיכה**
רחצה שאינה של תענוג • שטיפת הפה וצחצוח שיניים • נטילת ידיים לאכילת לחם ולברכת כהנים • נטילת ידיים בהשכמת הבוקר • נטילת ידיים לאחר עשיית צרכים • העברת בד רטוב על הגוף • סיכה • סיכה לצורך רפואה
217. פרק כז **נעילת הסנדל ותשמיש המיטה**
נעילת הסנדל • נעלים איכותיות שאין בהן עור • נעל שיש בה מעט עור • נעילת נעלי עור שלא לשם תענוג • תשמיש המיטה
220. פרק כח **דיני התענית לקטנים**
חינוך לתענית יום הכיפורים • תענית לילדים בגיל מצוות • אכילה ושתייה לקטנים • חינוך לאיסור רחצה וסיכה • חינוך לאיסור נעילת הסנדל
225. פרק כט **חולה שיש בו סכנה**
איסור התענית לחולה שיש בו סכנה • אכילה ושתייה כפי הצורך למניעת הסכנה • קביעת מצב החולה לעניין התענית • עירוי נוזלים לחולה למניעת הצורך בשתייה • קידוש וברכות לחולה שהותר לו לאכול ולשתות • הליכת החולה לבית הכנסת
230. פרק ל **אכילה ושתייה לשיעורים**
סיבת האכילה והשתייה לשיעורים • שיעור 'כותבת הגסה' • 'כדי אכילת פרס' בין אכילה לאכילה • שיעור 'מלוא לוגמיו' • 'כדי אכילת פרס' בין שתייה לשתייה • אי ההמתנה בין שתייה לאכילה • ברכה אחרונה

237..... **פרק לא מעוברת, יולדת ומניקה**
מעוברת • יולדת • מניקה

סדר היום הקדוש

242..... **פרק לב שחרית**
תפילת ותיקין • ברכת "שעשה לי כל צרכי" • פרשת העקדה
• פסוקי דזמרה • אי אמירת הלל • הקריאה בתורה וההפטרה
תפילת "יזכור"

246..... **פרק לג מוסף ומנחה**
סדר העבודה • כריעה בסדר העבודה • אמירת "אין כאלקינו"
ופיטום הקטורת • תפילת מנחה

251..... **פרק לד תפילת נעילה**
זמן תפילת נעילה • פתיחת ארון הקודש • שינוי נוסח התוספות
בתפילה • ברכת כהנים • סיום תפילת נעילה ותקיעת השופר

257..... **פרק לה צאת היום הקדוש והבדלה**
צאת הצום • נטילת ידיים • ערבית • ברכת הלבנה • הבדלה •
ברכה על האש • נר שהודלק לשם אורה • הבדלה על ידי נשים •
סעודה בסיום הצום • בניית סוכה

264..... **הערות למעיין**

מכתב ברכה

לכב' הרב מאיר בראלי שליט"א וצוות העוסקים בבירור
ההלכות וכתובתן ב"אהלי הלכה"

שלו' רב לאוהבי תורתך וכו'.

יישר כוחכם על עבודתכם הגדולה בבירור ההלכות, פסיקתן
והסברתן בסגנון השווה לכל נפש.

התייחסתם גם לשאלות חדשות העולות על הפרק, יגעתם
וחיפשתם בספרי הפוסקים האחרונים, ומצאתם הכרעות
בשאלות אלו. ציינתם את המקורות לכל פסיקה, על מנת שכל מי
שמעוניין לדעת על מי אתם סומכים, יוכל לעיין במקור וללמוד
על מה הוא מסתמך. זו דרכה של תורה, שצעירים מסתמכים על
זקנים, וזקנים על זקנים מהם. כולם רואים את עצמם אחראים
להמשך רצוף של התורה, מסיני ועד לעתיד לבוא.

יישר חילכם לאורייתא, ואני מאחל לכם שתזכו להפיץ את עמל
תורתכם ברבים ולזכות את עם ישראל בלימוד הלכה למעשה,
לשמור ולעשות ולקיים.

וזכות הרבים תעמוד לכם להתברך בכל מיילי דמיטב. ה' יסייע
בידכם לגדול בתורה, ללמוד וללמד, ולהגדיל תורה ולהאדיר.

כעתירת
הרב יעקב אריאל
רמת גן

הקדמה

משה קיבל תורה מסיני. לא רק תורה קיבל משה רבנו מסיני, אלא גם הדרכה איך ללמדה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה עד שתהא סדורה בפייהם, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפנייהם – כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". לא די ללמד את ההלכה באופן שתהיה סדורה בפי הלומד, אלא יש גם ללמד את טעמה של כל הלכה.

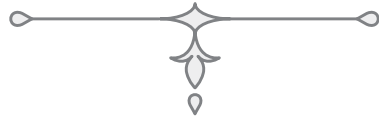
בחיבור שלפנינו השתדלנו לכנס הלכות באופן שתהיינה בהירות, סדורות ומובנות בטעמיהן. כדרכנו בכרכים הראשונים על הלכות חנוכה, פורים, פסח, מועדי אייר, ספירת העומר ובין המצרים, שהתקבלו בסייעתא דשמיא בשמחה וברצון, כך גם בכרך זה, השתדלנו שלא לערוך משל עצמנו מאומה. אין מגמתנו בחיבור זה לחדש קולות או חומרות, שיטות הלכתיות או דרכי הוראה. מגמתנו להביא את ההלכה המסורה והמקובלת בישראל, על פי גדולי הפוסקים שעם ישראל נשען עליהם – מרן השלחן ערוך, הרמ"א וגדולי האחרונים. במקום שהאחרונים נחלקו בקביעת ההלכה, סמכנו סמיכה של ממש על המשנה ברורה, "שקבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק, מבוסס, שהלכה כמותו בכל מקום" (מאמרי הראי"ה ח"א עמ' 132), מלבד במקומות שגדולי הדור הבאים אחריו נטו מפסקיו, או במקרים שבהם יוצאי ספרד אינם נוהגים כמותו.

בשאלות המתחדשות, המסורות לגדולי תלמידי החכמים שבדור, או במקומות שבהם הכרעת ההלכה אינה ברורה, נועצנו במורנו ורבנו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, המלווה את המכון ומדריכו מראשית דרכו. יאריך ה' ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויזכה להמשיך להרביץ תורה לעדרים הצמאים לדבר ה', זו הלכה.

תפילתנו שמפעל זה יהיה בבחינת מוסיף והולך, להאיר את אורחות חיינו היהודיים בימות החול, במועד ובשבת.

**חודש אלול
וראש השנה**

מבוא ראש השנה המלכות והדין

ראש השנה הוא יום מרכזי בחיי כל יהודי. מצוות חשובות ומנהגים רבים בו, והכנות מיוחדות נעשות לקראתו בחודש אלול שלפניו. אמנם מהו עניינו ומהותו של יום מיוחד זה? בתורה, אין עניינו מפורש, ונאמר רק שהוא "יום תרועה" ומצווה לתקוע בו בשופר. אך מתפילות ראש השנה ומדברי חז"ל, אנו למדים על שני עניינים עיקריים הכלולים בו: ראשית, ראש השנה הוא יום המלכת ה' עלינו. "אמרו לפני מלכויות כדי שתמליכוני עליכם"¹ – זו ליבת התפילות, ואחד הטעמים המרכזיים למצוות השופר. ושנית, ראש השנה הוא יום הדין, כנאמר בתפילת ראש השנה: "ועל המדינות בו ייאמר איזו ולחרב ואיזו לשלום... ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמוות".

במבט ראשון, נראה ששני ענייני מהות אלו לא רק שאינם קשורים זה בזה, אלא שמתלוות להם הרגשות מנוגדות: המלכת ה' מעוררת שמחה, כמו שכתוב על הגאון מווילנה, שהיה "שמח מאוד בעת תקיעת שופר, וכן אמר שצריך להיות ברוב שמחה וחדוה, כדוגמת המדינה ביום שממליכים מלך ומעטרים אותו, כן אנחנו בתקיעת שופר ממליכים להקב"ה בכל העולמות, שאנחנו עמו"². ולעומת זאת, העמידה בדין מעוררת פחד ויראה, כנאמר בגמרא: "אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש

1. ראש השנה טז א.

2. כתר ראש אות קד.

ברוך הוא: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה (הלל) לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו – וישראל אומרים שירה³.

אם כן, כיצד חברו שני ענייניו השונים של ראש השנה זה לזה, האם הם שניים שצורפו ליום אחד או שמתלכדים הם לשורש אחד?

מלכות ה' על ידי בריאת האדם

המפתח להבנת הקשר בין שני עניינים אלו נעוץ בהיות ראש השנה יום בריאת האדם⁴. א' בתשרי הוא היום השישי לבריאת העולם, ובו נברא אדם הראשון והתגלתה מלכות ה' בעולם. כיצד? הגר"א בפירושו לספר משלי, מבחין בין ממשלה למלוכה: ממשלה היא בעל כורחם של הנתינים, ומלוכה היא לרצונם⁵. כדי שיהיה מלך, צריך שיהיו נתינים המקבלים עליהם את מלכותו – "אין מלך בלא עם". על כן ביום בריאת האדם, מתחילה מלכות ד' להתגלות בעולם, כיוון שהאדם, כבן בחירה, קיבל עליו את מלכותו. ואכן, בכל יום שישי היו אומרים במקדש את השיר "ה' מלך גאות לבש", ומסבירה הגמרא: "על שם שגמר מלאכתו, ומלך עליהן"⁶, ומפרש הרמב"ם: "ביום שישי, שבו נשלמו מעשה בראשית ונברא גם האדם המבין רוממות ה', אומרים 'ה' מלך גאות לבש"⁷.

3. ראש השנה לב ב.

4. ר"ן ראש השנה ג א (בדפי הרי"ף). ועיין שם, שזאת לשיטת רבי אליעזר, הסובר שבתשרי נברא העולם, אבל לדעת רבי יהושע, בניסן נברא העולם. ועיין ראש השנה כז א, שנוסח תפילת מוסף שבה אנו אומרים "זה היום תחילת מעשיך", מתאים לשיטת רבי אליעזר.

5. ביאור הגר"א למשלי פרק כז פסוק כז.

6. ראש השנה לא א.

7. פירוש המשנה לרמב"ם תמיד פרק ו משנה ז.

בראש השנה, מלך אפוא הקב"ה על עולמו. ואכן, טעם מרכזי למצוות השופר הוא ללמד על המלכות ה' ביום בריאת האדם, כמו שכתב רבנו בחיי: "כיוון שביום זה ברא העולם והיה מלך, כי אין מלך בלא עם, ודרך מלכי הארץ לתקוע בשופר בתחילת מלכותם, ועל כן צָנְנו שנתקע בשופר ביום זה בתחילת מלכותו, ללמד כי מלך אלוקים על גוים אלוקים ישב על כסא קדשו"⁸.

כפי שמלך ה' על מעשיו על ידי בריאת האדם ועל ידי הכרת האדם במלכותו, כך בכל שנה מתחדשת מלכות ה' בעולם על ידי קבלת מלכותו עלינו. בראש השנה אנו תוקעים בשופר, ממליכים את ה' ומתפללים שנכיר במלכותו, שלא נהיה משועבדים לשום כוח זר זולתו, שנקבל עלינו עול מלכותו ונעבוד אותו בחיינו הלאומיים והאישיים⁹. אנו מבקשים שכבוד ה' יתגלה בחיי האומה, ושהעולם כולו יכיר במלכותו ויעבוד אותו.

יום הדין - ביטוי למלכות ה'

על הקשר הרעיוני בין מלכות ה', שהתחילה ביום בריאת האדם, ליום הדין, ניתן ללמוד מדברי רש"י, המסביר מדוע חותמים את ברכת "אתה קדוש" בתפילת העמידה בעשרת ימי תשובה ב"המלך הקדוש", ולא ב"הא-ל הקדוש" כמקובל בכל ימות השנה; וזו לשונו: "לפי שבימים הללו הוא מראה מלכותו לשפוט את העולם"¹⁰. מדבריו עולה כי משפט הוא ביטוי של מלכות. כיצד?

8. ספר כד הקמח ראש השנה מאמר ב ד"ה ועוד במצוה.

9. עיין אור המאיר דברים לסוכות ד"ה ולקחתם לכם: "זהו עיקר מגמת נפשינו בתקיעת שופר וסדר התפלות, לקבל עלינו עול מלכותו מחדש, כי מי שנגרר ח"ו אחר תאות לבו מעצת המלך זקן וכסיל, אין לך עבד גדול מזה, שאינו ברשות עצמו ואל כל אשר יחפוץ המלך זקן יטנו... ולזה עיקר הבקשה להמליך עלינו מלכותו ית' שיהא מושל על מלא קומתינו... ועיקר כוונתנו לקבל עול מלכותו עלינו, לעובדו יתברך יומם ולילה".

10. רש"י ברכות יב ב ד"ה המלך.

משמעות מלכות ה' על עולמו היא שיש לעולם מגמה ותכלית אלוקיות, שאליהן הוא מתקדם ואותן עליו לגלות. ועל כן ביום שמתחדשת בו מלכות ה', הקב"ה בוחן באיזו מידה העולם כולו מתקדם לקראת ייעודו, ובאיזו מידה כל אחד מהברואים מקדם את העולם לקראת תכליתו.

מציאות של דין נגזרת מקשר, מקרבה ומשייכות. היותנו נידונים מלמד שאנו שייכים למגמת התיקון האלוקית של העולם. ככל שאדם משמעותי יותר עבור התכלית של תיקון העולם, כך דינו חשוב ומדויק יותר. לכן ישראל קודמים לאומות העולם בדין¹¹. אילו לא היינו חשובים בעיני ה', גם לא היה חשוב לפניו שנמלא את ייעודנו, והוא לא היה דן אותנו. אך כיוון שהוא אוהב אותנו ואנו חשובים לפניו ושייכים למגמת התיקון האלוקית, הוא מעמידנו בדין¹². גם העונשים הנגזרים במשפט, אין תכליתם לצער אותנו חלילה, אלא לעזור לנו להגיע לייעודנו ולתכליתנו, שהם המעלה והאושר שאין למעלה מהם – לגלות את שם ה' בעולם.

נמצא אפוא שמלכות ה' ויום הדין קשורים זה לזה בקשר הדוק, אף שהרגשה שונה מלווה את כל אחד מהם, ולשתי הרגשות אלו יש מקום בעבודת האדם בראש השנה.

שמחה בהמלכת ה'

היכולת לשמוח במלכות ה' בראש השנה אינה טבעית. בדרך הטבע, אדם שיש לו דין ומשפט הוא ירא וחרד, ואינו שמח. תחושת השמחה בראש השנה נובעת ממסירות הנפש של ישראל על ה' ומדבקותם בו. אף שראוי היה להם ביום זה לבכות ולהתחנן לפני ה' שירחם עליהם בדין – הם משליכים נפשם מנגד ושמחים ביום חידוש מלכותו. עניין זה מבואר בדברי החתם סופר:

11. ראש השנה ח ב.

12. עיין חידושי אגדות למהר"ל ראש השנה דף טז א ד"ה דתניא הכל.

"ראש השנה הוא יום שמחה ויום טוב, אך לעומת זה הוא יום חרדת הדין ותחלה לימי התשובה, ואם לא עכשיו אימתו? וראוי לבכות ולהתפלל ולבקש רחמים ותחנונים! אך אמור אומרים עם ה': אנחנו נשליך נפשינו מנגד שלא להתעצב ביום חדות ה' אלוקי ישראל ויום גנוסיא שלו (-יום חידוש מלכותו) ונשמח עמו ויעבור עלינו מה. ואמנם זה גורם רחמים יותר מכמה תעניות, בְּרָאוֹת הקב"ה שהם אינם חסים על בקשת חיהם מפני כבודו יתברך שמו. וזה מה שאמרו חכמים 'המליכוני עליכם' ביום תחלת מלכות, 'כדי שיעלה זכרוניכם' על ידי זה 'לפני לטובה'¹³.

דברים אלה גם מבארים מדוע אין מתוודים בראש השנה, אף על פי שהוא יום דין. מתוך אותה מסירות נפש של ישראל על כבוד שמים, אין הם עוסקים בווידוי אישי כדי לצאת זכאים בדין, אלא ממליכים עליהם את ה' בשמחה גדולה. הם אף כמעט ואינם מבקשים בתפילות על חייהם האישיים, אלא מתחננים על מלכות ה' שתתגלה. כעין זה, מבואר גם בסידור אשי ישראל, מדוע אין מתוודים ואין מבקשים בקשות אישיות בתפילת ראש השנה:

"הביטה וראה איך תקנו לנו קדמונינו את תפילת ראש השנה שנתקנה רק על כבוד השכינה, שיתגלה כבודו ותיראה מלכותו, כי הלא היה לנו להקהל ולעמוד על נפשינו ביום הדין הגדול והנורא הזה, לבקש חיים וסליחה ומזון ובנים, כי מי לא נפקד כהיום הזה? אך העניין כמו שכתוב בזהר הקדוש: 'ויהי היום ויתיצבו בני האלקים על ה'", 'היום' זהו יום הדין, יום ראש השנה, ו'יבואו בני האלקים להתיצב על ה'", אלו ישראל שבאו לתבוע את עלבון אלוקיהם, שכל העולם צווחים ככלבים: תן לנו חיים! תן לנו מזונות! ואין איש שם על לב לבקש על עלבון ה' ועל שמו המחולל בגויים בעווננו, ואיה איפה יעיז האדם פניו לבקש על

13. דרשות חתם סופר חלק ב דרוש לכ"ז אלול עמ' שסז ד"ה חדות ה'.

נפשו ויתרצה לנפשו מטובת עולם הזה?! ולכן אסרו לנו חז"ל להזכיר שום חטא ועוון, כדי שלא נפנה איש אחרי שרירות ליבו לבקש לנפשו סליחה ומחילה וכפרה על אשר סר מני דרך, וכן לא נפנה איש אחר נגעי לבבו לבקש בנים, חיים ומזונות ולהיות צווחין ככלב... אלא נשליך את כל הדברים הנוגעים לנו אחרי גוינו ויעבור עלינו מה שיהיה, רק נתמרמר כולנו במרירות לבנו ועיינו תרד דמעה ועפעפינו יזלו מים על הדר כבוד אלקינו אשר גלה ואשר נוטל כבוד מבית חיינו ותפארת מלכנו...¹⁴.

לאור הדברים, אנו למדים כי החפץ בהתגלות מלכות ה' הוא שצריך למלא את לבבנו בראש השנה. ככל שאדם חפץ במלכות ה', שמח בה ומבקש עליה בכל לבו, כך הוא עסוק פחות בפחד על גורלו האישי. וככל שהחפץ בגילוי כבוד מלכות ה' ממלא פחות את לב האדם, כך הוא עשוי להיות עסוק יותר באימת הדין ובחשש ממה שיעלה בגורלו האישי.

הנצי"ב מדמה במשל את שמחת האדם בראש השנה, לאדם שהוא אוהבו של המלך, שהיה לו משפט באחת ממדינות המלך הרחוקות. המלך רצה לזכותו בדין אך לא מצא צד זכות במעשיו שעל פיו יוכל לזכותו. מה עשה? קבע את משפטו ליום שבו יגיע המלך לאותה מדינה. בבוא המלך לאותה מדינה, הכול יצאו לקראתו ששים ושמחים בו, וגם אוהבו של המלך שצריך היה לעמוד למשפט – שכח את כל דאגותיו ויצא לקראת המלך בשמחה גדולה. כך ראו הכול שהוא אוהבו של המלך וראוי להצדיקו בדין¹⁵.

אמנם לעתים אין האדם חש באימת הדין, לא משום מסירותו אל ה', אלא מפני שאינו מפנים את עומק הדין ומשמעותו, ואינו מאמין שגורלו נקבע בידי שמים ביום זה. הוא חי בהרגשת יציבות מדומה,

14. סידור אשי ישראל פירוש שיח יצחק לגר"י מלצן פתיחה לתפילת ראש השנה עמ' 388.

15. דבר העמק נחמיה פרק ח.

סומך על כוחו ועוצם ידו, ועל כן הוא שאנן ושליו. כמובן שמצב כזה אינו רצוי כלל, והנצי"ב מזהיר ממנו בהמשך דבריו:

"ובכל זאת מי שיודע בנפשו **שאהבת ה' בקרבו** משליך עצבונו מלבבו ושמח בשמחתו יתברך שמו, וזה עצמו הוא זכות גדול, **רק שיהא באמת**, ולא מהול בשמחה של הבל, כשמשכח עצבונו שלא בשביל כבודו יתברך שמו. והיינו דכתיב 'אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון', רצה לומר **שיודעים אימת הדין ומכל מקום הולכים בשמחה באור פני ה'**, מה שאין כן כשאין להם אימת הדין, אין זו רבותא (-גדולה)".

המלכת ה' בראש השנה - התשתית לתשובת האדם

מסירות נפשם של ישראל על המלכת ה' בראש השנה מעוררת את מידת הרחמים, כפי שכתב החתם סופר; אך יתרה מכך, העיסוק בהמלכת ה' גם בונה את התשתית לתשובה עמוקה. חטאי האדם נובעים מחיסרון בדעתו, והוא מגיע לחטא כאשר הוא שבוי במבט חיצוני, ואין לו השקפה אמונית בהירה על העולם והחיים: הוא אינו מכיר במלכות ה', אין הוא מכיר את מעלת נשמתו שלו, ואינו מודע לערך הדרכתה של תורת ה' שניתנה לעם ישראל. מתוך חיסרון דעת זה הוא נופל בחטא ומעשיו מקולקלים. אמנם שני סוגי תשובה יכול האדם לעשות: תשובה מיראה ותשובה מאהבה. בתשובה מיראת העונש, אין האדם מתקן את החיסרון בדעתו ואינו מכיר בטעותו, אלא משנה רק את מעשיו ואת הנהגתו, מתוך פחד מעונש. תשובה כזו עדיין אינה תשובה שלמה, והיא כוללת רק נתח צר מאישיות האדם. התשובה המעולה והמובחרת היא תשובה מאהבה, שבה האדם משנה את תודעתו והכרתו, ומתוך כך מגיע לאהבת ה', לשייכות לתורה ולמצוותיה, ומשנה את כל מעשיו על פי השקפת עולם שלמה. על כן, לפני שהאדם בא לעסוק בתיקון פרטים, מעשים ומידות, עליו לעסוק בכלל שמתוכו נובעים פרטים

אלו – בתשובת הדעת ובחזרה אל אהבת ה'. תשובה זו תהיה הבסיס לתיקון הפרטים ותעניק לו ערך אחר לחלוטין, ובזכותה האדם יפעל מתוך אהבת ה' ושייכות לתורתו, ולא רק מתוך יראת עונש.

מגודל אהבתו לעמו, רצה הקב"ה שבימי התשובה תהיה תשובתנו מאהבה. על כן תיקן לנו את ראש השנה – יום מלכות ה', שאין מתוודים בו אלא עוסקים בו בהמלכת ה' בשופר ובתפילת מלכויות, זיכרונות ושופרות. בכך תהא תשובתנו תשובה מאהבה. אנו דוחים מעט את תיקון הפרטים ואין מתוודים בפינו על מעשינו, כדי לעסוק בשורש שמתוכו יבוא התיקון השלם. על ידי המלכת ה' בתפילתנו אנו מתעלים להשקפת עולם שלמה, ומתוכה נתרומם בימי התשובה ונזכה לתקן את כל אורחות חיינו¹⁶.

"אֲשֶׁר־יִהְיֶה יוֹדְעֵי תְרוּעָה ה' בְּאֹר פְּנֵי יְהוָה" ¹⁷. יהי ה' עמנו להיות "יודעי תרועה", לשמוע קול שופר ולהתעורר לתשובה ולתיקון, ובזכות תשובה מאהבה נכתב ונחתם לחיי ברכה ושלוש, אור וטוב.

16. מדבר שור דרוש יח.

17. תהלים פט טז.

פרק א חודש אלול ומנהגיו

חודש אלול

ארבעים הימים שמראש חודש אלול ועד יום הכיפורים הם ימי רחמים ורצון, שבהם סלח ה' לעם ישראל על חטא העגל. בימים אלו, עלה משה רבנו למרום, והתפלל לה' שישלח לעם ישראל, ובסיומם נתן ה' למשה את הלוחות השניים, ואמר לו: "סלחתי כדברך". לכן ימים אלו נקבעו לימי תפילה ותשובה¹.

שמו של חודש אלול רומז לתוכן המיוחד שלו. מובא בשם האר"י הקדוש, ש'אלול' הוא ראשי התיבות של הפסוק משיר השירים: "אני לדודי ודודי לי"². פסוק זה מבטא את האהבה שבין הדוד (-האיש) לרעייה (-אשתו), שהם הקב"ה וכנסת ישראל. אהבה זו מתגלה ביתר שאת בחודש אלול, ולכן בחודש זה, תשובתו של האדם ותפילתו מקובלות יותר.

רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל ה'תניא', המשיל את הארת חודש אלול למצב שבו מלך נמצא בשדה. כאשר המלך נמצא בארמון, רק יחידי סגולה יכולים להיכנס אליו, וגם הם יכולים לעשות זאת רק בקבלת רשות מיוחדת. אבל כאשר מלך יוצא לבקר בעיר מערי ממלכתו, יוצאים אנשי העיר לקראתו, ומקבלים את פניו בשדה. ואז, כאשר המלך בשדה, הוא מקבל את כולם

1. עיין ח"י אדם קלח א, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לג סעי' לג.

2. שיר השירים ו ג. פרי עץ חיים שער ראש השנה פרק א.

בסבר פנים יפות ומראה להם פנים שוחקות, וכל אחד יכול לגשת אל המלך, ולזכות בהארת פנים ממנו. כך גם בחודש אלול, כל אדם יכול להתקרב אל ה', והתקרבות זו נענית במאור פנים אלוקי ובפנים שוחקות, המסייעים לאדם לחזור בתשובה ולהתקרב אל ה'³.

חודש אלול הוא גם חודש של הכנה לימים הנוראים, שבהם נכתב ונחתם דינו של כל אדם⁴. כשם שאדם שיש לו משפט, מתכוון מבעוד מועד למשפטו ועושה כל שביכולתו כדי לצאת זכאי, כך לפני ימי הדין, על כל אדם להתבונן בדרכיו, לשוב בתשובה על מעשיו השליליים ולהתחזק בעשיית הטוב והישר בעיני ה', כדי שיזכה להיכתב ולהיחתם לחיים טובים⁵. שמו של חודש אלול רומז גם לכך שתעודתו היא בחינת המעשים ותיקונם⁶, שכן פירוש המילה 'אלול' בארמית הוא חיפוש ובדיקה, כפי שמובא בתרגום אונקלוס לפסוק "וַיִּתְּרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן" – "ויאללון יתא ארעא"⁷. יש להרבות בימים אלו גם בתפילה ובצדקה, שבסגולתן לבטל גזרות רעות⁸.

אמירת סליחות

כיוון שימי אלול הם ימי רצון, מרבים בהם בסליחות ובתחנונים. יוצאי ספרד נוהגים לומר סליחות בכל חודש אלול, מלבד בראש חודש ובשבתות⁹, ויוצאי אשכנז נוהגים לומר סליחות מיום ראשון הסמוך לראש השנה. אך כאשר ראש השנה חל ביום שני או ביום שלישי בשבוע, יוצאי אשכנז מקדימים לומר סליחות מיום ראשון בשבוע שלפני כן. הטעם למנהג יוצאי אשכנז

3. עיין ליקוטי תורה פרשת ראה ד"ה אני לדודי.
4. ספר היראה לרבינו יונה, סוף הספר ד"ה במוצאי שבת, קב הישר פרק מח, חיי אדם כלל קלח סעיף א וכלל קמג סעיף א, אלף המגן תקפא א. ועיין בספר אני לדודי (הייזלר), שליקט מקורות רבים המבארים את עניינו ומעלתו של חודש אלול.
5. קב הישר פרק מח, חיי אדם כלל קלח סעיף א וכלל קמג סעיף א, אלף המגן תקפא א.
6. הליכות שלמה פרק א הערה 3.
7. במדבר יג ב.
8. קב הישר פרק מח, חיי אדם כלל קלח סעיף א, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לג סעיף מב.
9. שו"ע תקפא א, חזון עובדיה עמ' א, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לג סעיף לו.

מבוסס על שני כללים. כלל אחד הוא שצריך לומר סליחות לפחות ארבעה ימים לפני ראש השנה, וכלל שני הוא שהיום שבו יש להתחיל לומר סליחות הוא יום ראשון. לכן, כאשר ראש השנה חל ביום חמישי או בשבת (ראש השנה אינו יכול לחול ביום שישי), מתחילים לומר סליחות ביום ראשון הסמוך לראש השנה. אך כאשר ראש השנה חל בימים שני או שלישי (ראש השנה אינו יכול לחול בימים ראשון ורביעי), מתחילים לומר סליחות ביום ראשון שבוע שלפני כן; משום שאם יתחילו לומר סליחות ביום ראשון הסמוך לראש השנה, לא יספיקו לומר סליחות ארבעה ימים לפני ראש השנה¹⁰.

הטעם לאמירת הסליחות לפחות ארבעה ימים לפני ראש השנה נעוץ במנהג שהתקיים בעבר, שבו נהגו רבים להתענות עשרה ימים, בתור חלק מסדר התשובה של הימים הנוראים. עיקר ימי התענית היו בעשרת ימי תשובה, אך יש ארבעה ימים שאסור להתענות בהם, מתוך עשרת ימי התשובה. הימים האסורים בתענית הם שני ימי ראש השנה, שבת תשובה וערב יום כיפור. כדי להשלים את עשרת ימי התענית, נהגו להתענות ארבעה ימים לפני ראש השנה, ומכיוון שבימי התענית נהגו לומר סליחות, השתרש המנהג לומר סליחות ארבעה ימים לפני ראש השנה. טעם נוסף לכך שאומרים סליחות ארבעה ימים לפני ראש השנה קשור בהשוואה שבין תשובת האדם להקרבת קרבן. בראש השנה עלינו להרגיש כאילו אנו מקריבים את עצמנו כקרבן לפני ה', שכן ביום זה אנו ממליכים את ה' למלך, ומבטלים את כל רצונותינו האישיים. כשם שארבעה ימים לפני הקרבת קרבן על המזבח, יש לוודא שאין בו מום, כך ארבעה ימים לפני ראש השנה, עלינו לוודא שאנו נקיים מכל מום רוחני, ואמירת הסליחות מעוררת את האדם לשוב בתשובה ולתקן את נגעי לבבו¹¹.

10. עיין שו"ע תקפא א, ורמ"א שם, ומשנ"ב שם.

11. משנ"ב תקפא ו.

הטעם לכך שמתחילים לומר סליחות ביום ראשון בשבוע הוא שיום זה הוא היום הראשון לבריאת העולם¹². ביום הראשון לבריאה, קיום העולם היה בחסד גמור, כיוון שהאדם העובד את ה' זוכה לשפע בזכות מעשיו, עדיין לא נברא. לכן מתאים לומר סליחות ולעורר את חסד ה' עלינו ביום זה¹³. ועוד, שרצו להתחיל את אמירת הסליחות מתוך שמחה של מצווה; ולכן הסמיכו את אמירת הסליחות לשבת, כיוון שבשבת אנשים פנויים ממלאכתם ועוסקים בתורה המשמחת לב¹⁴.

הזמן ביממה לאמירת הסליחות

הזמן המתאים ביותר לאמירת הסליחות הוא בשלוש השעות האחרונות של הלילה, כיוון שזמן זה הוא עת רצון, והתפילות מתקבלות בו יותר מאשר בזמנים אחרים¹⁵. גם חצות הלילה הוא זמן מתאים לאמירת סליחות, כיוון שגם הוא עת רצון¹⁶. המנהג הרווח היום הוא לומר סליחות זמן מה לפני תפילת שחרית¹⁷. אם לא אמרו סליחות בזמנים אלו, אפשר לומר סליחות בכל שעות היום¹⁸, מלבד בחצי הראשון של הלילה (מתחילת הלילה עד חצות הלילה), שאין אומרים בו סליחות, וזאת על פי הקבלה¹⁹. ויש סוברים

12. ביאור הגר"א סימן תקפא ס"ק ח.

13. דרכי שמואל (אוירבך) פרשת נצבים עמ' רצח.

14. לקט יושר חלק א (אורח חיים) עמוד קיח ענין א.

15. עיין ב"ח סימן תקפא ד"ה לעמוד, והקדמת המשנ"ב לסימן תקפא.

16. עיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן קה, וחזון עובדיה עמ' ב-ג, ועיין שם שזמן חצות הלילה הוא שתיים עשרה שעות אחר חצות היום. ועיין הליכות שלמה פרק א הערה 6, שעדיף לומר סליחות בהשכמת הבוקר (אף לאחר שהאיר היום), מאשר בחצות, ועיין משמרת שלום (קידועב) סימן מא אות ד, ואשי ישראל (פפויפר) פרק מה הערה יב, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולקים.

17. עיין ערוך השלחן תקפא ד. ועיין הליכות שלמה פרק א הערה 13, שגם המאחרים קצת לקום בכל ימות השנה, בימים אלו יזדרזו להשכים בבוקר לאמירת הסליחות.

18. אלף המגן על מטה אפרים סימן תקפא ס"ק כד, חזון עובדיה עמ' ו, ועיין שם שאפשר לומר סליחות לפני תפילת מנחה.

19. ברכי יוסף סימן תקפא אות א: מקומות שנוהגים לומר סליחות בערבית הוא מנהג רע ומר, ישתקע ולא יאמר, משנ"ב תקסה יב, חזון עובדיה עמ' ב, ושו"ת יחזה דעת חלק א סימן סו. ועיין

שבשעת הדחק, אפשר לומר סליחות בתחילת השליש השני של הלילה, כלומר בדרך כלל, סביב השעה רבע לאחת עשרה בלילה (בשעות קיץ), שגם זמן זה הוא עת רצון. ומנהג זה רווח מאוד בארץ, כיוון שאמירת סליחות בחצות מקשה על ניהול החיים התקינים; ומכיוון שרווח הנוהג ללכת לישון מאוחר, קימה לפנות בוקר קשה לרבים²⁰.

רבים מיוצאי אשכנז נוהגים לומר את הסליחות של היום הראשון בחצות הלילה, כדי להסמיק את אמירתן לצאת השבת, כיוון שבסליחות אלו ישנו פיוט הפותח במילים "במוצאי מנוחה קדמנוך תחילה"²¹.

אמירת הסליחות ביחידות

לכתחילה, יש לומר את הסליחות בציבור, כיוון שתפילת הציבור נשמעת יותר²². אם אי אפשר לומר את הסליחות בציבור, אפשר לאומרו ביחיד, אך במקרה זה אין לומר את שלוש עשרה מידות הרחמים ("ה' ה' אל רחום וחנון וכו'"). זאת כיוון שכאשר שלוש עשרה מידות הרחמים נאמרות בדרך תפילה ובקשת רחמים, הן נחשבות דבר שבקדושה, שאפשר לאומרו רק במניין²³.

שו"ת הרמ"ז סימן ל, שהטעם לכך שאין לומר סליחות בחצי הראשון של הלילה הוא משום שבזמן זה מתגברים הדינים, וכשאומרים סליחות ושלוש עשרה מידות רחמים בזמן הזה, אנו נראים כבאים בגבולם של כוחות הדין, ומבקשים למנוע פעולתם, ובה אנו מעוררים את כוחות הדין נגדנו. ועיין הליכות שלמה פרק א דבר הלכה ד, שמתר לומר לפני חצות את קטעי התפילה והתחינה הקודמים לשלוש עשרה מידות הרחמים, וכן דעת הגר"א אריאל שליט"א, ועיין אשרי האיש פרק יג סעיף ז, שחולק.

20. הגר"א אריאל שליט"א, על פי אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן קה. ועיין הליכות שלמה פרק א הערה 9. שיש לסמוך קצת להקל כדעה זו. ועיין חזון עובדיה עמודים ג, ח, שחולק וסובר שאין לומר סליחות לפני חצות בשום אופן, כיוון שאמירתם בשעה זו גורמת נזק, ומי שנמצא במקום שאומרים בו סליחות לפני חצות הלילה, לא יאמר עמהם סליחות. עוד כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, שאת קטעי הסליחות שאומרים לפני י"ג מידות רחמים, אפשר לומר לפני תחילת השליש השני של הלילה.

21. עיין ספר המנהגים (מנהגי חב"ד) עמ' 54 הערה 1.

22. עיין שו"ת תורה לשמה סימן סט.

23. שו"ע תקסה ה, ומשנ"ב שם ס"ק יג וסימן תקפא ס"ק ד, ושער הציון תקסה י. ועיין רס"א תקסה

האיסור לומר את שלוש עשרה מידות הרחמים ביחיד הוא רק כשאומרים אותן בדרך תפילה, אך מותר לאומרן בדרך לימוד. לכן אדם האומר סליחות ביחיד, יכול לקרוא את שלוש עשרה מידות הרחמים בטעמי המקרא, שכן אז ניכר שהן נאמרות בדרך לימוד ולא בדרך תפילה²⁴.

כאשר מתפללים ביחידות, גם אין אומרים את חלקי הסליחות שתוקנו בארמית²⁵. זאת כיוון שאדם המתפלל ביחידות זקוק לעזרת מלאכי השרת כדי שתפילתו תתקבל, ומלאכי השרת אינם מסייעים למתפלל בשפה זרה, כדי שאנשים יקפידו להתפלל בעברית, שהיא לשון הקודש, וכדי שלא ירבו עמי ארצות שאינם יודעים עברית²⁶. ויש מיוצאי ספרד הנוהגים לומר את חלקי הסליחות שתוקנו בארמית, גם בתפילה ביחידות²⁷.

ה, שאין לומר ביחיד גם את הפסוק "ויעבור ה' על פניו ויקרא". ועיין אשרי האישי פרק יג סעיף יז, שאדם שמתפלל במתנות, והציבור מקדים אותו באמירת שלוש עשרה מידות הרחמים, יפסיק באמצע הסליחה שבה הוא נמצא, ויאמר את שלוש עשרה מידות הרחמים עם הציבור, ולאחר מכן יחזור למקום שהפסיק. ועיין משנ"ב תקפא ד, שאם התחילו את אמירת הסליחות ללא מניין, ולאחר מכן הושלם המניין, יש לומר שלושה פסוקים ולאחריהם קדיש, כדי להשלים את הקדיש שהיה צריך להיאמר בתחילת הסליחות. ועיין משנ"ב שם, שאם היה מניין בתחילת הסליחות, ותוך כדי הסליחות חלק מהמתפללים הלכו, ולא נשאר מניין בסוף הסליחות, יש לומר את הקדיש שלאחר הסליחות אף בלא מניין, ובלבד שנשארו לפחות ששה מתפללים, ועיין משנ"ב מהדורת איש מצליח שם, ותורת המועדים סימן א סעיף יד, שדברי המשנ"ב נאמרו ליוצאי אשכנז, הפוסקים כרמ"א באורח חיים סימן נה סעיף ג, שיש לומר 'קדיש תתקבל' ללא מניין, אם היה מניין בחזרת הש"ץ; אך יוצאי ספרד, הפוסקים כדעת השלחן ערוך שם, שאין לומר 'קדיש תתקבל' במצב זה, אינם אומרים את הקדיש שלאחר הסליחות ללא מניין.

24. שו"ע תקסה ה.
25. משנ"ב תקפא ד, חזון עובדיה עמ' יא, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום. ועיין הליכות שלמה פרק א סעיף ד, שהמתפלל במתנות, ובהגיעו לחלקי הסליחות שתוקנו בארמית, הציבור כבר סיים לאומרן. רשאי לאומרן כל עוד הציבור עסוק באמירת הסליחות שלאחריהן, אך אם הציבור סיים לגמרי את הסליחות, לא יאמרן.
26. תמים דעים סימן קפד, בשם ר"י בר יקר.
27. כף החיים תקפא כו, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לד סעיף לה, אור לציון חלק ד פרק א שאלה ב, עיין קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקכה סעיף טז, הגר"ם מזוז שליט"א באור תורה אלול תשנ"ד סוף סימן קלג (עמ' תתצט), ועיין שם שכן הוא מנהג מרוקו ותוניס, נחלת אבות (מנהגי לוב) מנהגי הסליחות אות כ. ועיין שו"ת תורה לשמה סימן מט.

דרך אמירת הסליחות

יש לעמוד בזמן אמירת "אל מלך יושב על כסא רחמים", שלוש עשרה מידות הרחמים והוידוי ("אשמנו, בגדנו וכו'")²⁸. הטעם שיש לעמוד בזמן אמירת שלוש עשרה המידות הוא שאמירתן נחשבת דבר שבקדושה, ויש לעמוד בזמן אמירת דבר שבקדושה²⁹. אמירת "אל מלך וכו'" היא הכנה לאמירת שלוש עשרה המידות והיא טפלה לה, ולכן גם בה יש לעמוד. ובזמן אמירת הוידוי יש לעמוד, כדי שהוידוי יאמר בדרך הכנעה³⁰.

בכל שאר הסליחות, נחלקו המנהגים. לפי מנהג יוצאי אשכנז, אין חובה לעמוד במשך אמירת שאר הסליחות, אך טוב לעמוד בהן³¹. ולפי מנהג יוצאי ספרד, אין צורך לעמוד באמירת שאר הסליחות, ואדרבה, נהגו לאומרן בישיבה, ולעמוד רק בחלק הסליחות שמתחיל בפיוט "שבט יהודה", עד "אחד הוא אלוקינו"³².

ברכות התורה

כאשר הסליחות נאמרות לפני תפילת שחרית, יש לומר לפנין את ברכות התורה, כיוון שבסליחות ישנם פסוקים רבים, ואין לומר פסוקים לפני ברכות התורה³³.

28. מטה אפרים תקפא יח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לד סעיף יח.

29. אבני דרך חלק יב סימן קי.

30. עיין שו"ע תרז ג, ומשנ"ב שם.

31. מטה אפרים תקפא יח.

32. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לד סעיף יז.

33. עיין שו"ע מו ט: ונכון לחוש לסברה ראשונה, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה עמ' ה. ועיין שו"ע שם, שיש הסוברים שמותר לומר פסוקים בדרך תחנונים לפני ברכת התורה.

עיטוף בטלית

ראוי ששליח הציבור יתעטף בטלית בזמן אמירת הסליחות, מפני כבוד הציבור³⁴. ויש מיוצאי ספרד הנוהגים ששליח הציבור אינו מתעטף בטלית בזמן אמירת הסליחות³⁵.

אמירת סליחות הגורמת ביטול תורה

תלמידי חכמים ובחורי ישיבות הרגילים לעסוק בתורה בלילה, ואם ישכימו לומר סליחות, יהיו עייפים במשך היום ואיכות לימודם תיפגע – אם הם מיוצאי ספרד, הנוהגים לומר סליחות מתחילת חודש אלול, הרשות בידם למעט באמירת הסליחות בחודש אלול, אך יקפידו לומר סליחות לפחות פעמיים בשבוע, בימי שני וחמישי. ואם הם מיוצאי אשכנז, המתחילים לומר סליחות רק מספר ימים לפני ראש השנה, יאמרו סליחות בכל הימים, ככל אדם³⁶.

34. משנ"ב תקפא ו. ועיין משנ"ב שם, שכאשר אומרים את הסליחות בלילה, יש ספק אם צריך לברך על הטלית, וכדי לצאת מהספק, כדאי ששליח הציבור ייקח טלית מאדם אחר, ויתכוון שלא לזכות בה, וכך לא יצטרך לברך על הטלית, לדעת כולם, כיוון שאין מברכים על טלית שאולה.

35. עיין משנ"ב מהדורת איש מצליח סימן תקפא ס"ק ו' הערה 6. ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק לד סעיף יט, שכאשר אומרים סליחות בלילה, אין להתעטף בטלית, וכאשר אומרים סליחות ביום, יש להתעטף בטלית, וכן משמע מחזון עובדיה עמ' ו. ועיין נר ציון פרק ג סעיף יב, שיש לשליח הציבור להתעטף בטלית בין ביום ובין בלילה.

36. הגר"א אריאל שליט"א, ועיין חזון עובדיה עמ' ח, שכתב כעין זה. ועיין מקראי קודש (הררי) פרק א סעיף כא, ובהערות שם, שהביא דעות נוספות בעניין זה. ועיין חזון עובדיה עמ' ח, שפועלים שכירים, שאם ישכימו לסליחות לא יוכלו לעשות את עבודתם כראוי, רשאים להימנע מקימה לסליחות בכל יום, אבל ישכימו לאמירת הסליחות לפרקים, ומה טוב אם בימים שאין הם משכימים לאמירת הסליחות, יאמרו את הסליחות במשך היום.

זהירות מאמירת דברים שאינם נכונים

באמירת הסליחות, יש לשים לב שלא לומר דברים שאינם נכונים. לדוגמה: אדם האומר את הסליחות בשעה מאוחרת ביום, לא יאמר "קמתי באשמורת לבקש על עוונתי", או "שחר קמתי להודות לך אלוקי תהילתי"³⁷.

אמירת סליחות עם חתן או בעל ברית מילה

כאשר בין אומרי הסליחות ישנו חתן או אחד מבעלי הברית, שהם אבי הילד, המוהל והסנדק, מקצרים באמירת הסליחות³⁸. יוצאי אשכנז מסיימים את הסליחות לפני הווידוי³⁹, ויוצאי ספרד מדלגים על הווידוי ועל נפילת אפיים⁴⁰.

תקיעת שופר

יוצאי אשכנז נוהגים לתקוע בשופר בחודש אלול, בכל יום אחרי תפילת שחרית. מתחילים לתקוע בשופר בראש חודש, כיוון שביום זה עלה משה רבנו להר סיני לקבל את הלוחות השניים, ותקעו ביום זה בשופר כדי לציין את יום עלייתו. ציון יום עלייתו של משה רבנו היה חשוב, כיוון שחטא

37. עיין אליה רבה תקפא ט, עיין מטה אפרים תקפא יא ואלף למטה שם יג, ערוך השלחן תקפא ד. ועיין הליכות שלמה פרק א דבר הלכה ה, שאדם הקם בשעה מוקדמת מהרגלו, יכול לומר "שחר קמתי" אף אם הוא קם אחר עלות השחר, כיוון שבלשון בני אדם, משמעות הביטוי "שחר קמתי" היא קימה מוקדמת מכפי הרגיל. ועיין שם, שגם אדם שאינו בוכה רשאי לומר פיוטים שמזכרים בהם בכי ודמעה, כגון "יהי רצון מלפניך שמוע קול בכיות שתשים דמעותינו בנאדך וכו'", ויתכוון לדמעות הציבור או לדמעות כלל ישראל. ועיין חזון עובדיה עמ' יט, שאדם הבוכה בשעת הווידוי ביום כיפור, יכול להתכוון לבכיו ביום כיפור, באמירת הסליחות שמזכר בהן בכי. 38. הליכות שלמה פרק א סעיף ה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נד אות ה, ובית חתנים (פנירי) פרק כא סעיף טז, בשם הגר"צ אבא שאול, שחולקים וסוברים שגם כאשר בין אומרי הסליחות ישנו חתן או אחד מבעלי הברית, יש לומר את הסליחות כרגיל. ועיין הליכות שלמה שם, שמקצרים באמירת הסליחות מחמת אחד מבעלי הברית, רק כאשר התחילו לומר את הסליחות אחרי עלות השחר.

39. הגר"י אריאל שליט"א, וכעין זה בהליכות שלמה שם.

40. ילקוט יוסף עמ' ע: ויש אומרים.

העגל נגרם מחמת טעותו של עם ישראל בחישוב מספר הימים שבהם משה שהה בהר סיני, בקבלת הלוחות הראשונים. כאשר משה לא הגיע ביום שעם ישראל סבור היה שהוא יגיע, עם ישראל איבד את שיווי משקלו הרוחני, ונכשל בחטא העגל. כדי שדבר זה לא ישנה, פרסמו את יום עלייתו של משה בתקיעת שופר. זכר לאותה תקיעה שבאה למנוע את עם ישראל מן החטא, גם אנו תוקעים בשופר בראש חודש אלול, כדי שנתעורר להימנע מן החטא. מלבד זאת, תוקעים בשופר בחודש אלול כדי שנתעורר לחזור בתשובה ולהתחזק בקיום המצוות לקראת יום הדין⁴¹, כיוון שתקיעת השופר מעוררת את הלב לשוב בתשובה ולעשות את מצוות ה', כמו שנאמר "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו"⁴².

יוצאי ספרד אינם תוקעים בשופר לאחר תפילת שחרית. ויש מהם שנוהגים לתקוע בשופר תוך כדי אמירת הסליחות⁴³.

אמירת "לדוד ה' אורי וישעי"

מראש חודש אלול ועד הושענא רבה, יוצאי אשכנז נוהגים לומר את פרק כז בתהילים, הפותח בפסוק "לדוד ה' אורי וישעי", בבוקר ובערב⁴⁴. בבוקר

41. עיין טור סימן תקפא, ורמ"א שם א, ולבוש שם א, חיי אדם קמג א. ועיין של"ה מסכת ראש השנה תורה אור אות נה, שבשעת התקיעות יש לעמוד באימה ולהרהר בתשובה. ועיין משנ"ב תקפא ג, שיש הנהגים להתחיל לתקוע ביום הראשון של ראש חודש (ל אב), ויש הנהגים לתקוע ביום השני של ראש חודש (א אלול). ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), שמנהגו להתחיל לתקוע ביום השני של ראש חודש. ועיין שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן מח, שהמנהג לתקוע בשופר בחודש אלול הוא רק אחר תפילת הציבור, ואדם שמתפלל ביחידות, אינו צריך לתקוע בשופר בסיום התפילה.

42. עמוס ג ו.

43. חזון עובדיה עמ' כד, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לג סעיף לח, ועיין שם שיש התוקעים בעת אמירת שלוש עשרה מידות הרחמים, ויש התוקעים בקדיש שלאחר התקיעות, לפני אמירת "תענו ותעתרו". ועיין חזון עובדיה שם, שאין לתקוע בשופר כאשר יש בכך הפרעה לשכנים. וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שיש להימנע מתפילה בקול רם באופן שמפריע לשכנים.

44. מטה אפרים תקפא ו, ומשנ"ב תקפא ב, ושו"ת שבט הלוי חלק י סימן פז, חזון עובדיה עמ' כד: מנהג יפה. ועיין קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) ככח ב, שמתחילים לומר פרק זה ביום השני

אומרים פרק זה בסוף תפילת שחרית, ובערב, יש שנוהגים לומר פרק זה לאחר תפילת מנחה⁴⁵, ויש שנוהגים לאומרו לאחר תפילת ערבית⁴⁶.

אומרים פרק זה בחודש אלול, על סמך דרשת חז"ל לפסוק "לדוד ה' אורי וישעי". לפי דרשתם, המילה "אורי" רומזת לראש השנה, כיוון שהוא היום שבו אנו מקווים שה' יוציא כאור צדקנו; והמילה "ישעי" רומזת ליום הכיפורים, שהוא היום שבו אנו מקווים לישועת ה' ולמחילה על עוונותינו. הפסוק "כִּי יִצְפְּנֵנִי בְּסֶפֶה", שבהמשך הפרק, רומז לחג הסוכות⁴⁷. אמנם כדי שראש השנה ויום הכיפורים יהיו ימים של אור וישועה, יש להתכונן להם מבעוד מועד, ולכן מתחילים לומר פרק זה כבר בראש חודש אלול⁴⁸.

תפילה על אנשים שיצאו לתרבות רעה

בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה, נכון מאוד להתפלל בברכת "השיבנו אבינו לתורתך" שבתפילת עמידה, על אנשים שנטו מדרכי ה' ותורתו ויצאו לתרבות רעה, למגירת לב. במיוחד ראוי להתפלל על קרובי משפחה וחברים⁴⁹. אך ראשית כל יש לאדם להתפלל על עצמו, שיזכה לחזור בתשובה שלמה לפני ה'⁵⁰.

של ראש חודש (א אלול).

45. מטה אפרים תקפא ו.

46. אלף המגן תקפא י.

47. מדרש שוחר טוב תהילים פרק כז. אלף למטה תקפא ו, קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קכח ב.

48. עיין אורי ישעי לגר"מ חרל"פ פרק טו.

49. עיין חזון עובדיה עמ' כה, בשם האר"י הקדוש. ועיין שם שרצוי לומר: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתחתור חתירה מתחת כסא כבודך להחזיר בתשובה שלימה כל פושעי ישראל, ובכללם תחזיר בתשובה שלמה את פלוני בן פלוני, כי ימיך פשוטה לקבל שבים".

50. הגר"י אריאל שליט"א.

הראוי להיות שליח ציבור בסליחות ובימים נוראים

כדי שתפילת הציבור תתקבל ברצון, יש לבחור לאמירת הסליחות ולתפילות הימים הנוראים שליח ציבור הגון. שליח ציבור הגון הוא אדם עניו, נקי מעברות, הרגיל ללמוד תורה, נביאים וכתובים, וניגוניו נעימים, וקולו ערב, והוא רצוי לציבור⁵¹. כאשר יש כמה אנשים המתאימים להיות שליחי ציבור, יש לבחור את האדם הגדול ביותר בתורה ובמעשים טובים⁵².

עוד רצוי ששליח הציבור יהיה לפחות בן שלושים, ושיהיה נשוי⁵³. החשיבות בהיות שליח הציבור בן שלושים היא משום שבגיל זה אדם כבר מכיר במורכבות החיים ובמגבלותיו שלו, ומתוך כך דעתו מיושבת עליו ולבו נשבר ונדכה⁵⁴. והחשיבות בהיות שליח הציבור נשוי היא משום שאדם נשוי שמור יותר מהרהורי עברה⁵⁵.

כאשר ישנם שני שליחי ציבור, האחד אדם פשוט, בן שלושים ונשוי, והשני בן תורה וירא חטא, אך אינו בן שלושים ואינו נשוי, בן התורה קודם. זאת כיוון שמעלת התורה ומעלת יראת החטא גדולות לאין ערוך ממעלת היות האדם מעל גיל שלושים ונשוי⁵⁶.

51. עיין שו"ע נג ד, ומשנ"ב שם כב. ועיין משנ"ב נג יח, שהצורך ששליח הציבור יהיה רגיל בלימוד תנ"ך, הוא כדי שהפסוקים המוזכרים בתפילה יהיו שגורים בפיו, ועוד טעם לכך הוא שתפילתו של אדם שאינו רגיל בלימוד תורה היא תועבה, כפי שנאמר "מסיר אזנו משמוע תורה, גם תפילתו תועבה" (משלי כח ט). ועיין רמ"א נג כב, ומשנ"ב שם, שחזן שתפס את קשרתו בחזקה, ללא רצון הציבור, ברכתיו הן כניאוץ (ביזוי), ואין עונים אחריו אמן.

52. רמ"א תקפא א.

53. רמ"א תקפא א, חזון עובדיה עמ' לד. ועיין חזון עובדיה שם, ששליח ציבור נשוי שהתאלמן, רשאי להמשיך ולהיות שליח ציבור.

54. עיין לבוש תקפא א, ומשנ"ב שם יב. ועיין משנ"ב שם, שכתב טעם נוסף, שהתפילה היא כנגד עבודת הקרבנות, ובני לוי היו כשרים לעבודת המקדש מגיל שלושים ומעלה.

55. משנ"ב תקפא יג, ועיין שם טעם נוסף, שראוי ששליח הציבור ידמה בזה לכהן גדול ביום הכיפורים, שהוא כשר לעבודה רק אם הוא נשוי.

56. עיין משנ"ב תקפא יג.

אדם שקיבל חינוך ראוי, ואף על פי כן נכשל ועבר עברות במזיד פעמים רבות, אינו ראוי להיות שליח ציבור, אף אם הוא חזר בתשובה⁵⁷, כיוון שרושם העברות טבוע בו⁵⁸. במה דברים אמורים? כאשר תשובתו היא תשובה מיראה, אך אם תשובתו היא תשובה מאהבה, הרי הוא ראוי להיות שליח ציבור, כיוון שזדונותיו נעשו כזכויות⁵⁹.

אָבֵל בתור שליח ציבור

אָבֵל הנמצא בתוך שנת האָבֵל על אחד מהוריו, או בתוך השלושים לפטירת אחד מקרוביו, לא יהיה שליח ציבור בראש השנה וביום כיפור, כיוון שמידת הדין מתוחה עליו, ותפילתו פחות מקובלת. אמנם אם אין שליח ציבור הגון כמוהו, כגון שאין שליח ציבור אחר גדול בתורה ובמעשים טובים כמוהו, או שאין שליח ציבור אחר שקולו ערב כמוהו, האָבֵל רשאי להיות שליח ציבור⁶⁰.

ברכת "לשנה טובה תכתב ותחתם"

נוהגים שהכותב מכתב לחברו מראש חודש אלול עד יום כיפור, מברך אותו שייכתב וייחתם לשנה טובה⁶¹, כיוון שברכה של אדם מישראל פועלת ומשפיעה, בפרט בחודש אלול⁶². ועוד טעם למנהג זה, כדי לקבוע בלבנו

57. שו"ע הרב נג ו, ומשנ"ב סימן נג ס"ק טז וס"ק כב, ותשובות והנהגות חלק א סימן צט, ועיין שם שאדם שגדל בבית שאינו שומר תורה ומצוות, וחזר בתשובה, הרי הוא צדיק גמור, ותפילתו מתקבלת יותר, והרי הוא ראוי להיות שליח ציבור ללא כל פקפוק.

58. עיין הדרת מרדכי (וויצל) בראשית עמ' רלג.

59. הדרת מרדכי שם.

60. עיין מטה אפרים תקפא כג-כד, ומשנ"ב תקפא ז, ודברי יציב יו"ד סימן רלה. ועיין פסקי תשובות תקפא הערה 103, שבשנה מעוברת, מותר לאָבֵל להיות שליח ציבור לאחר שעברו שנים-עשר חודש, אף שלא נשלמה שנה לפטירת אביו או אימו. ועיין מטה אפרים תקפא ז, שאָבֵל גם לא יהיה בעל תוקע.

61. מטה אפרים תקפא ט, כף החיים תקפא יח, חזון עובדיה עמ' כו.

62. אוצר מנהגי חב"ד, חודש אלול עמ' ט, בשם האדמו"ר מלובביץ'.

שההכנה הראויה לימי הדין היא לדאוג לסובבים אותנו, ולא רק לעצמנו, ולהרבות אהבה ואחווה בעם ישראל⁶³.

63. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לג סעיף מו. עיין משנ"ב תקפא ג, שיש נוהגים לומר את ספר התהלים שלוש פעמים, בימים שבין ראש חודש אלול ליום כיפור. בחודש אלול אמרים את ספר התהלים פעמיים, כל יום עשרה פרקים, ובעשרת ימי תשובה אמרים כמישה עשר פרקים בכל יום, כדי לסיים את ספר התהלים פעם נוספת, עד ערב יום כיפור, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לג סעיף מד, שכתב כעין זה. עיין מטה אפרים תקפא י, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לג סעיף מז, שיש אנשי מעשה הנוהגים לבדוק בחודש אלול את התפילין והמזוזות שלהם, וכן כתב בחזון עובדיה עמ' כו, לענין תפילין. ועיין הליכות שלמה תפילה פרק ד דבר הלכה נב, שבזמננו התפילין עשויים בהידור, ואינן נפסלות מחמת זיעה וכיוצא בזה, ולכן אין צריך לבדוקן, וכן סוזה הנתונה בתוך זכוכית ואינה נוגעת בכותל, אינה צריכה בדיקה.

פרק ב

ערב ראש השנה

ערב ראש השנה הוא היום האחרון בשנה, ויש לייחד אותו להכנה רוחנית לקראת ראש השנה, ולהרבות בו בתורה ובמעשים טובים¹.

מנהג התענית בערב ראש השנה

יש הנוהגים להתענות בערב ראש השנה², כדי להיכנס לעשרת ימי תשובה מתוך הכנעה ושברון לב³. ועוד טעם יש לתענית זו, והוא שבכוחה לעורר את האדם לתשובה, וקיבלו חז"ל שהעושה תשובה בערב ראש השנה, שהוא היום האחרון של השנה, נחשבת לו תשובתו כאילו חזר בתשובה כל השנה⁴.

חכמים ביארו את ערכה של תענית זו במשל "למדינה שחייבת מס למלך ולא נתנו לו. בא אליה עם חייליו לגבות את חובו, כשהתקרב אל העיר, יצאו גדולי המדינה לקראתו ואמרו לו: אין לנו מה ליתן לך! הניח להם שלישי. כיון שהתקרב לעיר יותר, יצאו בינוני העיר לקראתו. הניח להם שלישי שני. כשהתקרב עוד יותר, יצאו כל בני העיר לקראתו, והניח להם הכול. המלך זה הקדוש ברוך הוא, בני המדינה אלו ישראל. ערב ראש השנה, הגדולים מתענים ומוותר להם שלישי עונותיהם, בעשרת ימי תשובה, הבינונים

1. חיי אדם קלח ה, כף החיים תקפא נט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לה סעיפים א-ב.
2. עיין שו"ע תקפא ב. ועיין משנ"ב תקפא טז, שגם נשים מתענות, וילדים שלא הגיעו לגיל מצוות אינם מתענים. ועיין לקמן, שבזמננו, רבים אינם נוהגים להתענות בערב ראש השנה.
3. בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים סוף חלק הדרוש ד"ה ולכן תקנו.
4. חיי אדם כלל קלח ה.

מתענים ומוותר להם שני שלישים, ביום הכיפורים הכל מתענים, ומוותר להם הכל⁵.

הנוהגים להתענות בערב ראש השנה אינם משלימים את התענית, כדי שלא להיכנס לראש השנה מעונים⁶. ונחלקו המנהגים עד מתי יש להתענות: יש שמתענים עד חצות היום⁷, ויש שמתענים עד זמן מנחה גדולה (חצי שעה אחר חצות היום), ומתפללים מנחה ואחר כך אוכלים⁸; ויש שמתענים עד זמן פלג המנחה (שעה ורבע זמנית לפני סוף היום)⁹.

בזמננו, רבים אינם נוהגים להתענות בערב ראש השנה¹⁰, כיוון שירדה חולשה לעולם¹¹. ומי שהתענית תגרום לו לביטול תורה או לחוסר כוונה בתפילה, עדיף שלא יתענה, וילמד ויתפלל כראוי¹².

אמירת תחנון

בערב ראש השנה, אין אומרים וידוי ותחנון בתפילות שחרית ומנחה, כיוון שרושם החג מתחיל להופיע כבר בערב החג¹³. אבל אומרים תחנון

5. עיין טור סימן תקפא בשם מדרש תנחומא.
6. מטה אפרים תקפא לח, ומשנ"ב תקפא טז.
7. שו"ת שאילת יעב"ץ חלק ב סימן קמז.
8. מחצית השקל תקפא י: רבים נוהגים.
9. מטה אפרים תקפא לה. ועיין משנ"ב תקסב י'.
10. מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה יא, בשם הגר"ם אליהו, הגר"י אריאל שליט"א, ילקוט יוסף עמ' קסה. ועיין מקראי קודש שם, בשם הגר"ש אלישיב, שהיום אין מנהג כללי להתענות בערב ראש השנה, ויש מקומות שנוהגים בהם להתענות, ויש מקומות שאין נוהגים בהם להתענות.
11. ילקוט יוסף עמ' קסה.
12. עיין מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה יא, בשם הגר"ש ישראל, וילקוט יוסף עמ' קסב. ועיין ליקוטי מהרי"ח סדר עשרת ימי תשובה (דף עט א) בשם ספר יערות דבש, שאין כל התענית כדאית, אם על ידי זה יאמר אפילו ברכה אחת בלי כוונה שלמה.
13. עיין שו"ע תקפא ג, ומשנ"ב שם, ודרישה שם ב, ודביר הקודש (זוכובסקי) תפילה סימן כב אות ו. ועיין משנ"ב קלא לה, שאומרים את הפרק "למנצח וכו' יענך ה' ביום צרה" שקודם ל"ובא לציון", ועיין חזון עובדיה עמ' מו, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לה סעיף ט, שיוצאי ספרד אינם אומרים פרק זה ואת הפרק "תפילה לדוד".

בסיום אמירת הסליחות¹⁴, כיוון שהזמן הראוי ביותר לאמירת הסליחות הוא בלילה, ובלילה ניתן לומר תחנון. ואומרים תחנון גם כאשר הסליחות נאמרות ביום, כיוון שנקבע הדבר לומר תחנון בסוף הסליחות¹⁵.

תקיעת שופר

בערב ראש השנה אין תוקעים בשופר, כדי להפסיק בין התקיעות של חודש אלול לתקיעות של ראש השנה. על ידי זה מובלטת מעלת התקיעות בראש השנה – שהתקיעות בראש השנה הן מצווה מן התורה ואילו התקיעות שתוקעים בחודש אלול הן תקיעות של רשות או תקיעות שיסודן במנהג¹⁶.

התרת נדרים

נוהגים לעשות התרת נדרים בערב ראש השנה¹⁷. התרת נדרים כוללת שני

14. משנ"ב תקפא כג.

15. עיין משנ"ב שם, שיש לומר תחנון גם כאשר אמירת הסליחות נמשכה לתוך היום, כיוון שבדרך כלל מסיימים את אמירת הסליחות לפני עלות השחר, ועיין חזון עובדיה עמ' טו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לה סעיף ח, שאם מסיימים את הסליחות לאחר הנץ החמה, אין לומר תחנון, ועיין אשי ישראל (פיופר) תשובות הגר"ח קנייבסקי עמ' תתו תשובה ק"ב, ומקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה ט, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שחולקים וסוברים שאומרים תחנון גם כאשר אומרים את הסליחות לאחר הנץ החמה.

16. רס"א תקפא ג, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שכתב טעם נוסף לכך שאין תוקעים בערב ראש השנה: כדי לערבב את השטן, ועיין שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' ראש השנה עמ' נ, שביאר שמטרת התקיעות בחודש אלול הוא לעורר את עם ישראל לחזור בתשובה, ובכך שמפסיקים לתקוע לפני ראש השנה, אנו מבטאים את ביטחוננו בתשובת חודש אלול, שדי בה כדי לקבוע את דינם של ישראל לטובה, וביטחון זה בתשובתם של ישראל מערבב את השטן. ועיין משנ"ב שם, שלפי הטעם של ערבוב השטן, אין לתקוע גם אם מטרת התקיעות היא להתאמן לקראת ראש השנה, והרצה להתאמן יעשה זאת בחדר סגור, ועיין ירחון האוצר גיליון מה עמ' עז, בשם הגר"ח קנייבסקי, שאף שהשטן שומע את הנעשה בחדר סגור, כאשר אדם עושה פעולה מעשית המבטאת את רצונו להישמר מקטרוג השטן, פעולה זו מחלישה את כוח השטן ואין בכוחו לקטרג. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לה סעיף יא, שכבר מהלילה אין תוקעים בשופר.

17. חיי אדם קלח ח, כף החיים תקפא צט, חזון עובדיה עמ' מב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לג סעיף ג. ועיין כף החיים שם יב, וחזון עובדיה שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שיש הנוהגים

עניינים; ביטול הנדרים שנידרו בעבר, עד ערב ראש השנה, וביטול הנדרים שעתידים לידור מעתה והלאה.

התרת נדרי העבר נעשית על ידי חרטת האדם על נדריו שנדר, בפני שלושה אנשים המשמשים כבית דין, ובקשתו מהם שיתירו לו את נדריו. חברי בית הדין נענים לבקשתו, ואומרים שלוש פעמים: "הכול יהיו מותרים לך, הכול יהיו שרויים לך", ובכך הם מתירים את הנדרים, ומשחררים את האדם מהחובה לקיימם. ביטול הנדרים שהמבקש עתיד לידור, נעשה על ידי מסירת מודעה (הצהרה), שהוא מבטל מראש את כל הנדרים שהוא עתיד לידור מכאן ולהבא, ואף אם הוא יידור במהלך השנה איזה נדר, לא יהיה לנדר זה שום תוקף¹⁸.

הטעם להתרת הנדרים לפני ראש השנה הוא שתחילת השנה היא הזמן המתאים לבטל את כל הנדרים שאדם עתיד לידור במהלך השנה¹⁹; וכן לקראת ראש השנה, מתנקים מעוון נדרים, שהוא עוון חמור²⁰.

יש מיוצאי ספרד הנוהגים לעשות את התרת הנדרים בפני עשרה, כדי שההתרה תכלול גם נדרים שנדרו בחלום, שכדי להתירם, צריך עשרה מתירים²¹. ויוצאי אשכנז אינם מדקדקים בזה.

לעשות התרת נדרים ארבעים יום לפני יום כיפור, כיוון שאדם שאינו מקיים את נדריו, תפילתו אינה נשמעת ארבעים יום.

18. אלף המגן תקפא קב. ועיין כל נדרי פרק עט ואילך. ועיין אלף המגן שם, שצריך שמבקש ההתרה יבין מה שאומר, ולא יחשוב שהתרת נדרים היא תפילה או סגולה. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקפא ס"ק כ אות ח, בשם הגר"ש אלישיב, שילדים שלא הגיעו לגיל מצוות, לא יעשו התרת נדרים. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נד אות ד, שהמתירים צריכים להיות אנשים גדולים שהתמלא זקנם, כלומר שהתחיל לגדול להם זקן בחלק ניכר מהפנים (עיין ביאור הלכה לט א ד"ה או קטן). ועיין שו"ת תשובות והנהגות חלק א סימן שלז, שעדיף לקחת מתירים שהתמלא זקנם, אך הדבר אינו מעכב. ועיין שו"ע יורה דעה רכח ג, שהמתירים יכולים להיות קרובי משפחה של מבקש ההתרה, ועיין שו"ת יפה נוף (מזיאת) סימן קכא, שהמתירים יכולים להיות קרובים זה לזה.

19. הגר"א אריאל שליט"א.

20. חיי אדם קלח ח, מטה אפרים תקפא מט, כף החיים תקפא צט.

21. כף החיים תקפא כ, חזון עובדיה עמ' מג, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לג סעי ז.

אדם שנדר נדר, לא יסמוך על כך שנדרו בטל מחמת התרת נדרים שעשה בערב ראש השנה בלא להתייעץ עם תלמיד חכם הבקי בהלכות נדרים, כיוון שיש נדרים שהתרת נדרים זו אינה מתירה אותם²².

מעיקר הדין, כמה אנשים יכולים לומר יחד את נוסח התרת הנדרים בפני בית הדין, ובית הדין יתיר את נדרי כולם יחד²³. ויש הנוהגים שכל אחד אומר את נוסח ההתרה בנפרד²⁴.

נשים אינן צריכות לעשות התרת נדרים בערב ראש השנה, והן יכולות לסמוך על התרת הנדרים הנעשית בתפילת "כל נדרי", בערב יום הכיפורים²⁵.

תפילה בבית הקברות

יש הנוהגים ללכת בערב ראש השנה לבית הקברות, לתת צדקה ולהרבות שם בתפילה, כיוון שבבית הקברות קבורים צדיקים, והתפילה שם מקובלת

22. עיין רמ"א יורה דעה ריא א, שיש לסמוך על מסירת המודעה רק במקום צורך גדול, ועיין סידור דרך החיים הלכות התרת נדרים (דף לו ב), ואלף המגן תקפא קא, שהתרת נדרים מועילה להתיר רק נדרים שאדם שכח מהם, אך נדרים שאדם זוכר, אינם מותרים בהתרת הנדרים, ויש לפרט אותם לאחד המתירים, ועיין דרך החיים שם, שהתרת נדרים מועילה להתיר נדרים שאדם נדר בינו לבין עצמו, אך אין היא מתירה נדרים שאדם נדר לחברו. ועיין שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן צא אות כ, שמסירת המודעה מועילה לכך שהנהגות טובות שאדם עשה כמה פעמים, לא ייחשבו כנדר, וכן היא מועילה לכך שאמירות כגון "אעשה מצווה פלונית" או "אתן סכום כסף לצדקה", לא תיחשבה כנדר.

23. שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקפא ס"ק כ אות ה, בשם הגר"ש אלישיב, עיין כל נדרי פרק עט סעיף ב, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לג סעיף ז, שכן הוא מנהג יוצאי ספרד.

24. עיין מטה אפרים תקפא מט, וכל נדרי פרק עט סעיף ב.

25. הליכות שלמה פרק א סעיף י, עיין קובץ מבית לוי גיליון ד עמ' טו הערה ה, בשם הגר"ש וואזנר. ועיין שו"ת תשובות והנהגות חלק א סימן שלח, שאישה הרוצה להתיר את נדריה, יכולה למנות את בעלה כשליח שיתיר את נדריה, ולאחר אמירת בקשת ההתרה, יאמר הבעל למתירים שהוא מבקש התרה גם עבור נדרי אשתו, והמתירים יאמרו את ההתרה בלשון רבים. ועיין נטעי גבריאל פרק יז הערה כא, שכתב טעם נוסף לכך שנשים אינן נוהגות לעשות התרת נדרים בערב ראש השנה.

יותר. כאשר אדם מתפלל בבית הקברות, לא יתפלל למתים, אלא יבקש מהקב"ה שירחם עליו בזכות הצדיקים הקבורים שם²⁶.

כיבוס ותספורת לכבוד ראש השנה

בערב ראש השנה, מכבסים את הבגדים ומסתפרים לכבוד ראש השנה, להראות שאנו בטוחים בחסדו של הקב"ה, שיוציא לצדק משפטנו²⁷. כך אמרו חכמים בתלמוד הירושלמי: "נאמר 'כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרבים אלו פה' אלקינו בכל קראנו אלו", רבי חנינא ורבי יהושע אומרים, מנהגו של עולם אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו ואינו חותך את צפרניו, לפי שאינו יודע איך יצא דינו, אבל ישראל אינם כן, לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים זקנם ומחתכים צפרניהם, ואוכלים ושותים ושמים בראש השנה, לפי שיודעים שהקב"ה יעשה להם נס"²⁸.

דברים אלו מעוררים שאלה: הרי בכל ראש השנה ישנם אנשים הנידונים למיתה, לייסורים ולעונש, ואיך יכול אדם להיות בטוח שהקב"ה יוציא זכאי בדינו? רבי ישראל מסלנט, מייסד תנועת המוסר, מסביר שבכל ראש השנה נידונים לא רק כל אדם ואדם, אלא גם כלל ישראל כולו. ואמנם איננו יודעים מה יעלה בדינו של האדם הפרטי, אך אנו יודעים בוודאות שכלל ישראל יצא זכאי בדינו – הבחירה האלוקית בעם ישראל לא תתבטל, וקיומו הפיזי ימשיך. הדין של כלל ישראל חשוב לאין ערוך מדינו של כל אדם פרטי, ולכן

26. רמ"א תקפא ד, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה עמ' נב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לה סעיף כג. ועיין משנ"ב תקנט מא, שנכון להתרחק מהקברים ארבע אמות, כיוון שהנכנס לתוך ארבע אמות של קבר, מושפע לרעה מכוחות טומאה המצויים בסמיכות לקבר. הגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש שאינם מקפידים ללכת לבית הקברות דווקא בערב ראש השנה, אלא הולכים ביום שמתאפשר להם.

27. שו"ע תקפא ד, ומשנ"ב שם. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לה סעיף ג, שראוי להסתפר לפני חצות היום. ועיין כף החיים תקפא פא, שיש לגזוז את הציפורניים לקראת ראש השנה.

28. ירושלמי ראש השנה פרק א הלכה ג.

אנו מתנאים ולובשים בגדים חגיגיים, להראות את ביטחוננו בנצחיות של עם ישראל ובכך שכלל ישראל יצא זכאי בדין. וככל שאדם מתרכז בצד הכללי ומתבטל אל כלל ישראל, כך הוא מתרומם ומתעלה, וזכות זו עומדת לו להיות נידון גם הוא אישית לטובה ולברכה.²⁹

טבילה במקווה

נוהגים לטבול במקווה בערב ראש השנה, כדי להיטהר לקראת ראש השנה.³⁰ הזמן המתאים לטבילה זו הוא משעה לפני חצות היום³¹, כלומר בדרך כלל, סביב השעה אחת עשרה וחצי בבוקר (בשעון קיץ).

פיוס ובקשת מחילה

אדם שפגע בחברו במשך השנה, יקדים לפייס אותו ולבקש ממנו מחילה בערב ראש השנה, כדי להגיע ליום הדין נקי מעברות, ואפשר שעל ידי זה ירבו זכויותיו ויזכה להיכתב בספרם של צדיקים כבר בראש השנה.³²

29. שפתי חיים לגר"ח פרידלנדר ספר דברים עמ' רטז, בשם הגר"ם סלנט, אני נדודי (דבליצקי) עמ' קמג, ועיין חכמת שלמה על שו"ע תקפא ד, שכתב כעין זה.

30. רמ"א תקפא ד, ועיין שם שהטהרה היא מטומאת קרי. ועיין משנ"ב שם כו, שאדם שאינו יכול לטבול במקווה, יתקלח במקלחת וישפוך על עצמו ברצף תשעה קבין של מים (כ-18 ליטר), ועיין משנ"ב פח ב. ועיין משנ"ב נג פ, ששליח הציבור בימים נוראים צריך לטהר את עצמו מטומאת קרי. ועיין כף החיים תקפא פב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לה סעיף כ, שגם אדם שאינו טמא בטומאת קרי, יטבול לפני ראש השנה, כיוון שטהרת הגוף מביאה לידי קדושת הנפש. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ג, שיש לטבול חמש פעמים, ועיין שם מה יש לכוון בכל טבילה. ועיין חזון עובדיה עמ' נט, ומקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה טז, בשם הגר"ם פיינשטיין, שנשים אינן נוהגות מנהג זה של טבילה בערב ראש השנה.

31. משנ"ב תקפא כו.

32. חיי אדם שם, וכף החיים שם, וישמח ישראל לבעל כף החיים פרשת נצבים עמ' שלו, והלכות חגים לגר"ם אליהו שם.

פרק ג

הוספות ושינויים

בתפילות ראש השנה

תפילת ערבית של ליל ראש השנה היא התפילה הראשונה בעשרת ימי תשובה, ונוהגים בה דינים מיוחדים, הנוהגים בכל תפילות עשרת ימי התשובה.

חתימת ברכת "אתה קדוש"

בעשרת הימים שמראש השנה ועד יום הכיפורים, משנים את נוסח החתימה של ברכת "אתה קדוש", ובמקום לומר: "ברוך אתה ה' הא-ל הקדוש", אומרים: "ברוך אתה ה' המלך הקדוש". זאת כיוון שבימים אלו ה' מנהיג את עולמו בתור מלך, שיושב ודן את העולם כולו, ומלכותו וממשלתו ניכרות לכל¹.

אדם שטעה בחתימת הברכה

אדם שטעה ואמר "הא-ל הקדוש", יתקן מיד את טעותו ויאמר "המלך הקדוש". אך אם הוא שם לב לטעותו לאחר שכבר התחיל את הברכה הבאה, או לאחר שעבר משך זמן של "תוך כדי דיבור", שזהו משך הזמן שלוקח לומר "שלום עליך רבי"² (כשתיים-שלוש שניות), אין הוא יכול יותר לתקן את מה שאמר, ועליו לחזור לתחילת התפילה³. אמנם בדרך כלל,

1. שו"ע תקפב א, ומשנ"ב שם.
2. משנ"ב רז יב, ושער הציון שם י, ותשובות הגר"ח קנייבסקי בסוף ספר שער העין עמ' תמא תשובה לג.
3. שו"ע תקפב ב, ומשנ"ב שם.

הטועה באחת מברכות התפילה ושם לב לכך לפני שסיים את התפילה, אינו צריך לחזור לתחילת התפילה אלא רק לתחילת הברכה שטעה בה. אבל הטועה ב"המלך הקדוש" צריך לחזור לתחילת התפילה, כיוון ששלוש הברכות הראשונות של התפילה נחשבות לברכה אחת, שכן שלושתן עוסקות בשבחו של ה'.

שליח ציבור שטעה בחתימת הברכה

דינו של שליח ציבור שטעה בחזרת הש"ץ ואמר "הא-ל הקדוש", כדין יחיד שטעה בכך בתפילתו. ולכן אם הוא שם לב לטעותו לאחר שהתחיל בברכה הבאה או לאחר שעבר זמן "תוך כדי דיבור", עליו לחזור לתחילת התפילה, ולומר שוב את סדר הקדושה⁴. ויש מי שסובר ששליח ציבור שטעה ואמר "הא-ל הקדוש", אינו צריך לחזור לתחילת התפילה אלא לתחילת ברכת "אתה קדוש", כיוון שבחזרת הש"ץ אומרים קדושה בין ברכת "מחיה המתים" לברכת "אתה קדוש", ולדבריו, הקדושה מחלקת את שלוש הברכות לשתיים, והן אינן נחשבות לברכה אחת⁵.

אדם המסופק אם טעה בחתימת הברכה

אדם שהתעורר בליבו ספק אם אמר "הא-ל הקדוש" או "המלך הקדוש", צריך לחזור לתחילת התפילה, כיוון שיש להניח שאמר "הא-ל הקדוש", כהרגלו בכל השנה⁶. אך אם הוא יודע שאמר את התוספת שמוסיפים בראש השנה ("ובכן תן פחדך וכו'"), והוא מסופק אם חתם כראוי, אינו צריך לחזור, כיוון שרגילות הלשון לסיים את נוסח הברכה של ראש השנה ב"המלך

4. משנ"ב סימן תקפב ס"ק ד וסימן קיד ס"ק לג.

5. עיין רמ"א קיד ו, ומטה אפרים תקפב ח, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות יח, וכף החיים תקפב ה, והליכות שלמה פרק א סעיף כב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לו סעיף י, ואור לציון חלק ד פרק ו שאלה ג.

6. חזון עובדיה עמ' קצט.

7. שו"ע תקפב א.

הקדוש⁸. וכן המתפלל מתוך מחזור, והתעורר ספק בליבו אם אמר "המלך הקדוש", אינו צריך לחזור ולהתפלל, כיוון שיש להניח שאמר כפי הכתוב לפניו במחזור⁹.

"המלך הקדוש" בברכת מעין שבע

כאשר ראש השנה חל בשבת, אומרים בתפילת ערבית את ברכת מעין שבע, כפי שאומרים בכל שבת, אלא שבמקום לומר "מגן אבות בדברו וכו', הא-ל הקדוש שאין כמוהו", אומרים "המלך הקדוש שאין כמוהו"¹⁰. אם שליח הציבור טעה ואמר "הא-ל הקדוש שאין כמוהו", ושם לב לכך לפני שסיים את הברכה, יחזור לומר שוב מ"המלך הקדוש שאין כמוהו"¹¹. אך אם שליח הציבור שם לב לטעותו רק לאחר שסיים את ברכת מעין שבע, נחלקו הפוסקים אם עליו לחזור ולומר את ברכת מעין שבע. יש סוברים שעליו לחזור ולומר את ברכת מעין שבע, כדין הטועה בתפילה, שעליו לחזור ולהתפלל¹². ויש סוברים שחז"ל לא תיקנו לחזור שנית על ברכת מעין שבע, אף אם טעו בה. זאת כיוון שבדרך כלל אין אומרים חזרת הש"ץ בתפילת ערבית, והטעם לאמירתה של ברכת מעין שבע בשבת הוא להאריך את תפילת ערבית, כדי שהמאחרים לתפילה לא יישארו לבדם ויצטרכו לחזור מבית הכנסת לבד; ולכן לא תיקנו חז"ל לחזור עליה במקרה של טעות¹³; וכן הלכה¹⁴.

8. חיי אדם כח ח, משנ"ב תקפב ד, כף החיים תקפב ו.

9. כף החיים תקפב ו, הלכות חג בחג עמ' מח.

10. שו"ע ורמ"א תקפב ג.

11. משנ"ב תקפב י.

12. עיין משנ"ב תקפב י, וכנסת הגדולה הגהות בית יוסף תקפב ה, ומחזיק ברכה תקפב ג, וכן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות יח, וכף החיים תקפב יח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף יג.

13. עיין משנ"ב תקפב י, ופרי חדש תקפב ג, וחיי אדם לד יא, וקיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קנט ד, וחזון עובדיה עמ' פג.

14. הגר"י אריאל שליט"א: אם כבר אמר את שם ה' שבסוף הברכה, עדיף שלא יחזור.

בקשות שנוספו בתפילות עשרת ימי תשובה

הגאונים תיקנו להוסיף בתפילת עמידה בעשרת ימי תשובה בקשות שנקטבו לחיים טובים. בברכת אבות תיקנו לומר: "זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכו'". בברכת "מחיה המתים" תיקנו לומר: "מי כמוך אב הרחמן (או: "הרחמים") וכו'". בברכת "מודים" תיקנו לומר: "וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך"; ובברכת "שים שלום" תיקנו לומר: "בספר חיים וכו'".

אדם ששכח לומר אחת מתוספות אלו, ושם לב לכך קודם שאמר את שם ה' שבחתימת הברכה ("ברוך אתה ה'"), יחזור למקום התוספת, ויאמר מהתוספת ואילך. אך אם הוא שם לב לכך אחרי שאמר את שם ה' שבחתימת הברכה, לא יחזור ויאמר, כיוון שעל ידי זה הברכה שאמר תיחשב ברכה לבטלה; וכיוון שתוספות אלו לא נזכרו בתלמוד, אין הן מעכבות את התפילה¹⁵.

חתימת ברכת "השיבה שופטינו"

בעשרת ימי תשובה גם משנים את החתימה של ברכת "השיבה שופטינו", ובמקום לומר: "ברוך אתה ה' מלך אוהב צדקה ומשפט", אומרים: "ברוך אתה ה' המלך המשפט", והדינים הנוגעים לזה מבוארים בהלכות עשרת ימי תשובה פרק יח.

שינוי בחתימת תפילת עמידה

בתפילות עשרת ימי תשובה, בסוף תפילת עמידה נוהגים לשנות את משפט הסיום, ובמקום לומר "עושה שלום במרומיו", אומרים: "עושה השלום

15. שו"ע תקפב ה, ומשנ"ב שם. ועיין כף החיים תקפב כז, שראוי להשלים תוספות אלו בסוף התפילה, אחרי "אלוקי נצור", קודם הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי", ועיין ירושלים במועדיה עמ' קפד, שחולק, כיוון שדבר זה לא נזכר בפוסקים הקדמונים.

במרומיו¹⁶, וזאת על פי הקבלה¹⁷. וכן נוהגים בסוף 'קדיש תתקבל' שאחרי חזרת הש"ץ¹⁸, כיוון ש'עושה שלום' שבסוף קדיש זה, נחשב לסיום חזרת הש"ץ¹⁹. ויש מיוצאי אשכנז הנוהגים כן באמירת כל תפילות הקדיש²⁰.

שינוי נוסח הקדיש

יוצאי אשכנז נוהגים לשנות את נוסח הקדיש בעשרת ימי תשובה, ובמקום לומר "יתברך וישתבח וכו' לעילא מן כל ברכתא (יותר מכל הברכות)", הם אומרים: "לעילא לעילא מכל ברכתא (יותר ויותר מכל הברכות)"²¹. הטעם לכך הוא שבימים אלו שמו של ה' מתעלה יותר מאשר בכל השנה, כיוון שהוא דן את העולם, ומתוך כך אנו מרבים להתפלל אליו, לשבח ולפאר אותו²².

תפילת עמידה בכריעה בראש השנה

בראש השנה, יש הנוהגים להתפלל את תפילת עמידה בכריעה (כפי

16. מטה אפרים תקפב כב, כף החיים תקפב טו, לוח לארץ ישראל (טוקצינסקי), חזון עובדיה עמ' פב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף ל.

17. כף החיים תקפב טו, חזון עובדיה עמ' פב.

18. כף החיים נו לח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף ל, ילקוט יוסף עמ' רז.

19. כף החיים נו לח.

20. מטה אפרים תקפב כב, לוח לארץ ישראל (טוקצינסקי). ועיין אלף המגן תקפב לו, בשם המקובלים, שאין לומר בקדיש "עושה השלום", ועיין תיקון תפילה (דבליצקי) חלק ב אות כה, שמקור מנהג זה בכתבי האר"י הקדוש, שכתב כן בנוגע ל"עושה שלום" שבסיום תפילת עמידה, ויש שהוסיפו את "עושה שלום" של 'קדיש תתקבל', כיוון שהוא כסיום של חזרת הש"ץ, ויש מיוצאי אשכנז שהוסיפו בכל תפילות הקדיש.

21. משנ"ב תקפב טז. ועיין משנ"ב נו ב, שכאשר אומרים "לעילא לעילא" יש לומר: "מכל ברכתא" (ולא: "מן כל ברכתא", כפי שרגילים לומר כל השנה), כדי שלא להוסיף על מספר המילים בקדיש, שהוא מכון כנגד דברים עליונים. עיין מטה אפרים תקפב א, שבכל הנוסחאות הישנות, הנוסח הוא: "לעילא לעילא" (ללא האות ו"ו לפני ה"לעילא" השני), ועיין קצה המטה שם ס"ק ד, שיש הסוברים שיש לומר: "לעילא ולעילא" (עם האות ו"ו). ועיין חזון עובדיה עמ' פב, שמנהג יוצאי ספרד שלא לכפול את תיבת "לעילא" בעשרת ימי תשובה.

22. משנ"ב תקפב טז, ולבוש תקפב ח.

שכורעים בתחילת ברכת אבות ובסופה), כדי להתפלל מתוך אימה ויראה, כראוי לאדם העומד בדין²³.

הנוהגים כך צריכים לשים לב לקיים את תקנת חכמים, ולכרוע בברכת אבות ובברכת "מודים". לשם כך, עליהם להזדקף מעט לפני שהם מגיעים למילים שצריך לכרוע בהן, כדי שבהגיעם למילים אלו יוכלו לכרוע, כתקנת חכמים²⁴.

עוד עליהם לשים לב, שלא יוסיפו על הכריעות שתיקנו חכמים. הטעם לכך שאסור להוסיף על הכריעות שתיקנו חכמים הוא שאם כל אחד יוסיף כריעות כרצונו, תישכח תקנת חכמים לכרוע בברכת אבות וב"מודים", משום שאנשים יסברו שכל אחד כורע כרצונו. כדי שלא להוסיף על הכריעות שתיקנו חכמים, על המתפללים בכריעה להקפיד שלא לכרוע בתחילתן של הברכות שאין חובה לכרוע בהן ובסופן, אלא רק באמצען. על ידי זה, ההבדל בין כריעות אלו לכריעות החובה יהיה ניכר, ולא יתעורר חשש שהמתפלל בכריעה מוסיף על הכריעות שתיקנו חכמים²⁵.

כאשר המאמץ להתפלל בכריעה פוגע ביכולת להתפלל בריכוז ובכוונת הלב, עדיף להתפלל זקוף, בהכנעת הלב ובכוונה, מאשר בגוף כפוף וללא כוונה²⁶.

הגבהת הקול בתפילת עמידה בראש השנה

בתפילת עמידה של ראש השנה, מותר להגביה את הקול מעט, כיוון שתפילה בקול מסייעת לריכוז הכוונה. ואמנם בכל השנה אסור להתפלל בקול, כיוון שתפילה בקול עלולה לבלבל את המתפללים, אבל בראש השנה אין חוששים לבלבול המתפללים, כיוון שיש לכל מתפלל מחזור תפילה²⁷.

23. שו"ע תקפב ד, ומשנ"ב שם.

24. שו"ע קיג ב, ומשנ"ב שם.

25. עיין שו"ע סימן קיג סעיף א וסימן תקפב סעיף ד, ומשנ"ב שם ושם.

26. חיי אדם קלט א, קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קכט ב, כף החיים תקפב כג, הלכות סועדים לגר"ם אליהו פרק לז סעיף ג, ילקוט יוסף עמ' רכה.

27. שו"ע תקפב ט, ומשנ"ב שם. ועיין חיי אדם קלט ב, שכוונת השו"ע להגבהת הקול מעט.

עם זאת, יש להיזהר שלא להגביה את הקול יותר מדי, כיוון שתפילה בקול רם מפריעה גם למי שיש בידו מחזור²⁸. ויש סוברים שגם בראש השנה יש להתפלל בלחש, כיוון שעל פי הקבלה, תפילת עמידה הנאמרת בקול איננה מתקבלת בשמים. לכן מי שיכול להתפלל בלחש ולכוון, יתפלל בלחש ולא יגביה את קולו²⁹. ומנהג יוצאי ספרד להתפלל בראש השנה בלחש, כבכל ימות השנה³⁰.

בכייה בתפילת ראש השנה

יש סוברים שטוב ונכון שאדם יעורר את עצמו לבכות בתפילות ראש השנה, כיון שראש השנה הוא יום הדין, והבוכה בתפילתו, תפילתו מקובלת יותר³¹. ויש סוברים שאין לאדם לעורר את עצמו לבכות בראש השנה, כיון שראש השנה הוא יום טוב, ונוהגת בו מצוות שמחה; וכן אמרו עזרא ונחמיה לשבי הגולה, שבכו בראש השנה על כך שלא קיימו את התורה כראוי: "היום קדש הוא לה' אֱלֹהֵיכֶם אֵל תִּתְאַבְּלוּ וְאֵל תִּבְכּוּ וְכֹ' וְאֵל תִּעֲצְבוּ כִּי חֲדָוֹת ה' הִיא מְעֻזָּכֶם"³².

אדם שמתעורר מאליו לבכות בראש השנה מתוך התלהבות של קדושה ודבקות בה', הרי זו מעלה, ולדעת כולם, אין הוא צריך למנוע את עצמו מכך³³.

28. שו"ע תקפב ט, ורמ"א קא ג, ומשנ"ב שם ושם.

29. חיי אדם קלט ב, משנ"ב קא יא.

30. כף החיים קא טו, ילקוט יוסף עמ' רכו.

31. מורה באצבע אותיות רנ, רנט, רסז, מטה אפרים תקפב כח, ואלף המגן שם מד, כף החיים תקפב ס. ועיין באר היטב תקפד ג, בשם האר"י הקדוש, שמי שאינו בוכה בימים אלו, סימן הוא שאין נשמתו שלמה. ועיין דבר העמק לנצי"ב על נחמיה ח ט, שמה שנאמר שם, שעזרא ונחמיה אמרו לשבי הגולה שישמחו בראש השנה ולא יבכו בו, הכוונה שלא ישקעו רק בבכייה, אך מעט בכייה ראויה היא לראש השנה.

32. נחמיה ח ט-י. עיין מעשה רב (לגר"א) אות רז, חזון עובדיה עמ' פד.

33. עיין כל הכתוב לחיים לגר"ח מוולוז'ין עמ' קפו, חזון עובדיה עמ' פט, הערות הגר"מ אליהו לקיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) סימן קכט הערה ב. ועיין חזון עובדיה שם, שביאר בדרך זו את בכייתו של האר"י הקדוש בתפילות ראש השנה.

בקשות פרטיות בתפילה

מוותר לאדם להתפלל בראש השנה על צרכיו הפרטיים³⁴, אך ראוי להקדיש את עיקר תשומת הלב והמאמץ לתפילות הקבועות, העוסקות בהמלכת ה', כיוון שזהו עיקר עניינו של ראש השנה³⁵. כמו כן, העוסק בבקשת בקשות פרטיות מוציא את עצמו מן הכלל, ועיקר הזכייה בדין היא על ידי זה שאדם מבטל עצמו לכלל ישראל³⁶.

ברכת איש לרעהו בראש השנה

בראש השנה נוהגים לברך איש את חברו בברכת "לשנה טובה תכתב ותחתם"³⁷, ויש המוסיפים ואומרים: "לאלתר לחיים טובים ולשלום"³⁸.

34. הליכות שלמה פרק א סעיף טו, אשי ישראל (פויפר) מהדורת תשס"ד עמ' תשפז שאלה שסג, בשם הגר"ח קנייבסקי, ירושלים במועדיה עמ' קצ.

35. עיין הליכות שלמה פרק א הערה 58.

36. עיין זוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף מד עמוד ב, וסידור אשי ישראל פתיחה לתפילות ראש השנה עמ' 388, ואור יחזקאל (מכתבים) עמ' פא, בשם הסבא מקלם. ועיין באר החיים ירח האיתנים (בידרמן) עמ' פח ואילך, שהמתפלל על צרכיו הפרטיים כדי שיוכל לעבוד את ה' ולגלות את מלכותו, אינו בכלל זה.

37. מטה אפרים תקפב כו, משנ"ב תקפב כה, בשם המגן אברהם, כף החיים תקפב סג. ועיין רמ"א תקפב ט, ומשנ"ב שם, בשם הגר"א ובשם ספר עשרה מאמרות, שאין לומר "ותחתם". ועיין אלף המגן תקפב מ, והליכות שלמה פרק א דבר הלכה כא, שהמנהג הוא לומר גם "ותחתם", וכן הוא במחזורים רבים.

38. אלף המגן תקפב מ.

פרק ד

סעודת ליל ראש השנה ואכילת ה'סימנים'

שמחת החג ואימת הדין בראש השנה

ראש השנה נקרא חג, כפי שכתוב: "תקעו בחדש שופר בפסח ליום תגנו"¹, ונוהגת בו מצוות שמחה, כבכול יום טוב², ואוכלים ושותים ושמחים בו³. וכן אמרו עזרא ונחמיה לשבי הגולה, שהתאבלו בראש השנה על כך שלא קיימו את התורה כראוי: "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדנינו, ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעזכם"⁴.

אף שמצווה לשמח בראש השנה, השמחה בו מאופקת יותר משמחת המועדים, והיא מהולה בהרגשת יראה מאימת הדין⁵. לכן, אף שמצווה לאכול ולשתות בראש השנה, אין לאדם למלא כרסו ולשבוע לגמרי, כדי לשמור על אוירת רצינות ויראת שמיים⁶. וכן אין אומרים הלל בראש השנה, כיוון שההלל צריך להיאמר מתוך שמחה יתרה, ובראש השנה שמחת החג מהולה ביראה ופחד מאימת הדין⁷. וכן אין אומרים בתפילה ובקידוש של

1. תהלים פז ד.

2. משנ"ב תקצז א. ועיין חוט שני ראש השנה עמ' פז, שלא נהגו לשתות יין בראש השנה מלבד בקידוש, ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכו, ותשובות ונהגות חלק ג סימן קסד, שיש לשתות קצת יין לכבוד יום טוב. ועיין שו"ע הרב תקכט ו, שחולק וסובר שמצוות "ושמחת בחגך" אינה נוהגת בראש השנה.

3. שו"ע תקצז א.

4. נחמיה ח ט-י.

5. עיין רמב"ם חנוכה ג ו.

6. שו"ע תקצז א.

7. עיין שו"ע תקפד א, ורמב"ם מגילה וחנוכה ג ו. ועיין משנ"ב תקפד א, ושפתי חיים לגר"ח

פרק ד - סעודת ליל ראש השנה ואכילת ה'סימנים'

ראש השנה: "ותתן לנו ה' אלוקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון", כפי שאומרים בחגים⁸, כיוון שמטרתו העיקרית של ראש השנה אינה שנשמח בו, אלא שנשוב בו בתשובה⁹.

אכילת הסימנים

בליל ראש השנה, נוהגים לאכול מאכלים שונים לסימן טוב, והם נקראים 'סימנים'. סמוך לאכילת כל אחד מהסימנים, אומרים תפילה הקשורה לאותו סימן. לדוגמה: כאשר אוכלים תמר, אומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו, שייתמו אויבנו ושונאנו וכל מבקשי רעתנו".

המאכלים שנוהגים לאוכלם הם תמר, רימון, תפוח מתוק בדבש, רוביא (סוג קטנית הדומה לשעועיית קטנה), כרתי (לוף), סילקא (תרד¹⁰), קרא (דלעת), ראש של כבש (או של דג); ויש הנוהגים לאכול גם דגים¹¹.

פרידלנדר דברים עמ' רטז.

8. שו"ע תקפב ח.

9. ב"ח תקפב ד"ה אבל והשיאו.

10. שלחן ערוך המקוצר (רצאבי) חלק ג סימן קי אות ז. יש הנוהגים לקחת עלי סלק או סלק.

11. שו"ע ורמ"א תקפג א-ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שאדם שאין לו את אחד הסימנים, ייקח במקומו מאכל אחר שמזכיר את עניין הסימן, לדוגמה: אדם שאין לו רוביא, ייקח ריבה ויאמר "יהי רצון וכו' שירבו זכויותינו". ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' ריז, רמב, שיש הנוהגים לאכול גזר, וכן כתב הגר"י אריאל שליט"א, ואומרים לפני אכילתו "יהי רצון שירבו זכויותינו", כיוון ש'גזר' באידיש דומה למילה העברית 'הרבה', ויש אומרים "יהי רצון שיגזרו עלינו גזרות טובות", וכתב עוד שאין חובה לאכול דווקא סימנים אלו. ועיין חזון עובדיה עמ' צט, שיש הנוהגים לאכול אתרוג ולומר "יהי רצון שנהיה הדורים במצוות". ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לח סעיף כ, שכאשר ישנם סימנים שנהגו לאכול בבית הורי האיש, ולא נהגו לאוכלם בבית הורי אשתו, וכן ישנם סימנים שנהגו לאכול בבית הורי האישה, ולא נהגו לאוכלם בבית הורי בעלה, יש לנהוג כשני המנהגים, כדי להרבות בשלום בית. ועיין מטה אפרים תקצד ז, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ד, שיש הנוהגים לאכול סימנים גם בסעודת היום.

תכלית אכילת הסימנים

המטרה של מנהג הסימנים היא חיזוק ההכרה שמעשינו הטובים ותפילותינו הם שיקבעו אם השנה הבאה תהיה שנה טובה או חלילה שנה רעה; ולא שתנועות גרמי השמים, ניחושים או רמזים שונים יקבעו זאת. ואף אם יש רמזים ואותות שונים שלפיהם השנה הקרובה עתידה להיות שנה לא טובה, בידו של הקב"ה להפוך את הקללה לברכה. דבר זה מודגש על ידי אכילת סימנים ששמותיהם נוטים לרע, והם מסמלים דברים שליליים שעתידים לקרות, ועל ידי התפילה, הקב"ה הופך אותם לטובה. לדוגמה: השם רוביא רומז לריב ומדון, ועל ידי תפילה, הריב והמדון יכולים להפוך ל'ריבוי זכויות'. השם כרתי רומז לכריתה ומוות, ועל ידי תפילה, הכריתה והמוות יכולים להפוך ל'כריתת השונאים'. מתוך כך נקבעת בלבנו ההכרה שעתידה של השנה תלוי רק ברצונו יתברך, וככל שנתחזק באמונה ובתפילה, כך נתברך בשנה טובה ומתוקה¹².

סדר אכילת הסימנים

אוכלים את הסימנים בתחילת הסעודה, אחרי שמברכים על הפת ואוכלים ממנה כזית¹³. וכך הוא סדר אכילתם: ראשית מברכים את ברכת "בורא פרי העץ" על התמר, שהוא משבעת המינים, ומתכוונים לפטור בברכתו את כל פירות העץ שעתידים לאכול בסעודה¹⁴. אף שהרימון גם הוא משבעת

12. עיין בספר המאורות סוף מסכת ראש השנה (עמ' רסז). ועיין מאירי הוריות יב א, שמטרת מנהג הסימנים היא "לעורר בו לבבו להנהיג טובה, שיש מהם שגדלים מהר ויש מהם שגדילתם עולה הרבה, וכדי שלא ליכשל בהם לעשות דרך נחש, תקנו לומר עליהם דברים המעוררים לתשובה, והוא שאומרים בקרא - יקראו זכיותינו, וברוביא - ירבו צדקותינו, ובכרתי - יכרתו שונאינו, ר"ל שונאי הנפש והם העוונות, ובסלקא - יסתלקו עוונותינו, ובתמרי - יתמו חטאינו וכיוצא באלו". ועיין משנ"ב תקפג ב. ועיין מועדי קודש (ריין) עמ' רלז ואילך, שביאר באריכות את השיטות השונות בביאור מנהג הסימנים.

13. עיין משנ"ב תקפג ג, וקיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קכט ט, והליכות שלמה פרק א דבר הלכה כד, וחזון עובדיה עמ' צג, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לח סעיף כה.

14. הליכות שלמה פרק א סעיף יז. ועיין עולת ראיה עמ' שכא (מהדורת תשע"ה), שיש להקדים את התפוח בדבש לתמרים, וכן הוא מנהג חב"ד, ועיין כף החיים תקפא יג, שיישב מנהג זה.

המינים, מקדימים את התמר לרימון, כיוון שבפסוק "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, ארץ זית שמן ודבש" התמר ("דבש") סמוך למילה "ארץ" הקודמת לו, יותר מאשר סמיכותו של הרימון למילה "ארץ" הקודמת לו; וכלל בידינו שככל שהפרי סמוך יותר למילה "ארץ", כך ברכתו קודמת¹⁵. לאחר שמברכים על התמר, אוכלים ממנו מעט, ולאחר מכן אומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שייתמו אויבנו ושונאנו וכל מבקשי רעתנו"¹⁶.

לאחר אכילת התמר, נוהגים לאכול רוביא¹⁷, ונחלקו הפוסקים אם יש לברך "בורא פרי האדמה" לפני אכילת הרוביא. לגבי ברכת "בורא פרי העץ" לפני אכילת התמר, מוסכם על כולם שיש לברך, כיוון שאין רגילים לאכול פירות בתוך הסעודה כדי לשבוע, ולכן הפירות אינם נפטרים בברכת הלחם. אך פירות אדמה מבושלים, רגילים לאוכלם תוך כדי הסעודה לשם שובע, ולכן יש סוברים שאין לברך "בורא פרי האדמה" לפני אכילת סימנים מפירות האדמה, כיוון שהם נפטרים בברכת הלחם¹⁸. ויש סוברים שהסימנים אינם נפטרים בברכת הלחם, כיוון שאין אוכלים אותם לשבוע, אלא לסימן טוב¹⁹. להלכה, כדי לצאת מן הספק רצוי לקחת פרי אדמה שאין רגילים לאוכלו בתוך הסעודה לשבוע, כגון אבטיח, מלון, בננה או בוטנים, לברך עליו "בורא פרי האדמה", ולפטור בברכתו את כל הסימנים מפירות האדמה²⁰. כאשר

15. שו"ע ריא ד.

16. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ד, שיש לאכול מעט מהתמר גם לאחר אמירת ה"יהי רצון". ועיין סידור תהילת ה' (חב"ד), שאין מזכירים את שם ה' ב"יהי רצון", ואומרים רק "יהיה רצון מלפניך", ועיין שו"ת ישא יוסף (אפרתי) חלק ב סימן קמא, שהגרי"ש אלישיב נהג לומר "יהיה רצון מלפני אבינו שבשמים". ועיין כף החיים תקפג ו, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לח סעיף כא, שאדם שאינו אוכל את אחד הסימנים, או שאין לפניו את אחד הסימנים, יכול לומר את ה"יהי רצון".

17. בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ד. ועיין כף החיים תקפג כח, שכתב סדר אחר לאכילת הסימנים: סלק, כרתי, תמר, קרא, רוביא, רימון, ראש כבש ותפוח בדבש.

18. כף החיים תקפג יב, חזון עובדיה עמ' צח.

19. אלף המגן תקפג יג, שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רב אות ג. ועיין הליכות שלמה פרק א סעיף יח, שעל הקרא ודאי יש לברך, כיוון שבזמננו אין זו הדרך לאוכלו בתוך הסעודה.

20. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לח סעיף לג, אור לציון חלק ד פרק ג שאלה ב, אשרי האיש

פתרון זה אינו אפשרי, אין לברך על הסימנים מפירות האדמה, שכן 'ספק ברכות להקל'.

לאחר אכילת הרוביא, אומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שירבו זכויותינו", ויש המוסיפים: "ותלבבנו"²¹. לאחר מכן אוכלים כרתי, ואומרים קודם האכילה: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שיכרתו אויבנו ושונאנו וכל מבקשי רעתנו". ואמנם לאחר אכילת התמר, כבר התפללנו על איבוד השונאים והאויבים. אך חוזרים ומבקשים על כך, כיוון שהאויבים שהתפללנו על איבודם לאחר אכילת התמר הם אויבים גשמיים, והאויבים הנזכרים כאן הם אויבים רוחניים, והם כוחות שליליים הנוצרים מחטאי האדם ופוגעים בו²². לאחר מכן אוכלים את הסלקא, ואומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שישתלקו אויבנו ושונאנו וכל מבקשי רעתנו". האויבים הנזכרים כאן הם סוג נוסף של אויבים, והם המלאכים המקטרגים על עם ישראל²³. לאחר אכילת הסלקא, אוכלים קרא ואומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתקרע רוע גזר דינינו, ויקראו לפניך זכויותינו". לאחר מכן אוכלים את הרימון, ואומרים: "יהיה רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שנרבה זכויותינו כרימון". ולאחר מכן לוקחים תפוח מתוק, מטבלים אותו בדבש ואומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה (כדבש²⁴)".

לאחר אכילת פירות העץ ופירות האדמה, אוכלים את ראש הכבש או את ראש הדג, ואומרים קודם האכילה: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי

פרק יד סעיף ח.

21. בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ד, חזון עובדיה עמ' צז. ועיין שם ושם, שהטעם לכן הוא שבערבית, 'רוביא' נקראת 'לוביה'.

22. בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ד.

23. בן איש חי שם.

24. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות ד, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לח סעיף לא, שאין לומר "שנה טובה ומתוקה **כדבש**", כיוון שעל הדבש נאמר "דבש מצאת אכול דִּיךָ פֶּן תִּשְׂבְּעֶנָה וְהִקְאִתוּ" (משלי כה טז), ואנו רוצים ברכה בלי גבול. ועיין רוח חיים (פלאג"י) תקפג ב. שיש לומר "בדבש".

אבותינו שנהיה לראש ולא לזנב". כאשר אוכלים ראש של כבש, מוסיפים: "ותזכור לנו עקדתו ואילו של יצחק אבינו עליו השלום בן אברהם אבינו עליו השלום".

הנהגים לאכול דגים, אומרים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שנפרה ונרבה כדגים, ושלא תהא עין הרע שולטת בנו, כדגים הללו, שאין עין הרע שולטת בהם".

כל הסימנים טובים הם, אך ה'סימן' הטוב ביותר לשנה טובה הוא שימי ראש השנה יעברו על האדם מתוך תשובה ומעשים טובים, ביטחון בה' ושמחה; ולא חלילה מתוך קטנות הדעת, כעס ועבירה²⁵. במיוחד יש לכל אדם להסתכל על הנעשה סביבו בעין טובה, ולדון את הסובבים אותו לכף זכות, ובזכות זה, גם הקב"ה יסתכל עליו בעין טובה, וידון אותו לכף זכות; כמו שאמרו חכמים, שבמידה שאדם מודד לאחרים, בה מודדים לו²⁶.

אכילת אגוזים בראש השנה

יש המדקדקים שלא לאכול בראש השנה אגוזים, כיוון ש'אגוז' הוא בגימטרייה 'חטא'²⁷. טעמו של מנהג זה הוא לקבוע בליבנו שבראש השנה יש להתרחק מן החטא תכלית הריחוק, ולא רק מהחטא עצמו יש להתרחק, אלא גם מדברים הרומזים לו ומזכירים אותו²⁸. ועוד טעם למנהג זה, והוא שאגוזים גורמים לריבוי ליחה, וריבוי ליחה עלול להפריע לאדם בתפילתו²⁹.

25. עיין משנ"ב תקפג ה.

26. שפת אמת לראש השנה תרנ"ד ד"ה זכרנו לחיים.

27. רס"א תקפג ב, ועיין משנ"ב מהדורת איש מצליח תקפג הערה 4, בשם הגר"ם מזוז שליט"א, שהגימטרייה מחושבת בלא האות אל"ף, שכן כתוב בחז"ל בכמה מקומות 'חט' (כלא האות אל"ף בסוף התיבה). ועיין שו"ת באר משה חלק ג סימן צד, שמותר לאכול עוגה או תבשיל שמעורבים בהם אגוזים טחונים שאינם ניכרים, ויש המדקדקים ונמנעים גם מזה.

28. מורשה לגר"א שפירא מועדים עמ' ריט. ועיין מעשה רב אות רי, שעל פי הסוד, אין לאכול ענבים בראש השנה, ועיין ליקוטי מהרי"ח סדר ליל ב' של ראש השנה עמ' רסז (מהדורת תשע"ג), וארחות רבנו חלק ב עמ' ריח, בשם החזון איש, שאין לדקדק בזה, וכן משמע מדברי המטה אפרים תר'.

29. רס"א תקפג ב.

אכילת מאכלים מתוקים

יש נוהגים לאכול בראש השנה בשר שֶׁמֶן ומיני מתיקה, ולהימנע מאכילת מאכלים חמוצים או מרים³⁰. וכן יש נוהגים לטבל את חלת "המוציא" בדבש³¹. ומטרת מנהגים אלו לעורר את הלב לכך שראש השנה הוא יום הדיון, ויש להתעורר בו לתשובה ומעשים טובים כדי שנוזכה לשנה טובה ומתוקה³².

"יעלה ויבוא" בברכת המזון

בברכת המזון אומרים "יעלה ויבוא", כבשאר חגים ומועדים³³. אדם שבירך ברכת המזון ושכח לומר "יעלה ויבוא", נחלקו הפוסקים בדינו³⁴. הכלל בעניין שכחת "יעלה ויבוא" בברכת המזון הוא שאם ישנה חובה לאכול פת בסעודה, יש לחזור ולברך את ברכת המזון, ואם אין חובה לאכול פת בסעודה, אין לחזור ולברכה³⁵. הפוסקים נחלקו אם ישנה חובה לאכול פת

30. מטה אפרים תקפג ג, משנ"ב תקפג ה. ועיין כף החיים תקפג יח, שלימון הוא בכלל דברים חמוצים, ועיין פסקי תשובות תקפג הערה 37, שניתן לתבל תבשיל בלימון, כל עוד התבשיל אינו הופך לחמוץ.

31. משנ"ב תקפג ג. ועיין כף החיים תקפג ד, שאף שמטבילים את החלה בדבש, אין לוותר על טיבולה במלח, כיוון שלפי הקבלה, יש עניין גדול בטיבול החלה במלח, ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רטז, שהגרי"י קנייבסקי היה מטביל את החלה רק בדבש. עיין דרכי חיים ושולם אות שז, שהאדמו"ר מסונקאטש נהג לטבל את חלת "המוציא" בדבש בשבתות ובימים טובים עד שמיני עצרת (ועד בכלל), ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רטז, שכן נהגו החזון איש והגרי"י קנייבסקי.

32. עיין מאירי הוריות יב א, וחיבור התשובה למאירי מאמר ב פרק שני עמ' ריז (מהדורת מוסד הרב קוק).

33. שו"ע קפח ה.

34. עיין משנ"ב קפח יט, בשם האליה רבה, שצריך לחזור, ובשם המגן אברהם, שאינו צריך לחזור, ולא הכריע. ועיין שם, שאם נזכר שלא אמר "יעלה ויבוא" לאחר שסיים את ברכת "בונה ירושלים" וקודם שהתחיל את ברכת הטוב והמטיב, אומר: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל את יום הזיכרון הזה, ברוך אתה ה' מקדש ישראל ויום הזיכרון".

35. עיין שו"ע קפח ז, ומשנ"ב שם כו.

בסעודת ראש השנה³⁶, ולהלכה אנו פוסקים שיש חובה לאכול בה פת. לכן לדעת כמה פוסקים, השוכח "יעלה ויבוא" בברכת המזון, צריך לחזור ולברך³⁷, וכן מנהג יוצאי אשכנז³⁸. אך יש סוברים שהוא אינו צריך לחזור ולברך³⁹, כיוון שיש ראשונים שלדעתם אין חובה לאכול פת בראש השנה, ויש להתחשב בדעתם בשאלת חובת החזרה על ברכת המזון, משום שכלל גדול בידינו: "ספק ברכות להקל"; וכדעה זו הכריעו רבים מחכמי ספרד⁴⁰.

אישה שי שכחה לומר "יעלה ויבוא" בברכת המזון, בוודאי אינה צריכה לחזור ולברך, כיוון שהמצווה לאכול פת בראש השנה היא מצווה התלויה בזמן, ונשים פטורות ממנה⁴¹.

36. עיין ב" סימן קפח אות ז, שישנה מחלוקת אם חובה לאכול פת ביום טוב, ועיין שו"ע קפח ו, שפסק שחובה לאכול פת ביום טוב, ועיין ב" סימן תקצז, שיש ראשונים הסוברים שמותר להתענות בראש השנה, ועיין שו"ע תקצז א, שפסק שאסור להתענות בראש השנה.

37. מטה אפרים תקפג ד, ערוך השולחן קפח כא.

38. עיין הליכות שלמה פ"א הערה 87. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק נז סעיף ז, שלעניין סעודת הלילה כתב שצריך לחזור ולברך ללא חולק, כיוון שגם הראשונים שהוזכרו בהערה 36 שסוברים שמותר להתענות בראש השנה, מודים שבבילי ראש השנה אסור להתענות, ולעניין סעודת היום כתב שחוזר ומברך, אך הוסיף בשם "יש אומרים" שאינו חוזר ומברך. וכן אמר לנו הגר"א אריאל שליט"א, שיש לנקוט כהכרעת השמירת שבת כהלכתה.

39. שו"ע הרב פסקי הסידור ברכת המזון, קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) מד יד, קצה המטה תקפג כה.

40. כף החיים קפח כד, בן איש חי שנה ראשונה חוקת כא, חזון עובדיה ברכות עמ' קג, קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) עם הערות הגר"מ אליהו סימן מד הערה יז, אור לציון חלק ג פרק יח שאלה ט.

41. שו"ת רע"א סימן א, שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן יח, שו"ת באר משה חלק ג סימן לח אות ט. ועיין פסקי תשובות סימן קפח אות ו.

פרק ה

שחרית וקריאת התורה

קימה בעלות השחר

יש המדקדקים לקום משנתם בעלות השחר, כדי שלא לישון ביום ראש השנה, שכן אמרו חכמים שהישן בראש השנה, מזלו ישן כל השנה; ועוד, שבשעות אלו הקב"ה דן את העולם ואין ראוי לישון בזמן זה¹. אך רוב האנשים אינם מדקדקים בזה, וסומכים על הסוברים שמאמר חז"ל שהישן בראש השנה מזלו ישן כל השנה, נאמר במי שהולך לישון ביום, אך לא נאמר במי שישן כדרכו וממשיך את שינת הלילה לתוך היום².

תפילת ותיקין

יש המהדרים להתפלל את תפילת שחרית עם הנץ החמה כוותיקין, מפני שהתפילה כוותיקין מהודרת יותר, וראוי להדר במצוות בראש השנה³.

1. מטה יהודה לר"י עייאש תקפג ז סוף ד"ה ואיכא, מטה אפרים תקפד א, ואלף המגן שם א, עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות יא, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מ סעיף ח. פרטי המנהג שלא לישון ביום ראש השנה יבוארו בפרק יג.
2. הליכות שלמה פרק א סעיף כג.
3. הליכות שלמה פרק א הערה 109, ועיין שם, שתפילה במתינות ובכוונה יתרה כנהוג בישיבות, עדיפה מתפילה כוותיקין. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאף אלו שאינם מתפללים כוותיקין, נוהגים להשכים קום ולהתחיל את תפילת שחרית מוקדם יותר מהרגיל.

אמירת פיוטים ופתיחת ארון הקודש בזמן אמירתם

בתפילת ראש השנה, נוהגים לומר פיוטים שונים שיש בהם דברי שבח לה' וביטוי למעלת היום. יוצאי אשכנז נוהגים לפתוח את ארון הקודש בזמן אמירת רבים מהפיוטים, כדי לעורר את הכוונה, וכדי שזכות התורה תעמוד לנו שתפילותינו תתקבלנה⁴. מן הדין, אין חובה לעמוד בזמן שארון הקודש פתוח, כיוון שספר התורה מונח במקומו, אך נהגו ישראל להדר ולעמוד לכבוד התורה⁵. אדם שקשה לו לעמוד, כגון זקן או חלוש, רשאי לשבת, כיוון שלא נהגו להחמיר ולעמוד אם הדבר קשה⁶.

אי אמירת הלל

כאמור, בדרך כלל אומרים בחגים הלל, אבל בראש השנה אין אומרים הלל, כיוון שההלל צריך להיאמר מתוך שמחה יתרה, ובראש השנה איננו מצויים בשמחה יתרה, כיוון ששמחת החג מהולה ביראה ופחד מאימת הדין⁷.

הקריאה בתורה וההפטרה

ביום הראשון של ראש השנה מוציאים שני ספרי תורה. בספר הראשון קוראים את הפרשה העוסקת בלידת יצחק, כיוון שבראש השנה בא זיכרון שרה לפני ה' לטובה, ונגזר עליה שתהרה ותלד את יצחק אבינו. בספר השני קוראים את קרבנות היום, בפרשת פנחס. מפטירים בספר שמואל, בפרק המספר על תפילת חנה והולדת שמואל הנביא, כיוון שגם חנה נפקדה בהיריון בראש השנה⁸.

4. שו"ת צמח צדק הקדמון סימן נ ד"ה ועוד נראה.

5. שער הציון קסו יח, חוט שני ראש השנה עמ' פו.

6. עיין שו"ת תורת יקותיאל לגר"י רוזנברג מהדורה קמא אורח חיים סוף סימן מא. משיב הלכה לגר"ח"פ לוריא חלק ב תשובה רסח.

7. עיין שו"ע תקפד א, ורמב"ם מגילה וחנוכה ג ו. ועיין משנ"ב תקפד א, ושפתי חיים לגר"ח פרידלנדר דברים עמ' רטז.

8. שו"ע תקפד ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תקפד ח, שראוי להשתדל לעלות לתורה בימים

גם ביום השני של ראש השנה, מוציאים שני ספרי תורה. בראשון, קוראים את פרשת העקדה, כדי להזכיר את זכות עקדת יצחק, ובשני קוראים את קרבנות היום, בפרשת פנחס. מפטירים בפרק לא בספר ירמיה, שנאמר בו: "הֲבֹן יִקְרֶה לִי אֶפְרַיִם אִם יֶלֶד שְׁעֵשְׂעִים כִּי מֵדֵי דְבָרֵי בּוֹ זָכַר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד עַל כֵּן הָמוּ מֵעַי לֹא רַחֵם אֲרַחֲמֶנּוּ נְאֻם ה'".⁹ פסוק זה מתאים לראש השנה, שבו אנו מזכירים את עצמנו לטובה לפני ה'¹⁰.

עלייה לתורה של בעל התוקע ושליח הציבור

יש הנוהגים להעלות לתורה את בעל התוקע ואת שליח הציבור של תפילת מוסף¹¹, כיוון שהתורה משמחת לב, ומתוך שמחת התורה, יתחזק כוחם של בעל התוקע ושל שליח הציבור לתקוע ולהתפלל כראוי¹².

9. נוראים, ובמקומות שמוכרים את העליות, יתאמץ לקנות עלייה כפי יכולתו, ויש מעלה למצווה שאדם השקיע כסף כדי לקיימה, על פני מצווה שאדם לא השקיע כסף כדי לקיימה.

9. ירמיהו לא יט.

10. שו"ע תרא א, ומשנ"ב שם.

11. רמ"א תקפד ב, ומשנ"ב שם.

12. עיין לבוש תקפד ב.

פרק ו

מצוות שופר

"מצוות היום בשופר" – המצווה המרכזית בראש השנה היא מצוות שופר, ועל שמה נקרא ראש השנה בתורה "יום תרועה". המצווה מהתורה אינה לתקוע בשופר, אלא לשמוע את קולות השופר. בדרך כלל, כדי לקיים מצווה צריך לעשות פעולה כלשהי, אך מצוות שופר מיוחדת בכך שקיומה נעשה באופן פסיבי, על ידי שמיעה. בכך אנו מבטאים שהיסוד לכל המעשים הוא השמיעה לדבר ה'. כל השנה, אנו עסוקים בעשיית מצוות, לימוד תורה, תפילה, חסד ועוד. כל אלו חשובים מאוד, אך יש לזכור כי חשיבותם וערכם של כל אלו נובעים מהיותם ציוויים של ה', ומכוח זה יש בהם קדושה וערך עליון. על כן בראש השנה, בנקודת הראשית של ההוויה, אנו נדרשים לעצור את כל המעשים והמפעלים, להקשיב, ולשמוע לדבר ה'. וגדולה שמיעה זו שיש בה קבלת עול מלכות שמים והיא משפיעה עלינו יראת שמים לכל השנה.²

טעם מצוות שופר

טעמים רבים יש למצוות שופר, ונציין שניים מהם: המלכת ה', והתעוררות לתשובה. רבינו סעדיה גאון מבאר כיצד נעשית המלכת ה' בשופר. והוא כותב כי דרך המלכים היא שבתחילת מלכותם, תוקעים לפניהם בשופרות,

1. משנה ראש השנה כו ב.

2. שיחות הרב צבי יהודה סועדים חלק א עמ' 19. עיין דברי חלומות לר' צדוק הכהן מלובלין אות יד: "מצות שופר מביאה יראה בלב... ועל כן מצוה זו בראש השנה להכניס היראה בלב על כל ימות השנה".

להודיע מלכותם לכל, ולכן בראש השנה, ביום שבו ברא ה' את העולם ומלך עליו, אנו תוקעים בשופר, ובכך אנו ממליכים עלינו את ה' למלך ומקבלים את עול מלכותו עלינו.³

השופר גם בא לעוררנו לתשובה. קול השופר בא להקיץ את האדם משקיעתו בהבלי הזמן, ולעוררו לזכור את בוראו, לבחון את מעשיו ודרכיו, להיטיבם ולחזור בתשובה, כדברי הרמב"ם בהלכותיו: "אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב היא, רמז יש בה: כלומר עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם, ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה".⁴

מצוות שופר מהתורה

מצוות שופר מתקיימת על ידי שמיעת שני סוגים של קולות. קול אחד הוא קול חלק ורצוף, הנקרא בתורה "תקיעה", וקול שני הוא קול קטוע ושובר, הנקרא בתורה "תרועה". מהתורה, צריך לשמוע בראש השנה שש תקיעות ושלוש תרועות. חכמים למדו זאת מכך ש"תרועה" נזכרת בתורה פעמיים בקשר לראש השנה: פעם אחת בפרשת המועדות שבספר ויקרא, שם נאמר "בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ יִהְיֶה לָכֶם שְׁבַתוֹן זִכְרוֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ⁵"; ופעם שנייה בפרשת פנחס, ושם נאמר: "וּבַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ יוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם".⁶ את התרועה השלישית, למדו חכמים מהפסוק שנאמר לגבי היובל: "וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפֵר תְּרוּעָה".⁷ זאת משום שקיבלו חכמים במסורת שיש לתקוע

3. אבודרהם סדר תפילת ראש השנה ד"ה כתב רבי סעדיה.

4. רמב"ם תשובה ג ד. ועיין ריטב"א ראש השנה לד א ד"ה כתב הרי"ף.

5. ויקרא כג כד.

6. במדבר כט א.

7. ויקרא כה ט.

בשופר בראש השנה לפי מספר הפעמים שכתוב "תרועה", בראש השנה וביובל יחד⁸.

את שש התקיעות הנוספות, למדו חכמים מפסוק שנאמר לגבי היובל: **"וְהַעֲבִירְתָּ שׁוֹפַר תְּרוּעָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעֵשׂוֹר לַחֹדֶשׁ, בְּיוֹם הַכַּפָּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֲרָצְכֶם"**⁹. לשון 'העברה' משמעותו תקיעה רציפה, שבה האוויר עובר בשופר ברצף¹⁰. מכך שהתורה כתבה לשון 'העברה' פעמיים, פעם אחת לפני המילה תרועה ("**והעברת** שופר תרועה") ופעם שנייה אחרי המילה תרועה ("**ביום הכיפורים תעבירו**"), למדו חכמים שהתרועה צריכה להיות מוקפת בתקיעות: תקיעה לפני ותקיעה לאחריה. נמצא שמהתורה, יש לשמוע בראש השנה תשע תקיעות: תקיעה, תרועה ותקיעה; תקיעה, תרועה ותקיעה; ותקיעה, תרועה ותקיעה¹¹.

התקנה לתקוע שלושים קולות

את המילים "יום תרועה", מתרגם אונקלוס "יום יבבה" (בכייה), ומכאן שהתרועה היא קול קטוע ושבור כבכי. ברבות השנים, התעורר ספק מהו הצליל המדויק של התרועה: האם כאדם הגונח מכאב, כדרך החולים שמאריכים בגניחותיהם, והוא קול השופר שאנו קוראים 'שברים'; או כאדם הבוכה ומיילל בקולות קצרים ותכופים, והוא הקול שאנו קוראים 'תרועה'; או כגניחה ויללה יחד, והוא הקול שאנו קוראים 'שברים-תרועה'.

כדי לצאת ידי כל הספקות, תיקנו חכמים לתקוע את התרועה כפי כל אחת מהאפשרויות. כאמור, מהתורה צריך לתקוע תקיעה, תרועה ותקיעה, שלוש פעמים. וכיוון שישנן שלוש אפשרויות מהי התרועה הכתובה בתורה, נמצא שיש לתקוע כסדר הזה: שלוש פעמים תקיעה, **שברים** ותקיעה (תשע קולות); שלוש פעמים תקיעה, **תרועה** ותקיעה (תשע קולות); ושלוש

8. שו"ע תקצ"א, ומשנ"ב שם.

9. ויקרא כה ט.

10. מלבי"ם ויקרא כג כד.

11. שו"ע תקצ"א, ומשנ"ב שם.

פעמים תקיעה, שברים-תרועה ותקיעה, (שנים עשר קולות). סך הכול שלוש קולות¹².

משמעות קולות השופר

קולות השופר השונים רומזים למהלך התיקון של האדם והעולם. התקיעה הראשונה, שהיא קול פשוט וישר, רומזת לטבע הפנימי של האדם, שהוא טוב וישר, כמו שנאמר: "אֲשׁוּר עֲשָׂה הָאֱלֹקִים אֶת הָאָדָם יֵשֶׁר"¹³. כאשר האדם אינו נאמן לטבעו הפנימי והולך בדרכים עקלקלות, הוא מביא על עצמו

12. שו"ע תקצ ב, ומשנ"ב שם. דברי השו"ע נסמכים על הרמב"ם, שכתב (שופר ג ב): "תרועה זו האמורה בתורה נסתפק לנו בה ספק לפי אורך השנים ורוב הגליות ואין אנו יודעים היאך היא...". לדעה זו, התרועה האמורה בתורה היא אחד משלושת הקולות שאנו עושים כתרועה (שברים, תרועה, שברים-תרועה), וכדי לקיים את המצווה מהתורה, חייבים לעשות את כל שלושת הקולות, אך עיין רא"ש ראש השנה פרק ד סימן י, בשם רבנו האי גאון, שמהתורה, יוצאים בכל קול של בכי, בין בשברים, בין בתרועה ובין בשברים-תרועה, וחכמים שתיקנו לתקוע כפי כל האפשרויות, לא תיקנו זאת כדי לצאת ידי כל הספקות, אלא כדי לאחד את מנהג עם ישראל, כיוון שהיו מקומות שבהם נהגו לתקוע תקיעה, שברים ותקיעה, היו מקומות שבהם נהגו לתקוע תקיעה, תרועה ותקיעה, והיו מקומות שבהם נהגו לתקוע תקיעה, שברים-תרועה ותקיעה. כדי לאחד את המנהג, תיקנו חכמים שכולם יתקעו כפי כל המנהגים. לדעת רוב האחרונים, השלחן ערוך סובר כרמב"ם (עיין חזון עובדיה עמ' קלה הערה יב), אך עיין קצה המטה תקצ א, הסובר שאפשר שהשלחן ערוך סובר כרב האי גאון, ועיין משנ"ב סימן תקפו ס"ק כב וסימן תר ס"ק ז, שמשמע שנקט להלכה כשיטת רב האי גאון, שמהתורה יוצאים בכל אחד מקולות התרועה, ועיין חוט שני ראש השנה עמ' סה, שהקשה שבביאור הלכה תקצג ב ד"ה אם, משמע שהכרעת המשנה ברורה כרמב"ם, ועיין כף החיים סימן תקפו ס"ק מ וסימן תר ס"ק יג, ושונה הלכות תקפו ט, שצידדו בדעה שהמשנ"ב פסק כשיטת הרמב"ם, ודחקו את המקומות שמשמע מהם להפך, ועיין חוט שני שם, שפסק למעשה כרב האי גאון, ועיין חזון עובדיה עמ' קלה הערה יב, שפסק כרמב"ם. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שבשעת הדחק כאשר אדם צריך לתקוע בזמן קצר בכמה מקומות, אפשר לסמוך על שיטת רב האי גאון ולהסתפק בתקיעת תשר"ת שלוש פעמים, עכ"ד, ועיין חוט שני ראש השנה עמ' סד, ואשרי האיש פרק טז אות כט, שכתב כן, ועיין חוט שני שם, שבמצב זה אפשר לברך לפני התקיעות. ועיין משנ"ב תקצ ו, שלדעת הרמב"ם, לא די לתקוע תשר"ת שלוש פעמים, כיוון שאין להפסיק בין הקול האמצעי לבין התקיעה שלפניו והתקיעה שלאחריו, לכן אם התקיעה האמורה בתורה היא שברים, כשתוקעים תשר"ת, התרועה מפסיקה בין השברים לתקיעה האחרונה, ואם התקיעה האמורה בתורה היא תרועה, השברים מפסיקים בין התרועה לתקיעה הראשונה.

13. קהלת ז כט.

'שברים ותרועות' – גניחות ויללות. גניחות אלו יכולות להפוך לכוח מצמיח, על ידי הפיכתם לבכי של תיקון ותשובה. או אז זוכה האדם לתקיעה פשוטה וישרה – לשיבה לטוב וליושר שבראשית הווייתו¹⁴.

כך גם לגבי העולם בכללותו. שורש ההוויה בחסד פשוט, בעולם מתוקן ללא צער וללא מוות. אך בעקבות חטאי האדם, העולם נפל ממדרגתו ובא למצב של 'שברים-תרועה' – גניחות ויללות. אך בטוחים אנו שהשברים והתרועות, המשברים והנפילות הם זמניים, ותקיעה פשוטה וישרה תישמע אחריהם – 'וְהָיָה ה' לְמִלְכָּךָ; עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יְהִיָּה ה' אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד'¹⁵. על כך אנו אומרים: "אֲשֶׁרֵי הָעַם יוֹדְעֵי תְרוּעָה ה' בְּאוֹר פְּנֵיךָ יְהִלְכוּ"¹⁶, אשרי העם היודע להתגבר על כל המשברים, להתעלות מתוך כל תרועות המלחמה, הכוחנות והאלימות, ולהביא את העולם לתיקונו השלם – ללכת באור פני ה'¹⁷.

מצוות שופר כאשר ראש השנה חל בשבת

כאשר ראש השנה חל בשבת, תיקנו חכמים שלא לתקוע בשופר, מחשש שמצוות שופר תגרום חלילה לחילול שבת, על ידי זה שאדם שאינו יודע לתקוע בשופר ילך לאדם אחר שילמדנו, ויעבור על איסור הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים¹⁸. כיוון שאין תוקעים בשופר כאשר ראש השנה חל בשבת, השופר נחשב מוקצה בשבת זו, ואסור לטלטל אותו¹⁹.

הלכה זו, שאין לתקוע בשופר כאשר ראש השנה חל בשבת, מעוררת שאלה: הרי חז"ל הפליגו במעלת מצוות השופר – תקיעות השופר מעלות את זיכרונו לטובה לפני הקב"ה, ובזכותן הקב"ה יורד מכיסא דין ויושב

14. של"ה ראש השנה תורה אור אות נה.

15. זכריה יד ט.

16. תהלים פט טז.

17. עיין מועדי הראי"ה (תשע"ה) עמ' 66.

18. שו"ע תקפח ה, ומשנ"ב שם, ורש"י סוכה מג א ד"ה ויעבירו.

19. רמ"א תקפח ה.

על כיסא של רחמים; ו"כל שנה שאין תוקעין לה בתחלתה – מריעין לה בסופה (יהיו פורענויות בסופה)". זאת ועוד, החשש מפני איסור הטלטול של השופר בשבת הוא חשש רחוק, שכן רוב האנשים מתפללים ושומעים את תקיעות השופר בבית הכנסת, ובעל התוקע בבית הכנסת ודאי בקי לתקוע כראוי; ואם כן, איך ביטלו חכמים את מצוות השופר בשבת, רק בגלל חשש רחוק כזה?

רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בעל ה'משך חכמה', מסביר שאמנם מצוות שופר גדולה היא, שכן עניינה להזכיר את עקדת יצחק לפני ה', ולגלות מה נחלו ישראל מיצחק אבינו – "למסור עצמם לחרפה ולביזה עבור שם השם יתברך... ולעקוד כל תאותיהם והרגשותיהם על מוקד אהבת ה' ותורתו". על כן השופר הוא כמזור ורפואה הכרחית לחולה מסוכן, ובלעדיו עלול השטן לקטרג עלינו והסכנה גדולה. אבל אף על פי כן, מגודל אהבת ישראל לה' יתברך, הם מוסרים נפשם על מצוות השבת, אשר מעידה על חידוש העולם ועל קדושת שמו, ומבטלים את מצוות שופר בעבורה. מעדיפים הם כי תהיה רשות לשטן לקטרג עליהם, וכי לא ייכנס זיכרוןם לפני אביהם שבשמים, ובלבד שלא יבולע לה לשבת אף במעט. אמנם מסירות נפש זו של ישראל על קדושת השבת, הרי היא כעין 'עקדה' רוחנית ומסירות נפש על ה' ועל מצוותיו, ועל כן היא עצמה מועילה להם כמצוות השופר, הבאה להזכיר את עקדת יצחק לפני ד'²⁰.

'תקיעות דמעומד' ו'תקיעות דמיושב'

מהתורה, אפשר לתקוע בשופר בכל שעה ביום, אך חכמים תיקנו שהמתפללים בציבור יתקעו בשופר בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף: סדר אחד של תקיעות לאחר ברכת מלכויות, סדר אחד של תקיעות לאחר ברכת זיכרונות וסדר אחד של תקיעות לאחר ברכת שופרות²¹. התקיעה במקומות

20. משך חכמה ויקרא כג כד.

21. שו"ע תקצב א, ועיין שם, שלאחר ברכת מלכויות תוקעים תשר"ת, לאחר ברכת זיכרונות תוקעים תש"ת, ולאחר ברכת שופרות תוקעים תר"ת, ועיין רמ"א שם, שתוקעים תשר"ת אחרי

אלו מבטאות את תוכנו של התקיעות, שכן קולות השופר נשמעים קולות סתמיים וחסרי פשר, ומשמעותם מתבררת על ידי הסמכת התקיעות לברכות אלו. יש מהתקיעות שתכליתן היא להמליך את ה' עלינו למלך, ועל כן הן נתקעות לאחר ברכת המלכויות; יש מהתקיעות שתכליתן לעורר את זיכרונו לטובה לפני ה', ועל כן הן נתקעות לאחר ברכת הזיכרונות; ויש מהתקיעות שתכליתן להזכיר את קול השופר שנשמע במעמד הר סיני ואת קול שופרו של משיח, ותקיעות אלו נתקעות לאחר ברכת שופרות²².

מעיקר הדין, ניתן לצאת ידי חובת מצוות שופר בשמיעת התקיעות שתוקעים תוך כדי תפילת מוסף, אך חכמים תיקנו לתקוע שלושים קולות נוספים לפני תפילת מוסף, כדי לערבב את השטן. כאשר השטן רואה שבני ישראל מחבבים את מצוות ה', ומהדרים לתקוע בשופר פעמיים, מסתתמות טענותיו, והוא אינו יכול לקטרג על עם ישראל²³.

התקיעות שלפני תפילת מוסף נקראות 'תקיעות דמיושב', מכיוון שמעיקר הדין, מותר לשבת בהן, והתקיעות שנתקעות תוך כדי חזרת הש"ץ של תפילת מוסף נקראות 'תקיעות דמעומד', מכיוון שיש לעמוד בהן²⁴. הטעם שיש לעמוד ב'תקיעות דמעומד' הוא שתקיעות השופר הן לימוד זכות על עם ישראל, כדברי חכמים, שבשעה שהקב"ה שומע את תקיעות השופר הוא יורד מכיסא הדין ויושב על כיסא של רחמים²⁵; וכשם שבעלי הדין העומדים לדין צריכים לעמוד בעת שהם טוענים טענות להגנתם, כך גם עלינו לעמוד

כל אחת מהברכות, ועיין משנ"ב תקצב ד, שהמנהג המוכרח הוא כמו שכתב השל"ה, לתקוע אחר כל ברכה תשר"ת, תש"ת, תר"ת, ועיין חזון עובדיה עמ' קמב, והלכות חגים לגר"ס אליו פרק לט סעיף לו, והלכות חג בחג פרק יג סעיף יט, שיש לנהוג כדעת השל"ה, וזהו המנהג המקובל.

22. עיין ערוך השלחן תקצב א, ושיחות לראש השנה לגר"א נבנצל שליט"א עמ' קפז.

23. רש"י ראש השנה טז ב ד"ה כדי.

24. משנ"ב תקצב ב. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שהן נקראות 'תקיעות דמעומד', גם משום שהתוקעים בתפילת לחש עומדים בתפילת מוסף, וגם הנהגים לתקוע רק בחזרת הש"ץ, שליח הציבור עומד, ויש מהציבור שגם עומדים.

25. ויקרא רבה (וילנא) פרשת אסור פרשה כט אות ג.

בשעה שאנו תוקעים בשופר. ב'תקיעות דמיושב' אין חובה לעמוד, כיוון שהן אינן התקיעות העיקריות ומטרתן היא לערבב את השטן²⁶.

אף שמצד הדין, אין חובה לעמוד ב'תקיעות דמיושב', מנהג יוצאי אשכנז לעמוד בתקיעות אלו, לכבוד המצווה²⁷. מנהג יוצאי ספרד לשבת ב'תקיעות דמיושב' כפי עיקר הדין, מלבד בעל התוקע, שהוא תוקע בעמידה משום כבוד הציבור²⁸.

אדם השומע 'תקיעות דמיושב' ואין בדעתו לשמוע 'תקיעות דמעומד', צריך לעמוד בשעת התקיעות, כיוון שתקיעות אלו הן התקיעות העיקריות עבורו²⁹.

תקיעות בתפילת לחש

יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לתקוע גם בתפילת לחש הנאמרת בציבור, כפי שתוקעים בחזרת השי"ץ³⁰: עשרה קולות לאחר ברכת מלכויות,

26. תניא רבתי סימן עה ועיין התקיעות, שבלי הלפט סימן רפט. ועיין משנ"ב תקפה ב, שחכמים למדו שיש לקיים את מצוות שופר בעמידה מכך שנאמר "יום תרועה יהיה לכם", וקיבלו חכמים שהמילה "לכם" בפסוק זה, רומזת למילה "לכם" הכתובה בפסוק "וספרתם לכם ממחרת השבת", וכשם שספירת העומר צריכה להיאמר בעמידה, כך גם מצוות תקיעת שופר צריכה להיעשות בעמידה. ועיין משנ"ב שם, וחזון עובדיה עמ' קכב, שאדם שישב בזמן התקיעות שיש לעמוד בהן, יצא ידי חובה. ועיין משנ"ב שם, שבזמן התקיעות אין להשעין את הגוף על סטנדר או על שולחן, באופן שאם הסטנדר או השולחן יינטלו, האדם ייפול, כיוון שאין זו עמידה. ועיין משנ"ב תקצב ג, שלאחר שתיקנו חכמים את 'תקיעות דמיושב', מקיימים בהם את מצוות שופר מהתורה, ועיין משנ"ב תקצ לה, שהתקיעות העיקריות הן 'תקיעות דמעומד', וצריך באור איך הדברים מתיישבים עם מה שכתב שב'תקיעות דמיושב' מקיימים את המצווה מהתורה. ועיין ילקוט יוסף עמ' שמב, שיש לכוון לצאת ידי המצווה מהתורה ב'תקיעות דמיושב'.

27. עיין משנ"ב תקפה ב.

28. חזון עובדיה עמ' קכב ואילך, ועיין שם, שהביא טעמים נוספים בשם שבלי הלפט.

29. שו"ע תקפה א, ומשנ"ב שם.

30. חזון עובדיה ימים נוראים עמ' קמ, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לט סעיף לו, נטעי גבריאל פרק סד סעיף ג.

עשרה קולות לאחר ברכת זיכרונות, ועשרה קולות נוספים לאחר ברכת שופרות, סך הכול שלושים קולות³¹. פרטי מנהג זה יבוארו בפרק יא.

המנהג לתקוע מאה קולות

נוהגים לתקוע אחרי חזרת הש"ץ של תפילת מוסף עוד תקיעות, כדי להשלים למאה קולות³². מספר הקולות שתוקעים הנוהגים לתקוע בתפילת לחש של מוסף, עד סוף חזרת הש"ץ, הוא תשעים (שלושים ב'תקיעות דמיושב', שלושים בתפילת הלחש של מוסף ושלושים ב'תקיעות דמעומד'), ולכן הם תוקעים לאחר חזרת הש"ץ עוד עשרה קולות. ומספר התקיעות שתוקעים עד סוף חזרת הש"ץ הנוהגים שלא לתקוע בתפילת לחש של מוסף, הוא שישים (שלושים ב'תקיעות דמיושב' ושלושים ב'תקיעות דמעומד'), ולכן הם תוקעים לאחר חזרת הש"ץ עוד ארבעים קולות.

המקור למנהג לתקוע בראש השנה מאה תקיעות הוא בדברי רבנו הערוך, שהיה אחד מגדולי הראשונים, ולדבריו עושים כן כנגד מאה בכיות שבכתה אימו של סיסרא³³. סיסרא היה שר צבאו של יבין מלך כנען, ששעבד את עם ישראל בימי השופטים. אחרי עשרים שנות שעבוד, נלחם בו ברק בן אבינועם על פי ציוויה של דבורה הנביאה, ובעזר ה', ניצחו. סיסרא עצמו נהרג על ידי יעל אשת חבר הקיני, כאשר הוא ברח מהקרב. כאשר סיסרא התעכב משובו, אימו דאגה לשלומו, ולרוב צערה התחילה לבכות, וכנגד מאה בכיות אלו, אנו תוקעים מאה תקיעות.

31. מטה אפרים תקצא יג. ועיין שם, שאם בעל התוקע לא תקע כראוי, אין להפסיק בתפילה ולתקנו, אלא אחר התפילה יתקעו שוב את התקיעות שטעה בהן. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף פא, שטוב שבעל התוקע ידפוק בידו על עמוד התפילה לפני שהוא מתחיל לתקוע, כדי לסמן לציבור שהוא מתחיל לתקוע.

32. משנ"ב תקצו ב, על פי השל"ה, חזון עובדיה עמ' קנט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף לו. ועיין רמ"א תקצו א, שיש הנוהגים לתקוע שלושים קולות לאחר חזרת הש"ץ (בלא קשר למנהג לתקוע מאה קולות), ועיין ט"ז שם א, שתוקעים תקיעות אלו ליתר ביטחון, שמא אחת התקיעות לא נשמעה כהוגן.

33. תוספות ראש השנה לג ב ד"ה שיעור, בשם הערוך.

מפליא הדבר שחכמים למדו את מספר התקיעות בראש השנה ממספר בכיותיה של אם סיסרא. יש בכך עניינים עמוקים ונסתרים, אך רמז יש כאן, שאין לאדם להרגיש עצמו בטוח ביום הדין, וזאת אפשר ללמוד בדרך של 'קל וחומר' מאם סיסרא. מצד דרך הטבע, לא היה לאם סיסרא לפחד, שהרי צבאו של סיסרא היה חזק עשרת מונים מצבאו של ברק בן אבינועם. אף על פי כן היא בכתה מאה בכיות, כיוון שהייתה חרדה לגורל בנה, ואכן, בסופו של דבר הוא נהרג על ידי יעל. מזה יש להתעורר ולהבין שגם מי שנדמה לו שהוא יכול לבטוח במצבו הגשמי היציב בעולם הזה, או אף בזכויותיו הרוחניות, צריך להיות חרד ביום הדין, ולהתעורר לתפילה ולתשובה³⁴.

מספר התקיעות למתפלל ביחידות ולנשים

המנהג לשמוע מאה קולות הוא רק למתפללים בציבור, אך יחיד המתפלל בביתו מחמת אונס, יכול להסתפק בשמיעת שלושים קולות. וכן נשים המקיימות מצוות שופר, יכולות להסתפק בשמיעת שלושים קולות³⁵. ואין לתקוע במצבים אלו יותר משלושים קולות, כיוון שאסור לתקוע בשופר ביום טוב שלא לצורך, כפי שיבואר בפרק יא³⁶.

זמן מצוות שופר

זמן מצוות שופר הוא ביום ולא בלילה, שנאמר: "יום תרועה יהיה לכם", וכל היום כשר לתקיעה³⁷.

34. הערות רבינו הגר"ש אלישיב ראש השנה לג ב.

35. קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי דינים לתקיעות סעיף לו (עמ' מד). קובץ הלכות לגר"ש קסניצקי פרק יד סעיף ג: "אין שום ענין להדר להשלים שמיעת מאה קולות", וכן כתב לנו הגר"א אריאל, שכן המנהג. ועיין נטעי גבריאל פרק נ סעיף ד, שחולק וסובר שנכון ליחיד להדר ולשמוע מאה קולות.

36. הגר"א אריאל שליט"א.

37. שו"ע תקפח א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע ומשנ"ב שם, שמן הדין היום מתחיל בעלות השחר, אך חכמים תיקנו שלא לקיים את מצוות שופר לפני הנץ החמה, כיוון שזמן עלות השחר אינו ניכר, ויש חשש שאנשים יטעו ויקיימו את המצווה לפני הזמן.

אכילה לפני התקיעות

אסור לאכול לפני קיום מצוות שופר, שמא אדם יימשך בסעודתו, וישכח לקיים את המצווה³⁸. יש סוברים שהאכילה האסורה היא אכילת לחם או עוגה בשיעור של יותר מכביצה, אך מותרת אכילה קלה של לחם או עוגה בשיעור כביצה (56 סמ"ק), או פירות וירקות ובשר ודגים, גם יותר משיעור כביצה. זאת כיוון שאין חשש שאכילה קלה תשכיח מהאדם את קיום המצווה³⁹. ויש חולקים וסוברים שכל אכילה אסורה⁴⁰, וכן ראוי לנהוג⁴¹.

אדם שאי האכילה לפני התקיעות תקשה עליו להתרכז בתפילת מוסף, ינהג כדעה המקלה ויאכל אכילה קלה לפני התקיעות, כדי שיוכל להתפלל כראוי⁴². וכן נוהגים במקומות רבים, לקדש ולאכול מעט לפני התקיעות, כיוון שתפילות ראש השנה הן ארוכות, וקשה לכוון בתפילה ללא אכילה

38. משנ"ב תרצב טו, ועיין ח"י אדם קמא ז, וקיצור שלחן ערוך קכט יט, ואשל אברהם (בוטשאטש) תקפט ד"ה אשה, שגם נשים לא תאכלנה לפני התקיעות, אף שהן פטורות מעיקר הדין ממצוות שופר, כיוון שהן קיבלו עליהן את מצוות שופר כחובה, אך נשים חלושות או נשים שקשה להן להמתין (עיין אשרי האיש פרק טז אות כח) רשאיות לאכול לפני התקיעות, והגר"י אריאל שליט"א כתב שגם נשים מעוברות ומניקות יכולות לאכול לפני התקיעות. ועיין חזון עובדיה עמ' קל, שמשמע שנשים יוצאות ספרד לא קיבלו עליהן את מצוות שופר כחובה, ולפי דבריו הן רשאיות לאכול לפני התקיעות, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף ה, שמשמע שגם נשים יוצאות ספרד לא תאכלנה לפני התקיעות, ועיין שם סעיף כט, שמשמע שגם בארצות ספרד, הנשים קיבלו עליהן את מצוות שופר כחובה.

39. ציץ אליעזר חלק ו סימן ז, וחלק ז סימן לב, מועדים וזמנים חלק א סימן ד, ילקוט יוסף עמ' רפד, תורת המועדים פרק ה סעיף כא, הלכות חג בחג פרק ח סעיף כה.

40. מטה אפרים תקפב ב, וקצה המטה שם ס"ק ד, הליכות שלמה פרק ב דבר הלכה א, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף ה, ירושלים במועדיה עמ' רה. ועיין שבות יצחק (דרז"י) חלק ב עמ' שיד, שאף שלפני קריאת שמע מותר לאכול אכילה קלה, זהו משום שקריאת שמע נוהגת כל יום וקשה להחמיר שלא לטעום לפניה, אך במצוות שאינן תדירות, החמירו לאסור כל אכילה.

41. הגר"י אריאל שליט"א, וטעמו הוא כיוון שצריך לקדש לפני האכילה, והקידוש מחייב לאכול לפחות כזית פת הבאה בכיסנין כיוון שאין קידוש אלא במקום סעודה, ולא ראוי לעשות כן לפני תקיעת שופר.

42. כף החיים תקפה כו, הליכות שלמה פרק ב הערה 4, ירושלים במועדיה עמ' רה.

מועטה⁴³. ויש המקילים לאכול מזונות אף יותר מכביצה, כיוון שיש סוברים שכאשר קובעים זמן מוגדר למצווה, מותר לאכול לפני קיומה, ובדרך כלל קובעים זמן מוגדר לתקיעות בבית הכנסת⁴⁴. ומן הראוי לנהוג כדעה הראשונה, ולאכול לפני התקיעות רק אכילה קלה⁴⁵.

במקומות שנוהגים בהם לקדש ולאכול לפני התקיעות, נכון יותר שכל אחד יקדש בביתו, ולא לקיים קידוש מרכזי ברוב עם⁴⁶, כיוון שכאשר רבים מתכנסים יחד לאכילה ושתייה, קשה לשמור על האווירה המתאימה ליום הדין. ובישיבות נהגו לקדש יחד⁴⁷.

43. הליכות שלמה פרק ב דבר הלכה א.

44. שמירת שבת כהלכתה תיקונים ומלואים פרק נב הערה נב, בשם הגרש"ז אוירבך. ועיין ציץ אליעזר חלק ו סימן ז וחלק ח סימן כא, ומועדים וזמנים חלק א סימן ד, שכתבו סברות נוספות להקל באכילה לפני התקיעות.

45. הגר"י אריאל שליט"א.

46. הליכות שלמה פרק ב דבר הלכה ב.

47. הגר"י אריאל שליט"א.

פרק ז

החייבים במצוות שופר וכוונה לצאת ולהוציא

נשים

נשים פטורות ממצוות שופר, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן¹. אף על פי כן, טוב ויפה שתתדלגנה לקיים את המצווה, כיוון שאישה המקיימת מצווה התלויה בזמן, קיומה נחשב לה למצווה והיא מקבלת על כך שכר². בארצות אשכנז קיבלו עליהן הנשים את מצוות שופר כחובה, ועל נשים יוצאות אשכנז להשתדל לקיים את המצווה, אלא אם כן קיום המצווה כרוך בצער או בקושי גדול³. אך עליהן לדעת כי חיובן בתפילת שחרית קודם לחיובן בתקיעות השופר, כיוון שבתפילה הן חייבת מעיקר הדין, ולכן נשים שתתדלגנה להתפלל שחרית לפני התקיעות⁴.

1. שו"ע תקפ"ג.
2. עיין שו"ע תקפטו, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה עמ' קל. ועיין פרק ח, אם נשים המקיימות את מצוות שופר מברכות לפני קיום המצווה.
3. עיין ח"י אדם קמא ז', ומטה אפרים תקפט יב, ואשל אברהם (בוטשאטש) תקפט ג ד"ה אשה. ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק לט סעיף כט, שמשמע שגם בארצות ספרד קיבלו הנשים עליהן את מצוות שופר כחובה, ובחזון עובדיה עמ' קל, לא משמע כן. ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק יא הערה א, שאין זו חובה גמורה. ועיין אשרי האיש פרק טז סעיף כח, שנשים יכולות להסתפק בשמיעת שלושים קולות.
4. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א: אישה חייבת בתפילת שחרית מעיקר הדין, ולכן לא ראוי שאישה תגיע לבית הכנסת רק לתקיעת השופר, אלא אם כן היא טרודה בטיפול בילדיה, והתפללה שחרית בבית, ולאחר מכן הגיעה לתקיעת שופר.

קטנים

לד קטן שלא הגיע לגיל בר מצווה פטור מקיום מצוות שופר, אך אם הוא הגיע לגיל חינוך, דהיינו שהוא מסוגל לשבת בשקט בזמן התקיעות והוא מבין שיש בכך מצווה (גיל חמש – שש בערך), יש לחנכו לקיים את המצווה⁵.

מי ראוי להוציא אחרים ידי חובתם במצווה

כלל גדול בדינו, שאדם הפטור מהמצווה אינו יכול לקיימה עבור אחרים שחייבים בה. לכן אדם שפטור ממצוות שופר, כגון נער שלא הגיע לגיל מצוות, אינו יכול לתקוע בשופר ולהוציא אחרים ידי חובתם. וכן אישה אינה יכולה להוציא גברים ידי חובתם⁶.

חירש

חירש, אף אם הוא יודע לדבר, אינו רשאי לתקוע בשופר ולהוציא אנשים אחרים ידי חובה, כיוון שהמצווה היא בשמיעת קולות השופר, ומאחר שהוא אינו שומע הרי הוא פטור מהמצווה, ואינו יכול להוציא אחרים ידי חובה⁷.

5. שו"ע תקפ"ב, ומשנ"ב תקפ"ז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף לא, ואשרי האיש חלק ג פרק טז אות כו, ותשובות ונהגות חלק ב סימן רפ"א. ועיין תשובות ונהגות שם, שגיל חינוך למצוות שופר הוא ארבע, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שכתב שגיל חינוך הוא חמש-שש. ועיין משנ"ב תקפ"ב, שאין להביא לבית הכנסת ילדים המפריעים לשמיעת התקיעות.

6. שו"ע תקפ"א-ג. ועיין משנ"ב וסימן נה ס"ק לא וסימן תקפ"ט ס"ק ב, ושער הציון שם ב, שכדי שהנער ייחשב גדול, לא די שגיע לגיל שלוש עשרה ויום אחד, וצריך גם להביא שתי שערות. אלא שבנוגע למצוות דרבנן, מקילים וסומכים על כך שאם הקטן הגיע לגיל שלוש עשרה, יש להניח שהוא גם הביא שערות, כדרך רוב הנערים; אך לענין מצוות שופר, שהיא מצווה מהתורה, אין סומכים על כך שרוב הנערים מביאים שתי שערות. ועיין חזון עובדיה עמ' קכה ואילך, שחולק וסובר שגם לענין מצוות שחיובן מהתורה, אפשר לסמוך על החזקה שאם הנער הגיע לגיל שלוש עשרה, הוא גם הביא שתי שערות.

7. שו"ע תקפ"ב. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכן דינו של אדם כבד שמיעה, שאינו יכול לשמוע את קולות השופר ללא מכשיר שמיעה. ועיין פרק ט, שם יבואר אם אפשר לקיים את מצוות שופר בשמיעת קול השופר על ידי מכשיר שמיעה.

כוונה לקיים את המצווה בשמיעת התקיעות

”מצוות צריכות כוונה”, כלומר כדי לקיים מצווה, לא די בעשיית המצווה, אלא גם יש להתכוון לקיים את המצווה, ולכן כדי לקיים מצוות שופר, יש להתכוון לקיומה בשמיעת קולות השופר. לדוגמה, אדם המטה אזנו לשמוע את התקיעות בבית הכנסת כדי לדעת מתי מסתיימת התפילה, לא קיים את המצווה, אף שהוא שמע את כל התקיעות, כיוון שמטרתו לא הייתה קיום המצווה. וכן אדם בקי בהלכות שופר, השומע את תקיעות חברו כדי לבחון אותו אם הוא תוקע כראוי, לא קיים את המצווה, כיוון שלא התכוון לקיימה בשמיעת התקיעות. לכן לפני שמיעת התקיעות, יש להתכוון לצאת ידי חובת המצווה בשמיעת⁸.

אדם שבא לבית הכנסת כדי לקיים את מצוות שופר, ולפני שמיעת התקיעות, לא התכוון בפירוש שכוונתו לצאת בהן ידי חובת המצווה, יצא ידי חובה, כיוון שכוונתו הכללית הייתה לצאת ידי חובה⁹.

כוונת התוקע להוציא אחרים ידי חובתם

לא די בכך שהשומע יתכוון לקיים את המצווה, אלא צריך שגם התוקע יתכוון להוציא בתקיעותיו. לכן אדם השומע את שכנו תוקע בביתו, לא יצא ידי חובתו, אלא אם אמר לשכן שהוא מתכוון לצאת בתקיעותיו, והשכן התכוון להוציא¹⁰.

אדם הגר בסמיכות לבית הכנסת או נשים הנמצאות מחוץ לבית הכנסת, ושמעו את התקיעות מבית הכנסת, והתכוונו לצאת ידי חובה, יצאו ידי חובתם. זאת כיוון שהתוקע בבית הכנסת מתכוון להוציא את כל מי שישמע את תקיעותיו, בין הנמצא בבית הכנסת ובין שאינו נמצא בבית הכנסת¹¹.

8. שו"ע תקפ"ט ח.

9. משנ"ב תקפ"ט טז. ועיין חזון עובדיה עמ' קיז, שנכון שלפני התקיעות, בעל התוקע יאמר לציבור שיכוונו לקיים את המצווה, ושהוא מתכוון להוציאם ידי חובה.

10. שו"ע תקפ"ט ח.

11. שו"ע תקפ"ט ט. ועיין משנ"ב שם יט, שהנמצא רחוק מבית הכנסת עד כדי שאין הוא שומע את קול השופר אלא קול הד, אינו יוצא ידי חובה.

פרק ח

ברכת השופר

תיקנו חכמים לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותי¹, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה, ולא כמצוות אנשים מלומדה². וזהו נוסח הברכה שמברכים לפני התקיעות: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לשמוע קול שופר". אנו מברכים "לשמוע קול שופר" ולא "לתקוע בשופר", כיון שהמצווה היא לשמוע את קולות השופר ולא לתקוע בו. לדוגמה, אדם חרש שתוקע בשופר אינו מקיים את המצווה, אף שהוא תוקע, כיון שאינו שומע את התקיעות. מלבד הברכה "לשמוע קול שופר", מברכים לפני התקיעות גם את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", כפי שמברכים על כל מצווה המזדמנת פעם בשנה, כדי להודות לה' שזכינו להגיע שוב לראש השנה ולקיים את מצוות השופר³.

דיבור בין הברכה לתקיעות

ברכת השופר צריכה להיות סמוכה לתקיעה, לכן אין לדבר בין הברכה

1. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.
2. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הר"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא ד"ה ולזה תקנו עמ' שלד (מהדורת תשס"ה).
3. שו"ע תקפה ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם ד, שאדם שבירך "לתקוע בשופר" יצא ידי חובה, ועיין שם שאם תוך כדי התקיעות, בעל התוקע החליף שופר, אין הוא צריך לברך שוב, גם אם השופר השני לא היה לפניו בזמן הברכה. ועיין שו"ע תקפה ג, ומשנ"ב שם, שאם בעל התוקע לא הצליח לתקוע ואדם אחר החליף אותו, אין הוא צריך לברך שוב, אלא אם כן הוא לא שמע את הברכות, ולא קיים עדיין את המצווה.

לתקיעות. אדם שדיבר בין הברכה לתקיעות בדבר שאינו לצורך התקיעות, אפילו דיבר מילה אחת, צריך לחזור ולברך.⁴

דיבור בין 'תקיעות דמיושב' ל'תקיעות דמעומד'

גם לאחר שהתקוע סיים לתקוע את 'תקיעות דמיושב' (סדר התקיעות שלפני מוסף), אין לדבר בדברים שאינם נוגעים לתפילה או לתקיעות, עד אחר 'תקיעות דמעומד' (סדר התקיעות בחזרת הש"ץ של מוסף). זאת כיוון שהמצווה עדיין לא הושלמה, ואין לדבר בין הברכה להשלמת המצווה.⁵ אדם שנהג שלא כראוי ודיבר שלא מעניין התקיעות והתפילה בין 'תקיעות דמיושב' להשלמת ה'תקיעות דמעומד', אינו צריך לחזור ולברך, כיוון שבדיעבד, הפסק באמצע קיום המצווה אינו מעכב.⁶

4. שו"ע תקצב ג, ומשנ"ב שם.

5. שו"ע תקצב ג, וט"ז שם ב, ועיין שם שאין זה דומה לאדם היושב בסוכה, שרשאי לְדַבֵּר לאחר שהתחיל לאכול, אף שהמצווה מתמשכת, כיוון שבסוכה אין על האדם חובה להמשיך בקיום המצווה, והוא יכול להפסיק לאכול ולצאת מהסוכה בכל רגע, מה שאין כן בתקיעות, שישנה חובה לתקוע את כל סדר התקיעות. ועיין חיי אדם קמא ט, וכף החיים תקצב יז, שאין לדבר עד השלמת התקיעות שלאחר תפילת מוסף, ועיין קצה המטה תקצב ז, שזו חומרה יתרה, ועיין משנ"ב תקצב יא, שלא הביא את דברי החיי אדם. ועיין משנ"ב תקצב יב, וחזון עובדיה עמ' קלה, שאין לדבר ב'תקיעות דמיושב' בין סדר תשר"ת לסדר תש"ת ובין סדר תש"ת לסדר תר"ת, ולכן אין לומר את נוסח ה"ה רצון הכתוב במחזורים בין סדר לסדר, ועיין שער הציון שם יז, וקובץ תשובות לגר"ש אלישיב חלק א סימן ס, שיש הנהגים להקל בזה, ואין למחות בידם, ועיין הלכות גחים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף עד, שמנהג יוצאי ספרד לומר וידוי בין סדרי התקיעות, ומחזק מנהג זה. ועיין הליכות שלמה פרק ב סעיף טז, וחזון עובדיה עמ' קלח, שאדם שנצרך לנקביו, רשאי לברך "אשר יצר" בין 'תקיעות דמיושב' לסוף 'תקיעות דמעומד'. ועיין הליכות שלמה שם, שמותר לענות "ברוך הוא וברוך שמו", ולגן עם החזן את ניגוני התפילה. ועיין חוט שני ראש השנה עמ' פג, שמותר גם לומר תהילים. ועיין אשי ישראל פרק מה הערה קעא, בשם הגר"ח קנייבסקי, שמותר גם לבקש בקשות פרטיות בין 'תקיעות דמיושב' לסוף 'תקיעות דמעומד'. ועיין שו"ת הר צבי אורח חיים חלק א סימן מב, שאסור ללמוד בדיבור בין 'תקיעות דמיושב' לסוף 'תקיעות דמעומד', אך מותר ללמוד בהרהור.

6. רמ"א תקצב ג, ומשנ"ב שם. והגר"י אריאל שליט"א הוסיף טעם, שייטכן שכבר יצא ידי חובה ב'תקיעות דמיושב'.

עמידה בשעת הברכות

בשעה שמברכים את ברכות השופר יש לעמוד, כדי לכבד את המצווה⁷, ויש מיוצאי ספרד שנוהגים לשבת בעת הברכות⁸.

כיסוי השופר ואחיזתו

נוהגים לכסות את השופר במפה בשעת הברכה⁹, זכר לחסידותו של אברהם אבינו, שהסתיר את יצחק בשעה שהוא בנה את המזבח לעקדה, מחשש שהשטן ירצה לעכב את העקדה ויגרום לכך שתוך כדי בניית המזבח יינתז חלקיק אבן מהמזבח ויעשה מום ביצחק, ויפסול אותו מלהיות קרבן¹⁰. ועוד טעם בדבר, כדי לרמוז שהמצווה היא בשמיעת קולות השופר, ולא בתקיעה¹¹. בעל התוקע צריך לאחוז את השופר בידו, מתחת למפה המכסה אותו, כדין כל דבר שמברכים עליו, שיש לאחוזו ביד ימין בשעת הברכה, כדי לרכז את המחשבה בברכה¹².

ברכת שופר לנשים

כאמור, נשים פטורות ממצוות שופר, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן, ואף על פי כן, אישה השומעת תקיעות שופר, מקיימת בכך מצווה ומקבלת

7. משנ"ב תקפה א, וישועות יעקב סימן ב ס"ק ח.
8. בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות טו: יש מקומות, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקכט סעיף ג. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף יז, וילקוט יוסף עמ' שמא, שנוהגים לעמוד בזמן הברכות.
9. מטה אפרים תקפה ג, כף החיים תקפה יד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעי' כב. ועיין כף החיים שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שיש לכסות את השופר לא רק בזמן הברכה אלא כל זמן שאין תוקעים בו, עד סוף התקיעות.
10. אלף המגן תקפה ז, בשם הרד"ל. ועיין ציץ אליעזר חלק ז סימן כז אות ו, שהביא טעמים נוספים.
11. הגר"י אריאל שליט"א, על פי אבני נזר או"ח סימן תלא.
12. משנ"ב רי יז-יח, עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אותיות טו-טז, עיין כף החיים תקפה יד.

על כך שכר, כמי ש'אינה מצווה ועושה'¹³. לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, אף שאישה השומעת תקיעות שופר מקיימת בכך מצווה, אין היא רשאית לברך לפני קיום המצווה, כיוון שנוסח הברכה הוא: "אשר קידשנו במצוותיו וציונו", והיא אינה מצווה¹⁴. כדעה זו פסק מרן השלחן ערוך, וכן נוהגות יוצאות ספרד¹⁵. לדעת רבנו תם ועוד ראשונים, אישה המקיימת מצוות שופר צריכה לברך לפני קיום המצווה, והיא יכולה לומר "אשר קדשנו במצוותיו וציונו", כיוון שעם ישראל הצטווה בכך, והנשים הן חלק מעם ישראל¹⁶. כדעה זו פסק הרמ"א, וכן נוהגות יוצאות אשכנז¹⁷. ויש מיוצאות ספרד הנוהגות כדעת הרמ"א, לברך לפני קיום מצוות שופר¹⁸, ואין למחות בידן¹⁹.

ברכה ברוב עם

כאשר אדם תוקע בשופר ומוציא ידי חובה כמה אנשים, עדיף שאחד יברך ויתכוון לפטור את כל השומעים, ולא שכל אחד יברך בעצמו. זאת משום שמעלת ברכה הנאמרת עבור כמה אנשים גדולה יותר, כמו שנאמר: "ברוב עם הדרת מלך"²⁰.

13. שו"ע תקפ"ט ו, ומשנ"ב שם.

14. רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט, ותוספות ראש השנה לג א ד"ה הא.

15. שו"ע תקפ"ט ו, חזון עובדיה עמ' קלב, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לט סעיף כט, אור לציון חלק ד פרק ה שאלה יז.

16. תוספות קידושין לא א ד"ה דלא, ועיין ר"ן ראש השנה ט ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ומ"ם.

17. רמ"א תקפ"ט ו. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רטז, שאישה שלא שמעה 'תקיעות דמיושב' ובאה לבית הכנסת לתפילת מוסף, תברך לפני 'תקיעות דמעומד'.

18. שדי חמד כרך ג מערכת המ"ם כלל קלו, עיין ציץ אליעזר חלק ט סימן ב אות ד, ובמקורות שצוינו שם.

19. כף החיים תקפ"ט לא. ועיין שו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן נה אות ד וסימן עב אות ג. והגר"ם אריאל שליט"א כתב לנו: עיין שו"ת מן השמיים סימן א, והחיד"א (ברכי יוסף סימן תרנד אות ב ושו"ת יוסף אומץ סימן פב) הנהיג נשים יוצאות ספרד לברך על לולב, ומסתבר שהוא הדין על מצוות שופר.

20. משלי יד כח. עיין שו"ע רצח יד, ולוח ארץ ישראל (טוקצינסקי) כללים לתקיעות אות י.

ברכת השופר כאשר התוקע כבר קיים את המצווה

התוקע כדי להוציא את השומעים ידי חובה, והוא עצמו כבר קיים את המצווה, יכול לברך עבורם את הברכות ולהוציאם ידי חובה. ואף שכלל נקוט בידינו, שאדם הפטור ממצווה אינו יכול להוציא אחרים החייבים בה, ותוקע זה כבר קיים את המצווה ולכאורה הרי הוא פטור ממנה, אין הדבר כן. זאת כיוון ש"כל ישראל ערבים זה בזה", כלומר כל אחד מישראל צריך לדאוג שאחיו החייבים במצווה יקיימו אותה, ונמצא אפוא שחיוב המצווה עדיין חל עליו, והוא יכול להוציא אחרים ידי חובה²¹.

אף שאדם שקיים את המצווה יכול לברך ולהוציא את השומעים ידי חובה, טוב מזה שמי שעדיין לא קיים את המצווה יברך, כיוון שהוא זה שמקיים את המצווה²².

דין זה, שאדם שכבר קיים את המצווה יכול לברך ולהוציא אחרים, נאמר באדם התוקע לאנשים, אך התוקע לנשים יוצאות אשכנז, הנוהגות לברך לפני קיום מצוות שופר, והוא כבר יצא ידי חובה, אינו רשאי לברך עבורן. זאת כיוון שכאמור, היכולת לברך על מצווה לאתגר שאדם כבר קיים אותה מבוססת על דין 'ערבות', ואדם עָרַב רק לאלו החייבים במצווה, אך אין הוא עָרַב לנשים, הפטורות ממנה. לכן, התוקע להוציא נשים ידי חובתן, והוא כבר קיים את המצווה, לא יברך את הברכות, אלא אחת הנשים תברך ותכוון לפטור את שאר הנשים²³.

21. רמ"א תקפה ב, ור"ן ראש השנה ח א (בדפי הרי"ף) ד"ה תני.

22. עיין משנ"ב תקפה ה, ופסקי תשובות תקפה ט, לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי) ככלים לתקיעות אות י.

23. רמ"א תקפט ו, ועיין ריטב"א ראש השנה כט ב. ועיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק נא הערה כג, בשם הגרש"ז אורבך, מדוע את התקיעות עצמן איש יכול לתקוע עבור נשים, ועיין עוד משנ"ב מהדורת דרשו סימן תקפט הערה 16, בשם הגר"ן קופשיץ, ומשנה אחרונה סימן תקפט הערה כ.

פרק ט

דיני השופר והתקיעות

השופר

נוהגים לתקוע בשופר של איל, זכר לעקדת יצחק. וטוב שהשופר יהיה כפוף, לרמזו שעל האדם לעמוד לפני הקב"ה בענווה ובשפלות¹.

יש לשים לב שאין בשופר נקבים או סדקים מפולשים מהצד החיצוני של השופר לצד הפנימי שלו, שכן פעמים שנקבים וסדקים אלו פוסלים את השופר².

מקום התקיעה ואופן הנחת השופר

תוקעים בשופר ליד הבימה שספר התורה מונח עליה, כדי שזכות התורה תגן עלינו, להעלות זיכרונו לטובה לפני הקב"ה³. אם הדבר אפשרי, טוב לתקוע כאשר השופר מונח בחלק הימני של השפתיים⁴, כיוון שצד ימין מסמל את מידת הרחמים⁵.

1. שו"ע תקפו א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם, שקרן של שור או פרה פסולות לשופר, כיוון שהן נקראות קרן ולא שופר, ועיין שם ושם, שקרני בהמות וחיות העשויות יחידה אחת, פסולות לשופר, כיוון שמקור המילה שופר במילה שפופרת (גליל חלול), ולכן השופר צריך להיות עשוי מקרן העשויה משני חלקים נפרדים, חלק פנימי וחלק חיצוני שאפשר להפריד זה מזה, והיחידה החיצונית היא כשפופרת.

2. עיין שו"ע תקפו ז-ט, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם לח, ופסקי תשובות תקפו הערה 33, שאין חשש בנקבים וסדקים שאינם מפולשים מצד לצד.

3. רמ"א תקפה א, ומשנ"ב שם.

4. רמ"א תקפה ב.

5. ערוך השלחן תקפה ו. ועיין משנ"ב שם ז, שכתב טעם אחר, שהתקיעות באות לערבב את

וכן טוב לתקוע כאשר הפתח הרחב של השופר מכוון למעלה, ורמז לדבר, שנאמר: "עלה אלקים בתרועה"⁶.

הקראת סדר התקיעות לבעל התוקע

נוהגים להקריא לבעל התוקע את סדר התקיעות, כדי שלא יטעה⁷. מלבד טעם זה, יש בכך גם טעם פנימי. על פי חכמי הסוד, התקיעות מביאות לתיקונים רוחניים בעולמות העליונים. כאשר התקיעות נתקעות מתוך מודעות וכוונה לתיקונים אלו, הם מתחזקים ומתעצמים. פעמים רבות, אין ביד התוקע לכוון כוונות אלו, משום שהוא טרוד בפעולת התקיעה או משום שהוא אינו בקי בהן. כאשר המקריא בקי בכוונות ומכוון, והתוקע סומך על כוונותיו, כוונות המקריא מצטרפות לתקיעות, וכך התקיעות פועלות את פעולתן בעולמות העליונים. כאשר גם המקריא וגם בעל התוקע מכוונים את הכוונות הראויות, התקיעות פועלות את פעולתן ביתר שאת⁸. תיאור של תקיעות כאלו נמצא ביומניו של הרב הנזיר, שהיה מגדולי תלמידי מרן הרב קוק זצ"ל, והיה מקריא לפניו את התקיעות; וכך הוא כותב: "היום הקדוש עבר עלי באופן נורא. אתמול – הבכיות לאין קץ, והיום – ההשגות העליונות, ביחוד כשרבנו מרן הקדוש שליט"א [זצ"ל] גזר עלי להקריא לפניו את סדר התקיעות, והוא תקע בשופר גדול. אני הקראתי מילה מילה

- השטן, והשטן עומד על ימינו של האדם, כמו שנאמר (זכריה ג א): "וְהַשָּׂטָן עֹמֵד עַל יְמִינוֹ לְשַׁטָּנוֹ", ועיין שער הציון שם יח, שאין בעניין זה הבדל בין איטר לאדם רגיל.
 6. תהלים מז ו. רס"א תקפה ב.
 7. רס"א תקפה ד. ועיין שער הציון תקפה לא, וילקוט יוסף עמ' שגד, שטוב שלא להקריא לבעל התוקע את התקיעה הראשונה, כיוון שאין חשש שיטעה בתקיעה הראשונה, ויש בדבר הפסק בין הברכה לתקיעה, ועיין משנ"ב שם יח, שלדעת השל"ה, אין בכך חשש, וכן היא דעת הבן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות טז, ועיין חוט שני ראש השנה עמ' סא, שהמנהג הוא להקריא את התקיעה הראשונה, כדעת השל"ה, ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רכו, שכן נהגו החזון איש והגרי"ו קנייבסקי.
 8. של"ה ראש השנה נר מצוה אות יד, מטה אפרים תקפה ב. ועיין שם, שהתוקע והמקריא צריכים להיות בעלי תורה ומעשים טובים, ומידת חסידות שיהגו פרישות וטהרה שלושה ימים קודם ראש השנה, מכל דבר המביא לידי טומאות קרי.

לפניו. הכוונות היו נוראות, מעין שופר של משיח. הוא העמיק חקר, וגם אני כיוונתי, ואימה גדולה נפלה עלי, ויש בזה סודות שאינני רוצה להעלותם על הגיליון".⁹

הקורא לתוקע צריך להיות בקי בהלכות התקיעות, כדי לוודא שהתקיעות נתקעות כראוי. כמו כן, אם התוקע תקע שלא כראוי, על הקורא להורות לו אם צריך לחזור ולתקוע, ומאיזו תקיעה עליו לחזור ולתקוע.¹⁰

יש מיוצאי ספרד שאינם נוהגים להקריא לבעל התוקע את סדר התקיעות¹¹, ומהם שנוהגים להצביע לתוקע בסידור ולסמן לו איזו תקיעה עליו לתקוע.¹²

התקיעה

התקיעה היא קול חלק וישר¹³. גם אם הקול הנשמע מהשופר היה דק או צרוד, התקיעה כשרה¹⁴, כיוון שמטרת התקיעות היא לעורר את הלב, וכל קולות השופר מעוררים את הלב¹⁵. ואף אם צליל התקיעה השתנה תוך כדי התקיעה מקול עבה לקול דק או מקול צלול לקול צרוד, התקיעה כשרה, כיוון שהקול נשמע ברצף אחד¹⁶.

9. משנת הנזיר עמ' סה.

10. מטה אפרים תקפה ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף י. עיין משנ"ב תקפה יח, שבמקום שיש רב, הרב מקריא לתוקע, ובמקום שאין רב, שליח הציבור של תפילת שחרית מקריא לתוקע.

11. עיין מכתב מאליהו לרבי אליהו מני (מהדורת תש"פ) מכתב ו שאלה ד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף יא, לוח דינים ומנהגים אהבת שלום: בכמה מקומות אין נוהגים להקריא לבעל התוקע את סדר התקיעות.

12. עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף יא.

13. קיצור שלחן ערוך קכט יג.

14. שו"ע תקפו ו.

15. ספר המנוחה לרבנו מנוח הלכות שופר פרק א הלכה ז.

16. הליכות שלמה פרק ב סעיף ט, אשרי האיש פרק טז אות לב ואות לד. ועיין הליכות שלמה שם, שמה שיש מקפידים שצליל התקיעה לא ישתנה באמצע התקיעה, אין זה אלא הידור מצווה.

אורך התקיעה

יש להאריך בתקיעה כפי משך הזמן שלוקח לתקוע את הקול האמצעי באותו סדר, כלומר: בסדר תש"ת (תקיעה, שברים ותקיעה), יש להאריך בתקיעה כפי משך הזמן שלוקח לתקוע שברים; בסדר תר"ת (תקיעה, תרועה ותקיעה), יש להאריך בתקיעה כפי משך הזמן שלוקח לתקוע תרועה; ובסדר תשר"ת (תקיעה, שברים-תרועה ותקיעה), יש להאריך בתקיעה כפי משך הזמן שלוקח לתקוע שברים-תרועה. עולה מכך שאורך התקיעות בסדר תשר"ת צריך להיות כפול מאורך התקיעות בסדר תר"ת ובסדר תש"ת¹⁷.

משך הזמן שלוקח לתקוע תרועה, נע בין שנייה לשתי שניות. זהו גם בקירוב משך הזמן שלוקח לתקוע שברים. לכן בסדר תר"ת ובסדר תש"ת, רצוי להאריך בכל תקיעה כשתי שניות, ובסדר תשר"ת, רצוי להאריך בכל תקיעה כארבע שניות¹⁸.

התרועה והשברים

התרועה היא תשעה קולות קצרים מאוד ('טורמיטין' בלשון הפוסקים), הנתקעים ברצף בזה אחר זה¹⁹. אף שהתרועה מורכבת מקולות נפרדים, אין להפסיק בין הקולות כדי לקחת אוויר, ויש לתקוע את כולם בנשימה אחת²⁰.

17. שו"ע תקצ ג.

18. עיין קונטרס קיצור דיני תקיעות בסוף לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) סעיפים ז-ט, שלפי רוב הדעות, משך הזמן שלוקח לתקוע תרועה הוא בין שנייה לשנייה וחצי, ועיין שער הציון תקצ י, שמסך זמן שלוקח לתקוע שברים הוא מעט יותר מהזמן שלוקח לתקוע תרועה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף מה, שסובר שמשך הזמן שלוקח לתקוע תרועה הוא שתי שניות, ועיין שם סעיף מו, שלכתחילה טוב להחמיר ולהאריך בתקיעות של תש"ת ותר"ת כדי שלוש שניות, ובתקיעות של תשר"ת כדי חמש שניות.

19. שו"ע תקצ ד, ומשנ"ב שם יב. עיין ב"י ושו"ע תקצ ג, שלדעת רש"י, תרועה היא שלושה קולות קצרים, ולדעת הריב"א ועוד ראשונים, תרועה היא תשעה קולות קצרים, ועיין משנ"ב תקצב יב, שלכתחילה נכון לעשות תשעה קולות, ובדיעבד יוצאים בשלושה קולות.

20. חיי אדם קמב ח. ועיין שם, שאם תקע את התרועה בשתי נשימות לא יצא ידי חובה.

השברים הם שלושה קולות קטועים, ארוכים מעט מהקולות הקצרים של התרועה, הנתקעים ברצף בזה אחר זה. אורך כל קול משלושת הקולות צריך להיות כשיעור שלושה קולות קצרים מאוד ('טורמיטין')²¹. גם את השברים יש לתקוע בנשימה אחת, ואין להפסיק באמצע כדי לקחת אוויר²².

תקיעת "שברים-תרועה"

הראשונים נחלקו אם יש לתקוע "שברים-תרועה" בנשימה אחת או בשתי נשימות. לדעת הרמב"ן, יש לתקוע "שברים-תרועה" בנשימה אחת, כיוון שתוקעים את תקיעת "שברים-תרועה" מחשש שזוהי התרועה האמורה בתורה, ואין להפסיק בנשימה באמצע התרועה²³. לדעת רבנו תם, יש לתקוע את תקיעת "שברים-תרועה" בשתי נשימות, כיוון שתוקעים את תקיעת "שברים-תרועה" מחשש שהתרועה האמורה בתורה היא גניחה ולאחריה יללה, ודרך הגונח ומיילל לעשות זאת בשתי נשימות²⁴. להלכה, אנו חוששים

21. משנ"ב תקצ יג, חזון עובדיה עמ' קלד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לט סעיף מז. ועיין קונטרס קיצור דיני תקיעות בסוף לוח ההלכות והמנהגים (תשע"ח) סעיף י, ובמקורות שצוינו שם, שיש הנהגים לעשות את שלושת הקולות של השברים חלקים וישרים, ויש הנהגים לשבור את הקולות: מהם שנהגים לשבור את הקול בתחילתו, מהם שנהגים לשבור את הקול בסופו, ומהם שנהגים לשבור את הקול בתחילתו ובסופו. ועיין שו"ע תקצ ג, ומשנ"ב שם טו, שאין להאריך מדי בקולות המרכיבים את השברים, מכיוון שקול שהאריכו בו מדי (כשיעור תשעה טורמיטין), נחשב כתקיעה.

22. שו"ע תקצ ד. ועיין משנ"ב תקצ טז, שאין יוצאים ידי חובה בשברים שנתקעו בשתי נשימות. 23. רמב"ן ראש השנה לד א ד"ה ושוב. ועיין משנ"ב תקצ יח, שגם לדעה זו יש להפסיק מעט בין השברים לבין התרועה, אך הפסקה זו צריכה להיות פחותה מכדי נשימה. ועיין משנ"ב שם, שלדעה זו, אם תקע את תקיעת שברים-תרועה בשתי נשימות, לא יצא ידי חובה. ועיין שונה הלכות תקצ ו, שלחזון איש ישנה שיטה מיוחדת בהגדרת 'נשימה אחת', ועיין קונטרס יענו בקול לגר"ש דבליצקי, שהאריך בעניין זה.

24. טור סימן תקצ, בשם ר"ת. ועיין משנ"ב תקצ יז, שלדעה זו, אם תקע את תקיעת שברים-תרועה בנשימה אחת, יצא ידי חובה. ועיין שו"ע הרב תקצ ח, שלדעה זו צריך לנשום בפועל בין השברים לתרועה, ועיין קיצור הלכות המועדים לגר"ש דבליצקי דיני התקיעות הערה מ, ש'לנשום בפועל' היינו להכניס אוויר לריאות, והוצאת האויר היא כבר התרועה, ועיין אשרי האיש פרק טז אות לג, וחוט שני ראש השנה עמ' עב, שחולקים וסוברים שאין צריך לנשום

לשתי השיטות, וב'תקיעות דמיושב' (התקיעות שלפני תפילת מוסף) תוקעים את תקיעת "שברים-תרועה" בנשימה אחת, וב'תקיעות דמעומד' (התקיעות בחזרת הש"ץ של מוסף), תוקעים את תקיעת "שברים-תרועה" בשתי נשימות²⁵.

שמיעת קולות השופר במכשיר שמיעה

עם המצאת מכשיר השמיעה, התעוררה השאלה אם אדם כבד שמיעה השומע את קול השופר על ידי מכשיר שמיעה, מקיים את המצווה. יש סוברים שהקול הנשמע על ידי מכשיר השמיעה נחשב קול שופר, מכיוון שהקול בא מכוח התקיעה ונשמע כקול תקיעת שופר²⁶. אך דעת רוב הפוסקים היא שהקול היוצא ממכשיר השמיעה אינו נחשב קול שופר. זאת כיוון שגלי הקול היוצאים מהמכשיר אינם גלי הקול שיוצאים מהשופר, אלא הם גלי קול חדשים המתהווים על ידי אותות חשמליים, והופכים לקול הדומה לקול השופר, באמצעים מלאכותיים. לכן אדם כבד שמיעה הנעזר במכשיר שמיעה, יסיר את מכשיר השמיעה מאוזנו בזמן התקיעות, ויעמוד קרוב לתוקע, כדי שישמע את קול השופר ללא עזרת המכשיר, כפי יכולתו²⁷.

בפועל, אלא די בשהייה כדי שיעור נשימה.

25. שו"ע תקצ ד, ושער הציון שם יח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף נד, ועיין שם, שלמעשה בין אם תקע את תקיעת תשר"ת בנשימה אחת ובין אם תקע אותה בשתי נשימות, יצא ידי חובה. ועיין אלף המגן תקצ כב, שבתקיעות דמיושב, הקורא לתוקע יקריא את תקיעת שברים-תרועה בנשימה אחת, ובתקיעות דמעומד - בשתי נשימות, כדי לרמוז לתוקע כיצד לתקוע.

26. ילקוט יוסף עמ' שצד. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן קח, ושו"ת שבט הלוי חלק ה סימן פד, שנטו לדעה זו, אך נמנעו מלפסוק כך למעשה.

27. הליכות שלמה פרק ב סעיף יח, שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' לח, אור לציון חלק ד פרק ה שאלה טז, וכן דעת הגר"י אריאל שליט"א. ועיין מנחת יצחק שם, בשם הגרצ"פ פרנק, שאף לסוברים שבדיני תורה אחרים, כקריאת התורה וקריאת מגילה, שמיעה על ידי מכשיר שמיעה נחשבת שמיעה, במצוות שופר יש להחמיר, כיוון שהשומע קול שופר מעורב בקול הד, אינו יוצא ידי חובה, ואפשר שמיעה על ידי מכשיר שמיעה נחשבת כשמיעת תערובת של קול השופר וקול אחר.

תקיעות בשלוש השעות הראשונות של היום

לכתחילה, אין לאדם יחיד לתקוע בשופר בשלוש השעות הזמניות הראשונות של היום, כיוון שאחד הטעמים למצוות שופר הוא כדי שזיכרונו יעלה לפני ה' לטובה²⁸, ובשעות אלו הקב"ה דן את העולם על פי שורת הדין, ותקיעות הנתקעות ביחיד, לא תפעלנה את פעולתן כראוי. לאחר שלוש שעות, אדם יחיד יכול לתקוע בשופר, כיוון שלאחר שלוש שעות, הקב"ה רואה שהעולם אינו יכול לעמוד בדין והוא דן את העולם לפני משורת הדין. אמנם ציבור מתפללים רשאי לתקוע בשופר בשלוש השעות הראשונות של היום, כיוון שזכות הציבור גדולה ותקיעותיהם מתקבלות ברצון, גם בזמן שהעולם נידון על פי הדין²⁹.

28. עיין ראש השנה טז א, ודרך ה' חלק ד פרק ח אות ד.
29. משנ"ב סימן תקצא ס"ק טו וסימן תקפח ס"ק ב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לט סעיף ו. שלוש שעות זמניות הוא הזמן המפורסם בלוחות זמני היום, כסוף זמן קריאת שמע.

פרק י תפילת מוסף

עניינה של תפילת מוסף בראש השנה

תפילת מוסף של ראש השנה שונה היא מתפילות מוסף הנאמרות בשבתות ובמועדים אחרים. עיקר עניינן של תפילות מוסף בשבתות ובמועדים אחרים הוא בבקשה שנזכה לחידוש עבודת הקרבנות, ובמיוחד שנזכה לשוב ולהקריב את קרבן המוסף של השבת או המועד. אך בתפילת מוסף של ראש השנה, מעבר לבקשות אלו יש שלוש ברכות נוספות (מלכויות, זיכרונות ושופרות), הקשורות להיות ראש השנה יום המלכת ה' ויום הדין.

בברכת מלכויות, אנו מקבלים עלינו את מלכות ה', ומתפללים שכל העמים יכירו במלכותו, והיא תתגלה בעולם. משמעות מלכות ה' על עולמו היא שיש לעולם מגמה ותכלית אלוקיות, שאליהן הוא מתקדם ואותן עליו לגלות. ועל כן, ביום שבו מתחדשת מלכות ה', הקב"ה בוחן באיזו מידה כל אחד מהברואים מקדם את העולם לקראת תכליתו. לכן לאחר ברכת מלכויות, בברכת זיכרונות אנו מזכירים איך כל הברואים נזכרים לפני ה' ונידונים לפניו, ואנו מבקשים שידונו אותנו מתוך זכירת זכות אבות. לאחר ברכת זיכרונות אנו חותמים בברכת שופרות, המתארת את הובלת המציאות אל תיקונה השלם, מקולות מעמד הר סיני ועד קול שופרו של משיח שיישמע במהרה בימינו¹.

1. עיין חידושי אגדות למהר"ל ראש השנה טד א.

הפסוקים בברכות מלכויות, זיכרונות ושופרות

בתוך כל אחת משלוש הברכות, מזכירים עשרה פסוקים השייכים לעניינה: שלושה פסוקים מהתורה, שלושה מהכתובים, שלושה מהנביאים, וחזרתם בפסוק מהתורה. מקדימים את הפסוקים מהכתובים לפסוקים מהנביאים, כיוון שהפסוקים מהכתובים לקוחים מספר תהלים שנכתב על ידי דוד המלך, שקדם לנביאים². עשרת הפסוקים שבכל ברכה הם כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, כנגד עשרת הדברות, וכנגד עשרה הילולים שבפרק החותם את ספר תהלים³.

ייתכן כי הקבלת עשרת הפסוקים כנגד עשרת המאמרות שבהם נברא העולם, באה לרמז שברכות מלכויות, זיכרונות ושופרות מכוונות להביא את העולם לתכליתו העליונה – לגילוי מציאות ה' בשלמות, כפי שהיה בזמן הבריאה קודם חטא אדם הראשון. הקבלתם של הפסוקים כנגד עשרה הילולים, מבטאת שכאשר יבוא העולם למצב עליון זה, כל הבריאה תהלל את ה' בשלמות. והקבלת עשרת הפסוקים כנגד עשרת הדברות, מבטאת שהדרך להגיע לתכלית זו היא על ידי הופעה שלמה של התורה בעולם.

תשע ברכות כנגד הזכרת שם ה' תשע פעמים בתפילת חנה

תשע הברכות שבתפילת מוסף של ראש השנה תוקנו כנגד הזכרת שם ה' תשע פעמים בתפילת חנה, אימו של שמואל הנביא, שהתפללה להיפקד בבן, ונפקדה בראש השנה⁴. חז"ל העמידו את תפילת חנה כבסיס לתפילת ראש השנה, כיוון שתפילתה הייתה תפילה הנובעת מן האמונה בהשגחת ה' על כל אחד ואחד מברואיו. לעומת המספר עשר, המציין את הכלל, ומורה

2. רא"ש ראש השנה פרק ד סימן ג.

3. ראש השנה לב א.

4. ברכות כט א.

על השגחת ה' על כלל האנושות, המספר תשע מציין את הפרטים, ומורה על השגחת ה' על כל אדם ואדם. חנה ביקשה שייעשה לה נס והיא תלד בן, אף על פי שהיא עקרה ובדרך הטבע אינה יכולה ללדת. ועל כן הזכירה את שם ה' בתפילתה תשע פעמים, להורות על תוקפה של השגחת ה' על כל אחד ואחד. בראש השנה, יום הדין, צריך כל אדם לדעת כמה חשוב כל אחד ואחד לפני ה', כמה משמעותיים הם מעשיו וכמה חשובות התעלותו והצלחתו האישית עבור הצלחת הכלל. לכן תפילת חנה היא הבסיס לתפילות היום, כיוון שמתוכה יבין האדם את כל זאת, ויתקן את מעשיו ודרכיו, מתוך ההבנה שהצלחת הכלל תיבנה מהצלחת כל יחיד ויחיד בתוכו.⁵

תפילת "עלינו לשבח" בברכת מלכויות

ברכת מלכויות פותחת בתפילת "עלינו לשבח", שבה אנו משבחים את הקב"ה שהבדילנו מן התועים וזיכנו לקבל את מלכותו. בלב תפילת "עלינו לשבח", אנו מודים לה' שאנו כורעים ומשתחוים לפניו. בשעה שאומרים בתפילת הלחש את המשפט "ואנחנו כורעים ומשתחוים ומודים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה", יש לכרוע מעט, כפי שנוהגים לעשות בעת שאומרים משפט זה בתפילת "עלינו לשבח" כל השנה. זאת כדי שלא יראה כאילו אנו אומרים דברי שקר, שאנו כורעים ומשתחוים, ואיננו עושים זאת.⁶

בשעה שאומרים משפט זה בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף, יוצאי אשכנז נוהגים לכרוע על ברכיהם על הקרקע⁷. אפשר שהטעם לכך הוא שקבלת מלכות ה' עלינו היא עניין מרכזי בראש השנה, לכן בברכת מלכויות,

5. עיין עין איה ברכות פרק ד אות מד.

6. מקור חיים לחוות יאיר סימן קיג ס"ק ג, שיח הלכה סימן קלב אות ה, לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) הלכות מוסף של ראש השנה, קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי דיני מוסף אות י, ועיין שם, שיש לכרוע מעט פחות מהכריעות שבברכת אבות ובברכת "מודים", כיוון שכריעה זו אינה חובה.

7. עיין רמ"א תרכא ד, ושער הציון קלא מד, אלף המגן תקצב ב. ועיין לקט הקמח החדש סימן קלב אות יד, שאין להיעמד לפני שמסיימים לומר "לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה". ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רלב, שאין סניעה מלשהות בכריעה יותר. ועיין ירושלים במועדיה עמ' ר, שנשים הרוצות בכך יכולות לכרוע, ונשים שאינן כורעות, תטינה עצמן קצת לכיוון הקרקע.

המבטאות את קבלת עול מלכותו, אנו כורעים על הקרקע ומבטאים במעשנו את קבלת מלכות ה' עלינו, ואת התבטלותנו המוחלטת לפני ה'.

בשעה שכורעים על הקרקע, יש ליצור הפסק בין הפנים לבין הקרקע על ידי בד או דבר אחר, כיוון שאסור להשתחוות על גבי רצפת אבנים מחוץ לבית המקדש; כמו שנאמר: "וְאֶבֶן מִשְׁפִּית (אבן המכסה את הקרקע) לֹא תִתְּנוּ בְּאַרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ"⁸. יש להפריד בין הפנים לבין הקרקע גם כאשר מתפללים במקום שרצפתו אינה עשויה אבנים, כיוון שלא חילקו בין מקומות המרוצפים אבנים למקומות שאינם כאלו, מחשש שמא אנשים יבואו לידי טעות⁹.

יוצאי ספרד אינם נוהגים לכרוע על הקרקע בזמן אמירת "ואנחנו כורעים ומשתחוים", אלא הם כופפים את הראש בלבד¹⁰.

תפילת מוסף בשלוש השעות הראשונות של היום

אדם המתפלל ביחידות, לא יתפלל את תפילת מוסף של ראש השנה בשלוש השעות הזמניות הראשונות של היום, כיוון שבשעות אלו דן הקב"ה את העולם על פי שורת הדין, ותפילה בשעות אלו עלולה להידחות מלפניו.

8. ויקרא כו א. רמ"א קלא ח, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם מ, שהאיסור מהתורה הוא רק בשכיבה גמורה על הקרקע כאשר הפנים כבושות בקרקע והידיים והרגליים פשוטות (פישוט ידיים ורגליים), אבל כריעה על הקרקע, כפי שאנו כורעים ב"עלינו לשבח", אסורה רק מדרבנן. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רלא, וירושלים במועדיה עמ' רפו, שדי להפסיק בין הפנים לקרקע, ואין צורך להפסיק גם בין הברכיים לקרקע. ועיין שו"ת שבט הקהתי חלק ב אורח חיים סימן סא, שגוף האדם או בגדיו אינם מהווים הפסק, ועיין פסקי תשובות קלא כז, שכאשר אין לאדם אפשרות אחרת, אפשר להפסיק על ידי הטלית, כיוון שהטלית אינה צמודה לגוף האדם כשאר בגדיו.

9. מטה אפרים תרכא יב, וקצה המטה שם כא.

10. קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) עם הערות הגר"מ אליהו סימן קכט הערה כג. ועיין ירושלים במועדיה עמ' ר, שהנוהג לכרוע ומתפלל עם ציבור שאינו נוהג לכרוע, לא יכרע, כדי שלא לנשות חן הציבור, אך יטה גופו קצת לכיוון הקרקע, והנוהג שלא לכרוע ומתפלל עם ציבור שנוהג לכרוע, יכרע עמהם, ולכל הפחות יכופף עצמו מעט, כדי שלא יראה ככופר במי שהציבור משתחוים לו.

לאחר שלוש שעות זמניות, אפשר להתפלל תפילת מוסף, כיוון שלאחר שלוש שעות אלו, הקב"ה רואה שהעולם אינו יכול לעמוד בדיון, והוא דן את העולם לפניו משורת הדין¹¹. אמנם ציבור מתפללים רשאי להתפלל תפילת מוסף בשלוש השעות הראשונות של היום, כיוון שזכות הציבור גדולה ותפילתם נשמעת גם בזמן שהעולם נידון על פי הדין¹².

האיסור להתפלל בשלוש השעות הראשונות של היום נאמר רק בנוגע לתפילת מוסף, אך מותר להתפלל תפילת שחרית ביחידות בשלוש השעות הראשונות של היום. הסיבה לכך היא שרבים מתפללים תפילת שחרית בשלוש השעות הראשונות של היום, ותפילת היחיד מצטרפת לתפילתם. אך המתפללים מוסף בשלוש השעות הראשונות של היום מעטים הם, ולכן אין תפילת היחיד מצטרפת לתפילת הרבים¹³.

איסור התענית בראש השנה

אסור להתענות בשבתות ובימים טובים, כיוון שיש מצווה לענג את השבת ואת החג, ולכן אין להאריך בתפילה עד חצות היום, כיוון שאריכות התפילה תביא לתענית עד חצות¹⁴. אך בראש השנה התירו חכמים להאריך בתפילה, אף שאריכות התפילה תביא לכך שהמתפללים יתענו עד אחר חצות היום, כיוון שבראש השנה אנו עומדים לבקש על נפשנו, וראוי להרבות בתפילה ביום זה¹⁵. אך כאשר ראש השנה חל בשבת, אין להאריך בתפילה ולהתענות עד חצות, כדי שלא לפגוע בקדושת השבת¹⁶.

11. שו"ע תקצא ח, ומשנ"ב שם. שלוש שעות זמניות הוא הזמן המפורסם בלוחות זמני היום, כסוף זמן קריאת שמע.

12. עיין שו"ע תקצא ח.

13. משנ"ב תקצא יד.

14. רס"א רפח א.

15. מטה אפרים תקצד ב, ומשנ"ב תקצד ב.

16. משנ"ב תקפד ה, ועיין אלף המגן תקצד ב, שהמתפלל במקום שמאריכים בו בתפילה עד אחרי חצות, ישתה קודם התפילה, כדי שלא יתענה עד חצות. ובמקומות בהם נוהגים לעשות קידוש לפני תפילת מוסף, יכולים להאריך בתפילת מוסף גם אחרי חצות.

פרק יא

התקיעות בתפילת מוסף ולאחריה

תקיעות השופר בתפילת מוסף

כמבואר לעיל, נוסף על התקיעות שתוקעים לפני תפילת מוסף, תוקעים עוד שלושים תקיעות תוך כדי חזרת הש"ץ של תפילת מוסף (תקיעות דמעומד): עשר תקיעות (תשר"ת, תש"ת, תר"ת) לאחר ברכת מלכויות, עשר תקיעות לאחר ברכת זיכרונות, ועשר תקיעות לאחר ברכת שופרות¹. התקיעה במקומות אלו מבטאת את תוכנן של התקיעות, שכן קולות השופר נשמעים קולות סתמיים וחסרי פשר, ומשמעותם מתבררת על ידי הסמכת התקיעות לברכות אלו. יש מהתקיעות שתכליתן היא להמליך את ה' עלינו למלך, ועל כן הן נתקעות לאחר ברכת מלכויות; יש מהתקיעות שתכליתן לעורר את זיכרוננו לטובה לפני ה', ועל כן הן נתקעות לאחר ברכת זיכרונות; ויש מהתקיעות שתכליתן להזכיר את קול השופר שנשמע במעמד הר סיני ואת קול שופרו של משיח, ותקיעות אלו נתקעות לאחר ברכת שופרות².

התקנה לתקוע תוך כדי תפילת מוסף נאמרה רק כאשר מתפללים בציבור, אך אדם שמתפלל ביחידות אינו תוקע תוך כדי תפילתו. זאת כיוון שרק

1. שו"ע תקצב א, ועיין שם, שלאחר ברכת מלכויות תוקעים תשר"ת, לאחר ברכת זיכרונות תוקעים תש"ת, ולאחר ברכת שופרות תוקעים תר"ת, ועיין רמ"א שם, שתוקעים תשר"ת אחרי כל אחת מהברכות, ועיין משנ"ב תקצב ד, שהמנהג המובחר הוא כמו שכתב השל"ה, לתקוע אחר כל ברכה תשר"ת, תש"ת, תר"ת, ועיין חזון עובדיה עמ' קמב, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק לט סעיף לו, הלכות חג בחג פרק יג סעיף יט, שיש לנהוג כדעת השל"ה, וזהו המנהג המקובל.

2. עיין ערוך השלחן תקצב א, ושיחות לראש השנה לגר"א נבנצל שליט"א עמ' קפז.

תפילה הנאמרת בציבור כוחה רב, ורק לה יש יכולת לרומם את תקיעות השופר ולברר את מהותן, אך אין בכוח תפילת היחיד לעשות כן.³

תקיעות בתפילת לחש

יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לתקוע גם בתפילת הלחש הנאמרת בציבור, כפי שתוקעים בחזרת הש"ץ⁴. כיוון שאסור לדבר בזמן התפילה, אין מקריאים לבעל התוקע את סדר התקיעות, אלא הוא תוקען כאשר הוא מגיע לסוף כל ברכה מברכות מלכויות, זיכרונות ושופרות, בכל פעם עשרה קולות (תש"ר, תש"ת, תש"ת, תר"ת)⁵.

כדי לשמוע את התקיעות במקומן הראוי, כל מתפלל בהגיעו לסוף אחת משלוש הברכות שתוקעים בהן (מלכויות, זיכרונות ושופרות), צריך לעצור את תפילתו ולהמתין בשתיקה עד שבעל התוקע יתקע את התקיעות של אותה ברכה, ולאחר מכן להמשיך בתפילתו. אדם שקצב תפילתו איטי יותר מקצב תפילתו של בעל התוקע, אינו צריך להזדרז בתפילתו אלא יתפלל בקצב המתאים לו, ובשעת התקיעות יקשיב להן, ואחר כך ימשיך בתפילתו כרגיל.⁶

3. עיין ערוך השלחן תקצב א.
4. חזון עובדיה עמ' קמ, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לט סעיף לו, נטעי גבריאל פרק סד סעיף ג, ועיין שם שכן הוא מנהג החסידים והמקובלים.
5. מטה אפרים תקצא יג. ועיין שם, שאם בעל התוקע לא תקע כראוי, אין להפסיק בתפילה ולתקנו, אלא אחר התפילה יתקעו שוב את התקיעות שטעה בהן. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק לט סעיף פא, שטוב שבעל התוקע ידפוק בידו על עמוד התפילה לפני שהוא מתחיל לתקוע, כדי לסמן לציבור שהוא מתחיל לתקוע.
6. מטה אפרים תקצא יג, כף החיים תקצב ב. ועיין שם ושם, שבקהילות שנוהגים בהן לתקוע בתפילת לחש, יש לומר בסוף כל אחת מהברכות שתוקעים בהן את קטע התפילה המתחיל במילים "היום הרת עולם".

יש שהסתייגו מהמנהג לתקוע בתפילת לחש, כיוון שהדבר עלול לבלבל את המתפללים. לכן קהילה שלא נהגה לתקוע בתפילת לחש, לא תאמץ מנהג זה, אך קהילה שנהגה כן, תמשיך במנהגה⁷.

התקיעות שלאחר מוסף

כמבואר לעיל, נוהגים לתקוע אחרי חזרת הש"ץ של תפילת מוסף עוד קולות, להשלים את מספר קולות השופר למאה קולות. מספר הקולות שתוקעים הנוהגים לתקוע בתפילת לחש של מוסף, עד סוף חזרת הש"ץ, הוא תשעים (שלושים ב'תקיעות דמיושב', שלושים בתפילת הלחש של מוסף ושלושים ב'תקיעות דמעומד'), והם תוקעים לאחר חזרת הש"ץ עוד עשרה קולות. מספר הקולות שתוקעים עד סוף חזרת הש"ץ הנוהגים שלא לתקוע בתפילת לחש של מוסף, הוא שישים (שלושים ב'תקיעות דמיושב' ושלושים ב'תקיעות דמעומד'), והם תוקעים לאחר חזרת הש"ץ עוד ארבעים קולות.

ישנם מנהגים שונים באיזה מקום בתפילה תוקעים את התקיעות שלאחר חזרת הש"ץ: יש הנוהגים לתקוע חלק מהתקיעות באמצע 'קדיש תתקבל', ויש הנוהגים לתקוע לאחר מכן. מבחינה הלכתית, אין הבדל בין מנהגים אלו, ואפשר לנהוג כפי כל אחד מהמנהגים הכתובים במחזורים⁸.

יוצאי ספרד נוהגים להריע תרועה גדולה (תרועה ארוכה שיש בה הרבה קולות קצרים) בסוף התפילה⁹, כדי לעורר את הלבבות בשעה שיוצאים מבית הכנסת, לזכור את עניין השופר תמיד, ולהתנהג בכבוד ראש וביראת שמים גם בשובם לביתם¹⁰.

7. עיין משנ"ב תקצב א, והלכות חג בחג פרק יג סעיף יב.

8. לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) יום א של ראש השנה ד"ה מאה קולות.

9. שו"ע תקצו א.

10. אלף המגן תקצו א. ועיין ט"ז תקצו א, בשם הטור שם, שמטרת התרועה הגדולה שתוקעים בסוף התפילה היא לערבב את השטן, "שלא יקטר עליהם אחר התפילה שהולכים ואוכלים ושותים ושחמים, לומר שאינם יראים מאימת יום הדין". ואפשר שערבוב השטן נעשה מהתעוררותם של

מנהג יוצאי אשכנז להאריך בתקיעה האחרונה בסדר 'תקיעות דמיושב', ובתקיעה האחרונה בסדר התקיעות שבסוף התפילה. קוראים לתקיעות אלו 'תקיעה גדולה', ועושים כן כדי לסמן את סיום סדר התקיעה¹¹.

תקיעות שלא לצורך

אסרו חכמים לתקוע בשופר בשבתות ובימים טובים, שמא יתקן אדם כלי שיר. את תקיעות המצווה בראש השנה לא אסרו חכמים, אך תקיעות שאינן של מצווה, אסורות. לכן, לאחר שתקעו את כל התקיעות הנצרכות, אסור לתקוע בשופר ללא צורך¹².

תקיעות המצווה המותרות אינן רק התקיעות שחייבים לתקוע, אלא כל תקיעה שיש בה מצווה. לדוגמה: מותר לתקוע לנשים, אף שהן אינן חייבות במצוות שופר, כיוון שנשים השומעות את תקיעות השופר נחשב להן הדבר למצווה והן מקבלות על כך שכר¹³; וכן מותר לתקוע עבור ילדים קטנים, כיוון שיש מצווה לחנכם¹⁴; וכן מותר לאדם לתקוע בשופר כדי לשמוע את התקיעות כפי מסורת אבותיו¹⁵, או כדי לצאת ידי חובת שיטות שונות שיש להן יסוד בהלכה¹⁶; וכן בעל תוקע הצריך להתאמן כדי לתקוע כראוי, רשאי לתקוע לשם כך¹⁷.

ישראל.

11. עיין מהרי"ל (מנהגים) הלכות שופר אות יג, ומשנ"ב תקצו א. ועיין מנחת אשר מועדים עמ' סו, שכתב טעם נוסף למנהג לתקוע תקיעה גדולה.

12. רס"א תקצו א, ומגן אברהם תקפח ד. ועיין שו"ע הרב תקצו ב, שחולק וסובר שהאיסור הוא משום עובדין דחול. ועיין משנ"ב תקצו ג, ששופר אינו נחשב מוקצה גם לאחר שתקעו בו את תקיעות החיוב, כיוון שהוא ראוי לתקוע בו עבור אנשים שלא קיימו את המצווה עדיין. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו, שהמנהג לתקוע מאה קולות הוא רק לציבור, לכן אין לתקוע ליחיד יותר משלושים קולות, כיוון שתקיעות אלו אינן לצורך, ועיין פרק ו הערה 35.

13. שו"ע תקפט ו, ומשנ"ב שם.

14. ח"י אדם כלל קמא סעיף ז.

15. חוט שני ראש השנה עמ' פד.

16. הלכות חג בחג פרק יג סעיף כט.

17. משנ"ב תקצו ד, ועיין שם שאין להתאמן ביום הראשון של ראש השנה עבור התקיעות של היום השני של ראש השנה, כיוון שאסור לעשות מלאכה ביום הראשון עבור היום השני.

פרק יא - התקיעות בתפילת מוסף ולאחריה

ילדים שלא הגיעו לגיל מצוות, רשאים לתקוע בשופר אף לאחר ששמעו את תקיעות החובה, כיון שיש מצווה ללמדם לתקוע, כדי לחנכם למצוות¹⁸.

18. רמ"א תקצו א, ומשנ"ב שם, ושו"ע הרב תקצו א.

פרק יב

טעות בתקיעות

פעמים שבעל התוקע אינו מצליח לתקוע כראוי, או שהוא טועה ותוקע תקיעה שאינה מתאימה, לדוגמה, במקום לתקוע שברים, הוא תוקע תרועה. בפרק זה נבאר מה הדין במצבים אלו, ולהיכן צריך לחזור כאשר אירעה טעות בתקיעות¹.

כל יחידה של שלושה קולות - בפני עצמה

התקיעות מורכבות מיחידות של שלושה קולות: תקיעה, קול אמצעי ותקיעה. כל יחידה של תקיעות עומדת בפני עצמה. לכן משעה שבעל התוקע תקע יחידה אחת כראוי, הוא לעולם לא יצטרך לחזור ולתקוע יחידה זו. לדוגמה: אדם שתקע תשר"ת (תקיעה, שברים-תרועה, תקיעה) כראוי, ואירעה תקלה ביחידה הבאה של תשר"ת, לא יצטרך לתקוע שוב את יחידת התשר"ת הראשונה, כיוון שיחידה זו עומדת בפני עצמה והיא נתקעה כראוי. וכן אדם שתקע תש"ת (תקיעה, שברים, תקיעה) כראוי, ולאחר מכן טעה בתקיעת תר"ת (תקיעה, תרועה, תקיעה), לא יצטרך לתקוע שוב את יחידת התש"ת, כיוון שהיא עומדת בפני עצמה, והיא נתקעה כראוי².

1. עיין משנ"ב תקצ לה, שהדינים להלן נכונים בין ב'תקיעות דמיושב' ובין ב'תקיעות דמעומד', אך אם אירעה טעות בתקיעות שלאחר התפילה, אין צורך לחזור ולתקן את הטעות. כיוון שאין חובה לתקוע אותן סן הדין. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (תשע"ח). קונטרס קיצור דיני תקיעות הערה 75, שבמקום שיש חשש שישנם אנשים שמתכוונים לצאת בתקיעות שלאחר התפילה, יש לדקדק בהן ולתקוע אותן כראוי.

2. שו"ע תקצ ט.

מתי יש לחזור ולתקוע מתחילת יחידת הקולות

אם כן, כאשר אירעה טעות בתקיעות, השאלה שעולה היא האם יש להמשיך ממקום הטעות, או שיש לחזור לתקיעה הראשונה **בתחילת היחידה**. לדוגמה: אדם שתקע את התקיעה כראוי בתחילת יחידת תר"ת, אך כאשר הוא תקע את התרועה, אירעה תקלה, האם די שיתקע שוב את התרועה, או שעליו לחזור לתקיעה הראשונה ולהתחיל את היחידה מחדש? התשובה לשאלה זו תלויה בסוג התקלה שאירעה, כפי שיבואר.

ההלכה שלפיה נקבע אם צריך לחזור לתקיעה הראשונה ביחידה או שדי לתקוע ממקום הטעות, היא ההלכה שאסור שיהיה הפסק בין התקיעה הראשונה לבין הקול האמצעי ביחידה, ובין הקול האמצעי ביחידה לתקיעה האחרונה ביחידה. לדוגמה: בסדר תר"ת, התרועה צריכה להיות סמוכה לתקיעה **שלפניה**, ואסור שיהיה קול שיפסיק ביניהם, וכן היא צריכה להיות סמוכה לתקיעה **שלאחריה**, ואסור שיהיה קול שיפסיק ביניהם; וכן הוא בסדר תש"ת ובסדר תשר"ת. כאשר אירעה טעות, ואדם תקע תקיעה שאינה שייכת לאותה יחידה, תקיעה זו מהווה הפסק בין התקיעה הראשונה או האחרונה לקול האמצעי, וצריך לחזור ולתקוע את כל היחידה מחדש.

לדוגמה: אדם שתקע שברים במקום תרועה בסדר תר"ת, צריך לחזור ולתקוע מחדש את סדר תר"ת: תקיעה, תרועה ותקיעה, ואינו יכול רק לתקן ולתקוע תרועה במקום שברים. זאת כיוון שהשברים היוו הפסק בין התקיעה הראשונה לתרועה שאחריה³. וכן אדם הנמצא בסדר תר"ת, ולאחר שתקע תקיעה ותרועה, התבלבל ותקע שברים במקום לתקוע את התקיעה האחרונה, צריך לחזור ותקוע מחדש את סדר תר"ת, ואינו יכול רק לתקן ולתקוע את התקיעה האחרונה, כיוון שהשברים הפסיקו בין התרועה לתקיעה האחרונה⁴.

3. שו"ע תקצ ז, ומשנ"ב שם ס"ק כט.

4. שו"ע תקצ ז, ומשנ"ב שם ס"ק כט. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצניסקי) כללים לתקיעות אות ו, שישום נוסף של הלכה זו הוא כאשר צריך לתקוע את תקיעת שברים-תרועה, ובמקום לתקוע

יתרה מכך, אדם הנמצא בסדר תר"ת, ותקע תקיעה ותרועה, ולאחר מכן התבלבל ובמקום לתקוע את התקיעה האחרונה, הוא תקע שוב תרועה, גם הוא צריך להתחיל את יחידת התר"ת מחדש, ולתקוע תקיעה, תרועה ותקיעה, ולא יוכל להסתפק רק בתקיעת התקיעה האחרונה. זאת כיוון שהתרועה השנייה, (שנתקעה שלא כדין) מהווה הפסק בין התרועה הראשונה (שנתקעה כדין) לבין התקיעה האחרונה.⁵

כיוון שתקיעת הקול האמצעי פעמיים מצריכה לחזור לתקיעה הראשונה ביחידה, לכן בכל המצבים שבהם ישנו ספק אם התקיעה האמצעית נתקעה כראוי, יש לחזור לתקיעה הראשונה ביחידה. לא ניתן לתקוע שוב את התקיעה האמצעית, כיוון שאם התקיעה האמצעית נתקעה בפעם הראשונה כראוי, נמצא שהיא נתקעה פעמיים, והדבר פוסל את כל היחידה. גם לא ניתן להמשיך לתקיעה האחרונה ביחידה, שמא התקיעה האמצעית לא נתקעה כראוי. לכן במצבים אלו יש לחזור לתחילת היחידה, ולתקוע את כל היחידה מחדש.⁶

שברים-תרועה ברצף, בעל התוקע שהה יותר משיעור של כדי נשימה בין השברים לתרועה. שהייה זו מנתקת את התרועה מהשברים שלפניה. נמצא שבמקום תקיעת שברים-תרועה, בעל תוקע תקע שברים, ולאחר מכן תרועה. וכך התרועה נחשבת קול שאינו שייך ליחידה, ויש לחזור לתחילת היחידה, ולתקוע מחדש תשר"ת. עיין משנ"ב תקצ ל, שיישום נוסף של דין זה הוא כאשר במקום לתקוע שברים-תרועה, בעל התוקע הקדים את התרועה לשברים. במקרה זה התרועה נחשבת קול שאינו שייך ליחידה, ויש לחזור לתקיעה הראשונה, ולתקוע מחדש את יחידה זו, ועיין משנ"ב שם, שיש חולקים וסוברים שהתרועה אינו נחשבת קול שאינו שייך ליחידה, כיוון שעתידיים לתקוע אותה אחרי השברים, ואין צורך לחזור לתקיעה הראשונה, אלא יש לתקוע שוב שברים-תרועה.

5. שו"ע תקצ ח.

6. לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי) כללים לתקיעות אות ד. ועיין שם אות ז, שכאשר ישנו ספק האם התקיעה האחרונה נתקעה כראוי, די לתקוע אותה שוב, ואין צורך לחזור לתחילת היחידה, מכיוון שבכל אופן אין בכך בעיה: אם התקיעה שנתקעה בפעם הראשונה נתקעה כראוי, היחידה כבר הסתיימה ויצאו בה ידי חובה, ואם היא נתקעה שלא כראוי, היא אינה מהווה הפסק בין הקול האמצעי לתקיעה הנוספת. ועיין חיי אדם קמב יב, ולוח ארץ ישראל (טוקצינסקי) כללים לתקיעות אות ד, שיישום של דין זה הוא כאשר בעל התוקע היה צריך לתקוע תרועה, ולאחר תקיעת שלושה קולות קצרים נפסק קול התרועה. במקרה זה, עליו לחזור לתקיעה הראשונה, ולתקוע שוב: תקיעה, תרועה ותקיעה. הטעם לכך הוא שכמבואר לעיל, הראשונים

תקיעה מוטעית שנתקעה בחלקה

תקיעה שאינה במקומה מהווה הפסק, לא רק אם היא נתקעה בשלמותה, אלא אף אם היא נתקעה בחלקה. לדוגמה: אדם שנמצא בסדר תר"ת, ולאחר שתקע תקיעה ותרועה, התבלבל והתחיל לתקוע שברים, ומיד אחר שהתחיל לתקוע את קול השברים, שם לב לטעותו, והפסיק – עליו לחזור לתקיעה הראשונה, גם אם הוא תקע רק קול אחד מתוך שלושת קולות השברים, כיוון שגם קול חלקי זה מפסיק בין התרועה לתקיעה האחרונה.⁷

קולות השופר הנשמעים מבית כנסת אחד למשנהו

כיוון שאסור שיהיה הפסק בין קולות השופר שבתוך כל יחידת תקיעות, יש להיזהר בעניין שמיעת קולות השופר מבית כנסת אחד למשנהו; שכן קולות השופר הנשמעים מבית הכנסת האחד מהווים הפסק לתקיעות הנתקעות בבית הכנסת האחר.⁸ ולכן בבתי כנסת שסמוכים זה לזה, וקולות השופר

נחלקו אם קול התרועה מורכב משלושה קולות קצרים או מתשעה קולות קצרים. לפי ריב"א, קול התרועה מורכב מתשעה קולות קצרים, ולפי רש"י, קול התרועה מורכב משלושה קולות קצרים. נמצא שלפי ריב"א, אדם זה לא תקע את התרועה כראוי, ועליו לתקוע שוב תרועה. אך לפי רש"י, התרועה נתקעה כראוי, ועליו להמשיך בתקיעות ולתקוע את התקיעה שלאחר התרועה. לדעת רש"י, אם הוא יתקע שוב תרועה, הרי הוא תוקע: תקיעה, תרועה, תרועה, תקיעה, וכבר התבאר לעיל, שאדם שתקע שתי תרועות, אינו יוצא ידי חובה. ומאחר שאנו חוששים לשתי הדעות, יש להתחיל את היחידה מחדש ולתקוע: תקיעה, תרועה ותקיעה. ועיין פסקי תשובות סימן תקצ הערה 60, שיש חולקים על זה. והכרעת הגר"י אריאל שליט"א, כדעה הראשונה.

7. משנ"ב תקצ כט. ועיין שו"ע תקצ ז, ומשנ"ב שם כז, שכאשר היה צורך לתקוע את תקיעת שברים-תרועה, ובעל התוקע תקע שני שברים, והתחיל להריע, התרועה אינה נחשבת קול שאינו שייך ליחידה, ואין צורך לחזור לתחילת היחידה, אלא יש לתקוע שוב את תקיעת שברים-תרועה.

8. עיין שו"ע תקצ ח, וביאור הלכה שם ד"ה כמתעסק, ועיין משנ"ב שם לג, שזוהי דעת השלחן ערוך, אבל לדעת המגן אברהם, קול שופר הנשמע מבית כנסת אחד אינו מהווה הפסק למתפללים בבית הכנסת אחר, כיוון שמתפללי בית הכנסת האחר אינם מתכוונים לצאת בו ידי חובה, ועיין ביאור הלכה שם, שלכתחילה יש לחוש לדעת השלחן ערוך. ועיין אור לציון חלק

נשמעים מבית כנסת אחד למשנהו, יש לדאוג שלא יתקעו בשני בתי הכנסת במקביל.

תקיעה שלא הצליחה

אדם שהתכוון לתקוע תקיעה מתאימה ולא הצליח לתקוע כראוי, והתקיעה שעלתה בידו נשמעה כקול שאינו שייך לאותה יחידה, קול זה אינו מהווה הפסק, כיוון שכוונתו הייתה לתקוע את התקיעה הראויה. לכן הוא יכול לתקוע שוב את הקול המתאים, ואין הוא צריך לחזור לתקיעה הראשונה ביחידה. לדוגמה: אדם שנמצא בסדר תר"ת, ותקע תקיעה ותרועה כראוי, אך כאשר ניסה לתקוע את התקיעה האחרונה, לא עלה הדבר בידו, וקול התקיעה נפסק ונשמע כקול הראשון של קול השברים או כקול קצר של תרועה, אינו צריך לחזור ולתקוע מתחילת יחידת התקיעות, אלא די בכך שיתקע שוב את התקיעה כראוי⁹.

סיכום

יחידת תקיעות (כלומר תקיעה, קול אמצעי ותקיעה) שנתקעה כראוי, עלתה לשומעים, ולעולם אין צורך לחזור ולתקוע אותה שוב.

יחידה שאירעה בה תקלה, ובין התקיעה הראשונה לקול האמצעי, או בין הקול האמצעי לתקיעה האחרונה נתקעה תקיעה שאינה שייכת ליחידה, היחידה נפסלה, ויש לחזור ולתקוע אותה מהתחלה.

ד פרק ה שאלה כד, שחולק על הביאור הלכה, וסובר שגם לדעת השלחן ערוך, קול שאין מתכוונים לצאת בו ידי חובה מהווה הפסק רק לתוקע את אותו הקול, ולא לשומעים.
9. משנ"ב תקצ לד, והליכות שלמה פרק ב סעיף ח. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאם בעל התוקע ניסה לתקוע תקיעה שלוש פעמים, ובכל פעם קול התקיעה נפסק ונשמע כקול הראשון של השברים, נמצא שתקע שברים, וצריך לחזור לתקיעה הראשונה, וכן כתב בספר פסקי תשובות סימן תקצ אות ט, ובלבד שהדבר נעשה בנשימה אחת, ועיין שו"ת אבן ישראל חלק ט סימן מח, שחולק וסובר שאין צריך לחזור לתקיעה הראשונה, כיוון שכוונת בעל התוקע הייתה לתקיעה ולא לשברים.

כאשר בעל התוקע ניסה לתקוע תקיעה מתאימה, ולא הצליח לתקוע אותה כראוי, עליו לתקוע את התקיעה שלא עלה בידו לתקוע, ואין הוא צריך לחזור לתחילת היחידה.

כאשר בעל התוקע תקע את **הקול האמצעי**, והתעורר ספק אם עלה בידו לתקוע אותו כראוי, עליו לחזור לתחילת היחידה.

דין זה נאמר רק בקול האמצעי. אך כאשר בעל התוקע ניסה לתקוע את התקיעה האחרונה, והתעורר ספק אם עלה בידו לתקוע אותה כראוי, די לתקוע אותה שוב, ואין צורך לחזור לתחילת היחידה.

פרק יג

שינה ביום ראש השנה ותשליך

שינה בראש השנה

נוהגים שלא לישון ביום ראש השנה עד חצות היום, שכן אמרו חכמים שהישן בראש השנה, מזלו ישן כל השנה¹. כוונת הדברים היא שאדם שאינו חס על נפשו ואינו מתחזק בראש השנה בתפילה ובמעשים טובים, המלאך המליץ עליו בשמים אינו מלמד עליו זכות, ולכן הוא זוכה פחות להארת פנים במשך השנה². אחרי חצות היום אפשר לישון, שכן אדם כבר התחזק במחצית הראשונה של היום בתפילה ובשמיעת תקיעות השופר³.

ההולך בטל הרי הוא כישן⁴, שאף הוא אינו מתחזק בעשיית מעשים טובים בראש השנה⁵, וגרוע הוא מהישן, כיוון שעולות בליבו מחשבות זרות שעלולות להטריד אותו בתפילתו⁶.

1. רמ"א תקפג ב, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שאדם שחש בראשו, רשאי לסמוך על הסוברים שמותר לישון בראש השנה. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות יא, וכף החיים תקפג לט, שיש להתעורר לפני עלות השחר, כדי שלא לישון ביום, ועיין הליכות שלמה פרק א סעיף כג, שחולק וסובר שלא אמרו חכמים שהישן בראש השנה מזלו ישן כל השנה, אלא במי שהולך לישון ביום, אך הישן בבוקר כדרכו בכל יום, שינתו נמשכת אחרי שינת הלילה, ואין בה חשש.

2. מטה אפרים תקצח א, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק כ הערה ג.

3. עיין משנ"ב תקפג ט.

4. מטה אפרים תקצח א, משנ"ב תקפג ט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מ סעיף ט.

5. קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק כ הערה ג.

6. עיין מטה אפרים תקצח א.

אדם שהשינה נצרכת לו כדי שיוכל לכוון בתפילה כראוי, רשאי לישון בראש השנה אף לפני חצות היום, כיוון ששנתו היא הכנה לתפילה⁷.

תשליך

ביום הראשון של ראש השנה, לאחר תפילת מנחה, נוהגים ללכת למקור מים ולומר שם פסוקי תפילה ובקשה, ובכללם את הפסוק: "יָשׁוּב יְרַחֲמֵנוּ יְיָ כְּבָשׂ עֲוֹנֹתֵינוּ וְתִשְׁלַיְךָ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטָּאוֹתֶיךָ"⁸. כמה טעמים למנהג זה. טעם אחד הוא להזכיר את עקדת יצחק, שכן אמרו חז"ל שבשעה שהלך אברהם לעקוד את יצחק בנו, רצה השטן לעכב בעדם, ונעשה לפניהם כנהר גדול, שלא יוכלו לעבור, ונכנסו לנהר והתחילו לעבור בו, עד שהגיעו להם המים עד צוואריהם, תלה אברהם את עיניו לשמים ואמר: "ריבון העולמים נגלית אלי ואמרת לי הודע שמי בכל העולם והעלה בך לעולה, ולא הרהרתי אחר דבריך ולא עכבתי מאמריך, ועכשיו באו מים עד נפש, אם טובע יצחק בני, היאך יתייחד שמך?" מיד גער הקדוש ברוך הוא בשטן והלך לו⁹. ועוד טעם למנהג ה'תשליך' הוא שבראש השנה אנו ממליכים את ה' למלך, וכאשר ממליכים מלך, עושים זאת ליד מעיין, לרמזו שתימשך מלכותו כמעין הנובע ללא הפסק; וכך גם אנו מייחלים שקבלת מלכות ה' עלינו תימשך ללא הפסק¹⁰.

7. הליכות שלמה פרק א סעיף כד.

8. מיכה ז יט. רמ"א תקפג ב, חזון עובדיה עמ' קפו, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ט סעיף טו. ועיין רמ"א תקפג ב, שיש לומר תשליך ליד נהר, ועיין כף החיים תקפג ל, בשם האר"י, שאפשר לומר תשליך גם ליד שפת הים או שפת באר, ועיין כף החיים שם, שבמקום שאין באר, אפשר גם לומר ליד בור מים, ואף אם אין בבור מים, אפשר לומר לידו תשליך, שכן ההליכה למקור מים היא רק לשם רמז. ועיין סדר תשליך ומנהגיו עמ' מג, מכתבי הגר"ח קנייבסקי והגר"א נבנצל, שמשמע שכאשר אין בור מים, אפשר לומר תשליך ליד ברז או כלי עם מים, ועיין תל תלפיות (מכון הוראה ומשפט) גיליון סב עמ' יב, בשם הגר"ש אלישיב, שניתן לומר תשליך רק ליד מים המחוברים לקרקע. ועיין משנ"ב תקפג ח, שעדיף לומר תשליך ליד מקור מים שיש בו דגים, לסימן שנפרה ונרבה כדגים, ושלא תשלוט בנו עין הרע, כדגים, שאין עין הרע שולטת בהם.

9. משנ"ב תקפג ח, על פי ילקוט שמעוני פרשת וירא רמז צט.

10. מטה אפרים סימן תקצח הגהת המחבר בקצה המטה סוף ס"ק ח.

יש נוהגים לנער את שולי הבגדים בזמן אמירת הפסוק "וְתִשְׁלֶיךָ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטָּאוֹתֶיךָ"¹¹, לרמוז שעלינו להשליך את החטאים, ולקבל על עצמנו שמעתיך ואילך 'בגדינו יהיו לבנים', ונהיה נקיים מכל חטא¹². ועוד טעם יש בזה, להראות שהצד הפנימי שבנו הוא קדוש וטהור, והעוונות הם חיצוניים לנו, כמו הבגדים שאינם חלק מהאדם אלא חיצוניים לו¹³.

כאשר יום ראשון של ראש השנה חל בשבת, רבים מקיימים את מנהג ה'תשליך' ביום השני של ראש השנה, כיוון שפעמים רבות, הנהר או באר המים הם מחוץ לעירוב, ואנשים עלולים לטלטל חפצים בהליכתם, ולעבור בשוגג על איסור הוצאה מרשות לרשות¹⁴.

11. עיין מטה אפרים תקצח ד, כף החיים תקפג ל.

12. מטה אפרים שם. ועיין כף החיים שם.

13. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מ סעיף טז.

14. משנ"ב תקפג ח. ועיין חזון עובדיה עמ' קפז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מ סעיף כא ואילך, שכאשר אין חשש שיעברו על איסור הוצאה, כגון שמקור המים הוא בתוך השטח המוקף בעירוב, יש לעשות תשליך ביום הראשון אף כאשר הוא חל בשבת. ומנהג יוצאי אשכנז אינו כן.

פרק יד

יום טוב שני של ראש השנה

ראש השנה מן התורה - יום אחד

מן התורה, ראש השנה הוא חג שאורכו יום אחד, כמו שנאמר: "בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ יִהְיֶה לָכֶם שְׁבֻתוֹן זְכוֹרֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ". אף על פי כן, אנו חוגגים את ראש השנה יומיים, כיוון שבזמן שבית המקדש היה קיים, חגגו את ראש השנה יומיים. כדי להבין את הטעם לכך, יש להקדים ולבאר כיצד נקבע לוח השנה העברי בזמן שבית המקדש היה קיים.

קידוש החודש על פי הראייה

לפי הלוח העברי, אורכם של חודשי השנה אינו קבוע. ישנם חודשים שאורכם הוא עשרים ותשעה ימים ('חודשים חסרים'), וישנם חודשים שאורכם הוא שלושים ימים ('חודשים מלאים'). בזמננו, אפשר לדעת מראש איזה חודש עתיד להיות חודש מלא ואיזה חודש עתיד להיות חודש חסר, כיוון שהלוח שאנו משתמשים בו, שנערך על ידי הלל גינו של רבי יהודה הנשיא, נערך על פי חישוב אסטרונומי של תנועת הירח. אך בזמן שבית המקדש היה קיים, אי אפשר היה לדעת מראש איזה חודש יהיה חודש מלא ואיזה חודש יהיה חודש חסר, כיוון שקביעת החודשים לא נעשתה על פי חישוב אסטרונומי, אלא על פי עדים

1. ויקרא כג כד.

שהעידו שראו את הלבנה בחידושה. חידושה של הלבנה הוא הזמן שבו היא נראית מחדש בתחילת החודש. ביום השלושים של כל חודש, בית הדין ישב בירושלים וחיכה שיבואו עדים ויעידו שראו את הלבנה בחידושה. אם באו עדים, בית הדין קבע את יום השלושים ליום הראשון של החודש הבא, ובכך התקדש יום זה ונקבע לראש חודש. אם לא באו עדים, יום השלושים היה נחשב ליום האחרון של החודש הקודם, והיום למחרת נקבע לראש חודש.

קביעת ראש השנה יומיים

כל החגים חלים בתאריכים שונים באמצע החודש, לכן אפשר היה לדעת מראש מתי הם יחולו. אבל ראש השנה מיוחד בכך שהוא חל ביום הראשון של חודש תשרי, ולכן אי אפשר היה לדעת מראש באיזה יום הוא יחול. בהגיע יום השלושים של חודש אלול, בית הדין ישב בירושלים וחיכה שיבואו עדים ויעידו שראו את חידוש הלבנה. אם באו עדים והעידו על כך, בית הדין קידש את החודש, וקבע את יום השלושים של חודש אלול ליום הראשון של חודש תשרי, וביום זה היו חוגגים את ראש השנה ומקריבים את הקרבנות המיוחדים לראש השנה. ואם ביום השלושים לא באו עדים, יום זה היה נחשב ליום האחרון של חודש אלול, וראש השנה היה חל ביום למחרת.

לכן, בהגיע יום שלושים של חודש אלול, נמנעו בכל מקום מעשיית מלאכה, מחשש שבית הדין יקדש את החודש ויקבע שיום זה הוא ראש השנה. בירושלים ובסביבתה הקרובה, אפשר היה לדעת אם בית הדין קידש את החודש ביום השלושים, ואם אכן קידשוהו, במקומות אלו נהגו ביום השלושים ואחד (היום למחרת ראש השנה) כביום חול. אך במקומות הרחוקים מירושלים נמנעו מעשיית מלאכה גם ביום למחרת (היום השלושים ואחד), כיוון שלא ידעו אם באו עדים ביום השלושים ובית הדין קידש יום זה וקבע אותו לראש השנה או שמא לא באו עדים ביום השלושים, וראש השנה נקבע ביום למחרת.

מכיוון שבזמן המקדש נהגו ברוב המקומות לחגוג את ראש השנה יומיים, אנו ממשיכים במנהגם וחוגגים את ראש השנה יומיים².

טעם פנימי לקביעת ראש השנה יומיים

חכמי הסוד גילו שישנו טעם פנימי לכך שאנו ממשיכים לחגוג את ראש השנה יומיים, אף שאנו יודעים באיזה יום חל א' בתשרי. בזמן שבית המקדש היה קיים, מדרגתו הרוחנית של עם ישראל הייתה גבוהה, והיה באפשרותו לתקן את כל התיקונים הרוחניים של ראש השנה ביום אחד. לכן תושבי ירושלים וסביבותיה, שידעו שבית הדין קידש את יום השלושים, חגגו את ראש השנה יום אחד, ודי היה בכך כדי לתקן את כל הדרוש תיקון. אך עם ירידת הדורות, אין באפשרותנו לתקן את כל התיקונים הרוחניים של ראש השנה ביום אחד, ואנו זקוקים לשני ימים לשם כך, ולכן אף שאנו יודעים באיזה יום חל א' בתשרי, אנו חוגגים את ראש השנה יומיים³.

2. עיין שו"ע הרב תר א. יש להוסיף שבזמן המקדש חגגו את ראש השנה יומיים, לא רק מחמת הספק באיזה יום חל ראש השנה, אלא מסיבה נוספת. מצד הדין, ניתן לקבל את העדים הבאים להעיד על חידוש הלבנה במשך כל היום. בדרך כלל העדים היו מקדימים ובאים בתחילת היום, אך אירע פעם אחת שהעדים התאחרו, ובית דין קידש את חודש תשרי לאחר שהכהנים כבר הקריבו את קרבן התמיד של בין הערביים, ואמרו לאחר הקרבתו שיר של יום חול, במקום לומר את השיר שאומרים בראש השנה. כדי שתקלה זו לא תשנה, רבן יוחנן בן זכאי תיקן שלא לקבל עדים אחרי שהקריבו את קרבן התמיד של בין הערביים. לפי שורת הדין, לאחר תקנת רבן יוחנן בן זכאי, אם לא הגיעו עדים עד הקרבת התמיד של בין הערביים, ניתן היה לעשות מלאכה באותו יום, כיוון שמשעה זו ניתן היה לדעת בוודאות שיום זה אינו עתיד להיקבע לראש השנה. אך כדי שבשנה שלאחר מכן, לא יבואו ללזלזל ביום השלושים ולעשות בו מלאכה, רבן יוחנן בן זכאי תיקן שיש לנהוג קדושה ביום השלושים של חודש אלול ולהימנע בו מעשיית מלאכה, גם כאשר ידוע בוודאות שיום זה אינו עתיד להיות ראש השנה. נמצא שבשנה שבה לא באו עדים ביום השלושים, נהגו יום טוב יומיים לא רק מצד הספק (שמא יקדשו את היום השלושים), אלא מחמת התקנה של רבן יוחנן בן זכאי (שו"ע הרב תר ד). לסיבה זו של חגיגת ראש השנה יומיים יש משמעות הלכתית, כפי שיבואר בהמשך.
3. פרי עץ חיים שער ראש השנה פרק ד ד"ה והנה תחלה.

ראש השנה יומיים - בשמים ובארץ

בכוחם של חכמי ישראל לקבוע לא רק את ההלכה בארץ, אלא גם את סדרי הדין בשמים. משעה שחכמי ישראל תיקנו שיש לחגוג את ראש השנה יומיים בכל המקומות, גם הדין בשמים מתחלק לשני ימים, וישנם עניינים הנידונים ביום הראשון של ראש השנה, וישנם עניינים הנידונים ביום השני של ראש השנה⁴.

ביום השני של ראש השנה נוהגים בכול כמו ביום הראשון: תוקעים בשופר ומתפללים את התפילות המיוחדות לראש השנה; מלבד כמה עניינים שאין נוהגים בהם ביום השני, כפי שיבואר.

ברכת "שהחיינו" ביום השני של ראש השנה

יש סוברים שיש לברך ברכת "שהחיינו" גם בלילה השני של ראש השנה, כפי שמקיימים את כל מצוות החג גם ביום השני⁵. ויש סוברים שאין לברך "שהחיינו" בלילה השני של ראש השנה, כיוון שלדבריהם, יש לראות בשני הימים של ראש השנה חג אחד ארוך, וברכת "שהחיינו" שנאמרה ביום הראשון עולה גם ליום השני⁶. להלכה, יש לברך "שהחיינו"

4. עיין זוהר פרשת פנחס דף רלא ב, ומכתב מאליהו חלק ב עמ' 77-74.

5. טור סימן תר, בשם רש"י.

6. טור סימן תר, בשם רבותיו של רש"י. כדי לבאר דעה זו כראוי, יש להוסיף שבמקומות שחוגגים בהם יום טוב שני של גלויות, מברכים ברכת "שהחיינו" גם ביום השני של כל חג. הטעם לכך שיש סוברים שהיום השני של ראש השנה שונה מיום טוב שני של גלויות, ואין לברך בו "שהחיינו", קשור לכך שבראש השנה יש סיבה נוספת שמחמתה חוגגים שני ימים, ולפי סיבה זו, אין לברך ברכת "שהחיינו" ביום השני. הסיבה שבגללה חוגגים יום טוב שני של גלויות היא משום שבחוץ לארץ לא ידעו מתי בית דין קידש את החודש, ולכן נהגו יום טוב יומיים, מחמת הספק. אך כפי שהתבאר לעיל, הסיבה שבזמן בית המקדש חגגו את ראש השנה יומיים איננה רק מחמת הספק, אלא גם משום תקנת רבן יוחנן בן זכאי (ולכן גם אנו חוגגים יומיים). כאשר נוהגים שני ימים טובים מחמת הספק, יש לברך "שהחיינו" בכל יום, שמא זהו היום הנכון (טעם זה נקרא בלשון הפוסקים "שתי קדושות", ומובנו שקדושתו של כל יום עומדת בפני עצמה ואינה קשורה ליום האחר). ולכן כאשר חגגו את ראש השנה יומיים מחמת הספק, היה צריך לברך "שהחיינו" גם ביום השני, אך כאשר חגגו את ראש השנה יומיים מחמת תקנת רבן יוחנן

פרק יד - יום טוב שני של ראש השנה

ביום השני, אך כדי לצאת ידי חובת כל הדעות, ראוי להניח על השולחן פרי חדש או ללבוש בגד חדש, ולהתכוון בברכת "שהחיינו" גם עליהם⁷.

סימני הסעודה ביום השני של ראש השנה

יש הנוהגים לאכול מאכלים לסימן טוב ('סימנים') גם בלילה השני של ראש השנה, כפי שנוהגים בו את כל דיני החג⁸; וכן הוא מנהג יוצאי ספרד⁹. ויש שאינם נוהגים לאכול מאכלים לסימן טוב בלילה השני של ראש השנה, וזאת על פי הקבלה¹⁰.

ברכת "לשנה טובה תכתב" ביום השני של ראש השנה

ביום השני של ראש השנה, יש נוהגים שלא לברך איש את רעהו בברכת "לשנה טובה תכתב", כיוון שהיום הראשון של ראש השנה הוא היום שחל בו ראש השנה מהתורה, ובו אנו נידונים¹¹. ויש נוהגים לברך איש

בן זכאי, שני הימים נחשבו לחג אחד ארוך ("קדושה אחת", בלשון הפוסקים), וברכת "שהחיינו" שבירכו ביום הראשון, פטרה את היום השני. לדעה זו, כיוון שאנו מחמירים ונוהגים שני ימים טובים משתי הסיבות, אין לברך "שהחיינו" ביום השני של ראש השנה (עיין משנ"ב תר ב, וש"ע הרב תר ה).

7. שו"ע תר ב. עיין הליכות שלמה פרק א סעיף כ, שיש להסב את תשומת לב הסועדים לכיוון בברכת "שהחיינו" בעיקר על היום, ולא רק על הפרי החדש. עיין מטה אפרים סימן תר סעיף ו, שיש למקדש לטעום מהפרי החדש מיד לאחר הקידוש, כדי שלא יהיה הפסק בין ברכת "שהחיינו" לאכילת הפרי. ועיין הלכות חג בחג פרק טז סעיף ט, בשם הגרי"ש אלישיב, שאין צורך להקפיד בזה, כיוון שמעיקר הדין, ברכת "שהחיינו" היא על השמחה בראיית הפרי ולא באכילתו, וכן המנהג המקובל.

8. מטה אפרים סימן תקפג סעיף ב.

9. כף החיים תקפג ז, חזון עובדיה עמ' צג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לח סעיף ז.

10. בני יששכר מאמר חודש תשרי מאמר ב. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאף לדעה זו אין חשש באכילת סימנים בלילה השני של ראש השנה, אלא שאין צריך לומר אחר אכילתם "יהי רצון וכו'".

11. משנ"ב תקפב כה, בשם אליה רבה.

את רעהו בברכת "לשנה טובה תכתב" גם ביום השני של ראש השנה¹², כיוון שלפי הקבלה, נידונים בשני הימים של ראש השנה¹³.

ברכת "שהחיינו" לפני התקיעות ביום השני של ראש השנה

כשם שהפוסקים נחלקו אם יש לברך ברכת "שהחיינו" בלילה השני של ראש השנה, כך הם גם נחלקו אם יש לברך את ברכת "שהחיינו" לפני תקיעות השופר ביום השני. מנהג יוצאי אשכנז הוא לברך ברכת "שהחיינו" לפני תקיעת שופר ביום השני, כפי שהם נוהגים לברך "שהחיינו" בלילה השני של ראש השנה. וכשם שבשעה שמברכים "שהחיינו" בלילה השני של ראש השנה, ראוי להניח על השולחן פרי חדש או ללבוש בגד חדש, כדי לצאת מהספק, כך גם ראוי שבעל התוקע ילבש בגד חדש, ויתכוון בברכת "שהחיינו" גם עליו, כדי לצאת מן הספק¹⁴. מנהג יוצאי ספרד הוא שלא לברך את ברכת "שהחיינו" לפני תקיעות השופר ביום השני¹⁵, אף שגם הם מברכים "שהחיינו" בלילה השני של ראש השנה. וזאת כיוון שיש הבדל בין ברכת "שהחיינו" הנאמרת על יום ראש השנה לברכת "שהחיינו" הנאמרת על מצוות שופר: ברכת "שהחיינו" הנאמרת על היום, צריכה להיאמר בסמוך ליום, ולכן ברכת "שהחיינו" הנאמרת בלילה הראשון של ראש השנה אינה פוטרת את היום השני. אך ברכת "שהחיינו" הנאמרת על מצוות שופר, אינה חייבת להיאמר בסמיכות לקיום המצווה, ולכן ברכת "שהחיינו" הנאמרת על השופר ביום הראשון, פוטרת גם את אמירתה ביום השני¹⁶.

12. משנ"ב תקפב כה, בשם הט"ז.

13. עיין קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קכט ח, ושו"ת אדרת תפארת חלק ד סימן לז. ועיין מכתב מאליהו חלק ב עמ' 74-77.

14. רס"א תר ג, ומשנ"ב שם.

15. שו"ע תר ג.

16. עיין ריטב"א ראש השנה לד א, וחזון עובדיה עמ' קסד, ומועדים וזמנים חלק ו סימן י.

פרק יד - יום טוב שני של ראש השנה

ספרדי המתפלל במניין אשכנזי, לא יענה אמן על ברכת "שהחיינו" שמברכים לפני תקיעות השופר ביום השני, כדי שלא להפסיק בין ברכת השופר לתקיעות, אך יתכוון לצאת בה ידי חובה¹⁷.
כאשר יום ראשון של ראש השנה חל בשבת, אין תוקעים בו בשופר, ולכן לדעת כולם יש לברך ברכת "שהחיינו" ביום השני¹⁸.

הכנה מן היום הראשון ליום השני של ראש השנה

ביום הראשון של ראש השנה, אסור לעשות דברים לצורך היום השני של ראש השנה, לדוגמה: אסור לערוך את השולחן, לשטוף כלים או להוציא את האוכל ממקומו ביום הראשון לצורך היום השני. הסיבה לכך קשורה לטעם שבגללו אנו חוגגים את ראש השנה במשך יומיים. כאמור, אנו חוגגים את ראש השנה יומיים משום שבזמן שקידשו את החודש על פי הראייה, רוב עם ישראל לא ידע אם ראש השנה חל ביום השלושים לחודש אלול, או ביום השלושים ואחד. בזמן ההוא, ביום השלושים אסור היה לעשות דברים לצורך היום השלושים ואחד, כיוון שאפשר שיום השלושים הוא יום טוב, ויום השלושים ואחד הוא יום חול, ואסור להכין מקודש לחול. וכיוון שאנו חוגגים יומיים על סמך המנהג שהיה אז, אנו מקיימים את הלכות היום כפי שנהגו בדור ההוא, ולכן גם אנחנו איננו עושים ביום הראשון של ראש השנה דברים לצורך היום השני¹⁹.

במקום הצורך, אפשר להקל ולעשות ביום הראשון פעולה לצורך היום השני של ראש השנה, בדרך שבה לא ניכר שהדבר נעשה לצורך היום השני. לדוגמה: במקום הצורך, מותר להוציא בשעות הצהריים אוכל

17. קיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי דיני יום ב' של ראש השנה סעיף ד, וכן דעת הגר"א ריאלי שלי"א.

18. שו"ע תר ג.

19. שו"ע תקג א, ומשנ"ב שם, ורמ"א תרסד א.

מהמקפיא כדי שיפשיר וניתן יהיה לאוכלו בסעודת הלילה, שכן יש סיכוי שהאוכל יפשיר עוד לפני הלילה וניתן יהיה לאוכלו עוד ביום הראשון, וכך לא ניכר שהדבר נעשה לצורך היום השני. וכן מותר במקום הצורך להביא אוכל עבור סעודת הלילה, כל עוד לא ניכר שהוא מיועד לסעודת הלילה. אבל היתר זה נאמר רק בנוגע לפעולות שאינן מלאכה, והן אסורות רק משום איסור ההכנה מקודש לחול, אך פעולות שיש בהן מלאכה, כגון בישול ואפייה, אסור לעשותן לצורך היום השני, גם אם לא ניכר שהן נעשות לצורכו.²⁰

מזמן צאת היום הראשון, ניתן להתחיל בהכנות ליום השני של ראש השנה.²¹

כאשר היום הראשון של ראש השנה חל בשבת, יש לומר לאחר צאת היום הראשון "ברוך המבדיל בין קודש לקודש" לפני שעושים דברים שאסור לעשותם בשבת.²²

20. עיין משנ"ב תרסז ה, וילקוט יוסף יום טוב וחול המועד סימן תקג סעיף ו, והלכות חג בחג ימים נוראים פרק טו סעיף ד. ועיין חזון עובדיה שבת חלק ב עמ' תמו, הסובר שלצורך מצווה, יש לסמוך על הסוברים שהוצאת אוכל מהמקפיא כדי שיפשיר אינה אסורה משום הכנה, הן משום שאין זה אלא כמטלטל את המאכל ממקום למקום, והן משום שיש לסמוך על דעת שו"ת מהרש"ג חלק א סימן סא, הסובר שאיסור הכנה מקודש לחול נאמר רק כאשר אדם עושה דבר בשבת כדי לחסוך לו טרחה במוצאי שבת, או כדי לחסוך לו זמן, שלא יצטרך לעשות דבר זה בלילה, אך כשעושה כן כדי למנוע מעצמו הפסד, או משום שבמוצאי שבת לא ניתן יהיה לעשות את הדבר, אין בכך איסור.

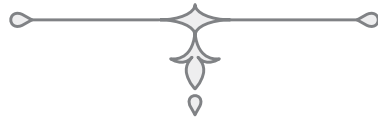
21. שו"ע תקג א, ובאור הלכה שם ד"ה ביום טוב, וירושלים במועדיה לגר"א נבנצל שליט"א עמ' רכז. ועיין הליכות עולם לגר"ע יוסף חלק א עמ' שט, שמתיר לטרוח לצורך היום השני כרבע שעה לאחר השקיעה, ואם יש צורך גדול בכך, הדבר מותר מיד לאחר שקיעת החמה, וזאת על פי שיטתו שם, שבמקום צורך גדול, מותר לעשות איסור דרבנן בזמן 'בין השמשות' של צאת השבת. ועיין באור הלכה סימן שמב סעיף א ד"ה 'בין השמשות', שאסור לעשות איסור דרבנן בזמן 'בין השמשות' של צאת השבת, גם כשיש בכך צורך גדול, כיוון שיש לחשוש לשיטת רבי יוסי הסובר שזמן 'בין השמשות' לא מתחיל בשקיעת החמה, אלא מאוחר יותר. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכז, ולוח בינה לעיתים, שנהגים שלא להתחיל בהכנות ליום השני של ראש השנה לפני הזמן המצוין בלוחות זמני היום כזמן צאת החג, שזמן זה נקבע כדי לצאת מכל

ספק.

22. משנ"ב רצט לו.

**עשרת
ימי תשובה**

פרק טו

עשרת ימי תשובה

עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים הם ימים מיוחדים, שבהם אנו זוכים לקרבת ה' ולסיוע מיוחד מאתו לשוב בתשובה ולהשתחרר מהרגלים רעים שדבקו בנו. כך כותב הרמב"ם: "אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר "דַּרְשׁוּ ה' בְּהַמָּצְאוֹ קְרָאֵהוּ בְּהִיטּוֹ קְרוֹב".¹ הוסיף על כך בעל החיי אדם וכתב: "תיכף בתחילת השנה נפתחים כל השערים, שערי תשובה, שערי מחילה וסליחה, והם פתוחים ועומדים עד זמן נעילת שערים ביום הכפורים, והכרוז יוצא מלפניו, 'שׁוּבוּ בְּנִים שׁוֹבְבִים אַרְפָּה מְשׁוּבְתֵיכֶם'.²

יום הכיפורים הוא יום חתימת הדין שנכתב בראש השנה. כשם שאדם העומד למשפט מתכונן מבעוד מועד למשפטו, ועושה כל שביכולתו כדי לצאת זכאי, וככל שתאריך המשפט קרב, כך הוא מתרכז יותר ויותר בענייני משפטו; כך גם בעשרת ימי תשובה, על האדם לפנות מזמנו ולהתרכז בהכנה רוחנית ליום הכיפורים: להתבונן בדרכיו, לשוב בתשובה על מעשיו השליליים ולהתחזק בעשיית הטוב והישר בעיני ה', כדי שיזכה להיחתם לחיים טובים. בימים אלו ראוי למעט את העיסוק בענייני הפרנסה, ולהקדיש את הזמן ללימוד מוסר, המעורר את הלב לתשובה, וללימוד תורה, המקדשת ומטהרת את האדם, ומביאה אותו לידי כל המעלות הטובות. כמו

1 ישעיהו נה ו. רמב"ם תשובה ב ו.
2 ירמיה ג כב.

כן, יש להרבות בימים אלו בתפילה ובצדקה, שבסגולתן לבטל גזרות רעות.³

דקדוק המעשים בעשרת ימי תשובה

בעשרת ימי תשובה ראוי לנהוג בחומרות שאדם אינו מקפיד בהן כל השנה⁴, כיוון שבימים אלו הקב"ה מתקרב אלינו ומתנהג עימנו בחסידות, וראוי שנשיב להתקרבות זו, וננהג במנהגי חסידות שאיננו רגילים בהם כל השנה⁵.

הנהגה זו עלולה לעורר הרגשת אי נוחות, והאדם עשוי לראות בה כעין העמדת פנים לפני ה' שהוא מתחזק במצוותיו, בעוד שהוא יודע שמיד לאחר עשרת ימי תשובה, הוא יחזור לנהוג כבכל השנה, ולא יתמיד בקיום חומרות אלו. אמנם בספרי חסידות ביארו את עניינה של הנהגה זו על פי מעשה בחסיד אחד, שהיה רגיל ללכת בביתו ובעירו בחליפה קצרה, כפי שהיה נהוג להתלבש במקומו לפי צו האופנה, אך כאשר היה נוסע אל הרבי שלו, היה פושט את החליפה הקצרה ולובש במקומה חליפה ארוכה, כדרך החסידים. לאחר כמה שנים שבהג נהג כך, הרגיש החסיד שאינו יכול עוד להעמיד פנים, והגיע לרבי בחליפה קצרה. כאשר שאל אותו הרבי מדוע שינה מלבושך, סיפר החסיד כי כבר שנים שהוא מתלבש כך, ורק מול הרבי העמיד פנים. אמר לו הרבי: "ואני בטוח הייתי שאתה מעמיד פנים לכל העולם, ורק אצלי אתה מתנהג כפי שאתה באמת!". כך גם כאשר אנו מתחזקים ומדקדקים במעשינו בעשרת ימי תשובה, אנו מגלים בכך את רצוננו האמיתי להתקרב אל ה' ככל האפשר ולעשות רק את הרצוי והטוב לפניו, גם אם במשך השנה איננו מצליחים להתמיד בכך⁶.

3. עיין רמב"ם תשובה ג ד, ורמ"א תרג א, וחי"אדם כלל קמג סעיף א, ומשנ"ב תרג ב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סא.
4. עיין חי"אדם קמג א, ואלף המגן תרג ב, ושער הציון תרט א, וחזון עובדיה עמ' רח, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סא, וירושלים בסוּעדיה עמ' רכט.
5. חי"אדם קמג א. ועיין לבוש תרג א: "כדי להנהיג עצמו בטרהרר באלו הימים ולזכור שהם נעלים יותר משאר ימות השנה".
6. חסידות בפשיטות עמ' 120.

הדוגמה המובאת בשלחן ערוך להנהגה זו היא להיזהר בימים אלו מאכילת פת שנאפתה על ידי גויים. חכמים אסרו לאכול פת שנאפתה על ידי גויים, כדי להרחיק אותנו מהם שחלילה לא נבוא להתחתן איתם. אך יש מהפוסקים שהקלו והתירו לאכול 'פת פלטר' (אופה), שהיא פת שנאפתה על ידי גוי כדי למוכרה, כיוון שבאכילת פת זו, יש פחות חשש שייווצר קירוב דעת בין הגוי לישראל. ואם כן, אדם שנוהג כל השנה כדעות המקלות ואוכל 'פת פלטר', יחמיר בעשרת ימי תשובה ויימנע מלאוכלה⁷.

כיום אנו רגילים לאכול פת ישראל כל השנה, אך הלכה זו היא דוגמה לכך שבימים אלו יש מקום להחמיר בדברים שבמשך השנה אנו מקילים בהם. הפוסקים נתנו דווקא דוגמה זו כי היא מזכירה לנו שאנו נבדלים מהגויים, ואם כן עלינו לנהוג בקדושה ובטהרה, כראוי לבניו של הקב"ה, שהתקדשו בקדושתו⁸.

7. שו"ע תרג א, ומשנ"ב שם, וביאור הגר"א יורה דעה קיב ט.

8. עיין לבוש תרג א.

פרק טז

מצוות התשובה

עניין מרכזי בעשרת ימי תשובה הוא המצווה לחזור בתשובה, שעל שמה נקראו ימים אלו "עשרת ימי תשובה". לכן יבוארו כאן יסודותיה ודרך קיומה.

התשובה היא מהטובות שהיטיב ה' לברואיו¹. מצד הדין, לא הייתה באפשרותו של החוטא לתקן את מעשיו, כיוון שיש תוצאות למעשיו השליליים של האדם, ולכאורה אין דרך למחותם. אדם שחלילה הרג מישהו, אף אם יתחרט על כך ויצטער צער רב כל ימיו, האם באפשרותו להחזיר את הנהרג לחיים?! אדם שהלבין פני חברו, האם באפשרותו לבטל את הצער והעלבון שהנפגע חש בזמן הפגיעה?! הלוא אף אם יפייס את הנפגע ויפיג את צערו מכאן ולהבא, לא יוכל למחות את הצער שהנפגע חש בזמן הפגיעה. לא רק פגיעה באדם היא קלקול שאי אפשר לתקנו, גם חטאים שבין אדם למקום לכאורה אינם ניתנים לתיקון. כל חטא גורם פגם רוחני ממשי בעולמות העליונים, ומצד הדין אי אפשר לתקנו². לכן מן הדין, אף אם אדם התחרט על חטאיו וקיבל עליו שלא לשוב ולחטוא בהם, אין הוא יכול למחות את שהיה ועליו להיענש על עברות שעבר. אף על פי כן, ברוב רחמיו וחסדיו של הקב"ה עלינו, הוא נתן לנו את האפשרות לחזור בתשובה ולהביא למחילת עוונותינו.

זיכוך, טהרה וקרבת ה'

מחילת העוונות על ידי התשובה איננה פעולה טכנית של הצלה מעונש

1. שערי תשובה שער א אות א.
2. עיין מסילת ישרים פרק ד, ופש החיים שער א פרק יב.

בלבד, אלא פעולה פנימית של זיכוך, טהרה והסרת כל הרשמים השליליים שהשאיר החטא³. יתרה מכך, בכוח התשובה לתקן את הפגם שפגם החטא בזיקה שבין האדם לבוראו. הריחוק מה' שנוצר בעשיית החטא הוא השורש לכל ההשפעות השליליות של החטא, והתיקון המשמעותי ביותר שיש בתשובה הוא שיקום הקשר והזיקה בין האדם לקב"ה; וכך כותב הרמב"ם:

"גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה שנאמר 'אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נָאִם ה' אֵלֵי תָשׁוּב'⁴, כלומר, אם תחזור בתשובה בי תדבק. התשובה מקרבת את הרחוקים, אמש היה זה שנאווי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד⁵.

כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלקי ישראל, צועק ואינו נענה, ועושה מצות ומשליכים אותן בפניו, והיום הוא מודבק בשכינה, צועק ונענה מיד, ועושה מצות ומקבלים אותן בנחת ושמחה, ולא עוד אלא שמתאווים להם שנאמר 'וְעֲרְבָה לָהּ מְנַחַת יְהוָה וִירוּשָׁלַם כִּימֵי עוֹלָם וְכַשְׁנִים קִדְמֹנִיּוֹת'⁶.

ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העוונות והחטאות שעשה, אין הדבר כן אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם, ולא עוד אלא ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו, אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד בו, כלומר מעלתם גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהם כובשים יצרם יותר מהם⁷.

3. עיין דרך ה' חלק ד פרק ח אות ה, נפש החיים שער א פרק יב.

4. ירמיהו ד א.

5. רמב"ם תשובה ז ו.

6. מלאכי ג ד. רמב"ם תשובה ז ז.

7. רמב"ם תשובה ז ד.

הפתח לתשובה בכל מצב

בכל מצב יכול אדם לחזור בתשובה, ותשובתו תתקבל. אף אדם שנמצא במקום הירוד ביותר, יכול להיחלץ מחטאיו ולחזור בתשובה. כך כותב הרמב"ם: "אין לך דבר שעומד בפני התשובה, אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב, יש לו חלק לעולם הבא"⁸. לכן אין לאדם להתייאש בשום מצב, כדברי רבי נחמן מברסלב: "ואפילו מי שהוא חס ושלום במדרגה התחתונה לגמרי, אפילו הוא נמצא בשאול תחתיות, אף על פי כן אל ייאש את עצמו, ויחזק את עצמו בכל מה שאפשר, כי אין שום יאוש בעולם כלל"⁹, כיוון שתמיד פתוחה בפני האדם הדרך לתקן את מעשיו, להיטהר מזוהמת החטא ולשוב אל ה'.

דוגמה ליכולת לחזור בתשובה משאול תחתיות היא תשובתו של המלך מנשה, שהיה אחד המלכים הרשעים שהיו לעם ישראל. מנשה חטא בעבודה זרה, העמיד פסל בבית המקדש והוציא להורג אנשים רבים. בנביא נאמרו עליו דברים חמורים, שלא נאמרו כמותם על שום מלך אחר. כך נכתב עליו בספר מלכים:

וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָיו ה' כְּתוּעַבַת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיָּשֶׁב וַיִּבֶן אֶת הַבָּמוֹת אֲשֶׁר אָבַד חִזְקִיָּהוּ אָבִיו, וַיִּקֶּם מִזְבְּחֹת לְבַעַל, וַיַּעַשׂ אֲשֶׁרָה כְּאֲשֶׁר עָשָׂה אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְכָל צָבָא הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבֹד אֹתָם... וַיִּבֶן מִזְבְּחוֹת לְכָל צָבָא הַשָּׁמַיִם בְּשֵׁתֵי חֲצֵרוֹת בֵּית ה', וְהֶעֱבִיר אֶת בָּנָו בָּאֵשׁ וְעוֹנָן וְנֹחַשׁ וְעָשָׂה אוֹב וַיִּדְעֹנִים הַרְבֵּה לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינָיו ה' לְהַכְעִיס... וְגַם דָּם נָקִי שָׁפַךְ מִנְשֵׂה הַרְבֵּה מְאֹד עַד אֲשֶׁר מָלֵא אֶת יְרוּשָׁלַם פֶּה לָפָה (מִן הַקְּצָה אֶל הַקְּצָה) לְבַד מִחֲטָאוֹתָו אֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יְהוּדָה לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינָיו ה'¹⁰.

8. רמב"ם תשובה ג יד.

9. ליקוטי מוהר"ן תניינא תורה עח.

10. מלכים ב פרק כא פסוקים ב-טז.

בעקבות חטאיו של מנשה, ה' הענישו, ומתוך ייסוריו הוא חזר בתשובה. לרוב רשעותו ביקשו מלאכי השרת מה' שלא יקבל אותו בתשובה, וכך אמרו חכמים במדרש:

"באותה שעה עמדו מלאכי השרת וסתמו כל החלונות של מעלה, ואמרו לפני הקב"ה: רבון העולם אדם שהעמיד צלם בהיכל אתה מקבלו בתשובה?! אמר להם אם איני מקבלו בתשובה הריני נועל פתח בפני כל בעלי תשובה, מה עשה הקדוש ברוך הוא חתר לו חתירה מתחת כסא כבודו ממקום שאין מלאך יכול לשלוט וקבלו בתשובה"¹¹.

נמצא שהקב"ה מקבל את האדם השב בתשובה, ופותח לו פתח מכל תהום שהוא הידרדר אליה.

מצוות התשובה

התשובה היא חסד וזכות, אך היא גם מצווה, שנאמר: "וְשִׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְעֶתָ בְּקוֹלוֹ"¹². מצווה זו נוהגת בכל מקום ובכל זמן, ולא רק בעשרת ימי תשובה או ביום הכיפורים. לכן מצווה על אדם שחטא לחזור בתשובה ולהתוודות על חטאיו מיד, ואין לדחות את המצווה לימי התשובה, כיוון שזרזים מקדימים למצוות¹³.

11. רות רבה פרשה ה.

12. דברים ל ב. עיין שערי תשובה שער א אות א, רמב"ן דברים ל יא, ספר חרדים מצוות עשה פרק א מצווה לד. ועיין רמב"ם תשובה א א שכתב: "כל מצות שבתורה אם עבר אדם עליה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות", ועיין מנחת חינוך מצוה שסד אות ב, שלדעת הרמב"ם התשובה אינה מצווה, אלא רק הוידוי, ועיין קרית ספר על הרמב"ם שם, שחולק וסובר שלדעת הרמב"ם גם התשובה היא מצווה.

13. עיין של"ה מסכת יומא פרק נר מצוה אות קב. ועיין שערי תשובה שער א אות ב ואילך, ואורות התשובה יד לב, שכתבו טעמים נוספים לכך שאין להתעכב בעשיית התשובה.

עיקרי התשובה

שלושה הם עיקרי התשובה: עזיבת החטא, קבלה לעתיד וחרטה¹⁴. עזיבת החטא היא הפסקת החטא בהווה. קבלה לעתיד היא החלטה והסכמה שלא לחטוא עוד בעתיד, וחרטה היא צער על עשיית העברה בעבר.

מצוות הווידוי

כאשר אדם חוזר בתשובה, מצווה עליו להתוודות על חטאיו, שנאמר: "אִישׁ אֹי אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטָּאת הָאֲדָם וְכוּ' וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ"¹⁵. פרטי מצווה זו יבוארו בפרק כב.

תשובה על עברות שבין אדם לחברו

נוסף על עזיבת החטא, חרטה וקבלה לעתיד, תשובה על עברות שבין אדם לחברו מחייבת לפייס את החבר, ופרטי חובה זו יבוארו בפרק יז.

הרהור תשובה

השב בתשובה משנה את מעמדו ברגע אחד, ואף אם לא התוודה עדיין על חטאיו, אלא רק גמר בליבו שלא לחטוא עוד. יסוד זה נלמד מהלכה בהלכות קידושין: המקדש אישה והתנה את הקידושין בתנאי כל שהוא, הקידושין חלים רק אם התנאי התקיים. מה דינו של רשע גמור שקידש אישה בתנאי שהוא צדיק? נאמר בגמרא שהאישה מקודשת לו מספק, שמא הוא הרהר בתשובה, והרהור זה שינה את מעמדו בבת אחת מרשע גמור לצדיק¹⁶.

14. רמב"ם תשובה ב ב.

15. במדבר ה ו-ז. רמב"ם תשובה א א.

16. קידושין מט ב.

מדרגות התשובה

אף שכל תשובה משנה את מעמדו של האדם, מדרגות רבות לתשובה, ולפי מדרגת התשובה כך מידת ההיטהרות מזהמת החטא. דומה הדבר לבגד מלוכלך, שכיבוס מועט מעביר ממנו חלק מהלכלוך, אך כדי שהבגד יחזור למראהו הראשון יש לכבסו כיבוס רב. כך גם ככל שאדם מתרחק יותר מן החטא בליבו ובמעשיו, מעלת תשובתו גדולה יותר¹⁷.

אחד הגורמים שקובעים את מידת ההיטהרות מזהמת החטא הוא המניע של התשובה. תשובה שמונעת מחשש מעונש היא תשובה בדרגה נמוכה, והזיכוכ שבה בעקבותיה הוא חלקי. תשובה זו נקראת בחז"ל תשובה מיראה, ובכוחה לזכך את זוהמת העברות שנעשו במזיד, ולהשאיר מהן רושם מועט, כאילו נעשו בשוגג. לעומת זאת תשובה מאהבה, שמונעת מאהבת ה', היא תשובה עליונה שמזככת ומטהרת את האדם לגמרי, ולא זו בלבד אלא שעל ידה הזדונות נעשים כזכויות, כיוון שעל ידם האדם התעורר לדבוק בה' ולשוב אליו, למרות הקושי שבדבר¹⁸.

גורם נוסף שקובע את מדרגת התשובה הוא מידת החרטה. ככל שהחרטה עמוקה ומקיפה, כך התשובה מזככת ומטהרת יותר¹⁹. חרטה על החטא נובעת מהכרה בטעות שבחטא ובנזקים שנגרמים ממנו. לשם כך, יש להתבונן בגדלות ה' ולהכיר באהבתו את כל בני האדם וברצונו להיטיב עימם, ומתוך כך יש להכיר עד כמה חמור להמרות את פיו, ולהבין שהחטא הוא כפיות טובה כלפיו; יש להתבונן איזו נשמה גדולה יש לאדם, ולאילו מדרגות הוא יכול להגיע; להבין אלו תוצאות יש לכל מעשה שלו, ועד כמה

17. שערי תשובה שער א אות ט.

18. יומא פו ב, ותוספת יום הכיפורים יומא פו ב ד"ה איני. ועיין בית אלוקים למב"ט שער התשובה פרק יד ואלשיך ויקרא פרק ו ד"ה ולא עוד, שפרשו שעל ידי העונות אדם זוכה לקיים את מצוות התשובה. ועיין דרושי הצ"ח (תשס"ב) דרוש ז אות ג: "והנהגה זו שזדונות נעשו כזכויות זו ודאי מידה יתירה, ואין זה סמית המשפט, רק במידת רחמים גדולים של הקב"ה בעל הרחמים". ועיין אורות התשובה פרק יא פסקה ג ופרק יב פסקה ה.

19. שערי תשובה שער א אותיות ט-יג.

מעשיו הרעים פוגעים בכל העולמות; אלו עונשים כל עברה מסבבת ומהי חומרתם, וכיצא בזה²⁰.

תשובה על עברות חמורות

ישנן עברות שאין בכוח התשובה לכפר עליהן מיד. חלקן מתכפרות כאשר יום הכיפורים מגיע, וחלקן, נוסף לתשובתו של האדם ולכוחו המטהר של יום הכיפורים, מזקיקות להתייסר בייסורים כדי להזדכך מהן לגמרי. חילול השם הוא העבירה שכפרתה קשה מכולן, והיא מתכפרת לגמרי רק על ידי תשובה, יום הכיפורים, ייסורים ומיתה²¹. במה דברים אמורים? בתשובה מיראה, אבל תשובה מאהבה מכפרת על כל העברות מיד²².

עברות שאינן מתכפרות מיד, יש בסגולת התורה לכפר עליהן²³, כיוון שבכוח החטאים והעוונות לפגום ולקלקל רק עד מקום מסוים, אך שורשה העליון של התורה גבוה יותר מכל אותם מקומות, ולכן בכוחה לתקן את כל הקלקולים²⁴. כך אמרו חכמים: "אם נכשל אדם בעבירה והתחייב מיתה בידי שמים מה יעשה ויחיה? אם היה למוד לקרות דף אחד, קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחד, ישנה שנים"²⁵. והעוסק בתורה "אף אם נתלכך תחלה בעוונות וחטאים עצומים, ונטבע מאד ברפש וטיט מצולות הרע חס ושלום, עם כל זה על ידי עסק התורה נכון לבו בטוח שודאי המאור שבה

20. עיין שערי תשובה שער א אות י, וחובת הלבבות שער עבודת האלקים פרק ג האופן החמישי, וראשית חכמה שער היראה פרק ז, ועולת ראייה ב עמ' שס (תשע"ה) ד"ה אתה יודע.

21. רמב"ם תשובה א ד. ועיין שם, שעל ביטול מצוות עשה שאין בהן כרת, התשובה מכפרת מייד, על מצוות לא תעשה שאין בהן כרת ומיתת בית דין התשובה מתחילה את הכפרה ויום הכיפורים מסיים את הכפרה, ועל ביטול מצווה או עשיית איסור שעונשם כרת או מיתת בית דין, סיום הכפרה הוא על ידי ייסורים. ועיין רמב"ם יסודי התורה פרק ה הלכות י"א, מהי עברה שיש בה חילול השם.

22. מנחת חינוך סוף מצווה שסד.

23. שערי תשובה שער ד אות טז, עיין נפש החיים שער ד פרק לא, וחזון עובדיה ימים נוראים עמ' ריח.

24. נפש החיים שער ד פרק לב.

25. ויקרא רבה (וילנא) פרשת קדושים פרשה כה אות א.

יחזירו למוטב. והטוב מתגבר והולך על הרע שבו מעט מעט. עד שלסוף בהכרח יתגבר הטוב ויתפשט בכולו לגמרי, ויתקדש מטומאתו ותתפשט הטהרה בכולו²⁶.

תשובה גמורה

תשובה גמורה משמעותה שאם אדם נקלע לאותו מצב שבו הוא חטא בראשונה, הוא מתגבר על יצרו ואינו חוטא שוב. כך כותב הרמב"ם: "אי זו היא תשובה גמורה? זה שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשותו, ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשלון כח. כיצד? הרי שבא על אשה בעבירה, ולאחר זמן נתייחד עמה, והוא עומד באהבתו בה, ובכח גופו, ופירש ולא עבר זהו בעל תשובה גמורה. ואם לא שב אלא בימי זקנותו ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה, אף על פי שאינה תשובה מעולה, מועלת היא לו ובעל תשובה הוא"²⁷.

תשובה חלקית

השב בתשובה ואינו עוזב את החטא – אין תשובתו תשובה, אף אם הוא מתוודה על חטאיו. לדוגמה: אדם שגזל חפץ, ויש בידו להחזיר את החפץ והוא אינו עושה כן, תשובתו אינה תשובה, כיוון שאין הוא עוזב את החטא. וכן אישה שהולכת בבגד שאינו ראוי לצניעותה, ובשעה שהיא חוזרת בתשובה בדעתה לחזור וללבושו, תשובתה אינה תשובה²⁸.

26. נפש החיים שער ד פרק לא.

27. רמב"ם תשובה ב א. ועיין ספר חסידים סימן קסז, ונחלת יעקב לבעל התיבוב מהדורת מכון ירושלים עמ' שכא, ודרושי הצל"ח דרוש א אות יא, שאין לאדם להביא עצמו לידי ניסיון לשם כך, אלא שאם בא מקרה זה לידו ללא כוונה ולא חטא הרי זה סימן שתשובתו היא תשובה גמורה, או שהכוונה שישוב כל כך עד שאילו היה מזדמן חטא זה לפניו, לא היה עושה.

28. רמב"ם תשובה ב ג.

אף שתשובה ללא עזיבת החטא אינה תשובה, ואין האדם זוכה לכפרת החטא על ידה, יש לה ערך והיא מקרבת את האדם לה²⁹. אנו למדים זאת מהמלך אחאב, שהוא ואשתו איזבל גזלו את נחלתו של נבות הזרעאלי, והביאו להריגתו שלא כדין. כאשר אליהו הנביא הוכיח את אחאב על מעשיו וניבא לו נבואת פורענות, אחאב נכנע מלפני ה', קרע את בגדיו ושם שק על בשרו. בתגובה לכך אמר הקב"ה לאלהיו הנביא: "הֲרֵאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחָאָב מִלְפָּנַי? יַעַן כִּי נִכְנַע מִפְּנֵי, לֹא אָבִיא הָרְעָה בְּיָמָיו, בְּיָמַי בָּנוּ אָבִיא הָרְעָה עַל בְּיָתוֹ"³⁰. ואף שאחאב רק התחרט, אך הוא לא עזב את החטא והמשיך להחזיק בכרם נבות הגזול, החרטה והצער שלו הועילו קצת³¹.

יש ערך רב אפילו למחשבה של תשובה שעדיין לא הבשילה לכדי החלטה גמורה לשוב, ומחשבה כזו מביאה לתיקון האדם והעולם³². כך כותב מרן הרב קוק זצ"ל: "מה שמוטבעים לפעמים במניעות (עיכובים) גדולות, לא יעכב כלל את התשובה הרוחנית (המחשבה והרצון לשוב בתשובה). וכיוון שמבקשים לשוב אל ה' – שבים, והאדם מתחדש כבריה חדשה. והציצים (החלקים הקטנים) המעשיים שצריכים לזירוז גדול לתקנם, יצפה עליהם תמיד לתקנם... וישתוקק לתקון השלם, וממילא יבא הדבר לידי כך שיעזרהו ה' יתברך לתקן הכל בפועל. אבל גם כשלא נזדמן לו עדיין התיקון, בין מצד מניעות חיצוניות או מצד מניעות פנימיות, שעדיין אין רצונו תקיף כל כך, וההחלטה לתקן את מעשיו בפועל עדיין אינה שלמה, מכל מקום יאחז בתשובה הרוחנית (המחשבה והרצון לשוב בתשובה) בכל עוז ואומץ, ויהיה תקיף בדעתו שסוף כל סוף אחוז הוא בתשובה, שהיא ענין יקר מכל מה שבעולם, וירבה בתורה, במדות טובות, בחכמה ובהנהגה ישרה בכל מה שאפשר לו. וישפוך שיחו בתפלה לפני קונו להוציא אל הפועל את חלקי התשובה שעדיין לא יצאו אל הפועל"³³.

29. דרשות הר"ן הדרוש העשירי ד"ה ואני למד, בית אלקים למבי"ט שער התשובה פרק יב.

30. מלכים א פרק כא פסוק כט.

31. בית אלקים למבי"ט שער התשובה פרק יב.

32. אורות התשובה פרק ז סעיף ו ופרק יג פסקה ט ופרק יד סעיף ד.

33. אורות התשובה פרק יד סעיף ד. ועיין שם פרק יד סעיף יד: "עיקר הנפילות באות מפני שאינו

שמחת התשובה

התשובה צריכה להיות מלווה ברגשי צער וכאב מחד גיסא, ובשמחה מאידך גיסא: צער וכאב על העוונות ועל הריחוק מה' שנוצר בעקבותיהם, ושמחה בכפרת העוונות ובזיכוך הרוחני, בקרבת ה' המחודשת, בכוחות החדשים היוצאים לפועל, ובטוב הנמצא באדם, שבעטיו התעורר לתשובה³⁴.

הביטחון בתשובה

השב בתשובה צריך להיות בטוח שתשובתו מועילה לטהר את נפשו מזוהמת החטא³⁵. כך כותב רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל ה'תניא':

"ויהיה נכון לבו בטוח בה' בלי שום ספק וספיק ספיקא בעולם, כי תיכף ומיד שמבקש מחילה וסליחה מאתו יתברך, הוא מוחל וסולח, כי חפץ חסד הוא וחונן ורחום ורב לסלוח. וכמו שבתפילת שמונה עשרה, מיד לאחר שמבקשים סלח לנו וכו' מברכים: 'ברוך אתה ה' חנון המרבה לסלוח'. והרי ספק ברכות להקל משום חשש ברכה לבטלה? (ואילו היה ספק אם ה' סולח, לא היינו רשאים לברך 'חנון המרבה לסלוח', כיוון שכאשר יש ספק אם יש לברך ברכה כל שהיא, אין מברכים את אותה ברכה, ש"ספק ברכות להקל") אלא אין כאן שום ספק כלל שה' סולח ומוחל לנו, מאחר שבקשנו סלח לנו מחל לנו³⁶.

ומסופר על האדמו"ר רבי מרדכי מטשרנוביל ש"פעם אחת ישב בסביבתו איש שמעשיו לא היו הגונים, ונאנח מתוך עומק לבבו לה' יתברך, ושמע האדמו"ר מטשרנוביל זכרו יגן עלינו את אנחתו ואמר: מי שאינו מאמין

מאמין בקלותה של תשובה", ואפשר שהכוונה לתשובה חלקית, וכשאדם מייקר תשובה זו, הוא בתנועה מתמדת של התעלות וניצל מפילות.

34. אורות התשובה פרק ה סעיף א ופרק ז סעיף א ופרק טז סעיפים ג ו-ז.

35. תניא אגרת התשובה פרק יא, אגרות הראיה חלק ב אגרת שעח, אורות התשובה פרק ז סעיף ו, חזון עובדיה עמ' ריט סוף הערה יט.

36. תניא אגרת התשובה פרק יא.

שכאשר איש יהודי נאנח ועושה תשובה לפי ערכו מקבלו מיד הקב"ה, הרי
הוא אפיקורס"³⁷.

37. בית אברהם לאדמו"ר מסלונים יום הכיפורים ד"ה בשלחן עמ' ריא (מהדורת תשי"ח).

פרק יז

תשובה על עברות שבין אדם לחברו

חשיבות תיקון עברות שבין אדם לחברו

עשרת ימי תשובה הם ימים שהתשובה מתקבלת בהם יותר, ויש לחזור בהם בתשובה על כל החטאים. תשומת לב מיוחדת יש להקדיש לעברות שבין אדם לחברו, שאפילו המיתה אינה מכפרת עליהן, עד שיפייס את חברו¹. מלבד החשיבות והתועלת שיש בפיוס עצמו, התשובה על עברות אלה מחזקת את היכולת להיטהר ביום הכיפורים. זאת כיוון שטהרת יום הכיפורים מבוססת על היותנו בנים של הקב"ה, ומתוך כך הוא חפץ בטובתנו ובכפרת עוונותינו; כמו שאמר רבי עקיבא: "אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם? **אביכם** שבשמים"². וכיוון שהקב"ה הוא אבינו, הרי שכל ישראל אחים הם זה לזה, וראוי שתשרה ביניהם אהבה ואחוה, כדרך אחים, שאוהבים זה את זה. ואם יש בינינו פירוד ומחלוקת חלילה, בזה כביכול אנו מראים שאיננו בנים לקב"ה, ואיננו ראויים לכפרת יום הכיפורים. על כן, ככל שישראל אוהבים זה לזה, הרי הם ראויים יותר לכפרת יום הכיפורים³.

בפרק זה נברר את חובת הפיוס הכללית המוטלת על אדם שפגע בחברו, ואת חובת הפיוס המיוחדת בערב יום הכיפורים.

1. ח"י אדם קמג א.

2. יומא פה ב.

3. עיין דרושי הצל"ח (תשס"ב) סוף דרוש יט.

חובת הפיוס

אדם שפגע בחברו צריך לפייס אותו⁴, וכמה טעמים לכך. טעם אחד הוא שהפוגע בחברו צריך לתקן את הנזק שגרם, וכשם שהמזיק ממון חברו צריך לשלם את דמי הנזק, כך הגורם צער לחברו צריך להסיר מלב הנפגע את צער הפגיעה והעלבון⁵. טעם שני הוא שהפיוס הוא כתשובת המשקל לחטא, שכן הפוגע בחברו מתנשא ומחשיב עצמו יותר מחברו, ועל ידי הפיוס ובקשת המחילה, הוא מכניע עצמו בפני חברו⁶. ועוד, שהבושה והביזיון שבבקשת המחילה יכפרו לחוטא על חטאו⁷.

אדם שפגע בחברו וחזר על כך בתשובה והתוודה, חטאו אינו מתכפר עד שיפייס את חברו. ואפילו הקריב החוטא אלף קורבנות משובחים, אין בהם כדי לכפר על חטאו⁸. גם יום הכיפורים אינו מכפר על עברות שבין אדם לחברו, כמו שאמרו חכמים: "עברות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר, עד שיִרְצֶה את חברו"⁹.

הטעם להיותה של כפרת החטא תלויה בפיוס נעוץ באחד מעיקרי התשובה – 'עזיבת החטא'. לאחר שאדם גרם צער לחברו, יש בידו לפייס את חברו ולהסיר מליבו את צערו, ואם הוא אינו עושה כן, נמצא שאינו עוזב את החטא. דומה הדבר לאדם הטובל במקווה ואוחז שרץ בידו, שאין הוא נטהר, כיוון שבכל רגע השרץ חוזר ומטמא אותו. כך גם החוזר בתשובה

4. רמב"ם תשובה ב ט.

5. עיין שערי תשובה שער א אות מד, וחי"א אדם קמג א.

6. חוט שני יום כיפור עס' ק, בשם החזון איש.

7. עיין מטה משה סימן תתמח, בשם מהר"י בן חביב, ומועדים וזמנים חלק א סימן נד, בשם הגר"ם בלזר.

8. בבא קמא צב א, ושו"ע תרו א.

9. יומא פה ב, שו"ע תרו א. ועיין פירוש הר"ף על עין יעקב לר"י פינטו יומא פז א, שאדם שפגע בחברו ולא פייסו לפני יום הכיפורים, לא רק שעברה זו אינה מתכפרת לו, אלא גם עברות שבין אדם למקום אינן מתכפרות לו, ועיין ברכי יוסף תרו א, שדחה דעה זו.

ואינו מפיס את חברו, הרי הוא ממשיך את החטא בכל רגע, ותשובתו אינה מקובלת¹⁰.

הפגיעה המחייבת פיוס

פגיעה בחבר המחייבת פיוס אינה רק פגיעה חמורה, כגון שבייש את חברו או היכה אותו או גזל אותו; גם פגיעה קלה מחייבת פיוס, כגון ששאל את חברו שאלה, בידעו שהוא אינו יודע את התשובה, או שהזכיר לו מעשים שליליים שעשה בעבר וגרם לו צער, או שאמר לו דברים אחרים שפגעו בו וגרמו לו להצטער¹¹.

פיוס על אמירת לשון הרע

אדם שסיפר לשון הרע על חברו, ולא נגרם לחברו נזק או צער מכך, כגון שהשומעים דחו את דבריו ולא האמינו לו, אינו צריך לפייס את חברו. אך אם נגרם לחברו נזק או צער בעקבות דבריו, כגון שערכו של החבר ירד בעיני השומעים והוא מרגיש בכך ונגרם לו צער מזה, על המספר לפייס אותו¹². ואם החבר אינו יודע שאותו אדם דיבר עליו לשון הרע, ואם יגלה לו את הדבר כדי לבקש ממנו מחילה – יצטער החבר, לא יבקש המספר מחברו מחילה, כי אין אדם רשאי לצער את חברו כדי שיתכפר לו¹³, ואם הדבר אפשרי, יבקש מהחבר בקשת מחילה כללית על הפגיעות שפגע בו¹⁴.

10. עיין ח"י אדם קמג א.

11. עיין רמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה ט והלכות מכירה פרק יד הלכה יב ואילך, ושו"ע תרו א, ומשנ"ב שם.

12. חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל ד סעיף יב, וחפץ חיים מהדורת דרשו שם הערה 87.

13. הליכות שלמה פרק ג סעיף ו, חזון עובדיה עמ' רמד הערה כ, חוט שני ראש השנה עמ' קו, ירושלים במועדיה עמ' רלד. ועיין חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל ד סעיף יב, שמצריך לספר לחברו, ועיין חוט שני שם, שדברי החפץ חיים אמורים על מקרה שבו לא יצטער כשיגלה זאת. ועיין חפץ חיים מהדורת דרשו כלל ד הערה 92, שהאריכו בזה. ועיין חפץ חיים כלל ד באר מים חיים יב, שאם המספר יכול לתקן את הרושם הרע שדבריו השאירו אצל השומעים, יעשה כן, ואז לא יצטרך לפייס את חברו.

14. עיין ירושלים במועדיה עמ' רלד.

חובת הפיוס בערב יום הכיפורים

כאמור, אדם שפגע בחברו צריך לפייסו. אם עקב טרדות שונות, הפוגע התעכב ולא פייס את הנפגע, עליו לפייס אותו לפני יום הכיפורים, ואין הוא רשאי לדחות את הפיוס לאחר יום הכיפורים. זאת כיוון שהפיוס מעכב את כפרת החטא, ולקראת יום הכיפורים יש לעשות את כל הדרוש כדי שביום הקדוש ניטהר מכל עוונותינו, כמו שנאמר: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם לְפָנַי ה' תְּטַהְרוּ"¹⁵.

טעם נוסף לחובת הפיוס לפני יום הכיפורים הוא שכאשר ישראל מגיעים ליום זה מתוך שלום ואחדות, לא זו בלבד שהשטן אינו מקטרג עליהם, אלא הוא מלמד עליהם זכות, ועוונותיהם מתכפרים; כפי שאמרו חכמים: "רואה השטן שלא נמצא חטא בישראל ביום הכפורים, ואומר רבון העולם יש לך עם אחד בארץ כמלאכי השרת, מה מלאכי השרת אין להם אכילה ושתיה, כך ישראל אין להם אכילה ושתיה ביום הכיפורים. מה מלאכי השרת נקיים מכל חטא, כך ישראל נקיים מכל חטא. מה מלאכי השרת שלום ביניהם, כך ישראל שלום ביניהם, והקב"ה שומע דבריו ומכפר עליהם"¹⁶.

משום כך, ראוי שאדם יתפייס עם חברו גם אם לא חטא כלפיו, והחבר מקפיד עליו שלא בצדק¹⁷, כדי שישראל יגיעו ליום הכיפורים כאשר שלום ביניהם¹⁸, אך אין בכך חובה¹⁹.

ראוי לכל אדם לבקש מחילה מהוריו ומרבותיו לפני יום הכיפורים, כיוון שהוא חייב בכבודם, ומצוי שפגע בהם מבלי משים²⁰. וכן ראוי לבעל לבקש

15. ויקרא טז ל. משנ"ב תרו א.

16. פרקי דרבי אליעזר פרק מו, וטור סימן תרו.

17. עטרת צבי תרו א. שפת אמת יומא פז ב: אי נמי, ירושלים במועדיה עמ' רלה.

18. עטרת צבי תרו א.

19. הגר"י אריאל שליט"א. ואם החבר אשם בעקיפין בהקפדת חברו, חובה עליו לפייסו, עכ"ד.

20. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות ו.

פרק יז - תשובה על עברות שבין אדם לחברו

מחילה מאשתו, ולאישה – לבקש מחילה מבעלה, כיוון שמתוך קרבתם זה לזה מצוי שפגעו זה בזה בלי כוונה²¹.

תשלום חובות כספיים לפני יום הכיפורים

החובה לעשות את כל שביכולתנו כדי שניטהר מכל עוונותינו ביום הכיפורים, מחייבת גם להסדיר חובות כספיים שאדם חייב לאחרים. לכן אדם שיש בידו ממון גזול ישיב אותו לבעליו, וכן אדם שחייב לחברו כסף וכבר עבר זמן הפירעון, ישלם את חובותיו לפני יום הכיפורים. ואם יש חילוקי דעות בינו ובין חברו בעניינים הנוגעים לממון, או שהתעורר אצלו ספק מסוים בענייני ממון, לא יסמוך על הנראה בעיניו, כיוון שאדם קרוב אצל עצמו ואין הוא רואה חובה לעצמו, אלא יברר את הדבר לפני מורה הוראה הבקי בדינים אלו²².

דיני הפיוס

חובת הפיוס מחייבת את הפוגע להביא את הנפגע להסרת ההקפדה שיש לו בליבו על הפוגע²³. לשם כך על הפוגע להביע חרטה על מעשיו²⁴ וצער על עוגמת הנפש וכאב הלב שהוא הסב לנפגע, להתחרט על הריחוק שנוצר ביניהם בעקבות הפגיעה, ולהביע את רצונו בחידוש הקרבה והאהבה ביניהם.

21. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף סז. ועיין הלכות חג בחג עמ' שה, שראוי לבקש מחילה משכניו וחבריו המצויים בקרבתו, כיוון שיתכן ופגע בהם.

22. משנ"ב תרו א.

23. חוט שני יום כיפור עמ' ק ד"ה אמר מרן, עלי שור חלק ב עמ' רמ. ועיין שו"ת חיים ביד סוף סימן נז ד"ה וזהו נראה, שאין צריך שהנפגע יאמר בפירוש "מחול לך", אלא העיקר שיתפייס ויסיר את ההקפדה מליבו.

24. עיין אשרי האיש מועדים פרק כ אות ט.

כיצד מפייסים

דרך הפיוס הטובה ביותר היא שהפוגע ילך בעצמו אל הנפגע ופייסנו²⁵, כיוון שפיוס החבר ישירות כרוך בבושה ובאי נעימות, והן תכפרנה לחוטא על חטאו²⁶. ואפשר שיש לכך טעם נוסף, שבדרך כלל הפיוס בדרך זו מתקבל יותר, כיוון שבזה ניכר שהפוגע מתחרט על מעשיו והפיוס חשוב לו, שכן הוא מוכן לבוא בפני הנפגע ולפייסו ישירות, אף שהדבר כרוך בבושה ובאי נעימות. אם קשה לפוגע לבקש מחילה פנים אל פנים, הוא יכול לפייס את החבר בכתב או בשיחת טלפון²⁷. ואם הפוגע סבור שהנפגע יתפייס דווקא אם יפנה אליו בעקיפין, ישלח אדם אחר שידבר על ליבו שיתפייס עימו, והכול לפני העניין²⁸.

פיוס עד שלוש פעמים ובצירוף שלושה אנשים

אדם שפייס את חברו, והלה לא התפייס, צריך לחזור ולפייס אותו, ואין הוא נפטור מחובת הפיוס עד שיפייס את חברו שלוש פעמים. ובכל פעם שבא לפייסו, ייקח עימו שלושה אנשים שיצטרפו אליו ויבקשו מהנפגע שיתפייס עימו²⁹, ולא יחזור על אותם הדברים שאמר בפעם הקודמת, אלא ישתדל לפייס את הנפגע בכל פעם בדרך אחרת³⁰. שני טעמים יש לצירוף שלושה אנשים: טעם אחד, שייסייעו לו לפייס את הנפגע, ואולי על ידי זה הנפגע יתפייס יותר³¹, וטעם שני, שבקשת פיוס בפני אנשים אחרים מכניעה את הלב, ועל ידי כך יתכפר לפוגע³².

25. משנ"ב תרו ב.

26. מטה משה סימן תתמח, בשם מהר"י בן חביב. ועיין מועדים וזמנים חלק א סימן נד.

27. הלכות מועדים לגר"מ אליהו פרק מג סעיף ט.

28. משנ"ב תרו ב.

29. רמב"ם תשובה ב ט, וש"ע תרו א. ועיין אשרי האיש פרק כ אות ט ואות יא, שבקשת מחילה מן השפה ולחוץ או אמירת "אני מבקש מחילה" בלבד בלא מילות פיוס אינן נחשבות פיוס, ואין הן עולות לחשבון שלוש הבקשות הנצרכות.

30. משנ"ב תרו ג.

31. עיין רמב"ם תשובה ב ט.

32. עיין שערי תשובה שער ד אות יט.

פרק יז - תשובה על עברות שבין אדם לחברו

אם לאחר כל זאת הנפגע לא התפייס, לא רק שהפוגע אינו חייב לפייסו יותר, אלא שהעדר פיוסו של הנפגע אינו מעכב יותר את כפרת העוון, ותשובה ויום הכיפורים יכפרו לפוגע על חטאו³³.

פיוס לרבו או להוריו

הגבלת חובת הפיוס לשלוש פעמים חלה על פגיעה באדם רגיל, אך אדם שפגע ברבו או בהוריו צריך לפייסם אפילו אלף פעמים, עד שיתפייסו³⁴, כיוון שהוא חייב בכבודם³⁵.

הזכרת החטא בבקשת המחילה

אדם שפגע בחברו פגיעה קלה, יכול לבקש ממנו מחילה כללית, מבלי לפרט בפניו את החטא שעליו הוא מבקש מחילה. לעומת זאת, אדם שפגע בחברו פגיעה ממשית, צריך לומר לחבר מהו החטא שהוא מבקש מחילה עליו. אמנם אם הזכרת החטא תגרום בושה או צער לחבר, עדיף שלא להזכיר את החטא, כדי שלא לצער את החבר³⁶, ואם הדבר אפשרי, יבקש מהחבר בקשת מחילה כללית על הפגיעות שפגע בו³⁷.

33. פרי חדש תרו א, כף החיים תרו כב, ירושלים במועדיה עמ' רלה. ועיין אשרי האיש פרק כ אות ז, שחולק וסובר שהחטא אינו מתכפר. ועיין רס"א תרו א, שלאחר שביקש ממנו שלוש פעמים מחילה, והנפגע לא מחל לו, יאמר בפני עשרה שביקש ממנו מחילה, כדי שלא יחשדו בו שהוא המעכב את החזרת מערכת היחסים ביניהם לתקנה.

34. רמב"ם תשובה ב ט, ושו"ע תרו א, וירושלים במועדיה עמ' רלו. ועיין משנ"ב תרו ז, שכל רב ששמע ממנו דברי תורה נחשב לעניין זה לרבו, ועיין פתחי תשובה לרב יואל שוורץ שליט"א עמ' 131 הערה יט, שדין זה הוא דווקא בתלמיד חכם שלמדו, אך אדם רגיל שלמדו איזה דבר, אינו נחשב לעניין זה לרבו.

35. הערות הגר"ש אלישיב יומא פז ב. ועיין משנה כסף על הלכות תשובה לרמב"ם פרק ב הלכה ט שכתב: דכיון דהתלמיד היתריס פניו נגד רבו, ראוי לקונסו שלא למחול אפילו עד אלף פעמים.

36. משנ"ב תרו ג, והליכות שלמה פרק ג סעיף ה.

37. עיין ירושלים במועדיה עמ' רלד.

בקשת מחילה כאשר חברו כבר מחל

אדם שפגע בחברו, והוא יודע שחברו מחל לו, אינו צריך לבקש מחברו מחילה, כיוון שהלה כבר מחל לו³⁸.

מחילה בפה ולא בלב

אדם שנפגע מחברו, ואמר לחברו שהוא מוחל לו, אך בליבו הוא עדיין מקפיד עליו, מחילתו נחשבת מחילה, כיוון שכלל בידינו "דברים שבלב אינם דברים", כלומר כאשר יש סתירה בין מעשה או אמירה של אדם לבין מחשבותיו, הולכים אחר המעשה או האמירה³⁹.

בקשת מחילה כשהנפגע אינו בחיים

אדם שפגע בחברו, וחברו נפטר לפני שהוא הספיק לפייסו, צריך לבקש מחילה מהנפטר על קברו. וכך יעשה: ייקח עימו עשרה אנשים לבית הקברות שחברו קבור בו, ויחלוץ את נעליו בפתח בית הקברות, וילך יחף עד

38. חוט שני יום הכיפורים עמ' ק, ירושלים במועדיה עמ' רלו. ועיין מועדים וזמנים חלק א סימן נד, בשם הגר"י בלזר, שחולק וסובר שעליו לבקש מחילה, כיוון שבכערו שכן אדם לחברו, כפרת העוון תלויה בזה שהפוגע יכניע עצמו בפני חברו ויתבייש במעשיו, והגר"י אריאל שליט"א הכריע כדעה הראשונה, ובלבד שהמחילה היא מחילה גמורה. ועיין חוט שני שם, שאדם שפגע בחברו, והוא יודע שחברו אמר ב"תפילה זכה" שהוא סולח לכל מי שפגע בו, חייב עדיין לפייס את חברו, כיוון שאנשים רגילים לאומרה, שכן הדבר כתוב במחזור, אך אין הם מוחלים ומסירים את ההקפדה מן הלב. ועיין אשרי האיש מועדים פרק כ אות ה, שחולק וסובר שאדם שקשה לו, והוא מתבייש מאוד לבקש מחברו מחילה, יכול לסמוך על אמירה זו. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמי שקשה לו לפייס את חברו, יכול לשלוח לו מכתב, ובשעת צורך גדול אפשר לסמוך על המחילה הנאמרת ב"תפלה זכה".

39. ספר הזכרון אבן ציון עמוד תקמב, בשם הסבא מקלם, ירושלים במועדיה עמ' רלז, בשם רבי ישראל סלנט. ועיין אשרי האיש מועדים פרק כ סעיף יב, עלי שור חלק ב עמ' רמ, חוט שני יום הכיפורים עמ' ק, בשם החזון איש, שחולקים וסוברים שאין בדברי המחול כלום, שכן אין אומרים "דברים שבלב אינם דברים" על עניינים שעיקרם בלב, ועיקר הפיוס הוא בלב. והגר"י אריאל שליט"א הכריע כדעה הראשונה, והוסיף שאמנם הפוגע יצא ידי חובתו, אך הנפגע לא יצא ידי חובתו, ועליו למחול לפוגע מחילה שלמה.

פרק יז - תשובה על עברות שבין אדם לחברו

לקברו של הנפגע, ויאמר: "שמעו נא רבותי, חטאתי לאלוקי ישראל ולפלוני זה הקבור פה, על כן אני מבקש מחילה וסליחה וכפרה מה' אלקי ישראל ומפלוני זה הקבור פה על כל מה שחטאתי כנגדו", והם יענו לו: "מחול לך, מחול לך, מחול לך"⁴⁰.

הטעם בהליכה לקברו של הנפטר הוא שנושמת הנפטר מודעת לנעשה על יד קברו, ובקשת המחילה תועיל למחילת הנפטר לפוגע⁴¹. והטעם שהפוגע צריך לקחת איתו עשרה אנשים הוא שהשכינה מצויה במקום שבו נמצאים עשרה מישראל, ומשום כבוד השכינה הנפטר ימחל לפוגע⁴².

אדם שביזה את חברו לאחר פטירתו, יבקש מחילה בפני האנשים שנכחו בשעה שביזה את הנפטר, ויאמר להם "חטאתי לאלקי ישראל ולפלוני שכך וכך דיברתי עליו", ואין הוא צריך ללכת לקברו⁴³.

החובה למחול

אדם שמבקשים ממנו מחילה צריך למחול ברצון ובשמחה, ובזכות זו ימחלו לו על עוונותיו, שכן אמרו חכמים: "כל המעביר על מדותיו (שנמנע מלמדוד מידה כנגד מידה למי שמצער אותו), מעבירין ממנו כל פשעיו"⁴⁴. כך כותב הרמב"ם: "אסור לאדם להיות אכזרי ולהמנע מלהתפייס, אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, ימחל לו בלב

40. שו"ע תרו ב, ומשנ"ב שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מג סעיף כה. ועיין משנ"ב תרו יד, שאם מקום קבורת הנפטר מרוחק כשנים עשר קילומטר, הפוגע רשאי לשלוח שליח שיבקש מחילה מהנפטר בשמו, ועיין הלכות חג בחג עמ' שח, שבזמננו שיש מכונות, ניתן לשלוח שליח רק במרחק ניכר, ועיין לדופקי בתשובה (טיגר) פרק ב ס"ק ריא, שהגר"ח קנייבסקי חולק.

41. עיין אשרי האיש פרק כ אות ד, וכאיל תערוג (עובדות והליכות על גדולי הדורות) עמ' תקנד, בשם הגרא"ל שטיינמן, ודרך שיחה חלק ב עמ' סז, בשם הגר"ח קנייבסקי. וכן משמע מערוך השלחן תרו ד. ועיין מועדי קודש (ריין) עשרת ימי תשובה עמ' קלב ואילך, שהביא הסברים נוספים לעניין זה.

42. ערוך השלחן תרו ד. ועיין פרי חדש תרו ב, שכתב טעם אחר, שכיוון שהפוגע מזכיר את שם ה' ואומר "חטאתי לה' אלוקי ישראל", ראוי שיהיו שם עשרה אנשים לכבוד שם ה'.

43. משנ"ב תרו יד, וכף החיים תרו מט.

44. מגילה כח א. משנ"ב תרו ח. ועיין משנ"ב שם, שהנמנע מלמחול לחברו, גם הקב"ה לא ימחל לו.

שלם ובנפש חפצה. ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה, לא יקום ולא יטור, וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון, אבל הגויים ערלי הלב אינם כן, אלא 'ועברתן שמרה נצח', וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו ולא נתפייסו 'והגבעונים לא מבני ישראל המה'⁴⁵.

אם הנפגע חושש שמחילתו תגרום לפוגע להמשיך לפגוע בו, רשאי הנפגע שלא למחול לו, אך אם יש בליבו שנאה על חברו, יסיר את השנאה מליבו, כיוון שהפוגע ביקש ממנו מחילה⁴⁶.

אדם שהוציא שם רע על חברו, ובא לפייס את חברו, הנפגע אינו חייב למחול לו, כיוון שהפוגע אינו יכול לתקן את הנזק שעשה, שכן יש ששמעו את דברי הגנות שפרסם עליו, ולא ישמעו את חזרתו מדברי הגנות, ונמצא החבר מגונה בעיניהם לעולם. ומכל מקום, מידת ענווה למחול גם במצב זה⁴⁷.

45. שמואל ב פרק כא פסוק ב. רמב"ם תשובה ב י, ועיין רמ"א תרו א, ומשנ"ב שם.

46. רמ"א תרו א, ומשנ"ב שם.

47. רמ"א תרו, ומשנ"ב שם.

פרק יח

דיני התפילות

בעשרת ימי תשובה

בעשרת ימי תשובה, משנים מעט את נוסח התפילה, כדי להדגיש שימים אלו הם ימי דין, ומוסיפים בתפילה בקשות שנוזכה לשנה טובה.

אמירת 'ה' הוא האלוקים'

בפסוקי דזמרה, לפני אמירת "ה' מֶלֶךְ ה' מֶלֶךְ ה' ימלוך לעולם ועד" שלפני "ברוך שאמר", יוצאי ספרד נוהגים לומר פעמיים את הפסוק "ה' הוא הָאֱלֹהִים, ה' הוא הָאֱלֹהִים"¹, כיוון שבימים אלו ה' דן את העולם, והשם "אלוקים" מבטא את מידת הדין.²

אמירת "שיר המעלות" לפני "ישתבח"

יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לומר את פרק התהלים "שיר המעלות מִמַּעַמְמֵי קְרָאתֶיךָ ה'" בתפילת שחרית, בין ברכת "ישתבח" שבסוף פסוקי דזמרה לקדיש שלאחריה³, כיוון שפרק זה עוסק בתפילה על

1. מלכים א יח לט. כף החיים תקפב יג.

2. סידור עבודת התמיד (חביליו) דף פ א.

3. מטה אפרים תקפד ט, כף החיים נד ח, ילקוט יוסף (תשס"ד) סימן נד סעיף טו עמ' שמג, מאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות תפילה פרק י סעיף קא. ועיין אלף למטה תקפד ב, שאדם הנמצא באמצע פסוקי דזמרה, יכול להפסיק בתפילתו ולומר עם הציבור "שיר המעלות", וכשיגיע ל"ישתבח", יוכל לומר פרק זה שוב במקום הראוי לו. יוצאי אשכנז נוהגים לפתוח את ארון הקודש בזמן אמירת "שיר המעלות", ועיין מאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות תפילה פרק י

מחילת העוונות⁴, ולפי הקבלה, יש באמירתו תיקון גדול⁵. ויש מיוצאי אשכנז הנוהגים שלא לומר פרק זה, כיוון שלדבריהם, אמירתו מהווה הפסק בין "ישתבח" לקדיש⁶.

שינוי נוסח הקדיש

יוצאי אשכנז נוהגים לשנות את נוסח הקדיש בעשרת ימי תשובה, ובמקום לומר "יתברך וישתבח וכו' לעילא מן כל ברכתא (יותר מכל הברכות)", הם אומרים: "לעילא לעילא מכל ברכתא (יותר ויותר מכל הברכות)".⁷ הטעם לכך הוא שבימים אלו שמו של ה' מתעלה יותר מאשר בכל השנה, כיוון שהוא דן את העולם, ומתוך כך אנו מרבים להתפלל אליו, לשבח ולפאר אותו⁸.

חתימת ברכת "אתה קדוש"

בתפילת עמידה, משנים את נוסח החתימה של ברכת "אתה קדוש", ובמקום לומר כפי שאומרים כל השנה: "ברוך אתה ה' הא-ל הקדוש", אומרים: "ברוך

סעיף קא, שיוצאי ספרד אינם נוהגים כן.

4. מאמר מרדכי לגר"מ אליהו הלכות תפילה פרק י' סעיף קא.

5. עיין פרי עץ חיים שער ראש השנה פרק ז.

6. מטה אפרים תריט לח: יש מקומות שלא נהגו לאומר. ועיין משנ"ב נד ד. ועיין הלכות חג בחג עמ' רנז, שכך נוהגים יוצאי אשכנז המתפללים נוסח "אשכנז". וכתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שאדם הנהג שלא לומר פרק זה, נמצא במקום שנוהגים לאומר, לא יפרוש מן הציבור, אך אם לא ניכר שהוא פורש מן הציבור, כגון שהוא מאריך באמירת "ישתבח", הוא יכול להימנע מלאומר.

7. משנ"ב תקפב טז. ועיין משנ"ב נו ב, שכאשר אומרים "לעילא לעילא" יש לומר: "מכל ברכתא" (ולא: "מן כל ברכתא", כפי שהגילים לומר כל השנה), כדי שלא להוסיף על מספר המילים בקדיש, שהוא מכון כנגד דברים עליונים. עיין מטה אפרים תקפב א, שבכל הנוסחאות הישנות, הנוסח הוא: "לעילא לעילא" (ללא האות ו"ו לפני ה"לעילא" השני), ועיין קצה המטה שם ס"ק ד, שיש הסוברים שיש לומר: "לעילא ולעילא" (עם האות ו"ו). ועיין חזון עובדיה עמ' פב, שמנהג יוצאי ספרד שלא לכפול את תיבת "לעילא" בעשרת ימי תשובה.

8. משנ"ב תקפב טז, ולבוש תקפב ח.

אתה ה' המלך הקדוש". זאת כיוון שבימים אלו ה' מנהיג את עולמו בתור מלך, שיושב ודן את העולם כולו, ומלכותו וממשלתו ניכרות לכול⁹.

אדם שטעה בחתימת הברכה

אדם שטעה ואמר "הא-ל הקדוש", יתקן מיד את טעותו ויאמר "המלך הקדוש". אך אם הוא שם לב לטעותו לאחר שכבר התחיל את הברכה הבאה, או לאחר שעבר משך זמן של "תוך כדי דיבור", שזהו משך הזמן שלוקח לומר "שלום עליך רבי"¹⁰ (כשתיים-שלוש שניות), אין הוא יכול יותר לתקן את מה שאמר, ועליו לחזור לתחילת התפילה¹¹. אמנם בדרך כלל, הטועה באחת מברכות התפילה ושם לב לכך לפני שסיים את התפילה, אינו צריך לחזור לתחילת התפילה אלא רק לתחילת הברכה שטעה בה. אבל הטועה ב"המלך הקדוש" צריך לחזור לתחילת התפילה כיוון ששלוש הברכות הראשונות של התפילה נחשבות לברכה אחת, שכן שלושתן עוסקות בשבחו של ה'¹².

שליח ציבור שטעה בחתימת הברכה

דינו של שליח ציבור שטעה בחזרת הש"ץ ואמר "הא-ל הקדוש", כדין יחיד שטעה בכך בתפילתו. ולכן אם הוא שם לב לטעותו לאחר שהתחיל בברכה הבאה או לאחר שעבר זמן "תוך כדי דיבור", עליו לחזור לתחילת התפילה, ולומר שוב את סדר הקדושה¹³. ויש מי שסובר ששליח ציבור שטעה ואמר

9. שו"ע תקפב א, ומשנ"ב שם.

10. משנ"ב רז יב, ושער הציון שם י, ותשובות הגר"ח קנייבסקי בסוף ספר שער העין עמ' תמא תשובה לג.

11. שו"ע תקפב ב, ומשנ"ב שם.

12. משנ"ב סימן תקפב ס"ק ד וסימן קיד ס"ק לג.

13. עיין רמ"א קיד ו, ומטה אפרים תקפב ח, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות יח, וכף החיים תקפב ה, והליכות שלמה פרק א סעיף כב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף י, ואור לציון חלק ד פרק ו שאלה ג. וכתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שחזן שטעה בראש השנה אור ביום הכיפורים באופן שצריך לחזור לתחילת התפילה, אין הוא צריך לחזור ולומר שוב את

"הא-ל הקדוש", אינו צריך לחזור לתחילת התפילה אלא לתחילת ברכת "אתה קדוש", כיוון שבחזרת הש"ץ אומרים קדושה בין ברכת "מחיה המתים" לברכת "אתה קדוש", ולדבריו, הקדושה מחלקת את שלוש הברכות לשתיים, והן אינן נחשבות לברכה אחת¹⁴.

אדם המסופק אם טעה בחתימת הברכה

אדם שהתעורר בליבו ספק אם אמר "הא-ל הקדוש" או "המלך הקדוש", צריך לחזור לתחילת התפילה, כיוון שיש להניח שאמר "הא-ל הקדוש", כהרגלו בכל השנה¹⁵. אך אם הוא מסופק בכך ביום הכיפורים, וזכור לו שאמר את התוספת שמוסיפים ביום הכיפורים ("ובכן תן פחדך וכו'"), אין הוא צריך לחזור, כיוון שרגילות הלשון לסיים את נוסח הברכה של יום הכיפורים ב"המלך הקדוש"¹⁶. וכן המתפלל מתוך מחזור, והתעורר ספק בליבו אם אמר "המלך הקדוש", אינו צריך לחזור ולהתפלל, כיוון שיש להניח שאמר כפי הכתוב לפניו במחזור¹⁷.

"המלך הקדוש" בברכת מעין שבע

בתפילת ערבית של שבת החלה בעשרת ימי תשובה, משנים את נוסח ברכת מעין שבע, ובמקום לומר "מגן אבות בדברו וכו', **הא-ל הקדוש** שאין כמוהו", אומרים "**המלך** הקדוש שאין כמוהו"¹⁸. אם שליח הציבור טעה ואמר "הא-ל הקדוש שאין כמוהו", ושם לב לכך לפני שסיים את הברכה, יחזור לומר שוב מ"המלך הקדוש שאין כמוהו"¹⁹. אך אם שליח הציבור שם לב לטעותו רק

הפיוטים ואת קטע התפילה המתחיל במילים "ובכן תן פחדך".

14. חזון עובדיה עמ' קצט.

15. שו"ע תקפב א.

16. ח"י אדם כח ח, משנ"ב תקפב ד, כף החיים תקפב ו.

17. כף החיים תקפב ו, הלכות חג בחג עמ' מח.

18. שו"ע תקפב ג.

19. משנ"ב תקפב י.

לאחר שסיים את ברכת מעין שבע, נחלקו הפוסקים אם עליו לחזור ולומר את ברכת מעין שבע. יש סוברים שעליו לחזור ולומר את ברכת מעין שבע, כדין הטועה בתפילה, שעליו לחזור ולהתפלל²⁰. ויש סוברים שחז"ל לא תיקנו לחזור שנית על ברכת מעין שבע, אף אם טעו בה. זאת כיוון שבדרך כלל אין אומרים חזרת הש"ץ בתפילת ערבית, והטעם לאמירתה של ברכת מעין שבע בשבת הוא להאריך את תפילת ערבית, כדי שהמאחרים לתפילה לא יישארו לבדם ויצטרכו לחזור מבית הכנסת לבד; ולכן לא תיקנו חז"ל לחזור עליה במקרה של טעות²¹; וכן הלכה²².

חתימת ברכת "השיבה שופטינו"

בעשרת ימי תשובה משנים גם את החתימה של ברכת "השיבה שופטינו", ובמקום לומר: "ברוך אתה ה' מלך אוהב צדקה ומשפט", אומרים: "ברוך אתה ה' המלך המשפט"²³. זאת כיוון שבימים אלו ה' מנהיג את עולמו בתור מלך השופט ודן את עולמו, ולכן אומרים "המלך המשפט", שמובנו הוא שה' שופט את בריותיו²⁴.

הטעם שאומרים "המלך המשפט" ולא "המלך השופט" הוא כדי לרמוז שגם הקב"ה בעצמו כביכול נשפט, שכן אמרו חכמים שכאשר ה' גוזר על עם ישראל גזרות לא טובות, הוא מצטער בצערם, כמו שנאמר: "עֲמוּ אֲנֹכִי בְצָרָה"²⁵. נמצא שכאשר ה' שופט את עם ישראל, הוא שופט גם את עצמו כביכול²⁶.

20. עיין משנ"ב תקפב י, וכנסת הגדולה הגהות בית יוסף תקפב ה, ומחזיק ברכה תקפב ג, וכן איש חי שנה ראשונה פרשת נצבים אות יח, וכף החיים תקפב יח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף יג.

21. עיין משנ"ב תקפב י, ופרי חדש תקפב ג, וחיי אדם לד יא, וקיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קנט ד, וחזון עובדיה עמ' פג.

22. הגר"י אריאל שליט"א: אם כבר אמר את שם ה' שבסוף הברכה, עדיף שלא יחזור.

23. שו"ע תקפב א.

24. לבוש תקפב ב.

25. תהלים צא טו.

26. פירוש התפילות והברכות לרבעו יהודה בן רבי יקר (רבו של הרמב"ן) עמ' פז (ירושלים

אדם שטעה ואמר "מלך אוהב צדקה ומשפט", יתקן מיד את טעותו ויאמר "המלך המשפט". אך אם הוא שם לב לטעותו לאחר שכבר התחיל את הברכה הבאה, או לאחר שעבר משך זמן של "תוך כדי דיבור", אין הוא יכול יותר לתקן את מה שאמר²⁷; ונחלקו השלחן ערוך והרמ"א בדינו.

לדעת השלחן ערוך, חתימת "המלך המשפט" מעכבת, ולכן אדם שלא חתם כראוי, ולא תיקן את טעותו מיד, צריך לחזור לתחילת ברכת "השיבה שופטינו" ולהמשיך משם כסדר התפילה, ואם כבר סיים את התפילה, עליו לחזור ולהתפלל מתחילת התפילה²⁸. זאת כיוון שבעשרת ימי תשובה יש להזכיר את העניין שה' שופט את בריותיו, ולדעתו, המובן של "מלך אוהב צדקה ומשפט" הוא שה' אוהב שבריותיו עושים צדקה ומשפט, אך לא נזכר בביטוי זה שה' עצמו שופט את ברואיו²⁹.

אמנם לדעת הרמ"א, חתימת "המלך המשפט" אינה מעכבת, כיוון שלדעתו המובן של "מלך אוהב צדקה ומשפט" הוא שה' אוהב לעשות צדקה ומשפט, ונמצא שגם באמירה זו מזכירים את משפטו של הקב"ה. לכן לדעת הרמ"א, אדם שסיים את הברכה ולא תיקן את טעותו מיד, ימשיך בתפילתו ולא יחזור לברכת "השיבה שופטינו"³⁰.

להלכה, יוצאי אשכנז נוהגים כדעת הרמ"א³¹, אך בקרב יוצאי ספרד נחלקו המנהגים. יש מיוצאי ספרד הנוהגים בעניין זה כדעת הרמ"א. ואף שבדרך כלל יוצאי ספרד פוסקים כדעת השלחן ערוך, בעניין זה הם נוהגים כדעת הרמ"א כיוון שכלל בדינו: "ספק ברכות להקל", ומאחר שלדעת הרמ"א, החזור ומתפלל מברך ברכות לבטלה, יש לחשוש לשיטתו³². ויש הנוהגים

תשל"ט).

27. שו"ע תקפב ב, ומשנ"ב שם.

28. שו"ע תקפב ב. ועיין שו"ע קיז ה, ומשנ"ב שם, שאמירת הפסוק יהיו לרצון אמרי פי (שאחר "אלוקי נצור") נחשבת כסיום התפילה, אף שהמתפלל לא פסע את שלוש הפסיעות שבסיומו.

29. לבוש קיח א.

30. רמ"א קיח א, ולבוש קיח א.

31. משנ"ב קיח ג.

32. בן איש חי נצבים שנה ראשונה אות יט, כף החיים תקפב ח, הערות הגר"ם אליהו לקיצור שולחן

כדעת השלחן ערוך, כיוון שלדבריהם כבר נהגו בהלכה זו כדעת השלחן ערוך, ובמקום שיש מנהג, אין אומרים "ספק ברכות להקל"³³.

אדם שיש לו ספק אם אמר "המלך המשפט" או שאמר "מלך אוהב צדקה ומשפט" יש להניח שאמר "מלך אוהב צדקה ומשפט" כפי שרגיל לומר, ולדעת השלחן ערוך עליו לחזור ולהתפלל³⁴.

בקשות שנוספו בתפילות עשרת ימי תשובה

הגאונים תיקנו להוסיף בתפילת עמידה בעשרת ימי תשובה בקשות שנכתב לחיים טובים. בברכת אבות תיקנו לומר: "זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכו'", בברכת "מחיה המתים" תיקנו לומר: "מי כמוך אב הרחמן (או: "הרחמים") וכו'", בברכת "מודים" תיקנו לומר: "וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך"; ובברכת "שים שלום" תיקנו לומר: "בספר חיים וכו'".

אדם ששכח לומר אחת מתוספות אלו, ושם לב לכך קודם שאמר את שם ה' שבחתימת הברכה ("ברוך אתה ה'"), יחזור למקום התוספת ויאמר מהתוספת ואילך. אך אם שם לב לכך אחרי שאמר את שם ה' שבחתימת הברכה, לא יחזור ויאמר כיוון שעל ידי זה הברכה שאמר תיחשב ברכה לבטלה; וכיוון שתוספות אלו לא נזכרו בתלמוד, אין הן מעכבות את התפילה³⁵.

ערוך (גאנצפריד) סימן קכט הערה ד, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) קו א, שו"ת אור לציון חלק ד פרק ו שאלה ד.

33. חזון עובדיה עמ' קצג. ועיין שם, שאדם שצריך לחזור ולהתפלל, טוב שיתנה שאם ההלכה היא כדעת הרמ"א, תפילתו תהיה תפילת נדבה.

34. שו"ע תקפב א.

35. שו"ע תקפב ה, ומשנ"ב שם. ועיין כף החיים תקפב כז, שראוי להשלים תוספות אלו בסוף התפילה, אחרי "אלוקי נצור", קודם הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי", ועיין ירושלים במועדיה עמ' קפד, שחולק, כיוון שדבר זה לא נזכר בפוסקים הקדמונים.

שינוי בחתימת תפילת עמידה

בתפילות עשרת ימי תשובה, בסוף תפילת עמידה נוהגים לשנות את משפט הסיום, ובמקום לומר "עושה שלום במרומיו", אומרים: "עושה השלום במרומיו"³⁶, וזאת על פי הקבלה³⁷. וכן נוהגים בסוף 'קדיש תתקבל' שאחרי חזרת הש"ץ³⁸, כיוון ש"עושה שלום" שבסוף קדיש זה, נחשב לסיום חזרת הש"ץ³⁹. ויש מיוצאי אשכנז הנוהגים כן באמירת כל תפילות הקדיש⁴⁰.

אמירת "אבינו מלכנו"

נוהגים לומר "אבינו מלכנו" לאחר חזרת הש"ץ, כיון שבימים אלו יש להרבות בתפילות ובתחנונים⁴¹.

יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד אינם אומרים "אבינו מלכנו" בשבת, כיוון שאין מתפללים בשבת על מילוי חסרונות שהזכרתם מעוררת צער⁴². וכן במנחה של ערב שבת אין אומרים "אבינו מלכנו", משום כבודה של השבת הקרבה ובאה⁴³. רבים מיוצאי ספרד נוהגים לומר "אבינו מלכנו" גם בשבת⁴⁴,

36. מטה אפרים תקפב כב, כף החיים תקפב טו, לוח לארץ ישראל (טוקצינסקי), חזון עובדיה עמ' פב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף ל.

37. כף החיים תקפב טו, חזון עובדיה עמ' פב.

38. כף החיים נו לח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק לו סעיף ל, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' רז.

39. כף החיים נו לח.

40. מטה אפרים תקפב כב, לוח לארץ ישראל (טוקצינסקי). ועיין אלף המגן תקפב לו, בשם המקובלים, שאין לומר בקדיש "עושה השלום", ועיין תיקון תפילה (דבליצקי) חלק ב אות כה, שמקור מנהג זה בכתבי האר"י הקדוש, שכתב כן בנוגע ל"עושה שלום" שבסיום תפילת עמידה, ויש שהוסיפו את "עושה שלום" של 'קדיש תתקבל', כיוון שהוא כסיום של חזרת הש"ץ, ויש מיוצאי אשכנז שהוסיפו בכל תפילות הקדיש.

41. רס"א תרב א. ועיין רס"א שם, שאומרים "אבינו מלכנו" גם כשיש ברית מילה בבית הכנסת. עיין משנ"ב קד ט, שיוצאי אשכנז נוהגים לפתוח את ארון הקודש בזמן אמירת "אבינו מלכנו", ועיין לוח דינים ומנהגים אהבת שלום הלכות עשרת ימי תשובה, שיוצאי ספרד אינם נוהגים כן.

42. רס"א תרב א. ומשנ"ב סימן רפח ס"ק כב וסימן תקפד ס"ק ד, כף החיים תקפד ח: ומנהגי בני ספרד יש כן ויש כן, ונהרא ונהרא ופשטיה.

43. ערוך השולחן רסז א.

44. שו"ת תורה לשמה סימן קסא, כף החיים תקפד ח: ומנהגי בני ספרד יש כן ויש כן, ונהרא

כיוון שבימים אלו אמירת "אבינו מלכנו" היא חלק מסדר התפילה, ומותר לומר בקשות שהן חלק מסדר התפילה בשבת⁴⁵, אך מדלגים על הבקשות שמזכירים בהן חטאים ועוונות⁴⁶.

שבת תשובה

השבת שבין ראש השנה ליום הכיפורים נקראת שבת תשובה (או: שבת שובה), לפי שקוראים בה את הפטרת "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקֵינוּ כִּי כָשַׁלְתָּ בְּעֶוְנֶךָ"⁴⁷, העוסקת בעניין התשובה. מפאת חשיבות הפטרה זו, ראוי להעלות למפטיר את אחד מחשובי הקהל, שיקרא את הפטרה⁴⁸.

נוהגים שהרב דורש בשבת זו בענייני תשובה כדי לעורר את הציבור לתשובה⁴⁹. ויש לציבור להשתדל לילך לשמוע דרשה זו, ואף תלמידי חכמים ישתדלו בכך, ומהם ילמדו שאר האנשים⁵⁰.

ונהרא ופשטיה, חזון עובדיה עמ' קד ואילך: כן ראוי לנהוג, ובמקום שמנהגם להיפך, יישארו במנהגם, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק לו סעיף לד.
45. חזון עובדיה עמ' קה.

46. שו"ת תורה לשמה סימן קסא, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק לו סעיף לד, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תקכא. ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו שם, שהבקשות שמדלגים עליהן הן: "אבינו מלכנו חטאנו לפניך", "אבינו מלכנו מחול וסלח לכל עוונותינו", "אבינו מלכנו מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו", "אבינו מלכנו מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך" ו"אבינו מלכנו קרע רוע גזר דיננו".

47. הושע יד ב.

48. מטה אפרים תרב מ, ועיין משנ"ב תרב יא.

49. משנ"ב תכט ב, ועיין שם, שמלבד ענייני תשובה, צריך לדרוש בהלכות יום הכיפורים וסוכות. ועיין מטה משה סימן תתלג, שהביא סמך למנהג זה ממדרש משלי פרשה י סימן א: "אמר הקב"ה בשעה שחכם יושב ודורש, אני מחול ומכפר עוונותיהן של ישראל", ולכן נהגו לדרוש בשבת זו כדי שיתכפרו עוונותיהם של ישראל.

50. קצה המטה תרב מא. ועיין שם, שמרן הבית יוסף והאר"י הקדוש היו הולכים בכל שבת לשמוע את דרשת מהר"ם אלשיך.

ברכת הלבנה בעשרת ימי תשובה

אף שבדרך כלל מזדרזים לומר את ברכת הלבנה, בחודש תשרי ממתינים ואומרים את ברכת הלבנה רק לאחר יום הכיפורים, כיוון שיש לומר את ברכת הלבנה מתוך שמחה, ובימים אלו אנו נתונים במתח מאימת הדין⁵¹. ויש הנוהגים להזדרז ולומר את ברכת הלבנה לפני יום הכיפורים, כיוון שיש להרבות במצוות בעשרת ימי תשובה, וייתכן שזכות מצווה זו תכריע אותנו לזכות⁵². וכל אחד יעשה כמנהגו⁵³.

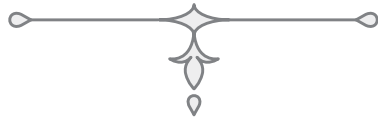
51. רמ"א תרב א, ומשנ"ב שם, מאמר מרדכי לגר"מ אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף יב. ועיין לבוש תרב א, שאף שיש להרבות במצוות בעשרת ימי תשובה, כיוון שדחיית המצווה היא כדי שהמצווה תוכל להיעשות בשלמות מתוך שמחה, הדחייה עצמה היא מצווה.

52. משנ"ב תרב י, ושער הציון שם ז, בשם לבוש בית מאיר וגר"א, כף החיים תרב יט, אור לציון חלק ד פרק ו שאלה י, ועיין שם שציבור הנוהגים לומר ברכת הלבנה במוצאי יום הכיפורים, יישארו במנהגם. ועיין לבוש תרב א, שאף שצריך לומר את ברכת הלבנה מתוך שמחה, קיום המצווה והתקווה שמצווה זו תכריענו לזכות, מעוררות את שמחת הלב.

53. חזון עובדיה עמ' שצג.

יום הכיפורים

מבוא טהרתם של ישראל ביום הכיפורים

יום הכיפורים - קרבה או ריחוק

יום הכיפורים הוא יום של תשובה, יום שעוסקים בו בחשבון הנפש, בפשפוש המעשים, בתשומת לב לכישלונות ולחטאים, בצער ובחרטה עליהם, בוודויים ובתענית. לפי זה לכאורה, יום הכיפורים צריך היה להיות יום עצוב ומצער. קשה לעסוק בחטאים ובכישלונות, ואין זה נעים להיזכר בכל מה שקלקלנו. מתוך כך האדם עלול בטעות להתרשם כי זהו יום של קפידה, ביקורת וריחוק חלילה בין ה' אלינו, יום של תוכחה אלוקית, שעיקרו המפגש עם הצדדים השליליים שבנו. אמנם ודאי שלא כן הוא, יום הכיפורים אינו יום של ריחוק וקפידה, אלא יום של שמחה גדולה, יום האהבה והקרבה בין ה' לישראל עמו. וכך אומר המדרש:

”ימים יוצרו ולא אחד בהם”, זה יום הכפורים לישראל, שהוא שמחה גדולה לפני מי שאמר והיה העולם, שנתנו באהבה רבה לישראל. משלו משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מוציאים את הזבלים ומשליכים אותם כנגד פתח של מלך, וכשהמלך יוצא ורואה הזבלים, היה שמח שמחה גדולה, לכך נדמה יום הכיפורים, שנתנו הקדוש ברוך הוא באהבה רבה ובשמחה. ולא זו בלבד, אלא בשעה שהוא מוחל לעוונותיהן של ישראל אין מתעצב בלבבו, אלא שמח שמחה גדולה, ואומר להם להרים ולגבעות לאפיקים ולגאיות:

1. תהלים קלט טז.

בואו ושמוחו עמי שמחה גדולה, שאני מוחל לעונותיהם של ישראל².

משל למה הדבר דומה? לבני זוג שהתגלע ביניהם דבר מריבה, והיו זמן מסוים בריחוק הלב זה מזה. ובשעה שהם מפייסים זה את זה, וכל אחד מסביר בכאב כמה הוא מתחרט על מה שאמר ומה שעשה, ומודה כי הוא מבין כעת עד כמה טעה, ועד כמה דבריו פגעו וציערו את רעהו, דווקא בשעה זו נבנים האחדות והקרבה ביניהם. ועל ידי החרטה והצער, חוזרת האהבה להופיע במלואה, עוד יותר מאשר קודם המריבה.

ואכן, זה מה שמרגיש עם קדוש בחושו הטבעי ביום הכיפורים, ולכן אף מי שכל השנה רחוק הוא מן ההליכה בדרך ה' ואינו מקיים מצוות רבות, ביום הכיפורים צם ומתענה, ורבים אף מגיעים לתפילות יום הכיפורים בבית הכנסת. לב כל יהודי מתעורר ביום הקדוש לאהבת ה', וחש בקדושתו וברוממותו של היום.

מהי אפוא סגולתו של יום הכיפורים, מה טמון בו וכיצד הוא מטהר ומרומם את ישראל ומקרב את לבם לאביהם שבשמים?

יום הכיפורים - יום סליחה, טהרה וכפרה

יום הכיפורים הוא יום סליחה וכפרה לישראל, כמו שנאמר בתורה: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תְּטַהְרוּ"³. ביום זה נשלמו ארבעים הימים האחרונים שבהם שהה משה רבנו בהר סיני והתפלל לה' שימחל לישראל על עוון העגל, ובו ביום התרצה ה' לתפלתו ואמר לו "סלחתי כדברך", ונתן לו את הלוחות השניים, וחזרה השכינה לשכון בישראל.

2. תנא דבי אליהו רבא פרק א ד"ה דבר אחר ימים. ועיין תענית ל ב: "לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים וכו' משום דאית ביה סליחה ומחילה". ועיין ראש השנה יח א, שהפסוק "דַּרְשׁוּ ה' בְּהֶסְפָּא קְרָאֵהוּ בְּהִיטוּ קְרֹב" (ישעיהו נה ו), נאמר על עשרת ימי תשובה, ועיין מרדכי יומא סימן תשנ"ג, שביום הכיפורים הקרבה גדולה יותר מאשר בכל עשרת ימי תשובה. ועיין אור יחזקאל אלול ימים נוראים עמ' סח: ביום הכיפורים יש ים של רחמים.

3. ויקרא טז ל.

שורשו של יום הכיפורים הוא בראשית הבריאה. בספר החינוך מבואר שקביעת יום מיוחד המיועד לכפרת העוונות הוא "מחסדי האל על בריותיו", שכן "אם יתקבצו עוונות הבריות שנה שנה, תתמלא סאתם לסוף שנתיים או שלוש ויתחייב העולם כליה. על כן ראה בחכמתו ברוך הוא, לקיום העולם, לקבוע יום אחד בשנה לכפרת חטאים לשיבים. ומתחילת בריאת העולם ייעדו וקידשו לכך".

אמנם מחילת העוונות איננה פעולה טכנית של הצלה מעונש בלבד, אלא היא פעולה פנימית של זיכוך וטהרה, והסרת כל הרשמים השליליים שהשאיר החטא. בכוחו של יום הכיפורים לפעול את כל זה, בו התשובה קלה להתקבל והעוונות נמחים בקלות, כי בו מאיר אור שבכוחו לתקן את הקלקולים שגרם החטא, להסיר את החושך שהתגבר על ידו, ולהשיב את האדם והאומה כולה אל קדושתם ואל קרבת האלוקים שנפגמה על ידי חטאים⁴.

כפרת העוונות ביום הכיפורים מתחילה אפוא 'מלמעלה למטה', שורשה הוא באור האלוקי המיוחד המאיר ביום זה, עד שרבי יהודה הנשיא סבר כי "עיצומו של יום הכיפורים מכפר" אף בלא תשובה. אמנם להלכה אנו פוסקים כחכמים, שיום הכיפורים מכפר דווקא עם תשובת האדם⁵, אבל מכל מקום אנו למדים מכך על סגולתו של היום, שיש בו הכנה והכשר לתשובה, שערי התשובה פתוחים בו, וגם הלבבות מוכנים בו יותר לשוב אל ה'.

כדי לקבל הארה זו של יום הכיפורים, על האדם לקיים את מצוות היום: לשוב בתשובה, להתוודות על חטאיו ולקיים את מצוות העינוי⁶. למה הדבר דומה? לרוצה לטבול במקווה טהרה, ובסגולתו של המקווה לטהר, אבל לשם כך על האדם להסיר את החציצות, ולהיכנס אל תוכו, ומתוך כך המקווה מטהרו. כך גם ביום הכיפורים, "מה המקווה מטהר את הטמאים

4. עיין דרך ה' חלק ד פרק ח אות ה.

5. רמב"ם תשובה א ג.

6. עיין דרך ה' שם.

אף הקב"ה מטהר את ישראל", אך זאת בתנאי ש"יכנסו" ישראל למקווה, יחזרו בתשובה, יתוודו ויתענו, ובכך תפעל עליהם סגולתו של היום לטהרם.⁷

הארת מהותם הנצחית של ישראל ביום הכיפורים

מהו שורש הטהרה ביום הכיפורים? ממה נובעת הארת יום זה, ומה מתרחש בו שמביא לפעולה פנימית זו של זיכוך, כפרה ומחילת העוונות?

ביום הכיפורים מאירה עצם מהותם הקדושה של ישראל ומאיר שורשם הפנימי העמוק, שהוא תמיד טהור. ה'שם משמואל' מבאר כי "ביום הכפורים מופיעה מדת האמת, ובמדת האמת ישראל לעולם זכאים". האמת היא כל דבר מהותי, קבוע ונצחי, והשקר הוא כל דבר זמני וחולף. במהותם האמיתית של ישראל, הם נקיים וטהורים, ואילו החטא הוא מקרי להם, ובא מצד השפעה חיצונית של אומות העולם עליהם, על כן הוא זמני וחולף, ואינו עצמי לישראל⁸.

אף ה'שפת אמת' מברר עניין זה, ומבאר כי יום הכיפורים הוא בבחינת מידת 'רב חסד'. 'חסד' הוא הטבה שלפנים משורת הדין ושלא על פיו, אך מידה נעלה ממנו היא 'רב חסד', שמשמעותה הטבה גדולה ועצומה, שעל פי הדין והמשפט. זוהי בחינתו של יום הכיפורים, שבו מתברר כי ישראל זכאים הם על פי הדין, שכן "חֶלֶק ה' עִמו" – מהותם העצמית של ישראל היא טהורה וקדושה, ואין החטא דבק בעצמותם, אלא הוא מקרי להם. ועל כן זכאים הם בדין לכפרה מאת ה', לחסדו ולטובו, "שמתברר בדין שאין החטא בהם בעצם".

בדבריו הוא מביא את הפסוקים משיר השירים: "שְׁחֹרָה אָנִי וְנְאֻהָ בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם כְּאֵהֱלִי קָדָר כִּירְעוֹת שְׁלֹמֹה, אֶל תִּרְאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחֹרָתָת שְׁעִזְפָּתַנִי

7. עיין ליקוטי יהודה (היינה) ויקרא טו טז, בשם האמרי אמת, והגיונות אל עמי (תרצ"ג) חלק א עמ' פב.

8. שם משמואל מועדים יום הכיפורים תרע"ט ד"ה יום הכיפורים הוא אמת.

הַשְּׁמֵשׁ...". כנסת ישראל אומרת שאמנם שחורה היא, ומלוכלכת מן החטא, אך צבעה השחור הוא מחמת שיזוף השמש, כלומר החטא חיצוני הוא לה, ואינו שייך למהותה העצמית. על כן הוא מבאר "שחורה אני ונאווה כאהלי קדר, ויכולין להתכבס להיות כיריעות שלמה", כלומר כיוון שהחטא אינו עצמי לישראל, ומצד מהותם העצמית, אין בהם שום מום וחטא, גם 'אהלי הקידר' – החטאים והעוונות, יכולים להיטהר ולהתנקות ולהיות כ'יריעות שלמה'. זאת מבררת הארת יום הכיפורים, ואכן דרשו חז"ל על פסוקים אלו: "שחורה אני' כל ימות השנה ו'נאווה' אני ביום הכיפורים"⁹.

תשובתם של ישראל מתוך הארת מעלתם

הופעתן של מידת האמת ובחינת 'רב חסד' ביום הכיפורים פועלת פעולה כפולה. היא מאירה את היחס הנכון והמידה המתאימה בין החטא לנשמה הטהורה, ומבררת כי החטא הוא חיצוני ומקרי לישראל לעומת מהותם הפנימית הנצחית, ועל כן ראויים הם לסליחה ולכפרה. נוסף על כך, היא גם גורמת לישראל לשוב בתשובה, כיוון שכאשר מתגלה בבהירות מהותם הפנימית הטהורה, ממילא קרובים וקלים הם לשוב על כל מה שהתרחקו ממהות פנימית טהורה זו ופגמו בה.

בעל 'ערבי נחל' המשיל לכך משל, למה הדבר דומה? למלך שבנו החביב מרד בו, ונשבע המלך להרחיקו מן הארמון לזמן קצוב. יצא בן המלך מן הארמון, ושב והוא ליסטים, והיה המלך דואג שמא יאבדו הליסטים את בנו קודם בוא זמן השבועה. מה עשה? שלח אגרות לכל ארצות מלכותו, כי לכל מקום שבו יבואו הליסטים עם בנו, יעזרו לו בני המקום, שלא ייסרוהו הליסטים יותר מדי. ואכן, כך היה, כי כולם הכירו בבגדי בן המלך ובתואר פניו, שכן המלך הוא, ועזרוהו. מה עשו הליסטים? הלבישו את בן המלך בלבוש שק, וגם ייסרוהו עד שחשך משחור תוארו, וכך אי אפשר היה לזהות שבנו של המלך הוא. והליסטים לקחוהו לאחת ממדינות המלך הרחוקות ועשו בו

9. שיר השירים א ה-ו.

10. שפת אמת ליום הכיפורים תרנ"ו ד"ה ואיתא במדרש.

כרצונם, כיוון שאיש לא זיהה אותו. אחר ימים רבים, שמע בן המלך כי המלך מתעתד להגיע לאותה מדינה שבה שהה, שמח בליבו ואמר שכעת יראהו המלך ויחמול עליו, כאשר יחמול איש על בנו. אך כאשר בא המלך, לא זיהה כלל את בנו מרוב שנשתנה מחמת הייסורים ובגדי השק שהלבישוהו, ואף כשעבר על פניו, לא הכיר בו כלל. או אז בכה בן המלך והחל לצעוק אל אביו: "הלא אבי אתה, ואיך תתאפק ותראה ברעות המוצאות אותי ולא תרחם עלי?!". וכאשר שמע המלך את קולו של בנו, אז הכיר מיד כי אכן בנו הוא, וריחם עליו והושיעו.

המלך במשל הוא הקב"ה, ובנו חביבו הוא ישראל, עם קודשו. יצאו ישראל לגלות ונשבו בן הגויים, הם הליסטים במשל. אמנם כל זמן שניכרו ישראל במלבושיהם ובתואר פניהם שהם בני המלך – בצלם האלוקים שלהם ובהדר נשמתם, אזי לא יכלו האומות להזיקם יותר מדי. מה עשו האומות? השחיתו תואר פניהם של ישראל והפשיטו בגדי המלכות אשר להם – החטיאום והשפילו את מעלתם עד שלא ניכרו כלל נשמתם הטהורה של ישראל וזיקתם לאלוקיהם. והנה בבוא היום הקדוש, יום הכיפורים, בא כביכול המלך עצמו אל העולם הזה, ומשרה שכינתו. ולכאורה חלילה אין הוא מכיר את ישראל כלל, מרוב שהחטיאום הגויים, כי חשך משחור תוארם. אך בבואם להתפלל לפניו מתוך הארת היום הקדוש, ולצעוק מלב נשבר על ריחוקם ממנו, אז 'מזהה' הקב"ה בקולם כי בניו הם, בני א-ל חי, שמעלתם הפנימית לעולם אינה משתנה. ומתוך כך הוא מכפר עליהם ומושיעם, ומבטיח את גאולתם ותיקונם השלם¹¹.

מתוך דברים אלו, נוכל להבין מדוע גם אנשים רחוקים, שאינם מקיימים מצוות רבות, חשים צורך פנימי לצום ביום הכיפורים, ורבים אף מגיעים לבית הכנסת. זאת כיוון שביום זה מאירה הנקודה העמוקה ביותר שבלב האדם מישראל – מהותו הפנימית הטהורה ודבקו העצמית בקב"ה, שאינן משתנות לעולם ואין כל חטא ועוון יכולים להן. ועל כן ביום זה מתעוררת גם הנפש הרחוקה ביותר וחותרת לתשובה אל עצמה ואל בוראה.

11. עיין ערבי נחל דברים יום הכפורים דרוש ב.

אמנם פעמים שההתעוררות של האדם ביום הכיפורים נדמית לו כהתעוררות שאינה מבטאת את מדרגתו האמיתית. הוא מביט על עצמו בימים שלפני יום הכיפורים ובימים שלאחריו, ורואה את הפער שביניהם לבין התנהגותו ביום הכיפורים. מתוך כך הוא מונע מעצמו את ההתעלות וההתרוממות שחש בה, ונמנע מלבטא את החרטה והצער על ריחוקו מה', ואת הקדושה וקרבת האלוקים שמתעוררות בקרבו. אך כמובן שטעות בידו. יום הכיפורים הוא היום שבו מתגלה נשמתו, ובו מופיעה העצמיות הטהורה ביותר שלו. ועל כן יום זה מתאים לבטא את רגשותיו הטהורים, הנובעים מעצמיותו הטהורה והזכה.

הארת נשמתם של ישראל ותיקון עברות שבין אדם לחברו

מתוך הדברים נוכל להבין, מדוע אמרו חז"ל כי "עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר עד שיירצה את חברו", ומדוע חייבו חכמים את הפוגע בחברו לפייסו לפני יום הכיפורים. מעבר לערך המוסרי הפשוט שיש בכך, עניין זה נוגע ליסוד הארתו המיוחדת של יום הכיפורים. כאמור, ביום הכיפורים מאירה מהותם הפנימית הנצחית של ישראל ונשמתם הקדושה, שאינן משתנות לעולם. יסוד הקדושה של כל אדם מישראל הוא היותו אבר מהנשמה הכללית של עם ישראל, ולכן ככל שאדם מישראל דבק יותר בכלל כולו, אור הנשמה של ישראל מתגלה בו ביותר, וממילא טהרתו האישית מתגברת ועולה. וככל שהוא מנותק מן הכלל חלילה, ויש לו סכסוכים וחילוקי לבבות עם אנשים אחרים מישראל, כך אור נשמת ישראל מתגלה בו בצמצום, וממילא אינו מחובר למקור הטהרה והקדושה. על כן, ביום הכיפורים יש לאדם להסיר את כל הפגיעות והמחיצות שבינו לבין רעיו, ולהתאחד כמה שיותר עם כלל ישראל כולו, וככל שהוא עושה כן, כך הוא ראוי יותר לכפרת יום הכיפורים¹²; כפי שאנו אומרים בתפילות היום במוסף,

12. עיין דרושי הצל"ח (תשס"ב) סוף דרוש יט. ועיין משך חכמה ויקרא ח ז: "מה מקוה מטהר הטמאים" - פירוש סים טמאים, והם נטהרים על ידי השקה, כך הקדוש ברוך הוא מטהר את

בתחינות שאחר סדר העבודה של הכהן הגדול: "על כן ברחמיך הרבים נתת לנו את יום הכיפורים הזה... יום שימת אהבה ורעות/ יום עזיבת קנאה ותחרות/ יום שתמחל לכל עוונותינו".

האמון במהות הפנימית הטובה ותשובת האדם

ההבנה בדבר מהותם העצמית הטהורה של ישראל, וחיצוניותו של החטא להם, יש לה גם משמעות מוסרית, וחשובה היא מאוד לתהליך התשובה האישי של כל אדם מישראל ביום הכיפורים.

ביום זה נדרש האדם לשוב על כל עוונותיו. הוא נזכר בכל המעשים השליליים שעשה, בכל הקלקולים שקלקל ובכל הפגמים שגרם להם, ומתוודה על כל זאת. הוא מרגיש כמה קטנו מחשבותיו, כמה חלש רצונו וכמה חסרים הם מעשיו. ויש המהדרים להתוודות גם על חטאים שכבר התוודו עליהם בשנים קודמות, בחינת "וחטאתי נגדי תמיד"¹³. מתוך כך, יש סכנה שהמבט החיובי של האדם על עצמו יתערער, האמון שלו בעצמו ייסדק והוא יתחיל להאמין כי אדם שלילי הוא. אך כמובן, זוהי טעות. אין זו האמת, וגם אין זו הדרך שתוביל את האדם לחיים של תשובה, של גדלות ושל עשיית הטוב. מהותו העצמית של האדם מישראל היא לעולם טהורה, והחטאים לעולם אינם ביטוי לעצם אישיותו, אלא אדרבה, הם נובעים מההתרחקות שלו ממהותו העצמית.

המשנה באבות אומרת: "אל תהי רשע בפני עצמך", ומבאר הרמב"ם: "אם ידמה האדם עצמו פחות – לא תהיה חמורה בעיני פחיתות שיעשה". כאשר האדם מדמה עצמו פחות ומפריז במשקלה של הפחיתות בנפשו,

ישראל. ולכן נהגו להרבות בצדקה ובחסד בימים אלו כדי להשתרש בתוך כלל אחינו בני ישראל - הכלל הדבוק לאבינו בשמים תמיד. והיו כמו ילדה שסבכה בזקנה (ענף צעיר שחובר לעץ בוגר), דבטלה אל הזקנה, דבטל מינה דין ערלה, כן הדבוק בכלל ישראל, נטהר מטומאתו בתוך כלל ישראל עמו הדבוקים בה' תמיד.

13. שו"ע תרז ד.

ודן את עצם אישיותו כולה על פיה, הרי הוא נחלש ברצונו הטוב ובאמון שלו בכוחות נפשו, ומתוך כך הוא עלול להידרדר ולהיכשל יותר. כך כותב הגאון רבי חיים שמואלביץ: "זוה כלל גדול, לעולם לא ישלוט יצר הרע באדם להכשילו כל עוד האדם נכבד בעיני עצמו, ואם תראה אדם שנכשל בעברה, תדע שמקודם השפילו יצרו והשכיח ממנו גדולתו ומעלתו, ורק בזה יוכל לו"¹⁴. ולהיפך, כאשר האדם מאמין בטבעו הטהור והטוב, הוא מתמלא רצון להתאים את כל חייו לכך. כאשר הוא תופס את עצמו בתור אדם טוב, כשר ונאמן לאלוקיו, ורואה בחטאים ובכישלונות נפילה שאינה מעידה על עצם אישיותו הטובה, הוא מתמלא אמון וכוח לחזור בתשובה, לתקן את הקלקולים ולחזור לעצמו ולאלוקיו.

לדוגמה, אדם התופס עצמו בתור אדם ירא שמים, השומר שבת ומייקרה, ממילא לא תעלה בדעתו כלל מחשבה לחלל את השבת. אך מתוך המודעות לכישלונותיו בהקפדה על שמירת שבת בכל הלכותיה, עלולה תפיסתו את עצמו בתור אדם השומר שבת להתערער, והוא עלול להגיע למסקנה כי בעצם כנראה הוא אינו כזה, ואין שמירתה חשובה לו כל כך. מתוך חוסר אמון זה בעצמו, כמובן קרוב הוא מאוד אל החטא והכישלון.

אם כן, כאשר אישיותו של האדם נטועה בקרקע של האמון בטוב שבו, מתאפשרים התשובה והתיקון, הפריחה והלבלוב של טוב זה בכל ענפי החיים. האמון בטוב העצמי אינו מחליש את ההקפדה על עשיית המעשים הנכונים ואין משמעותו התייחסות סלחנית אל החטא חלילה, אלא להיפך, הוא מוליד זריזות בהוצאתו אל הפועל של טוב זה, וזהירות מקלקולו. טבע הטוב להיטיב, ועל כן הוא מבקש להתפשט על כל כוחות החיים, להתממש ולהגשים את עצמו. האדם רוצה להיות טוב 'בחוק', במידותיו ובמעשיו, כפי הטוב שהוא חזה והכיר בו בפנימיותו. ולהיפך, הוא רואה בחטא מוגבלות ו'נכות' של כושר הביטוי הפנימי, ושואף להשתחרר ממנו ולתקנו. על כן, דווקא בתוך תהליך התיקון והתשובה, חייב האדם לזכור ולהכיר את מהותו

14. שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ תשל"ב עמ' נא.

העצמית הטהורה, שלעולם אינה משתנה, ולהתמלא אמון ביושרו ובערכו¹⁵. זאת פועלת על האדם הארת יום הכיפורים, ובזה היא משיבה אותו לעצמו ולאלוקיו.

”אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם? **אביכם שבשמים**”¹⁶. יהי ה' עמנו להכיר במעלתנו ולנהוג כבנים למקום, לאהוב כל אחד מישראל כאח, ובזכות זו להיטהר על ידי אבינו שבשמיים ביום הכיפורים הבא עלינו לטובה.

15. עיין בקשו פני לרב יהושע שפירא שליט"א עמ' 22.

16. יומא פה ב.

פרק יט

דיני ערב יום הכיפורים

ערב יום הכיפורים הוא יום טוב¹, ואוכלים ושותים ושמחים בו על כך שיום כפרת עוונותינו קרב ובא².

סדר התפילה בערב יום הכיפורים

כיוון שערב יום הכיפורים הוא יום טוב, אין אומרים בו וידוי ותחנון, וכן אין אומרים בו את הפרק "למנצח וכו' יענך ה' ביום צרה" שקודם ל"ובא לציון", כיוון שיום זה אינו יום צרה³.

אמירת סליחות

יוצאי אשכנז נוהגים לקצר בסליחות בערב יום הכיפורים, כיוון שהוא יום טוב⁴; ויוצאי ספרד אומרים בו סליחות כרגיל⁵, כיוון שנוהגים בו כיום טוב רק משחרית, והזמן הראוי ביותר לאמירת סליחות הוא בסוף הלילה⁶.

1. דרישה סוף סימן תקפא, משנ"ב תרב ז.
2. ערוך השלחן תרד ה. ועיין ר"י מלוניל חולין פג א: "מנהגם להרבות בשמחה... מפני שהוא ערב יום כפור וסליחה".
3. שו"ע ורמ"א תרד ב.
4. רמ"א תרד ב, ולוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי).
5. עיין רמ"א תרד ב: יש מקומות, מקראי קודש לרב הררי פרק ג סעיף א.
6. עיין ברכי יוסף תרד ב, ושער הציון תרג יא, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ג הערה א, בשם

אמירת "מזמור לתודה"

אמירת הפרק "מזמור לתודה" בפסוקי דזמרה היא כנגד קרבן תודה שהיו מקריבים בבית המקדש. בערב יום הכיפורים לא היו מקריבים קרבן זה, כיוון שזמן אכילתו ביום ההקרבה ובלילה שאחריו, ונמצא שהמקריב קרבן תודה בערב יום הכיפורים ממעט את זמן אכילתו, ואסור למעט את זמן אכילת הקרבנות. משום כך נהגו יוצאי אשכנז שלא לומר "מזמור לתודה" בערב יום הכיפורים.⁷ יוצאי ספרד נוהגים לומר "מזמור לתודה"⁸, כיוון שאמירתו אינה רק כנגד קרבן תודה, אלא היא גם שבח והודאה לה.⁹

אמירת "אבינו מלכנו"

יוצאי ספרד נוהגים לומר "אבינו מלכנו" בשחרית ובמנחה של ערב יום הכיפורים, כפי שנוהגים בכל עשרת ימי תשובה¹⁰, אך יוצאי אשכנז נוהגים שלא לומר "אבינו מלכנו" בערב יום הכיפורים¹¹, כיוון שלדבריהם, אמירת "אבינו מלכנו" דומה לאמירת תחנון¹². אמנם כאשר יום הכיפורים חל בשבת, גם יוצאי אשכנז אומרים "אבינו מלכנו" בשחרית של ערב יום הכיפורים, שכן למנהגם אין לומר "אבינו מלכנו" ביום הכיפורים שחל בשבת, ובכך הם משלימים את אי אמירתו ביום הכיפורים¹³.

הגר"א נבצל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ד, שאם התחילו לומר את הסליחות לפני עלות השחר ואמירתן נמשכה עד לאחר עלות השחר יאמרו וידוי ולא יאמרו תחנון, ואם התחילו לומר את הסליחות לאחר עלות השחר לא יאמרו וידוי ולא יאמרו תחנון.

7. רמ"א תרד א, ומשנ"ב שם.

8. חזון עובדיה עמ' רכט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ה.

9. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ה. ועיין שו"ת תורה לשמה סימן תכ.

10. חזון עובדיה עמ' רכט ועמ' רמט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ח וסעיף מד. ועיין כף החיים סימן תקפד ס"ח, ח, וסימן תרז ס"ק לח, שיש שאינם אומרים "אבינו מלכנו" בערב יום הכיפורים.

11. רמ"א תרד ב, מטה אפרים תרד יג, לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי).

12. עיין מחצית השקל על מגן אברהם תקפד ג ד"ה שהוא. ועיין בית מלא חלק ב עמ' קצה ואילך, שאף שאמירת "אבינו מלכנו" היא כאמירת תחנון, אומרים "אבינו מלכנו" בעשרת ימי תשובה כשיש ברית מילה בבית הכנסת, כיוון שברית מילה אינה סיבה חזקה דיה לבטל אמירת "אבינו מלכנו" בעשרת ימי תשובה.

13. רמ"א תרד ב.

התרת נדרים

יוצאי ספרד נוהגים לעשות התרת נדרים בערב יום הכיפורים לאחר תפילת שחרית או לאחר הסליחות¹⁴.

מנהג הכפרות

נוהגים לעשות כפרות בערב יום הכיפורים. לוקחים כסף, ומסובבים אותו מעל הראש ואומרים: "זה חליפתי, זה תמורת, זה כפרתי. זה הכסף ילך לצדקה, ואני אכנס ואלך לחיים טובים ארוכים ולשלום"¹⁵, ונותנים את הכסף לצדקה לפני יום הכיפורים¹⁶. ורמז יש בדבר, שהגימטרייה של כסף במילוי האותיות ("כ"ף סמ"ך פ"ה) היא שלוש מאות וחמש, כגימטרייה של המילה 'כפרה'¹⁷.

במקורו, מנהג הכפרות נעשה על ידי לקיחת תרנגול שעתידיים לשחוט, סיבובו מעל הראש ואמירת: "זה חליפתי, זה תמורת, זה כפרתי, זה התרנגול ילך למיתה ואני אכנס ואלך לחיים טובים ארוכים ולשלום", שלוש פעמים; ונתנית שווי התרנגול לעניים¹⁸. וגם כיום יש הנוהגים לקיים מנהג

14. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף ז, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תקפב.

15. עיין משנ"ב תרה ב. ועיין כף החיים תרה טז, שכדאי שאדם שמסובב את הכפרות מעל ראשו בני ביתו, יעשה כפרות קודם לעצמו, כדי ש'יבוא זכאי ויכפר על החייב'. ויש המהדרים לעשות כפרות על כסף כפי שווי תרנגול, כיוון שהמנהג במקורו הוא לעשות כפרות על תרנגול, כפי שיבואר להלן (עיין נטעי גבריאל פרק י' סעיף יז). ועיין משנ"ב תרה ב, שכאשר יש צורך, אפשר לעשות כפרות בכל עשרת ימי תשובה. הקדמת המנהג לעשות כפרות עם כסף למנהג לעשות כפרות עם תרנגול בדברינו, נעשתה על פי הדרכת הגר"י אריאל שליט"א.

16. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מב סעיף יא, ירושלים במועדיה עמ' רלח.

17. יפה ללב חלק ב סימן תרה אות ב.

18. רס"א תרה א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, שהסתייג ממנהג הכפרות, כיוון שלדעתו יש במנהג זה חשש איסור של הליכה בדרכי האמורי. 'דרכי האמורי' הם מנהגי גויים שאין בהם טעם או תועלת גלויים. ועיין כף החיים תרה ח, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות ב, וחזון עובדיה עמ' רכב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מב, ושו"ת אור לציון חלק ד פרק ח, וקיצור שלחן ערוך (טולידאנו) תקמא א, שיוצאי ספרד נוהגים את מנהג הכפרות, ועיין אור לציון שם הערה א, שסומכים הם בזה על הטעמים שגדולי ישראל נתנו למנהג זה, ועל האר"י הקדוש,

זה בתרנגול.

טעם מנהג הכפרות הוא לעורר את האדם למחשבה שבשל חטאיו, ראוי היה שיעשו לו מה שעתידים לעשות לתרנגול, ובזכות חזרתו בתשובה, ה' יסיר ממנו את הגזרות הרעות ובתמורה לזה הן תתקיימנה בתרנגול¹⁹. וכן יש בדבר טעם על פי הקבלה²⁰.

מצוות אכילה בערב יום הכיפורים

מצווה מן התורה לאכול בערב יום הכיפורים, ולהרבות בו בסעודה²¹, שנאמר:

שהקפיד לקיים את מנהג הכפרות. ועיין רמ"א תרה א, ומשנ"ב שם, שיש הלוקחים תרנגול לבן, כלשון הכתוב "אם יהיו חטאיכם פשנים פשלים פשלים ילבינו" (ישעיהו א יח). ועיין משנ"ב תרה ג, שכאשר יש קושי כלכלי, כמה אנשים יכולים לעשות כפרות על תרנגול אחד. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאין לחזור ולהשתמש באותו תרנגול פעמים רבות לאנשים שונים, משום צער בעלי חיים. ועיין רמ"א תרה א, שלוקחים תרנגול ממין זכר לזכר, ותרגולת לנקבה. ועיין רמ"א תרה א, ומשנ"ב שם, שלוקחים שני תרנגולים בשביל אישה מעוברת: תרגולת בשביל האישה עצמה, ותרגול זכר, שמא העובר ממין זכר. ואם ידוע שהעובר ממין נקבה, די בתרגולת אחת, ועיין קובץ הלכות פסקי הגר"ש קמנצקי פרק כג הערה ח, שבזמננו רבים נוהגים לקחת תרנגול אחד לכל בני המשפחה, אף שבכל משפחה יש גם זכרים וגם נקבות, כיוון שהתכלית העיקרית של המנהג היא לעורר את האדם לתשובה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שדי בתרנגול אחד לכל בני המשפחה.

19. משנ"ב תרה ב.

20. פרי עץ חיים שער יום הכיפורים פרק א.

21. שו"ע תרד א, ומשנ"ב שם. ועיין מנחת חינוך שיג טז, שכדי לקיים את המצווה מהתורה לא די לאכול כמות של כזית, אלא כמות של כמותבת הגסה (תמר גדול), שהוא שיעור הקרוב לשיעור כביצה, ועיין מנחת פתים סימן תרד סעיף א, שחולק וסובר שדי באכילה בכמות של כזית. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רמט, שהמהר"ל דיסקין נהג לאכול צימוקים במהלך היום כדי להרבות במצווה, ועיין שם בשם החזון איש, שחולק וסובר שאין בכך מצווה. ועיין חזון עובדיה עמ' רל, שלדעת רוב הפוסקים המצווה היא ביום ולא בלילה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף יג, שטוב להרבות גם בלילה. ועיין חזון עובדיה עמ' רלה, שיש לאכול בסעודה פת, ועיין שבט הלוי חלק ד תשובה נד אות ב, שחולק. ועיין שו"ת רע"א קמא סימן טז, שהסתפק אם נשים פטורות ממצווה זו כיוון שזו מצווה התלויה בזמן, או שחייבות בה כיוון שמצווה זו נכתבה בתורה בלשון עינוי, ואמרו חכמים שהאוכל כאילו התענה תשיעי ועשירי, ואפשר שכל החייב בתענית חייב במצווה זו, ועיין חזון עובדיה עמ' רלא, שנשים חייבות במצווה זו, וכן דעת הרבה אחרונים. ועיין העמק שאלה שאילתא קסד ס"ק יב, שהפטור מהתענית פטור

”וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשׁוֹתֵיכֶם בְּתַשְׁעָה לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְב׃²², ודרשו חז”ל: ”וכי בתשעה (שהוא ערב יום הכיפורים) מתענים? והלא בעשרה מתענים! אלא לומר לך שכל האוכל ושותה בתשיעי, מעלה עליו הכתוב כאילו מתענה תשיעי ועשירי²³. כלל בדינו, שכפי הקושי בקיום המצווה, כך גדול שכרה. אילו התורה הייתה כותבת ‘בתשעה לחודש תאכלו’, שכרה של מצוות האכילה בערב יום הכיפורים היה מועט, כמצווה שנועשית ללא קושי, לכן כתבה התורה את מצוות האכילה בערב יום הכיפורים בלשון עינוי (”וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשׁוֹתֵיכֶם בְּתַשְׁעָה לַחֹדֶשׁ”), כדי ללמדנו ששכר האוכל בתשיעי גדול, כאילו קיים את המצווה מתוך עינוי וקושי²⁴.

כמה טעמים למצווה זו. טעם אחד הוא שיום הכיפורים עצמו הוא יום טוב, והיה ראוי לעשות בו סעודה כשאר ימים טובים, אלא שהצטוונו להתענות בו, ולכן מקדימים את הסעודה לערב יום הכיפורים²⁵. ועוד טעם הוא שבמצווה זו אנו מראים שמצטערים אנו בריחוק מה’ שנגרם מחמת עוונותינו, ולהיפך – כאשר הוא מכפר לנו ואנו מתקרבים אליו מחדש, אנו שמחים. לכן לקראת בוא יום הכיפורים, אנו שמחים על הקרבה המחודשת שנזכה לה על ידי כפרת עוונותינו, ומרבים בסעודה²⁶. ועוד טעם, שמאהבת ה’ אותנו ציוונו לאכול ולהתחזק לפני התענית, כדי שהתענית לא תגרם לנו נזק²⁷.

ממצוות האכילה בערב יום הכיפורים, כיוון שעיקר המצווה הוא כדי שיוכל להתענות, ועיין שו”ת כתב סופר או”ח סימן קיב, שחולק, ועיין כף החיים תרד ה, והלכות חגים לגר”מ אליהו פרק מד סעיף טז, שהכריעו כדעת הכתב סופר.

22. ויקרא כג לב.

23. ברכות ח ב.

24. משנ”ב תרד א.

25. שערי תשובה לרבנו יונה שער ד אות ט, ובית יוסף סימן תרד.

26. שערי תשובה שם אות ח, ובית יוסף סימן תרד.

27. טור סימן תרד.

נוהגים לאכול לפחות שתי סעודות בערב יום הכיפורים, סעודה אחת בשחרית, וסעודה נוספת אחר הצוהריים, לפני תחילת הצום (סעודה מפסקת)²⁸.

נוהגים לאכול בסעודות ערב יום הכיפורים מאכלים חשובים לכבוד היום, כדגים ועופות, אך טוב להימנע מאכילה יתרה ומאכילת דברים הקשים לעיכול, כגון בשר בקר, כיוון שמאכלים אלו גורמים לתחושת שובע ומלאות המביאים לידי גאווה, וביום הכיפורים יש להתפלל מתוך ענווה ושפלות²⁹.

טבילה בערב יום הכיפורים

נוהגים לטבול במקווה בערב יום הכיפורים³⁰, ושני טעמים לטבילה זו. טעם ראשון, כדי להיות נקיים וטהורים ביום הכיפורים³¹. וטעם שני הוא שביום

28. פסקי תשובות תרד ב, מקראי קודש לרב הררי פרק ד סעיף ד. ועיין יסוד ושורש העבודה שער יא (שער האיתון) פרק ה, בשם האר"י הקדוש, שבאכילת הסעודה בקדושה ולשם שמיים, אפשר לתקן את אכילת האיסור ואת ריבוי האכילות שנכשל בהם במשך השנה. ועיין נטעי גבריאל פרק סעיף א, שיש נוהגים ללבוש בגדי שבת לכבוד סעודה זו.

29. שו"ע תרח ד, ומשנ"ב שם, ומטה אפרים תרד יח. ועיין כף החיים תרח כט, ומקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה י, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שדבר זה אינו אסור מן הדין, אלא מסידת חסידות.

30. שו"ע תרו ד. ועיין רמ"א תרו ד, שסובר שתכלית הטבילה להיטהר מטומאת קרי, ולכן די בטבילה אחת, ועיין משנ"ב שם כא, שלפי הדעה המובאת להלן שהטבילה היא חלק מתהליך התשובה, יש לטבול שלוש פעמים, ועיין מהר"ל הלכות ערב יום כיפור אות ד, שיש לטבול שלוש פעמים, כיוון שהביטוי "מקוה ישראל" נאמר בתנ"ך שלוש פעמים, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף לז, שיש לטבול חמש פעמים (עיין שם איזו כוונה יש לכוון בכל טבילה). ועיין משנ"ב תרו כו, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות ח, וחזון עובדיה עמ' רמז, שטוב לגזור ציפורניים לפני הטבילה, לנקות את הגוף ולהסיר כל דבר שחוצץ בין הגוף למים. ועיין משנ"ב תרו יז, שילדים שעוד לא הגיעו למצוות אינם צריכים לטבול. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף לד, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק יט סעיף כ הערה מה, מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה סו, שנשנים אינן נוהגות בטבילה זו. ועיין קיצור הלכות המועדים שם, שכשאין מקווה ניתן לטבול טבילה זו בבריכה, אף שהמים שבה אינם מי גשמים אלא מים שאובים, ובלבד שאין בה חורים או סדקים שהמים יוצאים מהם.

31. רמ"א תרו ד, וחיי אדם קמד ז. עיין רמ"א שם שהטהרה היא מטומאת קרי, ועיין חיי אדם שם, שאף אדם שהוא טהור מטומאת קרי יטבול "כדי שיהיה נקי וטהור ביום הקדוש". ועיין הלכות

הכיפורים, כל אדם מישראל חוזר בתשובה על חטאיו, ונחשב כאדם חדש וכגר שמתגייר, וכשם שגר טובל כדי להתנתק מעברו ולהתחיל בחיים חדשים, כך גם בעל תשובה טובל כדי להתנתק מעברו ולהתחיל בחיים חדשים³².

אדם שאינו יכול לטבול במקווה, יתקלח במקלחת וישפוך על עצמו ברצף תשעה קבין של מים (כ-12.5 ליטר), שכן גם זה מטהר את האדם במידת מה³³.

הזמן הראוי ביותר לטבילה זו הוא לאחר חצות, ובמקום הצורך אפשר להקדים ולטבול גם שעה קודם לחצות, כלומר בדרך כלל סביב השעה אחת עשרה וחצי בבוקר (בשעות קיץ)³⁴.

נוהגים לטבול לפני תפילת מנחה, כיוון שבמנחה של ערב יום הכיפורים אומרים וידוי, ויש לאומרו בטהרה. ויש הנוהגים לטבול לאחר סעודה מפסקת, כדי שהטבילה תהיה סמוכה ליום הכיפורים³⁵, אך לא ראוי להטריח את הבלנים בשעה זו³⁶.

תפילת מנחה של ערב יום הכיפורים

בערב יום הכיפורים מתפללים תפילת מנחה לפני סעודה מפסקת, ואומרים בתפילת הלחש וידוי. הטעם לחובה להתוודות לפני סעודה מפסקת קשור לחובת הווידי ביום הכיפורים. כלל בידינו, שכפרה צריכה להיות מלווה

חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף נד, שעל ידי הטבילה אדם ראוי לקבל את קדושת יום הכיפורים.

32. עיין דרכי משה תרו ג, בשם מהר"ל.

33. עיין רמ"א תרו ד, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה עמ' רסה, ופסקי תשובות פח ה.

34. חיי אדם קמד ז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף לג, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תרלג. ועיין ילקוט יוסף שם, והלכות חג בחג עמ' רפח, שכשלא ניתן לטבול סמוך לחצות, אפשר לטבול מעלות השחר.

35. משנ"ב תרו יח, וב"ח תרו ד"ה ואמר רב.

36. הגר"י אריאל שליט"א.

בווידוי, שכן מצאנו בכל הקרבנות הבאים לכפר, שיש להתוודות בשעת הקרבתם; ולכן יש להתוודות ביום הכיפורים. הזמן העיקרי לווידוי הוא בליל יום הכיפורים, כיוון שבשעה זו מתחילה הכפרה, אך חכמים חששו שריבוי האכילה והשתיה בסעודה מפסקת יפגום באמירת הווידוי בליל יום הכיפורים. לכן תיקנו חכמים לומר את הווידוי כבר בערב יום הכיפורים, לפני סעודה מפסקת³⁷.

יוצאי ספרד נוהגים לומר בתפילת מנחה של ערב יום הכיפורים "אבינו מלכנו", כפי שאומרים בכל תפילות עשרת ימי תשובה³⁸, אך יוצאי אשכנז נוהגים שלא לומר תפילה זו, כיוון שערב יום הכיפורים נחשב כיום טוב, ואין אומרים "אבינו מלכנו" בימים טובים³⁹.

סעודה מפסקת

לאחר תפילת מנחה אוכלים סעודה מפסקת, וגם בסעודה זו טוב להימנע מאכילה יתרה ומאכילת דברים הקשים לעיכול⁴⁰. כמו כן טוב להימנע

37. מאירי יומא פז ב, ושו"ע תרז א, ומשנ"ב שם, ולבוש תרז א, ושלחן ערוך הרב תרז א. ועיין בית יוסף סימן תרז ד"ה וגם כ', שכיוון שאין זה זמנו העיקרי של הווידוי, אומרים אותו רק בתפילת לחש ולא בחזרת הש"ץ. עיין משנ"ב תרז יא, שאין להפסיק באמצע הווידוי, אך יש לענות באמצע הווידוי לקדיש וקדושה, ועיין משנ"ב סימן קכב ס"ק ד וסימן סו ס"ק יז, שבקדיש יש לענות רק "אמן יהא שמיא רבא וכו'", ואמן שלאחר "דאמירן בעלמא", ובקדושה יש לענות רק "קדוש קדוש וכו'" ו"ברוך כבוד ה' ממקומו", ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת בשלח אות כב, וכף החיים תרז כה, וחזון עובדיה עמ' רנא, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק טו סעיף צז, שחולקים וסוברים שיש לענות את כל חמשת האמנים הראשונים בקדיש, וכן יש לענות אמן על כל הברכות.

38. חזון עובדיה עמ' רמט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף מד. ועיין קיצור שולחן ערוך (טולדיאנו) תקנ טז, שיש הנהגים לאומרו ויש הנהגים שלא לאומרו, וכל אחד יעשה כמנהגו.

39. עיין רמ"א תרז ה, ומשנ"ב תרז ג. עיין שו"ע תרז ו, שאחרי תפילת מנחה נוהגים ללקות מעין "ט"ט מלקות קלות ברצועה קלה, כדי לעורר את הלבבות לשוב בתשובה, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה ע, בשם הגר"ם אליהו זצ"ל והגר"א נבנצל שליט"א, שהיום רק מעטים נוהגים כן.

40. שו"ע תרז ד, ומשנ"ב שם, ומטה אפרים תרד יח. ועיין כף החיים תרח כט, ומקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה י, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שדבר זה אינו אסור סן הדין, אלא ממידת

משותיית משקאות משכרים, ומכל דבר שעלול לגרום להפרעה בתפילה⁴¹.
אדם שסיים את הסעודה ובירך ברכת המזון, רשאי להמשיך לאכול ולשתות עד כניסת הצום. עם זאת, כדאי לומר בפירוש לפני סיום הסעודה, שאין בסיומה משום קבלה של הצום, כי יש סוברים שסיום הסעודה יש בו קבלה של הצום, ולדבריהם אסור לאכול ולשתות לאחר סיום הסעודה. ואף שאין הלכה כדבריהם, טוב לומר כן לפני סיום הסעודה ולצאת ידי כולם⁴².

גלולת להקלת הצום

בערב יום הכיפורים מותר ליטול גלולות או טיפות הגורמות להקלת הצום⁴³, כשם שמותר לאכול ולשתות בערב יום הכיפורים כדי להקל על הצום⁴⁴.

תוספת יום הכיפורים

יש לסיים את הסעודה מבעוד יום, כיוון שנצטוונו מהתורה להוסיף מחול על הקודש ולקבל את קדושת יום הכיפורים עוד ביום התשיעי⁴⁵, כדי להראות את חביבות היום עלינו, את מעלתו ואת שמחתנו בבואו⁴⁶. כדי לקיים את מצוות תוספת יום הכיפורים כדאי להקדים ולקבל את החג בזמן המפורסם בלוחות הזמנים כזמן הדלקת נרות (כעשרים דקות לפני השקיעה)⁴⁷, ובשעת הצורך אפשר לקבל את החג זמן מועט קודם השקיעה⁴⁸. בזמן התוספת, יש

חסידות.

41. משנ"ב תרח יח.

42. שו"ע תרח ג, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א תרח ג, שאדם שקיבל עליו את התענית בלב, אין קבלתו קבלה, ועיין משנ"ב סימן תרח ס"ק טו וסימן תקנג ס"ק ב, בשם הב"ח והגר"א, שקבלתו קבלה.

43. הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה טז, יביע אומר חלק ט אורח חיים סימן נד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף כ. ועיין הליכות שלמה שם, שאין ראוי לאדם בריא לעשות כן.

44. יביע אומר שם.

45. שו"ע תרח א, ומשנ"ב שם.

46. עיין פסחים קה ב.

47. הגר"י אריאל שליט"א. ועיין משנ"ב סימן רסא ס"ק כב וסימן תרח ס"ק ב.

48. חזון עובדיה עמ' רנג, שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק סו סעיף ד. ועיין שו"ת אבני נזר חלק

לפרוש לא רק מאכילה ושתיה אלא גם ממלאכה ומשאר הדברים האסורים ביום הכיפורים.⁴⁹

הכנות כלליות ליום הכיפורים

מסדרים את הבית, פורסים מפה חגיגית על השולחן ולובשים בגדים נקיים ונאים לכבוד יום הכיפורים.⁵⁰ ויש שנוהגים ללבוש בגדים לבנים, להידמות למלאכי השרת,⁵¹ שכאשר הם מתגלים לנביאים, הם נראים להם בלבוש לבן.⁵² ויש מיוצאי אשכנז הנוהגים ללבוש בגד לבן מיוחד לכבוד יום הכיפורים ('קיטל'), כיוון שבגד זה דומה לתכריכי המת, ולבישתו מסייעת להכניע את הלב.⁵³ הנוהגים ללבוש קיטל רק בזמן התפילות, לא ייכנסו בקיטל לשירותים לעשיית צרכים גדולים, כיוון שיש לנהוג כבוד בבגד המיוחד לתפילה.⁵⁴

הנשים נוהגות שלא להתקשט ביום הכיפורים בתכשיטים המיוחדים לשבתות וימים טובים, מפני אימת הדין.⁵⁵

אורח חיים סימן תצח אות ג, שזמן התוספת אינו פחות מארבע דקות, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן צו, שזמן התוספת הוא לא פחות משתי דקות.

49. משנ"ב תרח יג.

50. רמ"א תרי ד, ומשנ"ב שם ט, וכף החיים תרי לג, וחזון עובדיה עמ' רס, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ג. ועיין כף החיים שם, וחזון עובדיה שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שיש שנוהגים להניח על השולחן ספרי קודש, במקום הפת.

51. רמ"א תרי ד, ועיין משנ"ב שם, שגם הנשים לובשות בגדים לבנים.

52. ספורנו ויקרא טז ד, ומשנ"ב תרי יז.

53. רמ"א תרי ד.

54. מטה אפרים תרי יב, משנ"ב תרי יח, הלכות חג בחג עמ' שכט. ועיין אשרי האיש פרק כא אות ז, שהנוהגים ללבוש קיטל גם שלא בזמן התפילה, רשאים להיכנס עם קיטל לשירותים.

55. משנ"ב תרי טז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ג.

פרק כ הדלקת נרות וברכת הבנים

הדלקת נרות

מדליקים נרות לכבוד יום הכיפורים, כפי שמדליקים נרות בערבי שבת וימים טובים¹. נוסח הברכה על הדלקת הנרות הוא: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של יום הכיפורים", ואם יום הכיפורים חל בשבת, מברכים: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של שבת ושל יום הכיפורים"².

1. עיין שו"ע תרי א, ורמ"א שם ב, ומשנ"ב שם ו, וחזון עובדיה עמ' רנו, ואור לציון חלק ד פרק יא אות ב, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף נה. ועיין שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק מד סעיף טו, שאם מייד אחרי הדלקת הנרות הולכים כל בני הבית לבית הכנסת, יש להקפיד שהנרות ידלקו עד שובם לביתם לאחר גמר התפילה. ועיין רמ"א תרי א, שכאשר יש אור בבית והבעל רואה את אשתו ועלול להתאוות לה, יש להשאיר אור בחדר השינה, כדי שלא יבוא לידי תשמיש המיטה, ועיין משנ"ב שם ה, בשם המגן אברהם, שאף שמנהג העולם אינו כן, יש להחמיר בדבר, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה פא, בשם הגר"ם אליהו, שחולק וסובר שאין צורך להחמיר בדבר, ועיין קובץ הלכות פסקי הגר"ש קמינצקי עמ' שנט, שעל אף דברי המשנ"ב, לא נהגו להחמיר בזה, ועיין מגן אברהם תרי ב, וקובץ הלכות פסקי הגר"ש קמינצקי שם הערה יג, ומועדים וזמנים חלק א סימן נו, שנותנים טעם למנהג העולם, והגר"ם אריאל שליט"א כתב לנו, שלכתחילה יש להדליק אור בחדר השינה, אך מי שהאור יפריע לו להירדם, אינו חייב בכך. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף נה, שכאשר אור החשמל מגיע לחדר השינה, גם לדעת הרמ"א אין צריך להדליק נר בחדר השינה.

2. עיין שו"ע תרי ב, ורמ"א שם א.

נשים הנוהגות בערבי שבתות לברך על הנרות אחרי הדלקתם, תברכנה אחר ההדלקה גם בערב יום הכיפורים³, ונשים הנוהגות בערבי שבתות לברך על הנרות לפני הדלקתם, תברכנה לפני ההדלקה גם בערב יום הכיפורים⁴.

כבכל חג ומועד, גם ביום הכיפורים מברכים את ברכת "שהחיינו", להודות לה' על שזכינו להגיע ליום קדוש זה. גברים וכן נערות שאינן מדליקות נרות, מברכים ברכה זו בבית הכנסת, לאחר "כל נדרי". נשים המדליקות נרות, יש מהן שמברכות ברכה זו בבית הכנסת עם כל הציבור⁵, ויש מהן שמברכות ברכה זו לאחר הדלקת הנרות⁶, וכן מנהג נשים רבות יוצאות אשכנז⁷. על הנשים הנוהגות כן לשים לב שלא לחזור ולברך את ברכת "שהחיינו" בבית הכנסת עם כל הציבור, כיוון שהן כבר בירכו ברכה זו⁸.

נשים הנוהגות לקבל שבת בזמן הדלקת נרות השבת⁹, צריכות לחלוץ את נעלי העור לפני הדלקת הנרות, כיוון שבהדלקת הנרות הן מקבלות על עצמן את קדושת יום הכיפורים, ומשעה זו חלים עליהן כל איסורי יום הכיפורים¹⁰. נשים הנוהגות שלא לקבל עליהן את השבת בשעת הדלקת נרות¹¹, אינן צריכות לחלוץ את נעלי העור לפני הדלקת הנרות, אך אם הן מברכות

3. שמירת שבת כהלכתה פרק מד סעיף יג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף סג.
4. חזון עובדיה עמ' רנו. ועיין שם, שעל נשים אלו לשים לב שלא לברך את ברכת "שהחיינו" לפני הדלקת הנרות. כיוון שבברכת "שהחיינו" מקבלים את קדושת יום הכיפורים, ואסור לעשות מלאכה לאחר מכן.
5. עיין הליכות עולם לגר"ע יוסף חלק ב עמ' רנט. אישה שלא בירכה "שהחיינו" בבית הכנסת תברך "שהחיינו" בעצמה.
6. שער הציון תריט ז, כף החיים תרי ז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף נח. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שכך ראוי לנהוג. ועיין אור לציון חלק ד פרק יא אות ב, שאישה שאינה הולכת לבית הכנסת תברך בשעת ההדלקה.
7. עיין מטה אפרים תריט ד, לוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי).
8. שער הציון תריט ז.
9. עיין רמ"א רסג ה, ומשנ"ב שם.
10. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק מד סעיף יג, והערה מו, בשם הגרש"ז אורבך. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רמו, שאישה הרוצה לשתות עד סמוך לשקיעה, תדחה את הדלקת הנרות עד כמה דקות לפני השקיעה.
11. עיין שו"ע רסג ה, ודעה א' ברמ"א שם, וחזון עובדיה שבת חלק א עמ' קסה.

”שהחיינו” מיד לאחר הדלקת הנרות, ברכה זו נחשבת לקבלת קדושת היום, ועליהן לחלוץ את געלי העור קודם לכך¹².

נר נשמה ו'נר הבריא'

בערב יום הכיפורים נוהגים להדליק נר נשמה לעילוי נשמת הורים שנפטרו¹³, כיוון שביום הכיפורים נידונים גם המתים, ותוספת האור שעושים לכבוד היום בעבורם עומדת להם לכפר עליהם¹⁴. וכן יש הנוהגים להדליק נר כנגד כל איש נשוי¹⁵, כדי שיבוא הנר ויכפר על הנשמה שקרויה נר, כמו שנאמר ”נר ה' נְשִׁימַת אָדָם”¹⁶, ונר זה נקרא 'נר הבריא'¹⁷. מדליקים נר זה רק עבור איש ולא עבור אישה, כיוון שנר בגימטרייה הוא מאתיים חמישים, ומספר זה מכוון כנגד רמ"ח איברים שבגוף האיש, רוחו ונשמתו, אבל לנשים יש יותר מרמ"ח איברים¹⁸, ועוד שאישה יוצאת בנר שבעלה מדליק, כיוון ש'אשתו כגופו'¹⁹. עם זאת, אישה הרוצה להדליק נר עבור עצמה, הרשות בידה²⁰.

12. כף החיים תקיד קיב, חזון עובדיה עמ' רנז, שמירת שבת כהלכתה פרק מד סעיף יג.
13. רמ"א תרי ד, כף החיים תרי כז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף סא, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקנג ד. ועיין משנ"ב תרי יב, שדי להדליק נר אחד לעילוי נשמת שני ההורים, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מד סעיף סא, שיש חולקים וסוברים שצריך להדליק נר עבור כל אחד מההורים, ועדיף לנהוג כדעה זו, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שנוהגים להדליק נר אחד עבור שני ההורים, כיוון ש'אשתו כגופו'.
14. עיין כלבו סימן סח ד"ה וכתב ה"ר אשר, ומשנ"ב סימן תרי ס"ק יב וסימן תרכא ס"ק יח, וכף החיים תרי כז.
15. רמ"א תרי ד, ומשנ"ב שם יא, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תקנג ד. ועיין קיצור שלחן ערוך שם, שנוהגים כדברי הרמ"א להדליק נר גם עבור רווקים (שלא כדברי המשנ"ב שם יא). ועיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק יט סעיף ג, שצריך שהנר ידלק עד מוצאי יום הכיפורים, וכן משמע מדברי המטה אפרים תרג ח.
16. משלי פרק כ כז. לבוש תרי ג.
17. מטה אפרים תרג ח.
18. מגן אברהם תרי ג, ועיין שם טעמים נוספים.
19. הגר"י אריאל שליט"א.
20. מטה אפרים תרג ח.

והטעם שמדליקים נר זה רק עבור אדם נשוי הוא שרווקים יוצאים בנר שאביהם מדליק²¹.

נר להבדלה

סמוך לכניסת החג, טוב להדליק נר שידלוק עד מוצאי יום הכיפורים, כדי שיוכלו לברך עליו במוצאי יום הכיפורים את ברכת "בורא מאורי האש", כיוון שבמוצאי יום הכיפורים ניתן לברך ברכה זו רק על נר שהודלק כדי ליהנות מאורו, והוא דלק ביום הכיפורים, כפי שיבואר בפרק לה²².

ברכת הבנים

סמוך לכניסת החג, נוהגים שהאב מברך את בניו ובנותיו שיזכו לאהבת ה' ויראתו, ויחשקו לקיים את מצוות ה', וייכתבו וייחתמו לחיים טובים ולשלום, כפי הנוסח הנדפס במחזורים, כיוון ששעה זו היא שעת רצון שלב האב פתוח לברך, ותפילתו נחקקת בלב הילדים, ושערי השמיים פתוחים לקבל את ברכתו²³. ויש הנוהגים שגם האם מברכת את בניה ובנותיה²⁴. וכל אדם צריך להתאמץ מאוד ולהשתדל לקבל ברכה מאביו ומאימו כל ימות השנה, וכל שכן בערב יום הכיפורים, וכל הטובה והממלכה שיש לזרעו של עשו הן מחמת שהחשיב את ברכת אביו וצעק "בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי"²⁵.

21. שו"ת משנת יוסף חלק ט סימן קנ אות ב. ועיין שם, שגרש או אלמן גם צריכים להדליק נר.
22. משנ"ב תרכד יג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ס.
23. עיין מטה אפרים תריט ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף סו, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק יט סעיף נד.
24. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף סו, מקראי קודש לרב הררי פרק ב הערה צו, בשם הגר"א נבנצל שליט"א.
25. בראשית כז לד. אלף המגן תריט ד.

פרק כא

כניסת היום הקדוש ו"כל נדרי"

עטיפת הטלית

נוהגים להתעטף בטלית בתפילות יום הכיפורים¹, ושני טעמים לכך. טעם אחד, כדי להתפלל בכוונה ולעמוד לפני ה' מתוך אימה ויראה?² וטעם שני, כדי להידמות למלאכים, שכאשר הם נגלים לנביאים, הם נראים להם בלבוש לבן.³ צבע לבן מסמל טהרה ואחדות, כיצד? מבחינה פיזיקלית, הלבן מורכב מכל גווני הקשת, אך מראהו אחיד ונקי. כך גם העולם שלנו מורכב וצבעוני, ובמבט שטחי נראה כאילו הוא מפורד, וכוחות שונים מניעים אותו חלילה, אך שורשו הוא באחדות האלוקית המחייה את הכול. המלאכים מכירים בכך, ולכן הם נראים בלבוש לבן. ביום הכיפורים גם אנחנו מתעלים למדרגה זו, ולכן אנו מתעטפים בטלית לבנה כמלאכים, ונדמים לכהן הגדול, שהיה לובש בגדי לבן בכניסתו לקודש הקודשים⁴.

יש להתעטף בטלית מבעוד יום, כדי שניתן יהיה לברך עליה⁵. לאחר

1. רמ"א יח א, ומשנ"ב שם, עיין חזון עובדיה עמ' רסא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף לט. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שרווקים הנוהגים להתפלל ללא טלית בדרך כלל, אינם צריכים להתעטף בטלית.

2. עיין שו"ת רדב"ד חלק ד סימן רמד, וחזון עובדיה עמ' רסא.

3. עיין רמ"א יח א, ומשנ"ב שם, וספורנו ויקרא טז ד, ומשנ"ב תרי יז.

4. עיין מהר"ל גבורות ה' פרק נא ד"ה ועוד תדע.

5. עיין רמ"א יח א, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה עמ' רסא, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף לט.

השקיעה כבר אי אפשר לברך על הטלית, כיוון שיש סוברים שמצוות ציצית אינה נוהגת בלילה⁶.

אמירת תפילה זכה ו"לך אלי תשוקתי"

לפני "כל נדרי" נוהגים לומר תפילות ופיוטים שיש בהם וידוי, כיוון שיש פוסקים הסוברים שיש להתוודות סמוך לכניסת יום הכיפורים, כדי להיכנס אל היום הקדוש מתוך תשובה⁷. יוצאי ספרד אומרים את הפיוט "לך א-לי תשוקתי"⁸, ויוצאי אשכנז נוהגים לומר 'תפילה זכה'⁹.

בקשת מחילה

רבים מיוצאי ספרד נוהגים ששליח הציבור מכריז בליל יום הכיפורים לפני

6. עיין מטה אפרים תרט ז, ומשנ"ב יח ז, ואשרי האיש פרק כא אות יג. ועיין משנ"ב יח ז, שאדם שיש לו ספק אם כבר שקעה השמש, יכול לברך על הטלית. ועיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כ הערה א, שאחר קבלת קדושת יום הכיפורים אין לברך על הטלית, כיוון שבקבלת קדושת היום האדם מחשיב את הזמן שהוא נמצא בו ללילה, ואין לברך על טלית בלילה (עיין רמ"א יח א), ועיין ירושלים במועדיה עמ' רמח, שחולק, כיוון שקבלת קדושת יום הכיפורים מחייבת להימנע ממלאכה ולקיים את מצוות העינוי, אך אין היא מחשיבה את הזמן שהאדם נמצא בו ללילה; וכן הכריע הגר"י אריאל שליט"א.
7. עיין רמב"ן יומא פז ב, ומשנ"ב תרז א, וכף החיים תרז ב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף מט, מקראי קודש לרב הררי פרק ג סעיף יב.
8. חזון עובדיה עמ' רסב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף מט.
9. משנ"ב תרז א, כף החיים תרז ב, קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כ סעיף ה. ועיין מנחת ישראל (דרוק) ראש השנה ויום כיפור עמ' רסה, שהחפץ חיים תיקן שיקדימו לומר את החלק שבו אדם מוחל לכל מי שפגע בו בתחילת תפילה זכה, כיוון שלפי הנוסח המקובל, חלק זה נמצא באמצע התפילה, ורבים אינם מספיקים לאומרו. ועיין אשרי האיש פרק יז סעיף כג, וחוט שני יום הכיפורים עמ' קח, שיש לעמוד בחלקי הוידוי שבתפילה זכה, כיוון שיש לעמוד בשעת אמירת הוידוי, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף לו, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשעה, שנוהגים לשבת בעת אמירת הפיוט "לך א-לי תשוקתי", אף שוידוי צריך להיאמר בעמידה, ולפי דבריהם גם בחלקי הוידוי שבתפילה זכה, אין חובה לעמוד. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רנב, שמי שלא אמר תפילה זכה לפני "כל נדרי", יכול לאומרה גם אחרי ערבית.

פרק כא - כניסת היום הקדוש ו"כל נדרי"

"כל נדרי": 'רבותי, תמחלו זה לזה', והקהל עונים: 'מחלנו'¹⁰. וכל המוחל לחברו, אף שחברו לא ביקש ממנו מחילה, גורם לכך שילמדו עליו זכות בשעה שידונו אותו, וימחלו לו על עוונותיו. זאת כיוון שהקב"ה נוהג עם האדם במידה שבה האדם נוהג עם אחרים, וכשם שהוא מוחל לחבריו כך הקב"ה ימחל לו¹¹.

אמירת "כל נדרי"

אמירת "כל נדרי", הפותחת את תפילות יום הכיפורים, מעוררת התרגשות, רוממות ושגב. גם אנשים שבדרך כלל אינם מגיעים לבית הכנסת, מגיעים אליו כדי להשתתף באמירה זו, והיא חלק משמעותי מהוויית יום הכיפורים. תכלית אמירת "כל נדרי" היא להתיר את נדרי האדם, אך יש בה רבדים פנימיים ועמוקים, כראוי לאמירה שפותחת את תפילות יום הכיפורים.

בספרי חסידות מבואר שאמירת "כל נדרי" מכוונת לשחרור השכינה מכבלי גלותה, שהרי מיום שחרב המקדש ועם ישראל גלה מארצו, גם השכינה גלתה עמו, והיא אסורה וכבולה מבלי יכולת להתגלות בשלמות; כדברי בעל ה'תפארת שלמה': "והנה אנחנו עם קדוש, כשאנו רואים שבעוונותינו הרבים הגלות נמשכת זמן רב כל כך, והשכינה הקדושה עמנו בגלות, אנו מתפללים 'ואסרנא לא אסרי', היינו שהשכינה הקדושה תחזור במהרה למקומה ולא תהא במאסר עוד. ואף שמחמת עוונותינו הרבים, עוד אין אנו מוכנים לגאולה השלימה, על כל פנים, למה תהא השכינה בגלות? ואף שנשבע הקב"ה שלא יבא לירושלים של מעלה עד שיבנה ירושלים של מטה, הנה אנו מתירים השבועה זו. ואומרים 'ושבועתנא לא שבועות'¹²."

10. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות ה, חזון עובדיה עמ' רמד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מג סעיף יא. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שאין באמירה זו כדי לפטור את הפוגע מלפייס את חברו, ועליו לפייסו ולבקש סמנו מחילה באופן אישי.

11. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מג סעיף יא, ומשנ"ב תרו ח, ושער הציון שם. יוצאי אשכנז מוחלים איש לחברו בתפילה זכה.

12. תפארת שלמה (רדומסק) על המועדים יום כיפור ד"ה כל נדרי, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף נב. ורבים נוהגים לקרוא את מאמר הזוהר הנדפס במחזורים לפני "כל נדרי", ובו

עוד רובד פנימי גנוז באמירת "כל נדרי", והוא שישנן גזרות רעות שקשה לבטל אותן, והן מכונות 'גזרות שיש עמהן שבועה'. ועל ידי ההתעוררות הרוחנית המלווה את אמירת "כל נדרי" נעשה עת רצון בשמיים, והתרתן בבית דין של מטה פועלת להתיר אותן גם בבית דין של מעלה¹³.

המשמעות ההלכתית של "כל נדרי"

הפוסקים נחלקו מהי המשמעות ההלכתית של אמירת "כל נדרי". יש ראשונים שסוברים שבאמירת "כל נדרי" אנו מתירים את הנדרים שנדרנו בעבר, על ידי חרטה על כך שנדרנו אותם¹⁴. ויש ראשונים שסוברים שבאמירת "כל נדרי" אנו מבטלים מראש את הנדרים שאנו עתידים לידור, על ידי הצהרה מראש שאם נידור במהלך השנה איזה נדר, לא יהיה לו שום תוקף¹⁵. ברוב הקהילות נוהגים לומר נוסח שכולל את שתי השיטות, וכך אנו גם מתירים את נדרי העבר, וגם מבטלים את הנדרים שאנו עתידים לידור¹⁶.

מבוארים דברים הקשורים לעניין זה.

13. עיין כתר שם טוב לבעל שם טוב חלק ב מהדורת מעיינותיך עמ' 299, ובאר החיים (בידרמן) ימים נוראים עמ' ריג, על פי זוהר חלק ג דף רנה א.

14. טור סימן תריט, בשם הרא"ש.

15. טור סימן תריט, בשם ר"ת.

16. עיין שו"ת רדב"ז חלק ד סימן לג, חזון עובדיה עמ' רסה, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף ג, לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כ סעיף טו. ועיין משנ"ב תריט ב, שיש לנהוג כשיטה ש"כל נדרי" היא התרת הנדרים שעתידיים לידור, ועיין שם, שההבדל בין שתי השיטות הוא שלפי השיטה שמתירים את הנדרים שנדרו בעבר אומרים: "מיום כיפורים שעבר עד יום כיפורים זה", ולפי השיטה שמתירים את הנדרים שעתידיים לידור אומרים: "מיום כיפורים זה עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה". כאמור, כיום נוהגים ברוב המקומות לומר את שני הנוסחים. ועיין רמ"א יו"ד ריא א, שאדם שנדר נדר, לכתחילה לא יסמוך על כך שנדרו בטל מחמת אמירת "כל נדרי". עיין לבוש תריט א, שנוסח "כל נדרי" תוקן בארמית, כיוון שתקוהו בבבל שבה דברו בארמית, ורצו שהוא יהיה מובן לכל. ועיין חיי אדם קלח ח, וקצה המטה תריט כו, וירושלים במועדיה עמ' רנא, שצריך להבין את המשמעות ההלכתית של "כל נדרי", ומי שסובר ש"כל נדרי" היא תפילה, אין משמעות הלכתית למעשיו. ועיין תוספות נדרים כג ב ד"ה תנא סתומי, ושו"ת רדב"ז חלק ד סימן לג, ושו"ת משנה הלכות חלק ג סימן קפח, ומנחת שלמה נדרים כג ב אות י, שאין לפרש את ענין "כל נדרי" לעמי ארצות שהדבר עלול לגרום להם לזלזל בענייני נדרים.

פרק כא - כניסת היום הקדוש ו"כל נדרי"

הטעם לפתיחת תפילות יום הכיפורים בהתרת הנדרים הוא שיש לפתוח את היום בחזרה בתשובה, ועיקר התשובה אינו רק במחשבה ובדיבור עליה, ברצון ובכוונה לעשותה, אלא עיקרה במעשה של תשובה – בתיקון מעשינו בפועל. עוון הנדרים הוא עוון שניתן לתקן אותו מיד בכניסת היום בעודנו בבית הכנסת, לכן פותחים בו, ובכך אנו מתחילים את היום בתיקון מעשי של תשובה¹⁷.

מלבד המשמעות ההלכתית של התרת הנדרים, יש באמירת "כל נדרי" רמז לשחרור מחטאים והרגלים רעים. מטבעו נוטה האדם להשתעבד לדחפים ויצרים, הנעשים אדונים לו, כובלים אותו ומטילים עליו "נדרים וקונמות" – מעשים שהוא מרגיש כי הוא מוכרח לעשותם, מתוך השעבוד לדחפיו ויצריו. ברגעי כניסת יום הכיפורים אנו מכריזים כי כל אלו "בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין". הננו בני חורין ועצמאיים, בלתי תלויים בדחפים, ביצרים ובשעבודים, וחופשיים לתקן את מעשינו ולעשות רק את הטוב והישר בעיני ה'¹⁸.

הוצאת ספרי התורה

מנהג יוצאי אשכנז להוציא שני ספרי תורה לפני אמירת "כל נדרי", ונותנים אותם לשני אנשים מזקני הקהל ונכבדיו, והם עומדים מימיו ומשמאלו של שליח הציבור, כדוגמת אהרון וחור שעמדו משני צדדיו של משה רבנו בעת שהתפלל על עם ישראל במלחמת עמלק¹⁹. בקרב יוצאי ספרד ישנם

17. מנחת שלמה נדרים כג ב עמ' קמה ד"ה ויש להרגיש. והגר" אריאל שליט"א כתב לנו על פי הרוקח סימן רטו, שהטעם הוא שזהו הזמן היחיד שכל הציבור מתכנס בבית הכנסת, ואפשר להתיר את נדרי כל הציבור (עיין זה השלחן חלק ב סימן תריט ד"ה שוב מצאתי).

18. עיין על התשובה לגר"ד סולובייצ'יק עמ' 143-145. ועיין ליקוטי תורה לאדמו"ר הזקן פרשת מטות סוף ד"ה ושמע אביה, וחשוקי חמד הקדמה למסכת נדרים, בשם הגר"ש אלישיב, דברים קרובים לזה.

19. שו"ע תריט ד, ומשנ"ב שם, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קלב א, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כ סעיף ו.

מנהגים שונים בהוצאת ספרי התורה, וכל קהילה תעשה כמנהגה²⁰. הטעם שמוציאים את ספרי התורה הוא להראות שכל בקשותינו ותפילותינו ביום הכיפורים הם לכבוד התורה הקדושה ולכבוד ה' שנתן לנו את תורתו²¹, ויש בזה גם טעם על פי הקבלה²².

לפי הקבלה, ישנה מעלה גדולה בהחזקת ספר התורה בזמן אמירת "כל נדרי". מסופר שפעם אמר האר"י הקדוש לאחד מתלמידיו שיקנה מצווה זו בכל סכום שידרשו ממנו. על סמך זה, רבים נוהגים למכור את החזקת ספר התורה בזמן אמירת "כל נדרי", ומצווה להשתדל לקנותה. המעלה הגדולה ביותר היא בהוצאת הספר הראשון מארון הקודש ובהחזקתו, אך יש מעלה גם בהוצאת שאר הספרים ובהחזקתם²³.

התרת התפילה עם העבריינים

לפני שמתחילים לומר את "כל נדרי", שליח הציבור אומר: "על דעת המקום ועל דעת הקהל וכו' אנו מתירים להתפלל עם העבריינים (או: את העבריינים)"²⁴. משמעותה ההלכתית של אמירה זו היא שאנו מתירים לצרף למניין המתפללים גם אנשים שבית דין נידה אותם מחמת עברות חמורות שעברו. ואף על פי שבשאר ימות השנה אין לצרפם למניין, ובמקרים

20. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף מ, ועיין שם שמנהג ירושלים להוציא את כל ספרי התורה, ויש הנוהגים להוציא שבעה ספרי תורה, ויש הנוהגים להוציא שלושה ספרים, ויש הנוהגים להוציא ספר אחד.

21. שו"ת דברי יציב חלק אורח חיים סימן רנא ד"ה ולזה ג"כ. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף מ, שמוציאים את ספרי התורה כדי לצרף את זכות התורה עמו בהתרת התפילה עם העבריינים.

22. כף החיים תריט טו.

23. כף החיים תריט טו, אלף הסגן תריט יח, חזון עובדיה עמ' רסה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף מח.

24. שו"ע תריט א. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשפא, שיש אומרים "עם העבריינים" ויש אומרים "את העבריינים". ועיין משנ"ב תריט א, ששני האנשים שעומדים לצידו אומרים זאת עמו, כדי שיהיו יחד כבית דין של שלושה, ועיין חזון עובדיה עמ' רסג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף מב, ששליח הציבור אומר זאת לבד.

מסוימים אף אין להתפלל עמהם בבית הכנסת, ביום הכיפורים אנו מצרפים אותם לתפילותינו²⁵.

הסיבה לכך שאנו מתירים להתפלל עם העבריינים היא שהתפילה רצויה יותר כאשר מצטרפים אליה גם הפושעים ועוברי העברות, כיוון שהם חלק מכלל ישראל, וכאשר הם מתאגדים איתנו לחזור בתשובה, שם ה' מתקדש יותר. דבר זה נלמד מן הסממנים המרכיבים את הקטורת בבית המקדש – מתוך אחד עשר סממני הקטורת, היה סם ושמו חלבנה, וריחו לא היה טוב, ורק על ידי צירופו לעשרת הסממנים האחרים, הייתה הקטורת כשרה ורצויה²⁶. כך גם בצירוף העבריינים לתפילת יום הכיפורים, נעשית התפילה מקובלת ורצויה יותר. ואמנם בשאר ימות השנה, אנו מתרחקים מן העבריינים כדי שלא נושפע מהם לרעה. אבל ביום הכיפורים מאיר אור הנשמה גם אצל פושעי ישראל, והם באים לבית הכנסת ומתעוררים בתשובה, ומתגלה שגם בליבם שוכנת נשמה טהורה החפצה להתקרב אל ה'. זאת כפי שאמרו חכמים על הפסוק "שְׁחֹרָה אָנִי וְנֶאֱוָה"²⁷ – "שחורה אני כל ימות השנה, ונאוה אני ביום הכיפורים"²⁸. ולכן ביום הכיפורים אפשר להתפלל עם העבריינים בלי שהדבר יגרום לנו נזק, אלא אדרבה, על ידי צירופם, תפילותינו מתקבלות²⁹.

דרך אמירת "כל נדרי"

נוהגים ששליח הציבור אומר את "כל נדרי" שלוש פעמים, כדי לחזק את הדבר³⁰. מנהג יוצאי אשכנז לומר את "כל נדרי" בפעם הראשונה בקול נמוך, ובכל פעם נוספת להגביה את הקול מעט, כאדם שנכנס להיכל המלך,

25. שו"ע תריט א, ומשנ"ב שם.

26. עיין טור תריט, ופרישה תריט א, שער הציון תריט ד.

27. שיר השירים א ה.

28. שיר השירים רבה פרשה א אות ב.

29. עיין אמת ואמונה (קופולוביץ) עמ' רסו.

30. עי' רא"ש יומא פרק ח סימן כח, וחזון עובדיה פורים עמ' צה סוף הערה עו.

ובתחילה פונה אל המלך בקול נמוך מחמת יראתו, ולאט לאט מסתגל למעמד, ומגביה את קולו³¹. ושליח הציבור צריך להקפיד שלא לשנות מהנוסח הנהוג ומהמנגינות הנהוגות, כיוון ששינוי הנוסח והניגונים מבלבל את דעת הקהל³².

גם הציבור צריך לומר את נוסח "כל נדרי"³³, ושני טעמים לכך. טעם אחד הוא שב"כל נדרי" אנו מבטלים את הנדרים שאנו עתידים לידור, על ידי מסירת מודעה (הצהרה) שלא יהיה כל תוקף לנדרינו, ושליח הציבור אינו יכול למסור מודעה זו בשם הציבור, אלא כל אחד צריך לאומרה בפני עצמו. וטעם שני הוא שבאמירת "כל נדרי", כל אחד מהקהל מצטרף להתרת נדרי שאר המתפללים³⁴.

אדם שנדר נדר, צריך להתייעץ עם תלמיד חכם הבקי בהלכות נדרים כיצד להתירו, ואין לו לסמוך על כך שגדרו בטל מחמת אמירת "כל נדרי", כיוון שיש נדרים שהתרת נדרים זו אינה מתירה אותם.

זמן אמירת "כל נדרי"

לכתחילה יש לומר את "כל נדרי" לפני השקיעה, כיוון שאין מתירים נדרים בשבתות ובימים טובים³⁵. אמנם אם התאחרו, אומרים את "כל נדרי" גם

31. רמ"א תריט א, ומחזור יטרי סימן שנא ד"ה ליל. ועיין דרכי משה תריט ב, ומטה אפרים תריט יא, שאמירת "כל נדרי" בדרך זו יוצרת אווירה של כובד ראש ויראה.

32. רמ"א תריט א, ומשנ"ב שם. ועיין מטה אפרים תריט יא, שהניגון של "כל נדרי" הוא מתוקן ומקובל מימי קדם.

33. משנ"ב תריט ב.

34. עיין רא"ש יומא פרק ח סימן כח, ומטה משה (מת) סימן תתסה. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רנא, שנשים אינן שותפות להתרת נדרי שאר המתפללים, כיוון שהן אינן כשורות להתרת נדרים, והן צריכות לומר את נוסח "כל נדרי" רק מהטעם הראשון. ועיין כל נדרי (שטסמן) עמ' תתלו, שאישה שאינה נמצאת בבית הכנסת באמירת "כל נדרי" ראוי שתעשה התרת נדרים, או שתמנה את בעלה כשליח שיתיר את נדריה בהתרת נדרים של ערב ראש השנה, ואת מסירת המודעה היא יכולה לעשות בביתה ביחידות.

35. רמ"א תריט א, ומשנ"ב שם. ועיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כ סעיף י, שדי להתחיל בשעה כזו שסיפיקו לומר את "כל נדרי" פעם אחת לפני השקיעה, ועיין שונה הלכות עם

פרק כא - כניסת היום הקדוש ו"כל נדרי"

בלילה³⁶, כיוון שמותר להתיר נדרים ביום טוב לצורך היום, והצורך להיכנס ליום הכיפורים נקיים מעוון נדרים נחשב צורך היום³⁷. ורבים מיוצאי ספרד אינם מקפידים לומר את "כל נדרי" לפני השקיעה³⁸.

ברכת "שהחיינו"

לאחר אמירת "כל נדרי", שליח הציבור מברך ברכת "שהחיינו" בשמחה, על שזכינו להגיע ליום הכיפורים, ויש בידינו לקיים את המצוות המיוחדות ליום זה, ולזכות בכפרת עוונותינו³⁹. ואף על פי שבשאר החגים אנו מברכים את ברכת "שהחיינו" על כוס יין בקידוש, ביום הכיפורים, שבו אין אומרים קידוש, אומרים ברכה זו ללא כוס בכניסת היום⁴⁰.

רבים מיוצאי ספרד נוהגים לצאת ידי חובה בברכת שליח הציבור, כיוון שמעלת ברכה הנאמרת עבור כמה אנשים גדולה יותר, כמו שנאמר: "ברוב עם הדרת מלך"⁴¹. אך אם אין שומעים את ברכתו היטב, או שישנו חשש ששליח הציבור אינו מכוון להוציא את הציבור ידי חובתם, עדיף שכל אחד יברך בעצמו⁴². יוצאי אשכנז נוהגים שכל אחד מהציבור מברך את ברכת "שהחיינו" בעצמו⁴³, מחשש ששליח הציבור לא יכוון להוציא את הציבור ידי

הערות תורת המועדים סימן תריט הערה ה, בשם הגר"ח קנייבסקי, שבמקומות שמסיימים את האמירה השלישית לאחר השקיעה, ראוי לקבל 'תוספת יום הכיפורים' לאחר הפעם הראשונה. 36. רוח חיים לגר"ח פלאגי סימן שמא סעיף ג, זה השלחן לגר"ש דבליצקי חלק ב סימן תריט סעיף א, ירושלים במועדיה עמ' רג.

37. רוח חיים שם. ועיין זה השלחן שם, שכתב טעמים נוספים לכך.

38. ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשפא.

39. שו"ע תריט א, ויסוד ושורש העבודה שער אחד עשר (האיתון) פרק ו, ונטעי גבריאל פרק כט הערה ז.

40. שו"ע תריט א, ומשנ"ב שם.

41. משלי יד כח. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות יא, ושלחן ערוך הרב תריט ח, חזון עובדיה עמ' רסו.

42. חזון עובדיה עמ' רסו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף נז.

43. משנ"ב תריט ג. ועיין משנ"ב שם, ששליח הציבור יכוון להוציא את כל מי שרוצה לצאת בברכתו, כיוון שאפשר שיש אנשים שמתכוונים לצאת בברכתו. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שמנהג

חובה⁴⁴. ומי שמברך את ברכת "שהחיינו" בעצמו, טוב שיסיים את הברכה מעט קודם לשליח הציבור, כדי שיוכל לענות אמן על ברכת שליח הציבור⁴⁵. נשים שבירכו "שהחיינו" בהדלקת נרות, לא תברכנה "שהחיינו" עם הציבור, כיוון שהן כבר יצאו ידי חובה בברכה שבירכו בעצמן⁴⁶.

יש מיוצאי ספרד הנוהגים לעשות אזכרה לנפטרים לאחר "כל נדרי", וקרובי הנפטרים מקבלים על עצמם לתת צדקה לעילוי נשמתם, כיוון שגם המתים נידונים ביום הכיפורים, וזכות הצדקה שנותנים לעילוי נשמתם עומדת להם⁴⁷.

החזרת ספרי התורה

אחר ברכת "שהחיינו", נוהגים להקיף את הבימה עם ספרי התורה, כדי שהציבור יוכל לנשק את ספרי התורה. וטוב להאריך את הדרך ולעבור בין הקהל, כדי שכולם יוכלו לזכות במצווה זו. ובחיבה זו שנוהגים בספרי התורה אפשר לתקן כמה פגמים. וראוי לכל אחד להרהר בשעה זו בתשובה על מה שפגם בכבוד התורה, ולקבל על עצמו ללכת בדרכה⁴⁸.

יוצאי אשכנז לומר את ברכת "שהחיינו" עם החזן מילה במילה, ולקראת סוף הברכה מקדימים לומר "הגיענו לזמן הזה" לפני החזן, כדי לענות אמן על ברכתו.

44. שו"ע הרב תריט ח.

45. משנ"ב תריט ג.

46. שער הציון תריט ז.

47. עיין שו"ע ורמ"א תרכא ו, ומשנ"ב שם, וראשון לציון יו"ד סימן רמט סעיף טז, וחזון עובדיה עמ' רסח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף נז. ועיין חכמת אדם צא ב, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) ז, ג, שכאשר אדם נודב צדקה, יאמר שיעשה כן "בלי נדר".

48. עיין מטה אפרים תריט י, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קלב א, וכף החיים תריט טו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיפים נה-נו, וירושלים במועדיה עמ' רג.

פרק כב

מצוות הווידוי

בכל תפילות יום הכיפורים אומרים וידוי: בערבית, בשחרית, במנחה, במוסף ובנעילה. על כן יבוארו כאן דיני מצוות הווידוי, ולאחריהם ימשיכו ויבוארו דיני תפילת ערבית.

מצוות הווידוי

כאשר אדם חוזר בתשובה, מצווה עליו להתוודות על חטאיו, שנאמר: "אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטֹּאת הָאָדָם וְכוּ' וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטֹּאתֵם אֲשֶׁר עָשׂוּ"¹. הווידוי כולל שלושה חלקים: הכרה בחטא, חרטה וקבלה לעתיד; כך כותב הרמב"ם: "כיצד מתוודים? אומר אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובושתתי במעשי, ולעולם איני חוזר לדבר זה, וזהו עיקרו של וידוי, וכל המרבה להתוודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח"².

יסוד התשובה הוא קבלת האחריות של האדם על כישלונותיו. מטבעו, האדם נוטה להסיר מעצמו את האחריות לחטאיו, ולהשליך אותם על אחרים. כך עשה אדם הראשון כאשר הקב"ה הוכיח אותו על חטאו – הוא האשים את האישה ואמר: "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתַתָּה לִי מִן הָעֵץ וְאָכַל"³. כך גם נהג שאול המלך, כאשר שמואל הוכיח אותו על כך שהוא לא הרג את הצאן והבקר של עמלק – הוא האשים את העם ואמר: "אֲשֶׁר

1. במדבר ה'ז.

2. רמב"ם תשובה א'א.

3. בראשית ג'ב.

חַמַּל הָעַם עַל מֵיטֵב הַצֵּאן וְהַבְּקָר⁴. אין דבר שמעכב את התשובה כמו הסרת האחריות של האדם על מעשיו, כי אם 'אין חטא', תשובה מניין? מצוות הווידוי מחייבת את האדם לקחת אחריות על מעשיו ולומר: חטאתי, עויתי, פשעתי, איש אינו אחראי לכישלונותי, רק אני עצמי! מתוך הכרה זו, נסללת הדרך לתיקון, כי אם אדם אחראי על מעשיו, הוא יכול גם לשנותם ולשוב לדרך ה'⁵.

היטיב לנסח עיקרון זה הרש"ר הירש, וכך הוא כותב: "מדי שנה בשנה נרעדים מיתרי הלב היהודי כאשר מתקרב ובא אלינו יום הכיפורים. והנה הקב"ה ברחמיו שלא יכלו, באהבתו ובחסדו יעלה אותנו מעמקי ירידתנו הרוחנית, מבלי להתחשב כלל עם עוונותינו הראשונים. הוא מרים אותנו תמיד מחדש אליו, הוא נותן בידינו שוב את לוחות הברית, מבלי שייקח בחשבון כמה פעמים נשתברו כבר הלוחות בגללנו. הדבר החשוב בעיניו מכל זוהי הכרתנו העמוקה והודאתנו על האמת, כי אמנם אשמים אנחנו וכי בחטאינו נשברו הלוחות"⁶.

המצווה להתוודות ביום הכיפורים

מצווה מיוחדת להתוודות ביום הכיפורים, כיוון שביום זה ה' מכפר לנו על חטאינו, וכלל בידינו, שכפרה צריכה להיות מלווה בוידוי, כמו שמצאנו בכל הקורבנות הבאים לכפר, שיש להתוודות בשעת הקרבתם.⁷

4. שמואל א פרק טו פסוק טו.
5. עיין אורות התשובה פרק טז פסקה א1.
6. במעגלי שנה חלק ד עמ' קצד.
7. עיין רמב"ם תשובה ב ז, ולבוש תרד א, ושו"ע הרב תרד א. ועיין כף החיים תרד ד, והלכות גיגים לגר"ם אליהו פרק טו סעיף ו, וירושלים במועדיה עמ' רעט, שגם נשים חייבות בוידוי ביום הכיפורים, ועיין נתן פרוי קידושין עמ' שיח, שביאר מדוע מצווה זו אינה תלויה בזמן, ועיין אשרי האיש פרק כא סעיף טז, שנשים אינן חייבות לומר עשרה וידוים ביום הכיפורים, כפי שהגברים חייבים (עיין להלן). ועיין שו"ע תרד ד, שטוב להתוודות גם על עבירות שכבר התוודה עליהן בימי הכיפורים קודמים, כמו שנאמר "וְחָטְאתִי נִגְדִי תְּמִיד" (תהלים נא ה), ועיין תורת מנחם (יין מלכות) לאדמו"ר מלובביץ' חלק ג עמ' רכו, שהטעם לכך הוא שמשנה לשנה אדם מתרומם, ותשובתו עמוקה ונעלה יותר.

וידי בתפילות היום

אף שאדם התוודה בתפילת מנחה בערב יום הכיפורים, מצווה עליו לחזור ולהתוודות בתפילת ערבית של יום הכיפורים, כיוון שעיקר זמן הווידי הוא בשעה שבה מתחילה הכפרה⁸. וחוזרים ומתוודים בכל תפילות היום – בשחרית, במוסף, במנחה ובנעילה – כיוון שמתפילה לתפילה אדם מתרומם, ותשובתו עמוקה ונעלה יותר⁹.

גם בחזרת הש"ץ אומר שליח הציבור את הווידי, כדי להוציא ידי חובה את אלו שאינם יודעים להתפלל בעצמם. בתפילת לחש אומרים את הווידי בסוף התפילה, כדי שלא להפסיק באמצע התפילה, אך בחזרת הש"ץ אומר שליח הציבור את הווידי באמצע התפילה, מחשש שאם יאמר את הווידי בסוף התפילה, אלו שיוצאים בתפילתו לא ידעו שהווידי הוא חלק מהתפילה, ולא יתכוונו לצאת בו¹⁰.

אף שהווידי בחזרת הש"ץ נועד להוציא את מי שאינו בקי בתפילה, נוהגים שכל הציבור אומר את הווידי יחד עם שליח הציבור¹¹, כיוון שכשם שתפילת הציבור מקובלת יותר מתפילת היחיד, כך גם תשובת הציבור מקובלת יותר¹². נמצא שכל אדם אומר עשרה וידיים בתפילה (אחד במנחה של ערב יום הכיפורים, אחד בערבית, שניים בשחרית, שניים במוסף, שניים במנחה ושניים בנעילה), וזאת כדי להזכיר את זכותו של אברהם אבינו, שהתנסה בעשרה ניסיונות ועמד בכולם¹³.

8. שו"ע הרב תרז א.

9. תורת מנחם (יין מלכות) לאדמו"ר מלובביץ' חלק ג עמ' רכו-רכז. ועיין שו"ע הרב תרז א, שכתב טעם אחר, שאפשר שאדם יחטא במהלך יום הכיפורים.

10. רמ"א תרז א, ותוספת יום הכיפורים יומא פז ב ד"ה והיכן אומרה.

11. רמ"א תרז ג, כף החיים תרז כו, חזון עובדיה עמ' רג.

12. ספר התשובה חלק ב סוף עמ' תמה, על פי רמב"ם תשובה ב ו.

13. כלבו סימן ע. ועיין משנ"ב תרכ ב, שעשרת הווידיים הם כנגד עשר הפעמים שבהן הכהן הגדול היה מזכיר את השם המפורש ביום הכיפורים. ועיין שער הציון תרכ ג, שהווידי שאומרים בסליחות של תפילת ערבית אינו נספר, כיוון שווידי זה אינו נאמר תוך כדי התפילה.

דרך אמירת הווידוי

בזמן אמירת הווידוי יש לעמוד, כיוון שהווידוי צריך להיאמר בהכנעה¹⁴. לכן יש להיזהר שלא להישען על שולחן או על סטנדר, לפי שהנשען עליהם אינו נחשב כעומד¹⁵. וטוב להתכופף בשעה שאומרים את הווידוי, כדי להתוודות בהכנעה גדולה¹⁶.

חכמים תיקנו נוסח כללי לווידוי ("אשמנו, בגדנו וכו'"), המבוסס על כינויים רעים שעם ישראל כונה בהם בתנ"ך, בתוכחות על חטאי¹⁷. גם אדם שלא חטא בחטאים המפורטים בנוסח הכללי של הווידוי אומר את הווידוי כולו, כיוון שישראל ערבים זה בזה, ולכן כל אחד מהם צריך להתוודות גם עבור חטאי אחרים. ועוד שאם היה בכוחו לגרום לאחרים שלא יחטאו בחטאים אלו והוא לא עשה זאת, יש לו חלק בחטאיהם¹⁸.

מן הדין, האומר את נוסח הווידוי הכללי יצא ידי חובתו, כיוון שאין חובה לפרט את החטא המסוים שהאדם מתוודה עליו, ודי לומר "חטאתי" או לנקוט בכל לשון אחרת שמשמעותה שהאדם מכיר בכך שנהג שלא כראוי.

14. שו"ע תרז ג, ומשנ"ב שם, ושער הציון שם ס"ק יב. ועיין משנ"ב שם י, שיש לעמוד עד אחר "על חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין".

15. משנ"ב תרז י. ועיין שם, שהאיסור להישען על חפץ בזמן הווידוי הוא רק אם האדם נשען עליו באופן כזה שאם ייקחו את החפץ, הוא ייפול. ועיין שם, בשם הפמ"ג, שיש להסתפק אם אדם שלא עמד בוידוי צריך לחזור ולהתוודות. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת כי תשא אות ז, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תרמד, שאנשים חלושים רשאים להישען על סטנדר או על שולחן בשעת הווידוי.

16. משנ"ב תרז י, ושו"ע הרב תרז ז. ועיין משנ"ב שם, שיש להתכופף כפי שכורעים במודים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף כו, שדי להתכופף מעט. ועיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) דיני ערב יום כיפור הערה סח (עמ' ע), שאדם שאמירת הווידוי בכפיפות קומה מפריעה לו להתכוון, יתוודה בכפיפה מועטת או זקוף.

17. חיי אדם קמג א.

18. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת כי תישא בהקדמה, וחזון עובדיה עמ' רנא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף כט.

ואולם טוב לפרט את החטא, כיוון שעל ידי זה המתוודה מתבייש ומתחרט יותר, ותשובתו מעולה יותר¹⁹.

אדם המפרט את חטאיו בוידוי, יקפיד שאחרים לא ישמעו את פירוט החטאים. הטעם לכך שיש להקפיד שלא להשמיע בקול את פירוט החטאים הוא שאסור לאדם לפרסם עברות שעשה, כיוון שפרסום עברה גורם לפגיעה בכבוד ה', בכך שיש העוברים על דבריו²⁰.

בעת אמירת "אשמנו, בגדנו וכו'" וכן בעת אמירת "על חטא שחטאנו לפניך וכו'", נוהגים להכות בעדינות כנגד הלב, כדי לבטא בכך את אשמתנו. ומכים כנגד הלב, כיוון שהעברה מתחילה בהרהור הלב²¹.

19. שו"ע תרז ב, ומשנ"ב שם, ושו"ע הרב תרז ד. עיין חיי אדם קמא א, שחכמים תיקנו את נוסח הווידוי על פי אותיות האל"ף-ב"ת, כדי שהרוצה לפרט את חטאיו יעשה זאת באות המתאימה. כך למשל לאחר אמירת 'אשמנו' אפשר להתוודות על אכילת מאכלות אסורים, וכיוצא בזה, ועיין ירושלים במועדיה שאין חובה לעשות כן, והרוצה לפרט את חטאיו בסוף הווידוי רשאי לעשות כן.

20. משנ"ב תרז ו. ועיין שם, שעל חטא הידוע לרבים מותר להתוודות בקול.

21. משנ"ב תרז יא, בן איש חי שנה ראשונה פרשת כי תשא אות ג, חזון עובדיה עמ' רנא, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף כו. ועיין בן איש חי שם, שיש בהכאה זו טעם על פי הקבלה. ועיין מקור חיים (בכרך) תרז א, שב"על חטא" יש להכות על הלב במילה "שחטאנו".

פרק כג

תפילת ערבית ומנהגי ליל יום הכיפורים

תפילה בכוונה, באימה וביראה

ראוי להתפלל את תפילות יום הכיפורים בכוונה, באימה וביראה יותר מבכל ימות השנה, כיוון שיום הכיפורים הוא יום דין¹.

תפילה בעמידה

יש הנוהגים להדר ולעמוד בכל תפילות יום הכיפורים, כדי להידמות למלאכים². ישיבה נדרשת לבני אדם, שכן הם מתעייפים וזקוקים למנוחה, אך מלאכים מוכנים בכל עת לעשות את רצון ה', וכיוון שהם אינם זקוקים למנוחה, מצבם מתואר כמצב של עמידה. ביום הכיפורים אנו משתחררים מעט ממגבלות החומר, ומתמלאים כוח וחיוניות, לכן התנוחה המתאימה לנו היא עמידה. כאשר המאמץ לעמוד בכל משך זמן התפילה פוגע ביכולת להתפלל בריכוז ובכוונת הלב, עדיף לשבת ולהתפלל בכוונה, מאשר לעמוד ולהתפלל ללא כוונה³.

1. לבוש תקפב ד.

2. שו"ע תריט ה, ומשנ"ב שם.

3. סטה אפרים תריט יט, שער הציון תריט יח.

אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם

ביום הכיפורים אומרים בקריאת שמע את הפסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם⁴. בכל השנה אומרים פסוק זה בלחש, משום ששבח זה מיוחד למלאכים שכן רק הם מגלים את כבוד ה' במלואו, אך אנו איננו זוכים לגלות את כבוד ה' כראוי, ולכן שבח זה אינו מתאים לנו. אף על פי כן אנו אומרים אותו בלחש, משום שבפנימיותנו אנו שייכים למדרגה זו, ולעתיד לבוא היא תתגלה על דינו בשלמות. אמנם ביום הכיפורים ישראל דומים למלאכים – אור הנשמה מתגלה בהם ביתר שאת, והם עוסקים כל היום בתפילה ובתשובה, ואזי שבח זה מתאים למדרגתם וגם הם רשאים לאומרו בקול רם⁵.

תפילת עמידה בכריעה ביום הכיפורים

ביום הכיפורים, יש הנוהגים להתפלל את תפילת עמידה בכריעה (כפי שכורעים בתחילת ברכת אבות ובסופה), כדי להתפלל מתוך אימה ויראה, כראוי לאדם העומד בדין⁶.

הנוהגים כך צריכים לשים לב לקיים את תקנת חכמים, ולכרוע בברכת אבות ובברכת "מודים". לשם כך, עליהם להזדקף מעט לפני שהם מגיעים למילים שצריך לכרוע בהן, כדי שבהגיעם למילים אלו יוכלו לכרוע, כתקנת חכמים⁷.

עוד עליהם לשים לב, שלא יוסיפו על הכריעות שתיקנו חכמים. הטעם לכך שאסור להוסיף על הכריעות שתיקנו חכמים הוא שאם כל אחד יוסיף

4. שו"ע תריט ב, ומשנ"ב שם. ועיין שכב כארי עמ' קסז, בשם הגר"ח קנייבסקי, שבקריאת שמע שעל המיטה יש לומר "ברוך שם כבוד מלכותו וכו'" בלחש, ועיין ירושלים במועדיה עמ' רנג, שחולק וסובר שיש לאמרו בקול.

5. עיין דרך ה' חלק ד פרק ד אות ז. ועיין נצח ישראל פרק מד.

6. שו"ע תקפב ד, ומשנ"ב שם.

7. שו"ע קיג ב, ומשנ"ב שם.

כריעות כרצונו, תישכח תקנת חכמים לכרוע בברכת אבות וב"מודים", משום שאנשים יסברו שכל אחד כורע כרצונו. כדי שלא להוסיף על הכריעות שתיקנו חכמים, על המתפללים בכריעה להקפיד שלא לכרוע בתחילתן של הברכות שאין חובה לכרוע בהן ובסופן, אלא רק באמצען. על ידי זה, ההבדל בין כריעות אלו לכריעות החובה יהיה ניכר, ולא יתעורר חשש שהמתפלל בכריעה מוסיף על הכריעות שתיקנו חכמים⁸.

כאשר המאמץ להתפלל בכריעה פוגע ביכולת להתפלל בריכוז ובכוונת הלב, עדיף להתפלל זקוף, בהכנעת הלב ובכוונה, מאשר בגוף כפוף וללא כוונה⁹.

הגבהת הקול בתפילת עמידה ביום הכיפורים

בתפילת עמידה של יום הכיפורים, מותר להגביה את הקול מעט, כיוון שתפילה בקול מסייעת לריכוז הכוונה. ואמנם בכל השנה אסור להתפלל בקול, כיוון שתפילה בקול עלולה לבלבל את המתפללים, אבל ביום הכיפורים אין חוששים לבלבול המתפללים, כיוון שיש לכל מתפלל מחזור תפילה¹⁰. עם זאת, יש להיזהר שלא להגביה את הקול יותר מדי, כיוון שתפילה בקול רם מפריעה גם למי שיש בידו מחזור¹¹. ויש סוברים שגם ביום הכיפורים יש להתפלל בלחש, כיוון שעל פי הקבלה, תפילת עמידה הנאמרת בקול איננה מתקבלת בשמים. לכן מי שיכול להתפלל בלחש ולכוון, יתפלל בלחש ולא יגביה את קולו¹². ומנהג יוצאי ספרד להתפלל ביום הכיפורים בלחש, כבכל ימות השנה¹³.

8. עיין שו"ע סימן קיג סעיף א וסימן תקפב סעיף ד, ומשנ"ב שם ושם.

9. חיי אדם קלט א, קיצור שלחן ערוך (גאנצפריד) קכט ב, כף החיים תקפב כג, הלכות מועדים לגר"מ אליהו פרק ל"ז סעיף ג, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' רכה.

10. שו"ע תקפב ט, ומשנ"ב שם. ועיין חיי אדם קלט ב, שכוונת השו"ע להגבהת הקול מעט.

11. שו"ע תקפב ט, ורמ"א קא ג, ומשנ"ב שם ושם.

12. חיי אדם קלט ב, משנ"ב קא יא.

13. כף החיים קא טו, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' רכו.

אמירת פיוטים ופתיחת ארון הקודש בזמן אמירתם

בתפילות יום הכיפורים, נוהגים לומר פיוטים שונים שיש בהם דברי שבח לה' וביטוי למעלת היום. יוצאי אשכנז נוהגים לפתוח את ארון הקודש בזמן אמירת רבים מהפיוטים, כדי לעורר את הכוונה, וכדי שזכות התורה תעמוד לנו שתפילותינו תתקבלנה¹⁴. מן הדין, אין חובה לעמוד בזמן שארון הקודש פתוח, כיוון שספר התורה מונח במקומו, אך נהגו ישראל להדר ולעמוד לכבוד התורה¹⁵. אדם שקשה לו לעמוד, כגון זקן או חלוש, רשאי לשבת, כיוון שלא נהגו להחמיר ולעמוד אם הדבר קשה¹⁶.

מנהגי ליל יום הכיפורים

נוהגים לומר בליל יום הכיפורים את ארבעת הפרקים הראשונים של ספר תהלים, שבסגולתם להציל מראיית קרי, שכן מספר המילים בפרקים אלו בתוספת מספר הפרקים הוא שלוש מאות ועשר, כפי הגימטרייה של המילה 'קרי'¹⁷.

יש הקוראים את כל ספר תהלים, שמספר בשבחו של הקב"ה, ואמירתו מועילה לכפר על הנפש ולבטל גזרות קשות¹⁸. ויש האומרים פיוטים נוספים המספרים בשבחו של הקב"ה ומעוררים את הלב לאהבת ה' ויראתו, כגון שיר הייחוד ו"כתר מלכות", ועדיף לומר מעט מתוך כוונה, מאשר לומר הרבה בלא כוונה¹⁹.

14. עיין שו"ת צמח צדק הקדמון סימן נ ד"ה ועוד נראה.

15. שער הציון קמו יח, חוט שני ראש השנה עמ' פו.

16. עיין שו"ת תורת יקותיאל לגר"י רזנברג מהדורה קמא אורח חיים סוף סימן מא. משיב הלכה לגר"ח"פ לוריא חלק ב תשובה רסח.

17. מטה אפרים תריט יח, משנ"ב תריט יד, כף החיים תריט מט, חזון עובדיה עמ' רעד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף סד.

18. מטה אפרים תריט כב והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף סו.

19. עיין מטה אפרים תריט כד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף סו.

טוב ללמוד את משניות מסכת יומא בליל יום הכיפורים, וכן מאמרי חז"ל העוסקים בעניין התשובה ובענייני מעלת יום הכיפורים²⁰.
בשעת השינה, טוב שגברים לא יכסו את גופם בשמיכה עבה המחממת את הגוף, כדי להישמר מטומאת קרי, וטוב להיזהר במיוחד מלכסות את הרגליים²¹.

20. משנ"ב תריט טז, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף עו. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשצג, שיש להשתדל לקבוע זמן ללימוד תורה ביום הכיפורים.
21. משנ"ב תריט יד, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף סז.

פרק כד איסור מלאכה ומצוות העינוי

איסור מלאכה

יום הכיפורים הוא יום טוב, והוא אסור בעשיית מלאכה, שנאמר: "וְהִיָּתָה לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם בְּחֻדְשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעֵשׂוֹר לְחֻדְשׁ תִּעַנּוּ אֶת נַפְשׁוֹתֵיכֶם וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ הָאֶזְרָח וְהַגֵּר בְּתוֹכְכֶם".¹ איסור מלאכה ביום הכיפורים שווה לאיסור מלאכה בשבת, כלומר כל דבר שאסור בשבת – בין אסור מהתורה ובין אסור מדברי חכמים – אסור גם ביום הכיפורים. ואף שבימים טובים מותר לעשות מלאכות מסוימות לצורך הכנת אוכל, ביום הכיפורים הדבר אסור. לכן אסור לבשל עבור חולים או ילדים קטנים שרשאים לאכול ביום הכיפורים, ואסור אפילו לחמם אוכל על גבי אש, אלא יש לחמם את האוכל על פלטה של שבת, כפי שנוהגים בשבת. כמו כן, אסור לטלטל חפצים שהם 'מוקצה', כפי שהדבר אסור בשבת.²

האור החיים הקדוש מבאר כי אפשר ללמוד את הטעם לאיסור מלאכה ביום הכיפורים, מדברי חז"ל אודות האיסור לומר פסוקים בשעת ברכת כהנים. במסכת סוטה, חז"ל אומרים כי אין לומר פסוקים בשעה שהכהנים מברכים את העם, שכן "כלום יש עבד שמברכין אותו ואינו מאזין?!". כך גם ביום הכיפורים, בשעה שיעיצומו של היום מכפר על האדם, לא ראוי

1. ויקרא טז כט.

2. שו"ע תרי"א ב, ובאור הלכה שם ד"ה כל.

שייעשה האדם מלאכה, שכן "וכי יש לך אדם שהזמן מכפר עליו והוא עסוק במלאכתו?"³⁷.

מצוות העינוי

מצוות עשה להתענות ביום הכיפורים, שנאמר: "והייתה לכם לחקת עולם בחדש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשתיכם"⁴. כל מי שאינו מתענה ביום הכיפורים, הרי הוא מבטל מצוות עשה ועובר על לא תעשה, ואם הוא ביטל את העינוי במזיד עונשו כרת, שנאמר: "כי כל הנפש אשר לא תענה בעצם היום הזה ונקרתה מעמיה"⁵.

מצוות העינוי היא שלא לעשות דברים הגורמים לעונג, אך אין הכוונה שאדם יעשה דברים שיגרמו לו צער או כאב⁶. וחמישה איסורים כלולים בה:

- א. איסור אכילה ושתיה.
- ב. איסור רחצה.
- ג. איסור סיכה של הגוף.
- ד. איסור נעילת נעלי עור ('נעילת הסנדל').
- ה. איסור קיום יחסי אישות ('תשמיש המיטה')⁷.

אכילה ושתיה אסורות מן התורה⁸, אך שאר העינויים אסורים מדברי חכמים⁹. ויש סוברים שכל העינויים אסורים מן התורה¹⁰, וראוי להחמיר

3. אור החיים ויקרא כג כח.
4. ויקרא טז כט.
5. ויקרא כג כט. רמב"ם הקדמה להלכות שביתת עשור ופרק א הלכה ד.
6. עיין יומא עד ב, ומאירי שם ד"ה יש.
7. רמב"ם שביתת עשור פרק א הלכות ד-ה, שו"ע תריא א.
8. שו"ע תריא א.
9. עיין שער הציון תריא ב, שזו היא דעת רבנו תם ועוד ראשונים.
10. עיין שער הציון תריא א, שזו היא דעת הרמב"ם ועוד ראשונים. ועיין חזון עובדיה עמ' רעז, שהלכה כסוברים שכל העינויים מלבד אכילה ושתיה אסורים מדרבנן, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף ב, שחולק וסובר שהלכה כסוברים שהם אסורים מן התורה.

כדעה זו¹¹. לכן כאשר יש ספק אם פעולה או הנאה כלשהן אסורות, ראוי להחמיר ולא לעשותן¹².

טעם מצוות העיניו ביום הכיפורים

גם בתשעה באב אסורים כל הדברים הכלולים במצוות העיניו, אך הטעם לאיסורם שונה לגמרי מטעם מצוות העיניו ביום הכיפורים. בתשעה באב הם אסורים משום שאנו שרויים באבלות, אך ביום הכיפורים האיסור נובע ממעלתו של היום, שמרוב קדושתו אנו פורשים בו מעינוגי החיים. העיסוק באכילה, שתיה ושאר צורכי הגוף עלול לגרום לאדם להתרכז בצדדים הגשמיים שבו ולשכוח את העיקר, שהוא צדדי חייו הרוחניים. ומעבר לכך, מתוך ההתרכזות בצדדים הגשמיים, האדם עלול לבוא להעצמת כוח התאוה ולגאווה. לכן ביום שבו אנו נידונים ומבקשים מה' שיכפר על עוונותינו, עלינו להתרכז בצדדי החיים הרוחניים ולבוא לפניו מתוך תשובה והכנעת הלב¹³.

טעם נוסף למצוות העיניו, קשור במדרגתם של ישראל ביום קדוש זה. מבואר בדברי החתם סופר כי מצוות העיניו ביום הכיפורים לא באה לצער ולענות את נפש האדם מישראל חלילה, אלא היא באה מחמת מדרגת הקרבה, הקדושה והדבקות של ישראל בה' ביום הכיפורים, שבו הם קדושים כמלאכי השרת, ועל כן אין להם צורך כלל באכילה ובשתיה ובכל ענייני הגוף. ביום הכיפורים שרויים כל ישראל במדרגה שהיא כעין מדרגתו של משה רבנו בארבעים הימים שבהם שהה בהר סיני לקבל את התורה, שלא אכל ולא שתה, ונהנה מזיו השכינה; וכעין מדרגת הצדיקים בעולם הבא, שלא יוצרכו לא ללחם לאכול ולא למים לשתות, מרוב דבקות בה' ומרוב

11. משנ"ב תרי"ג, ושער הציון שם ג.

12. משנ"ב תרי"ג.

13. עיין ספר החינוך מצווה שיג, וכד הקמח יום הכיפורים מאמר ב ד"ה בשתי'.

קדושה¹⁴. על כך אמר בעל ה'אוהב ישראל' מאפטא: "ביום הכיפורים מי צריך לאכול, ובתשעה באב מי יכול לאכול..."¹⁵.

14. דרשות החתם סופר חלק ב עמ' 738 ד"ה הענין השלישי, ואוצרות רבי אייזיק חבר עמ' טו.
15. סועדי קודש (אלפסי) עמ' 344.

פרק כה אכילה ושתייה

אסור לאכול ולשתות ביום הכיפורים, שנאמר: "וְהִיְתָה לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעֶשְׂוֹר לְחֹדֶשׁ תִּעֲנוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם", ומניעת אכילה ושתייה נקראת עינוי, כמו שנאמר: "וַיִּעֲנֶה וַיִּרְעַב".²

אכילה ושתייה פחות מכשיעור

מן התורה, איסור האכילה והשתייה הוא אפילו בכמות זעירה. ואף שעונש כרת חל רק על מי שאוכל או שותה כמות מסוימת (שתבואר להלן), האיסור מן התורה נאמר בכל כמות של אוכל ובכל כמות של משקה. זאת כיוון ש"חצי שיעור אסור מן התורה", כלומר גם במקום שהתורה אסרה לאכול או לשתות דבר בשיעור (כמות) מסוים, השיעור נאמר לעניין העונש, אך עצם האיסור נאמר גם באכילת חצי מהשיעור או כמות אחרת ממנו.³

שיעורי האכילה והשתייה שחייבים עליהם כרת

כמות האוכל שחייבים כרת באכילתו היא נפח של 'כותבת הגסה' (תמר גדול), וכמות המשקה שחייבים כרת בשתייתו היא נפח של 'מלוא לוגמיו' (כמלוא חצי פיו של אדם).⁴ אמנם בכל איסורי אכילה שבתורה, השיעור

1. ויקרא טז כט.

2. דברים ח ג. יוסא עד ב.

3. שו"ע תריב סעיף א וסעיף ה, ומשנ"ב שם ושם.

4. שו"ע תריב סעיף א וסעיף ט. ועיין שו"ע שם א, ששיעור 'כותבת הגסה' הוא מעט פחות משיעור

המחייב בעונש הוא 'כזית', ובכל איסורי השתייה, השיעור המחייב בעונש הוא 'רביעית', אבל ביום הכיפורים, השיעורים המחייבים בעונש שונים. זאת משום שאיסורי האכילה והשתייה האחרים שבתורה נאמרו בלשון 'אכילה' ובלשון 'שתייה', ואיסורים כאלו שיעורם ב'כזית' וב'רביעית'. אך איסור האכילה והשתייה ביום הכיפורים לא נאמר בלשון 'אכילה' ובלשון 'שתייה', אלא בלשון 'עינוי' ("בַּעֲשׂוֹר לַחֲדָשׁ תִּעֲנֶנּוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם"), לכן השיעור המחייב בעונש הוא שיעור שיש בו לבטל את העינוי. וקיבלו חז"ל שאוכל בשיעור של 'כותבת הגסה' ושתייה בשיעור של 'מלוא לוגמיו', הם המיישבים את דעתו של האדם ומבטלים ממנו את תחושת העינוי.⁵

חולה שאין בו סכנה

חולה שאין בו סכנה חייב לצום ביום הכיפורים, ואסור לו לאכול או לשתות אפילו כמות מועטה של אוכל או משקה, כיוון שכאמור, גם אכילה או שתייה מועטות אסורות מהתורה, ואסור לעבור על איסור תורה כדי לרפא מחלה שאין בה סכנה.⁶

נטילת תרופה ואכילת דבר שאינו ראוי לאכילה

מאכל או משקה שאינו ראוי לאכילה, כגון מאכל מר מאוד או תרופה שטעמה רע, מותרים באכילה מן התורה,⁷ כיוון שאכילה כזו אינה משיבה את הנפש ואינה מבטלת את העינוי,⁸ אך חכמים אסרו לאוכלם.⁹ אמנם

כביצה, ועיין שו"ע שם ט, ששיעור 'מלוא לוגמיו' באדם שמידותיו ממוצעות הוא פחות מרביעית.

5. משנ"ב סימן תריב ס"ק א' וס"ק כג.

6. עיין שו"ע תריח א.

7. שו"ע סימן תריב סעיף ו' וסעיף ט.

8. רש"י יומא פ' ב ד"ה כס.

9. משנ"ב תריב ס"ק טו וס"ק כט. ועיין שער הציון שם יז, שהראב"ה חולק על זה, ולדעתו מותר לאכול ביום הכיפורים דבר שאינו ראוי לאכילה.

כיוון שאיסור אכילתם הוא מדברי חכמים, התירו חכמים את האיסור במקום חולי. לכן חולה שאין בו סכנה שצריך לבלוע תרופה שאינה ראויה לאכילה, רשאי לבלועה¹⁰. וכן חולה שאין בו סכנה הצריך לבלוע גלולה, ואין באפשרותו לבלועה ללא מים, רשאי לערב דבר מר במעט מים (כגון מעט סבון נוזלי), באופן שלא יהיו ראויים לשתייה, ויבלע את התרופה בעזרת מים אלוי¹¹.

10. אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן צא, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף ח. ועיין שו"ע סימן שכח סעיף א וסעיף לו, שאדם שיש לו כאב קל אינו רשאי לקחת בשבת תרופה כדי למנוע את הכאב, ודין זה חל גם ביום הכיפורים.

11. אור לציון חלק ד פרק טו תשובה ח, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף ח, אשרי האיש פרק כג אות כג. ועיין אשרי האיש שם אות כ ואות כג, שדי לפגום את המים באופן שהשותה ירגיש את טעם המרירות, ולא צריך מרירות מרובה בשיעור שהשותה יקוץ במשקה או שהמשקה יגרום לו בחילה, ועיין שם שנתה מרוכז מאוד, בשיעור של ארבע שקיות תה לכוס אחת, נחשב משקה שאינו ראוי לשתייה. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף ח, שכאשר יש צורך לאכול מעט או לשתות מעט קודם לקיחת התרופה, יש לפגום את המזון או המשקה.

פרק כו

רחצה וסיכה

ביום הכיפורים אסור לרחוץ את הגוף או לסוך אותו בשמן, כיוון שרחיצת הגוף וסיכתו מענגות את הגוף, ומצוות העיניו מחייבת שלא להתענג ביום הכיפורים. לא רק את הגוף אסור לרחוץ, אלא גם אברים יחידים, ואפילו אבר קטן כאחת האצבעות¹.

רחצה שאינה של תענוג

הרחצה האסורה היא רחצה לשם תענוג, אבל רחצה שאינה לשם תענוג מותרת. לכן אדם שידידו התלכלכו רשאי לרחוץ את ידיו ולהסיר את הלכלוך, אך יקפיד לשטוף רק את האזור המלוכלך, ולא את כל ידו². אדם שבקומו בבוקר הבחין בהצטברות הפרשות סביב עיניו ודרכו לרוחצן, רשאי להרטיב את אצבעו במים ולרחוץ מעט את הפרשות³. כמו כן מותר לאדם להדיח כלים מלולכלכים כדי לתת לילדים לאכול בהם, אף שתוך כדי השטיפה ידיו תירטבנה⁴.

1. שו"ע תריג א.

2. שו"ע תריג א, ומשנ"ב שם א. ועיין משנ"ב שם ב, שאדם שהזיע הרבה עד שגופו מלוכלך מחמת הזיעה, והדבר מפריע לו מאוד, רשאי לרחוץ את עצמו, ועיין שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן רלז, וחוט שני יום כיפור עמ' קלג, שאין הכוונה לזיעה הגורמת חוסר נוחות, אלא למצב שהאדם מלוכלך ממש מחמת הזיעה. ועיין משנ"ב שם לא, שלצורך הפסק טהרה יכולה אישה לרחוץ עצמה מעט.

3. משנ"ב תריג ט.

4. עיין פסקי תשובות תריג ב.

שטיפת הפה וצחצוח שיניים

כאשר קמים משנת הלילה, אסור לשטוף את הפה במים ולפלוט אותם החוצה. ואף שהשטיפה אינה לשם תענוג אלא לשם ניקיון וסילוק ריח לא נעים מהפה, היא נאסרה, שמא אדם יבלע מעט מן המים תוך כדי שטיפת הפה.⁵

נטילת ידיים לאכילת לחם ולברכת כהנים

מותר ליטול ידיים לצורך מצווה, כיוון שרחצה זו אינה לשם תענוג. לכן חולה הנצרך לאכול לחם ביום הכיפורים, ייטול את ידיו לפני האכילה כרגיל. גם כהנים המברכים ברכת כהנים, ייטלו את ידיהם לפני ברכת כהנים כרגיל.⁶

נטילת ידיים בהשכמת הבוקר

נטילת הידיים בהשכמת הבוקר מותרת גם היא, כיוון שמטרתה להסיר את הרוח הרעה השורה על הידיים, והסרת רוח רעה דומה להסרת לכלוך, המותרת.⁷ אומנם בנטילת הבוקר אין נוטלים את כל כף היד, אלא רק את אצבעות הידיים עד מקום חיבורן לכף היד, ודי בנטילה זו כדי להסיר את הרוח הרעה.⁸

5. רמ"א תריג ד. ועיין משנ"ב תקסז יא, שהדבר אסור גם כשיש לאדם צער גדול מכך. ועיין חוט שני עמ' קלג, שאף על ידי מי פה, שאינם ראויים לשתיה, אסור.
6. משנ"ב תריג ז, והליכות שלמה פרק ו סעיף י, וחזון עובדיה עמ' שח. ועיין כף החיים תריג טו, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף כח, שחולקים וסוברים שכהן העולה לדוכן ייטול רק את אצבעות הידיים עד חיבורן לכף היד. ועיין הלכות חגים שם סעיף כג, שהנהגים ליטול ידיים כל השנה על אכילת פת בשיעור של פחות מכזית (עיין שו"ע קנח ג, ומשנ"ב שם, שהפוסקים נחלקו בזה) ייטלו ידיהם גם ביום הכיפורים. ועיין שו"ע תריג יב, שאישה שליל טבילתה חל ביום הכיפורים לא תטבול, כיוון שביום הכיפורים אסורים בתשמיש המיטה.
7. שו"ע תריג ב. ועיין שם שמברכים על נטילה זו. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רסא, שהנהגים ליטול כל יד ארבע פעמים, יכולים לנהוג כן גם ביום הכיפורים.
8. שו"ע תריג ב. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת תולדות אות ב, שדי בנטילת אצבעות הידיים כדי להסיר את הרוח הרעה, כיוון שמרוב קדושתו של יום הכיפורים, אחיזת הרוח הרעה בגוף

נטילת ידיים לאחר עשיית צרכים

אדם שהתפנה, וידיו נשארו נקיות, נחלקו הפוסקים אם עליו ליטול ידיים. וכדי שלא להיכנס לספק, הטוב ביותר במצב זה הוא לגעת בידיו באחד המקומות המכוסים שבגוף, ואז ניתן ליטול ידיים לדעת כולם⁹. בנטילה זו, אין נוטלים את כל כף היד אלא רק את אצבעות הידיים עד מקום חיבורן לכף היד¹⁰, כיוון שיש הסוברים שאין חובה ליטול את כל כף היד בנטילות אלו גם בכל השנה. ואף שבכל השנה יש להחמיר וליטול את כל כף היד, ביום הכיפורים אסור לרחוץ את הידיים ללא צורך. לכן מחמירים בנטילות אלו, שתוקף חיובן פחות מתוקף חיובה של נטילת ידיים ללחם, ונוטלים רק את אצבעות הידיים, כפי עיקר ההלכה¹¹.

העברת בד רטוב על הגוף

אסור לרחוץ את הגוף בעזרת בד רטוב הספוג במים, הן משום איסור רחצה והן מחשש שאדם יסחט את הבד הרטוב, ויעבור על איסור סחיטה. אף כאשר הבד רטוב במידה מועטה, כך שידו של הנוגע בבד נרטבת רק מעט,

האדם חלושה.

9. משנ"ב תריג ד, ואשי ישראל (פויפר) עמ' תשפט (מהדורת תשס"ד), בשם הגר"ח קנייבסקי. ועיין משנ"ב שם, ושער הציון שם ז, שאדם שהתפנה ולאחר מכן ניגש להתפלל תפילת עמידה, רשאי ליטול ידיו, מבלי ללכלך אותן קודם לכן. ועיין חזון עובדיה עמ' שיא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף כה, ואור לציון חלק ד פרק יב שאלה ה, ומקראי קודש (הררי) פרק ז הערה כה, בשם הגר"ש ישראל, שפסקו שהמתפנה בשירותים ייטול ידיו, ולא כתבו שיש צורך לגעת קודם לכן באחד המקומות המכוסים בגוף. ועיין מטה אפרים תריג ה, והליכות שלמה פרק ה סעיף יג, שהנהוג ליטול ידיו שלוש פעמים לאחר עשיית צרכים, יכול לנהוג כן גם ביום הכיפורים, ועיין אשרי איש פרק כב אות ב, שחולק. ועיין ביאור הלכה תריג ג ד"ה ואם, שאדם שנכנס לשירותים ולא התפנה, לא ייטול את ידיו לאחר מכן. ועיין משנ"ב תריג ה, שביום הכיפורים אין ליטול ידיים לפני התפילה (מלבד תפילת שחרית), אלא אם כן ידוע לאדם שהוא נגע בדבר מטונף או שעשה צרכיו.

10. שו"ע תריג ג.

11. עיין ישועות יעקב סימן קכח ס"ק ז, ועיין תשובות יד סופר הערות והארות בסוף הספר עמ' רלד.

והיא אינה מרטיבה חפצים אחרים שהיא נוגעת בהם ('טופח שלא על מנת להטפיח'), אין להעביר אותו על הגוף כדי להתרענן ולקרר את הגוף, שמא יבוא אדם להשתמש בבוך רטוב יותר, ויעבור על איסור סחיטה¹².

סיכה

ביום הכיפורים אסור לסוך את הגוף, ואפילו מקצת מהגוף. לכן אסור למרוח על הגוף קרם ידיים, קרם פנים ושאר משחות ושמינים שמעדינים את העור. האיסור לסוך את הגוף נאמר גם כשהסיכה מיועדת לניקיון ולא לעידון העור. לכן אסור לנקות לכלוך מהגוף בעזרת סבון או שמפו המעדינים את העור¹³. הסיכה שחכמים החמירו באיסור סיכה ואסרו גם סיכה שמטרתה לנקות את הגוף, היא משום שהנאת הסיכה מרובה¹⁴.

סיכה לצורך רפואה

אף שסיכה לצורך ניקיון אסורה, סיכה לצורך רפואה מותרת¹⁵, כיוון שחכמים לא גזרו שלא לסוך את הגוף, במקום שהסיכה נצרכת לבריאותו של

12. שו"ע ורמ"א תריג ט. ועיין שו"ת מנחת אשר חלק א סימן טז, שהאיסור להשתמש בבוך הרטוב במידה מועטה ('טופח שלא על מנת להטפיח') הוא רק כאשר מטרת השימוש היא להתרענן ולקרר את הגוף, אך מותר לנקות את הגוף בעזרת בוך הרטוב במידה מועטה, ואין חוששים שמא ישתמש בבוך רטוב ויסחט אותו. וטעם החילוק הוא שכאשר מטרת השימוש היא להתרענן ולקרר את הגוף, נוח לאדם שיהיו מים על גופו, ולכן חוששים שיסחט את הבוך, אך כאשר מטרת השימוש היא לנקות את הגוף, אין לאדם צורך שיהיו מים על גופו.

13. שו"ע תריד א. עיין אשרי האיש פרק עא אות ט, וקיצור הלכות מועדים לגר"ש דבליצקי דיני רחיצה וסיכה סעיף יז, ונטעי גבריאל פרק מו סעיף ב, שאסור להשתמש בתכשיר העשוי למנוע ריח זיעה (דאדורנט). כיוון שהתזתו על הגוף נחשבת סיכה, וכן משמע משו"ת שמ"ש ומגן חלק ג סימן נו אות ב, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ו הערה ט, בשם הגר"מ אליהו, שחולק ומתיר להשתמש בתכשיר נזלי העשוי למניעת ריח, ועיין תורת המועדים סימן יג סוף הערה ט, שמתיר זאת רק לאיסטנטיס שמצטער הרבה מהזיעה.

14. לבוש תריד א, שו"ע הרב תריד א.

15. שו"ע תריד א.

האדם¹⁶. לדוגמה: אדם שיש לו פצע דלקתי רשאי להניח על הפצע משחה אנטיביוטית. אמנם יש לשים לב שלא למרוח את המשחה על הפצע, כיוון שמריחת משחה על הגוף אסורה משום מלאכת ממחק; אלא יש לסחוט את המשחה מהשפופרת היישר על הפצע¹⁷.

ההיתר לסוך לצורך רפואה נאמר רק בעבור חולה, או כדי למנוע סבל רב, אבל אדם שיש לו פצע הגורם לכאב קל, אינו רשאי להניח על הפצע משחה. זאת כיוון שחכמים אסרו לטפל בכאבים קלים ביום הכיפורים (כפי שהדבר אסור בשבת), מחשש שאדם יכין תרופה להפגת הכאב, ויעבור על איסור טוחך¹⁸.

16. כף החיים תריד ג.

17. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק לה סעיף ט ופרק לו סעיף כג.

18. עיין משנ"ב תריד ב, ושמירת שבת כהלכתה פרק לד.

פרק כז נעילת הסנדל ותשמיש המיטה

נעילת הסנדל

ביום הכיפורים אין נועלים נעלי עור, כיוון שנעלי עור מגינות על הרגל כראוי, ועל ידן אין מרגישים את קושי הארץ. אך מותר ללכת בנעליים העשויות מבד או בכפכפים העשויים מפלסטיק רך, שההולך בהן מרגיש את קושי הארץ, והרגשתו קרובה להרגשת אדם ההולך יחף¹.

יש שנתנו טעם פנימי לאיסור נעילת הסנדל ביום הכיפורים, שביום זה, שבו ישראל חוזרים בתשובה שלמה, כל העולמות מתעלים על ידי תשובתם, ואפילו האדמה מתרוממת ומתקדשת והופכת להיות אדמת קודש, ולכן אסור לדרוך עליה במנעל גמור; כמו שנאמר למשה בסנה "שֶׁל נַעְלֶיךָ מַעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶתָּה עֹמֵד עָלָיו אֲדָמַת קֹדֶשׁ הוּא"².

1. שו"ע תריד ב. ועיין חזון עובדיה עמ' שכ, וחוט שני עמ' קלז, שנעלי עור אינן מוקצה ביום הכיפורים, כיוון שמותר לנעול אותן במצבים מסוימים כמבואר להלן. ועיין רמ"א תריד ב, ומשנ"ב שם, שמותר לעמוד על גבי שטיח או כר מעור, כיוון שהאיסור הוא רק בנעילת נעלי עור, והמחמיר נמנע מכך תבוא עליו ברכה.

2. שמות ג ה. מנחם ציון לרבי מנחם מנדל מרימנוב יום הכיפורים עמ' קכ (מהדורת מכון שפתי צדיקים) ד"ה מה שאסרו.

נעלים איכותיות שאין בהן עור

בזמננו מצויות מאוד נעליים איכותיות העשויות מחומרים סינטטיים, שאין בהן עור, והן מגינות על הרגל כראוי. יש הסוברים שאסור ללכת בנעליים אלו ביום הכיפורים, אף שאין בהן עור. ומה שאמרו חכמים שהאיסור הוא בנעלי עור, זאת משום שזהו חומר הגלם שממנו ייצרו נעליים איכותיות בזמננו, אך אין האיסור תלוי בכך³. ויש סוברים שמותר ללכת בנעליים אלו ביום הכיפורים, כיוון שאין בהן עור, ואף שהן איכותיות ומגינות על הרגל כראוי, חכמים אסרו נעלי עור בלבד, כיוון שזה מה שהיה מצוי בזמננו, ולא אסרו נעליים העשויות מחומר אחר⁴. להלכה יש לחוש לסברת האוסרים ולהימנע ביום הכיפורים מהליכה בנעליים איכותיות, אף שאין בהן עור⁵.

נעל שיש בה מעט עור

מטרת הנעל היא לכסות את הרגל ולהגן עליה. לכן גם נעל שיש בה רק מעט עור, אסור ללכת בה, כל שמטרת העור היא להגן על הרגל או לכסות אותה. לעומת זאת נעל העשויה מחומר שאינו עור, ויש בה רצועות עור שנועדו להחזיק את הנעל שלא תישמט מהרגל, או קישוט מעור, מותר ללכת בה, כיוון שהעור אינו מגן על הרגל ואינו מכסה אותה⁶.

3. עיין שו"ת פנים מאירות חלק ב סימן כח, תשובות והנהגות חלק ה סימן קסח אות ז, מועדים וזמנים חלק ו סימן כח, אשרי האיש פרק כב אות ו, קובץ מבית לוי גיליון יג עמ' מא: יש להימנע. ועיין משנ"ב תריד ה.
4. חזון עובדיה עמ' שיג, הליכות שלמה פרק ה סעיף יז, עיין מקראי קודש (הררי) הלכות יום הכיפורים פרק ח הערה ה, בשם הגר"ש ישראל'.
5. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן פא. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף לח: עדיף שלא לנעול נעלי פלסטיק עבות. ועיין משנ"ב תריד ה.
6. שו"ע תריד ב, וברכי יוסף תריד א, וכף החיים תריד י, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק כו סעיף כא, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשט. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף לז, שהזקוקים ללכת עם מדרסים בנעליהם, מותר להם להניחם בתוך נעלי הבד שלהם, אפילו כשהמדרסים מצופים בעור, כיוון שהמדרס אינו חלק מהנעל, ועיין חוט שני עמ' קלז, שחולק ומקל בזה רק למי שאינו יכול ללכת בלעדיהם, כיוון שיש לחשוש שהמדרס הופך להיות חלק מהנעל, ועיין הערה 1.

נעילת נעלי עור שלא לשם תענוג

כאשר הליכה ללא נעלי עור עלולה לגרום לפציעה או לנזק, מותר לנעול נעלי עור, כיוון שנועילת נעלי העור אינה לשם תענוג. לכן אדם הצריך ללכת במקום שמצויים בו מזיקים כנחשים ועקרבים, או שהוא צריך ללכת במקום שיש בו בוך ורפש, ינעל נעליים שאין בהן עור, כדי להגן על רגליו. ואם אין לו נעליים שאין בהן עור, ינעל נעלי עור, כיוון שנועילתן אינה לשם תענוג⁷.

חיילים הנמצאים בפעילות מבצעית ינעלו נעלי עור אם הדבר נחוץ למילוי תפקידם בצורה טובה, אך חיילים הנמצאים בבסיס לא ינעלו נעלי עור, אף כשהם ניצבים בעמדת שמירה⁸.

תשמיש המיטה

אחד מחמשת העינויים שחייבים בהם ביום הכיפורים הוא האיסור לקיים יחסי אישות ('תשמיש המיטה'). כדי להתרחק מן העברה, אסור לבני הזוג לגעת זה בזה ולישון במיטה אחת, ועליהם לנהוג בכל ההרחקות כמו בזמן נידתה של האישה⁹.

7. שו"ע תריד ד. ועיין אהלך באמתך פרק לו סעיף יד, שבזמננו שמצויים מנעלים איכותיים ונוחים שאינם מעור, יש להשתמש בהם, ורק אם הם אינם נמצא, מותר ללכת בנעלי עור, ועיין משנ"ב תריד ה, ושו"ת מנחת שלמה (קמא) חלק א סימן צא אות כה סעיף ה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף מא, שכתבו כעין זה.

8. אור לציון חלק ג פרק כט סוף הערה טז, וקונטרס חגי תשרי לגר"ד ליאור עמ' 49.

9. שו"ע תרנו א ומשנ"ב שם, כף החיים תריב ד. ועיין משנ"ב שם, וכף החיים שם, שהאיסור הוא בין ביום ובין בלילה. ועיין אלף למטה תרנו א, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות טו, וחזון עובדיה עמ' שכה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף מה, שבשעת הצורך מותר לבני הזוג לגעת זה בזה נגיעה שאינה של חיבה ביום (ולא בלילה), ועיין כף החיים תרנו ב, שמדברי כמה פוסקים משמע שאינם מתירים זאת גם בשעת הצורך. ועיין חזון עובדיה שם, שמתיר חלק מההרחקות האסורות בזמן שהאישה נידה, ועיין שם שהושטה מידו לידה אסורה, וצריך ביאור מה הן ההרחקות המותרות ומה הן ההרחקות האסורות. עיין שו"ע תרנו ב, ומשנ"ב שם, שהרואה קרי ביום הכיפורים זהו סימן שה' אינו רוצה בתפילתו ובתעניתו, ועיין שו"ת צמח צדק (לובביץ') חלק אורח חיים סימן קיא, בשם בעל התניא, וקריינא דאיגרתא לגר"י קנייבסקי חלק א סימן קיב, שדברי השלחן ערוך לא נאמרו לאנשים רגילים שנכשלים לפעמים בהרהורי עברה, שראיית הקרי אצלם היא מחמת הרהורי עברה ולא כסימן משמיים.

פרק כח

דיני התענית לקטנים

חינוך לתענית יום הכיפורים

ילדים קטנים שעוד לא מלאו להם תשע שנים יכולים לאכול ולשתות ביום הכיפורים כרגיל. בדרך כלל, חובת החינוך להימנעות מעשיית דברים אסורים חלה כבר מגיל שלוש, אך ביום הכיפורים גיל החינוך לתענית הוא תשע, כיוון שלפני כן, התענית עלולה לפגוע בבריאותם של הילדים¹.

ילד שעוד לא מלאו לו תשע, הרוצה להתענות אפילו חלק מהיום, אינו רשאי לעשות כן, כיוון שיש חשש שהתענית תפגע בבריאותו².

מגיל תשע ומעלה מתחילים לחנך את הילדים לצום בהדרגה. ראשית עליהם לצום בלילה ולדחות מעט את זמן ארוחת הבוקר ('תענית שעות'). לדוגמה: קטן שרגיל לאכול ארוחת בוקר בשעה שמונה, יאכל אותה בשעה תשע, ואם הוא רגיל לאכול את ארוחת הבוקר בשעה תשע, יאכל אותה

1. שו"ע ורמ"א תרט"ז א-ב, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א שם, שלא רק שמותר לקטן לאכול בעצמו, אלא מותר גם לגדול להאכיל את הקטן. ועיין רמ"א סימן תריב סעיף י' וסימן תרטז סעיף א, ומשנ"ב תריב לב, שבשעה שאדם מאכיל ילד קטן מותר לו לגעת באוכל בידיו, ואין צריך לחשוש שיאכל בטעות, כיוון שאימת יום הכיפורים עליו, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וילך אות טז, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף יב, שחולקים וסוברים שאם אפשר להימנע מלגעת באוכל, טוב להחמיר בדבר. ועיין חזון עובדיה עמ' שלח, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כא סעיף יד, וירושלים במועדיה עמ' רנד, שילדים שעוד לא מלאו להם תשע רשאים לאכול ולשתות גם בליל יום הכיפורים ללא שום הגבלה, ועיין אשרי האיש פרק כג סעיף א, שחולק וסובר שנוהגים שילדים פחותים מבני תשע אינם אוכלים ושותים בליל יום הכיפורים, אלא אם כן הם רעבים מאוד או צמאים מאוד.

2. שו"ע ורמ"א תרטז ב.

בעשר. ככל שהקטן גדל וגופו מתחזק, דוחים עוד את ארוחת הבוקר³, אך בגילאים אלו אין לדחות את זמן הארוחה לאחרי שעת הצוהריים⁴.

מעת שהגיעו הילדים לגיל אחת עשרה, מחנכים אותם להתענות עד סוף הצום, ואין הבדל בעניין זה בין בנים לבנות. אמנם ילדים מגיל אחת עשרה ועד גיל מצוות שהם ילדים חלופים, אינם צריכים להתענות אלא יתענו תענית שעות, כיוון שהתענית עלולה לפגוע בבריאותם⁵.

לדעת גדולי הפוסקים, סתם ילדים בזמננו נחשבים ילדים חלופים, ואין הם חייבים לצום את כל הצום⁶.

3. עיין שו"ע תרטז ב, וערוך השולחן תרטז ד, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף מט, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כא סעיף טו. ועיין חינוך הבנים למצוות לגר"י נויברט סעיף מט, שיש גם לעשות הפסקה גדולה מן הרגיל בין ארוחת הבוקר לארוחת הצוהריים, ופוסקים אחרים לא הזכירו חובה זו. ועיין שו"ע תרטז ב, ומשנ"ב שם ד, שקטן שהוא חלוש, אין לחנכו לתענית שעות מגיל תשע, אלא רק מגיל עשר. ועיין חוט שני יום הכיפורים עמ' קנה, שקטן הרגיל לשתות בשעה שמונה ולאכול בשעה תשע, רשאי ביום הכיפורים לאכול ולשתות בשעה תשע, ורצוי שידחה את זמן האוכל בכרבע שעה, כדי שיהיה ניכר שהוא מתענה. ועיין חזון עובדיה עמ' של, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כא סעיף טו, שאם הקטן רעב מאוד או צמא מאוד וקשה לו לדחות את זמן האכילה או את זמן השתייה, נותנים לו לאכול ולשתות מייד.

4. הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה כז.

5. רמ"א תרטז ב, חזון עובדיה עמ' שלט-שמ. ביתר ביאור: הראשונים נחלקו אם קטנים בני אחת עשרה צריכים להתענות כל היום. לדעת הרמב"ם עליהם להתענות כל היום, ולדעת בה"ג עליהם להתענות רק תענית שעות. השלחן ערוך (תרטז ב) פסק כרמב"ם, והרמ"א (שם) הביא את דעת הבה"ג, וכתב לאחר מכן: "ויש לסמוך על דבריו בנער שהוא כחוש ואינו חזק להתענות". על דברי הרמ"א כתב המשנה ברורה (תרטז ט): "ומה שהילדים בזמן הזה אין מדקדקים להתענות, משום שירדה חולשה לעולם, ומן הסתם כל קטן אינו נחשב כבריא לענין זה, אלא אם כן ידוע שהוא בריא וחזק לסבול את התענית". ועיין חזון עובדיה עמ' שלט-שמ, שכיוון שירדה חולשה לעולם, יוצאי ספרד נוהגים בעניין זה כרמ"א, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה כד, בשם הגר"מ אליהו, שכתב כעין זה.

6. עיין ב"ח תרטז ד"ה ומעתה, מטה אפרים תרטז ז, משנ"ב תרטז ט, הליכות שלמה פרק ו סעיף יד, חזון עובדיה עמ' שמ, אשרי האיש פרק כג סעיף ב, ירושלים במועדיה עמ' רנה. ועיין חזון עובדיה שם, שמגיל אחת עשרה יש לצום עד חצות היום. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף נ, שסובר שמעודדים ילדים בריאים בני אחת עשרה ומעלה להשלים את התענית. ועיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כא סעיף טז, שאם הקטן או הקטנה רוצים להשלים את התענית אין למחות בידם. ועיין הליכות שלמה פרק ו הערה 67, שאין שום

אך ילד שהגיע לגיל אחת עשרה וידוע להוריו שהוא בריא וחזק ויש ביכולתו לצום את כל הצום, רשאי להתענות כל היום⁷.
ובכל מקרה, בנים שהגיעו לגיל שתיים עשרה, מחנכים אותם להתענות עד סוף הצום, אלא אם כן הם חלשים ביותר⁸.

תענית לילדים בגיל מצוות

נער בן שלוש עשרה ונערה בת שתיים עשרה חייבים בתענית כגדולים⁹, אך על הוריהם לשים לב שאינם מסתכנים מחמת התענית¹⁰. ואם ידוע שהנער או הנערה חלשים במיוחד, יש להתייעץ עם רופא לפני יום הכיפורים, ואם לפי חוות דעתו התענית עלולה לסכן אותם, לא יתענו, ואין להחמיר בעניין זה חומרות מיותרות¹¹.

אכילה ושתייה לקטנים

כשנותנים לקטנים לאכול, אין צריכים למעט ולתת להם רק את כמות האוכל הנצרכת להם, אלא נותנים להם לאכול כרצונם¹², וטוב לתת להם

יסוד למנהג לצום את שלושת הצומות הסמוכים לבר המצווה. ועיין אור לציון חלק ד פרק יג שאלה א, שמגיל אחת עשרה יש להתחיל לצום, ומשעה שהתענית קשה לילד יש לתת לו לאכול, ומשנה לפני בר המצווה (או בת המצווה) יש לצום כל היום, אלא אם כן הילד חלש מאד.

7. שו"ת יחזה דעת חלק ב סימן עב, ירושלים במועדיה עמ' רנה, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א.

8. הגר" אריאל שליט"א.

9. עיין שו"ע תרטז ב, ומשנ"ב שם.

10. שו"ת שואל ונשאל חלק ד אורח חיים סימן כז, מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה כז, בשם הגר"ע יוסף.

11. חזון עובדיה עמ' שם.

12. חזון עובדיה עמ' שלח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף נג, ירושלים במועדיה עמ' רנד, חוט שני יום הכיפורים עמ' קנז. ועיין כף החיים תרטז ט, שאם אפשר טוב שהילדים לא יאכלו בבית הכנסת לעיני המתענים.

מאכלים טובים וטעימים, כיוון שיום הכיפורים הוא יום טוב¹³.

קטן האוכל לחם צריך ליטול ידיו עד מקום חיבור כף היד לזרוע, כפי שנוטלים בכל ימות השנה, כיוון שנטילת הידיים אינה רחצה של תענוג¹⁴; ובברכת המזון עליו לומר "יעלה ויבוא"¹⁵.

חינוך לאיסור רחצה וסיכה

יש לחנך ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך שלא לרחוץ ושלא לסוך את הגוף¹⁶. אך מותר לרחוץ ילד קטן שהתלכלך, כיוון שאין זו רחצה של תענוג¹⁷, ואף שתוך כדי הרחצה ידיו של הגדול נרטבות, אין בכך איסור, כיוון שגם רחצה זו אינה רחצה של תענוג¹⁸.

13. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף נג.

14. עיין רמ"א תרי"ג, ומשנ"ב שם, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כא סעיף יג.

15. משנ"ב תריח כח. ועיין משנ"ב שם כט, שאם הקטן שכח לומר יעלה ויבוא, אין הוא צריך לחזור ולברך.

16. משנ"ב תרטז ג, חזון עובדיה עמ' שמ: נהגו להחמיר, מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה לב, בשם הגר"ם אליהו, חינוך הבנים למצוות ודיני קטן לגר"י נויבירט סעיף נ, וכן כתב לנו הגר"ם אריאל שליט"א. ועיין שו"ע תרטז א, שאין חובה לחנך קטנים לאיסור רחצה, כיוון שמניעת הרחצה היא עינוי עבורם, ועיין משנ"ב שם ג, בשם האחרונים, שבזמן הזה מניעת הרחצה אינה עינוי עבורם ויש לחנכם לכך. ועיין חינוך הבנים למצוות שם, שיש לחנכם לכך מגיל שלוש.

17. חזון עובדיה עמ' שמא, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף נז. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק י סעיף ו ובהערה לב, בשם הגר"ם אליהו, שמותר לרחוץ רק את המקום המלוכלך. ועיין חינוך הבנים למצוות ודיני קטן לגר"י נויבירט סעיף נ, והלכות חג בחג פרק כד סעיפים ג-ד, שאסור לגדול לרחוץ גם קטן שלא הגיע לחינוך, כיוון שאסור לגדול לגרום לילד קטן לעשות איסור, גם אם הקטן לא הגיע לגיל חינוך.

18. עיין משנ"ב סימן תקנ"ד ס"ק יט וסימן תרטז ס"ק א, חזון עובדיה עמ' שם הערות מא-מב, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף נז.

חינוך לאיסור נעילת הסנדל

יש לחנך ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך שלא לנעול נעלי עור ביום הכיפורים, כדי לחנכם למצוות¹⁹, כיוון שהימנעות מנעילת נעלי עור אינה כרוכה בצער²⁰.

19. שו"ע תרטז א, ומשנ"ב שם. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף נה, שגיל חינוך לעניין זה הוא בערך גיל שלוש. ועיין חינוך הבנים למצוות ודיני קטן לגר"י נויברט סעיף נ, והלכות חג בערך פרק כד סעיף ג, שאסור לגדול להנעיל נעלי עור גם לקטן שלא הגיע לחינוך, כיוון שאסור לגדול לגרום לילד קטן לעשות איסור, גם אם הקטן לא הגיע לגיל חינוך. ועיין חזון עובדיה עמ' שמא, שחולק וסובר שבזמן הזה ילדים קטנים רשאים לנעול נעלי עור, כיוון שבזמננו ילדים קטנים אינם רגילים ללכת יחפים, והליכה עם נעליים נחשבת כצורך הקטן, ועיין שם שאף על פי כן, טוב שיקנו להם נעלי גומי, (ועיין הליכות שלמה פרק ה סעיף יט, שמקל כאשר יש לקטן צער ללכת ללא נעלים, ואין בנמצא נעליים ללא עור), ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן ריח אות ב, ואשרי האיש פרק כב אות ח, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שחולקים וסוברים שגם בזמננו יש לחנך ילדים קטנים שלא לנעול נעלי עור, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

20. משנ"ב תרטז ב.

פרק כט

חולה שיש בו סכנה

איסור התענית לחולה שיש בו סכנה

חולה שיש חשש שהתענית תסכן את חייו, ואפילו אם חשש זה הוא חשש רחוק, צריך לאכול ולשתות ביום הכיפורים כפי הצורך; שנאמר: "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם הָאָדָם וְחֵי בָהֶם"¹, ודרשו חכמים: "וחי בהם – ולא שימות בהם"².

חולה שהותר לו לאכול ביום הכיפורים אינו רשאי להימנע מלאכול, ואין בידו שום עוון בכך שהוא אוכל ביום הכיפורים, אדרבה, הוא מקיים בכך מצווה; שנאמר: "וְנִשְׁמְרֶתֶם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם"³.

פעמים שקדושתו היתרה של יום הכיפורים והיחס המיוחד של עם ישראל למצוות העינוי, יוצרים קושי נפשי אצל מי שנצרך לאכול ביום זה. אך יש לזכור שמי שציווה להתענות ביום הכיפורים, הוא זה שציווה להימנע מן התענית כאשר יש בכך סכנה, ותפקידנו לעשות את רצון ה' בכל מצב כפי עניינו. וכך כתב בעל ה'שם משמאל' לחתנו שנוזקק לאכול ביום הכיפורים: "ובטח זכור תזכור מה שכבר שמעת ממני הרבה פעמים, שעיקר היהדות להיות האדם בטל לדעת התורה וחכמיה, וזה שאדם מבטל דעתו לדעת התורה ומטה אוזנו לשמוע דברי חכמים הוא שווה יותר מהכל, ועל כן אין

1. ויקרא יח ה.

2. שו"ע תריח א, ומשנ"ב סימן שכח ס"ק ד' וס"ק ה.

3. דברים ד טו. עיין מור וקציעה סימן קצו ד"ה ואף, שו"ת בנין ציון החדשות סימן כה. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לב סעיף ז, שאף אם התברר לאחר מעשה שהרופא טעה, והחולה לא היה צריך לאכול ביום הכיפורים, החולה עשה מצווה בכך שאכל, ויש לו שכר טוב מאת ה' יתברך.

לך להצטער אם לא תצום ביום הכיפורים, כי במה שתשמע לדעת חכמי התורה שציוו שלא לצום הוא שווה יותר מעיקר הצום. ובכן 'אָכַל בְּשִׂמְחָה לַחֲמָה, וְיִשְׂתֶּה בְּלֵב טוֹב יַיִנָּה, כִּי כָבֵד רָצָה הָאֱלֹקִים אֶת מַעֲשֵׂיךָ'⁴. ומסופר על אחד מגדולי החסידות, האדמו"ר ה'שר שלום' מבלז זצ"ל, שהיה צריך לאכול ביום הכיפורים "ובגודל צדקתו היה זריז בדבר, ותיכף אחרי כל נדרי מיהר וציווה ליתן לו לאכול כפי שהיה צריך, ואמר: 'הריני מוכן ומזומן לקיים מצות בוראי כפי שאמרו חז"ל', ואכל בשמחה יתירה, כמעט לא ראינו שמחה כזאת, רק בעת אכילת מצה ונטילת לולב"⁵.

חולה שצריך לאכול כדי למנוע מעצמו סכנה ואינו רוצה לאכול, יש לדבר על ליבו, ולהסביר לו שמצווה עליו לאכול, והימנעות מאכילה במצב כזה היא חסידות של שטות⁶.

אכילה ושתייה כפי הצורך למניעת הסכנה

חולה שהותר לו לאכול, רשאי לאכול רק כפי הצורך כדי למנוע מעצמו את הסכנה. לדוגמה: כאשר המצב הרפואי מצריך לשתות אך אינו מצריך לאכול, מותר לחולה לשתות, אך אסור לו לאכול. וכן כאשר המצב הרפואי מצריך לשתות ליטר נזלים, אסור לחולה לשתות יותר מכמות זו. עם זאת,

4. קהלת ט ז. שם משמואל דברים-מועדים, עמ' רסב.
5. לקט אמרי קודש חלק ה עמ' קפא. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף סד, שחולה שצריך לאכול ביום הכיפורים יאמר לפני אכילתו: לשם יחוד וכו', הריני בא לקיים מצוות עשה מהתורה של ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, וכמו שפירשו חז"ל על הגוף, והריני אוכל ביום הכיפורים לפי השיעורים שתקנו חז"ל, לעשות נחת רוח ליוצרנו וכו'.
6. עיין משנ"ב שכח ו, וערוך השלחן תריח ד. ועיין ערוך השלחן שם, שחולה שהיה צריך לאכול, ונהג שלא כראוי ולא אכל, וכתוצאה מכך מת, דינו כמאבד עצמו לדעת ואין לו חלק לעולם הבא.
7. משנ"ב תריח ז, וביאור הלכה תריח ח ד"ה ואם אמדוהו, ושמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף ו. ועיין הליכות שלמה פרק ו סעיף ו ודבר הלכה יב, שחולה הצריך לאכול, אינו צריך לדקדק לבחור מאכלים שערך תזונתם גבוה כדי למעט באכילה או בשתייה, אך תבוא עליו ברכה אם יעשה כן.

אין צריך לדייק בכך דיוק מרבי, אלא יש לשער זאת כפי אומד הדעת⁸.

קביעת מצב החולה לעניין התענית

כדי לדעת אם החולה צריך לאכול או לשתות ביום הכיפורים, יש לפנות לרופא ולברר עימו אם יש חשש שהתענית תסכן את החולה. כאשר יש חשש שהתענית תסכן את החולה, יש לברר אם החולה זקוק גם לאכילה וגם לשתיה או שדי באחת מהן; וכן מהי כמות האוכל או השתייה שעליו לאכול ולשתות; ואם יש צורך רפואי לאכול או לשתות את האוכל תוך זמן מועט, או שאפשר לאכול ולשתות לשיעורים (להלן יבואר מהי אכילה לשיעורים). לאחר קבלת המידע מהרופא, יש להיוועץ ברב, כדי שיורה לחולה כיצד לנהוג למעשה, מכיוון שרופא אינו בהכרח בקי בפרטי ההלכה, גם אם הוא ירא שמייס⁹.

כאשר אין אפשרות לשאול רופא, סומכים על הסובבים את החולה, ואם נראה להם שמצב החולה מסוכן ועליו לאכול, מאכילים את החולה על סמך דבריהם¹⁰.

כאשר רופא או הסובבים את החולה סבורים שהתענית אינה מסכנת את החולה, אך החולה סבור שהתענית עלולה לסכן אותו, מותר לחולה לאכול ולשתות, ועל זה נאמר: "לב יודע מרת נפשו"¹¹, כלומר ליבו של החולה יודע ומכיר את מצבו, יותר מהסובבים אותו¹².

8. אשרי האיש פרק כג סעיף יח, וטעמו שקשה מאוד לדייק דיוק מרבי מהו צורך החולה, ולכן לענין זה יש לסמוך על הסובבים שמותר לעבור על איסור כדי לדאוג לצרכי חולה שיש בו סכנה, אף שאין באותו צורך פיקוח נפש.

9. שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף ה.

10. שו"ע תריח ו.

11. משלי יד י.

12. משנ"ב תריח ה. ועיין שם, שיש לוודא שהחולה לא שכח שהיום הוא יום הכיפורים.

עירוני נוזלים לחולה למניעת הצורך בשתייה

חולה שיש בו סכנה ומותר לו לשתות ביום הכיפורים, אין צורך לחברו בערב יום הכיפורים לעירוני של נוזלים (אינפוזיה) כדי שעל ידי זה יוכל לצום¹³. כמה טעמים לכך, ונציין שלושה מהם: טעם אחד הוא שהחדרת מחט העירוני נחשבת חבלה, ואין לאדם לחבול בעצמו כדי להימנע מלשתות ביום הכיפורים לצורך מניעת פיקוח נפש¹⁴. טעם שני, שיש לחשוש שאנשים יטעו לחשוב שיש לעשות כן מן הדין, וכאשר לא יתאפשר לעשות כן, יסברו בטעות שאסור לשתות כדי למנוע סכנה, ויבואו לידי סכנה¹⁵. ועוד, שאין לחפש דרכים שאינן טבעיות למנוע את השתייה, במקום שהשתייה מותרת¹⁶.

קידוש וברכות לחולה שהותר לו לאכול ולשתות

חולה שיש בו סכנה ומותר לו לאכול ביום הכיפורים, אינו צריך לעשות קידוש, אפילו כאשר יום הכיפורים חל בשבת, מכיוון שחכמים לא תיקנו לקדש ביום שאסור באכילה ושתייה¹⁷.

חולה שיש בו סכנה שאכל לחם, צריך לומר בברכת המזון "יעלה ויבוא", כבכל חג ומועד. וכן המברך ברכת מעין שלוש ביום הכיפורים, יזכיר בברכה את יום הכיפורים ויאמר: "וזכרנו לטובה ביום הכיפורים הזה"¹⁸.

13. אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן צ, ציץ אליעזר חלק יד סימן נז, שבט הלוי חלק י סימן צא, הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יב והערה 33, חזון עובדיה עמ' רצח. ועיין הליכות שלמה שם, ומועדים וזמנים חלק א סוף סימן ס, שחולה שהותר לו לאכול ולשתות, אינו צריך לפגום את האוכל והשתייה, אף שעל ידי זה אכילתם ושתייתם תהיה אסורה רק מדרבנן.

14. אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן צ.

15. הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה יב.

16. הליכות שלמה פרק ו הערה 33.

17. משנ"ב תריח כט, וכף החיים תריח ס. ועיין מטה אפרים תריח יז, וכף החיים שם, שאם החולה אוכל לחם, אין הוא צריך לברך על לחם משנה, אך אם יש לפניו לחם משנה, טוב שיברך עליו.

18. שו"ע תריח י, ומשנ"ב שם כט, ושמירת שבת כהלכתה פרק לט סוף סעיף לג. ועיין משנ"ב שם.

הליכת החולה לבית הכנסת

חולה שהליכתו לבית הכנסת תחליש אותו, ותצריך אותו לאכול או לשתות יותר מכפי שהיה צריך לאכול או לשתות אילו לא היה הולך לבית הכנסת, יישאר בביתו ויתפלל ביחידות, ולא ילך להתפלל בבית הכנסת. זאת כיוון שהמצווה להתענות ביום הכיפורים חיובה מן התורה, והעובר עליה במזיד חייב כרת, ולכן היא חשובה יותר ממצוות התפילה במניין ביום זה, שחיובה מדברי חכמים; ופגיעה שאינה מוצדקת במצוות התענית פוגמת בהתקדשות, בהתעלות ובכפרת העוונות של יום הכיפורים, הרבה יותר מחסרון התפילה במניין. וכן אישה בהיריון בסיכון שהתירו לה לאכול ביום הכיפורים, והליכתה לבית הכנסת תזקיק אותה לאכול יותר מכפי שהייתה צריכה אילו לא הייתה הולכת לבית הכנסת, תישאר בביתה ולא תלך לבית הכנסת¹⁹. וכן אישה שיש חשש שהטיפול בילדים בבית יגרום לכך שתזדקק לאכול או לשתות, על בעלה להישאר בבית ולעזור בטיפולם, כדי שהאישה תוכל להתענות²⁰.

שאם שכח לומר יעלה ויבוא, אינו צריך לחזור ולברך.

19. הליכות שלמה פרק ד סעיף ו, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יא, ירושלים במועדיה עמ' רסג.

20. הליכות שלמה פרק ד סעיף ו, אשרי האיש פרק כא אות יד, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יא.

פרק ל אכילה ושתייה לשיעורים

כלל בדינו, שכאשר יש צורך לעבור על איסור כדי להציל נפש מישראל, יש לבחור את האיסור הקל ביותר שאפשר לעבור עליו כדי להצילה. לדוגמה: חולה שיש בו סכנה הצריך לאכול בשר לצורך בריאותו, ואין לפניו בשר כשר אלא רק שני מיני בשר שאינו כשר – האחד בשר נבלה, שאיסורו מהתורה, והאחר בשר עוף שהתבשל עם חלב, שאיסורו מדברי חכמים – מאכילים אותו את בשר העוף, שאיסורו קל יותר¹.

על סמך כלל זה נפסקה ההלכה שחולה הצריך לאכול ביום הכיפורים, ומצב בריאותו מאפשר זאת, לא יאכל את כמות האוכל הנדרשת לו בבת אחת אלא 'לשיעורים', כלומר מעט מעט, עם הפסקות קלות בין אכילה לאכילה².

1. עיין יומא פג א.

2. שו"ע תריח ז. ועיין העמק שאלה שאילתא קסז ס"ק יז (דף שז), שלשיטת הרי"ף והרמב"ם חולה שיש בו סכנה הצריך לאכול ביום הכיפורים, יכול לאכול ברצף ואינו צריך לאכול לשיעורים, ועיין חידושי מרן רי"ז הלוי הלכות שביתת עשור פרק ב, ומועדים בהלכה (תש"ע) עמ' ק, שכך הורה למעשה הגר"ח סולוביצ'יק, ועיין חזון עובדיה עמ' שה, ושמירת שבת כהלכתה פרק לט הערה כ, שכל הרבנים ומורי ההוראה בישראל מורים כפי שנפסק בשולחן ערוך, שחולה שהותר לו לאכול ביום הכיפורים, צריך לאכול לשיעורים. ועיין חזון עובדיה עמ' ש ואילך, שהאריך בזה. ועיין יביע אומר חלק ב אורח חיים סימן לא אות י, ואשרי האיש פרק כג סעיף יח, שאפשר לצרף את סברת הגר"ח להקל, כאשר ישנם ספקות נוספים.

סיבת האכילה והשתייה לשיעורים

כדי להבין הלכה זו כראוי, יש להקדים ולבאר את מהותם של שיעורי איסור האכילה והשתייה ביום הכיפורים.

מהתורה, אסור לאכול ולשתות ביום הכיפורים אפילו כמות זעירה של אוכל ושתייה. ואף שעונש הכרת הוא רק למי שאוכל או שותה כמות מסוימת (שתבואר להלן), האיסור מן התורה נאמר בכל כמות של אוכל ובכל כמות של משקה, שכן "חצי שיעור אסור מן התורה". כלומר, גם במקום שהתורה אסרה לאכול או לשתות דבר בשיעור מסוים, השיעור נאמר לעניין העונש, אך עצם האיסור נאמר גם באכילת חצי מהשיעור או כמות אחרת ממנו.³

כמות האוכל שחייבים עליה כרת היא אוכל בנפח של 'כותבת הגסה' (תמר גדול), וכמות השתייה שחייבים עליה כרת היא משקה בנפח של 'מלוא לוגמיו' (כמלוא חצי פיו של אדם)⁴. אף שבכל איסורי אכילה שבתורה, השיעור המחייב בעונש הוא 'כזית', ובאיסורי השתייה השיעור המחייב בעונש הוא 'רביעית', ביום הכיפורים השיעורים להתחייב בעונש שונים. זאת משום שאיסורי אכילה שבתורה נאמרו בלשון 'אכילה' ובלשון 'שתייה', ואלו שיעורים ב'כזית' וב'רביעית', אך איסור האכילה ביום הכיפורים לא נאמר בלשון 'אכילה' ובלשון 'שתייה', אלא בלשון עינוי ("בְּעֵשׂוֹר לְחֻדָּשׁ תְּעַנּוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם"), לכן השיעור המחייב בעונש הוא שיעור כזה שמבטל את העינוי. וקיבלו חז"ל שאוכל בשיעור של כותבת הגסה, ושתייה בשיעור של מלוא לוגמיו, הם המיישבים את דעתו של האדם ומבטלים ממנו את תחושת העינוי.⁵

אדם שאכל מאכל בשיעור של חצי כותבת הגסה, ושהה זמן רב ואכל עוד מאכל בשיעור של חצי כותבת הגסה, אינו חייב כרת, מכיוון שהאכילות

3. שו"ע תריב סעיף א וסעיף ה, ומשנ"ב שם ושם.

4. שו"ע תריב סעיף א וסעיף ט. ועיין שו"ע שם א, ששיעור 'כותבת הגסה' הוא מעט פחות משיעור כביצה, ועיין שו"ע שם ט, ששיעור 'מלוא לוגמיו' באדם שגודל גופו ממוצע הוא פחות מרביעית.

5. משנ"ב סימן תריב ס"ק א וס"ק כג.

אינן מצטרפות זו לזו. כדי להתחייב בעונש כרת, יש לאכול מאכל בשיעור כותבת הגסה במשך זמן של 'כדי אכילת פרס'. 'פרס' הוא מלשון פרוסה, ומובנו חצי כיכר לחם, ו'כדי אכילת פרס' הוא משך הזמן הנדרש לאכילת חצי כיכר לחם מהסוג שהיו נוהגים לאכול בזמן חז"ל⁶.

כמבואר לעיל, כאשר יש צורך לעבור על איסור לצורך הצלת נפש, יש לבחור את האיסור הקל ביותר. איסור שחייבים עליו כרת חמור יותר מאיסור שאין חייבים עליו כרת. לכן, חולה הצריך לאכול מאכל בשיעור של 'כותבת הגסה' ומצב בריאותו מאפשר זאת, יאכל אותו מעט מעט, במשך זמן של יותר מכדי אכילת פרס, וכך ימעט באיסור⁷. אכילה זו נקראת אכילה 'לשיעורים', כיוון שבאכילה זו נותנים את הדעת לשיעור האכילה, ואוכלים כל פעם שיעור מועט. יתרון נוסף לאכילה לשיעורים הוא שיש סוברים שאדם שאוכל בדרך זו אינו מבטל את מצוות העינוי, הנלמדת מהפסוק: "תַעֲנוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם"⁸, כיוון שאכילתו אינה מיישבת את דעתו, ונמצא שהוא מעונה⁹.

שיעור 'כותבת הגסה'

הפוסקים נחלקו מהו השיעור של כותבת הגסה, וההוראה המקובלת היא שזהו נפח של כ-30 סמ"ק¹⁰. יש לשים לב שמידת כותבת הגסה היא מידת נפח ולא מידת משקל, ולכן לא ניתן לשקול את המאכל ולסמוך על כך שמשקלו פחות מ-30 גרם, כיוון שישנם מאכלים קלים שנפח 30 גרם מהם הוא הרבה יותר מ-30 סמ"ק¹¹.

6. שו"ע תריב ד. ועיין שם, שיש הסוברים שגודלו של חצי כיכר הוא כשלוש ביצים, ויש הסוברים שגודלו כארבע ביצים.

7. שו"ע תריח ז.

8. ויקרא טז כט.

9. שו"ת אחיעזר חלק ב סוף סימן כא. ועיין פרי מגדים סימן תריב משבצות זהב ס"ק ד, שחולק. ועיין משנ"ב תקסח, ה.

10. עיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יט.

11. אשרי האיש פרק כג סעיף ו, עיין ירושלים במועדיה עמ' רנח, והגהות איש מצליח למשנ"ב סימן תריב הערה 2. ועיין חזון עובדיה עמ' רצז, שכתב את השיעור במשקל, ועיין פסקי תשובות

כדי לדעת מהו שיעור זה בפועל, ניתן לקחת כוס, לתת בה 30 סמ"ק מים, ולסמן את גובה המים. נפח זה הוא השיעור של כותבת הגסה, וכל מאכל שנכנס לחלל זה, גודלו הוא ככותבת הגסה. אף אם המאכל נכנס לחלק המסומן רק על ידי מעיכה, נפחו הוא ככותבת הגסה, כיוון שבחישוב נפח המאכל אין מחשיבים את חלקי האוויר¹².

'כדי אכילת פרס' בין אכילה לאכילה

כמבואר לעיל, כדי שלא לעבור על איסור שעונשו כרת, יש להפסיק בין אכילה לאכילה, דהיינו בין סוף האכילה הראשונה לתחילת האכילה השנייה, למשך זמן של כדי אכילת פרס¹³. גם במשך זמן זה נחלקו הפוסקים, והדעות השונות הן בטווח שבין שתי דקות לתשע דקות¹⁴. ההוראה המקובלת היא שמשך הזמן של כדי אכילת פרס הוא תשע דקות¹⁵. אם מצבו של החולה אינו מאפשר המתנה של תשע דקות בין אכילה לאכילה, יש להקטין את משך הזמן בין אכילה לאכילה כפי ההכרח¹⁶. וכאשר יש צורך רפואי לאכול או לשתות ברצף, יש לעשות כן, ואין להמתין ולהיכנס לחשש סכנה.

תריח הערה 54.

12. שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיפים יט-כ. ועיין תשובות והנהגות חלק ו סימן כב, שחולק וסובר שיש לשער את המאכל כמות שהוא, מבלי למעוך אותו, ועיין פסקי תשובות תריח סוף הערה 58, שהמנהג הפשוט להקל בזה. ועיין משנ"ב תריח כא, וכף החיים תריח ס, שראוי למדוד מהו שיעור 'כותבת הגסה' לפני יום הכיפורים.

13. עיין משנ"ב תריח כא, ושמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יט. ועיין חזון עובדיה עמ' רצז, ושמירת שבת כהלכתה שם הערה סז.

14. עיין שו"ת חתם סופר חלק ו סימן טז שהשיעור הוא תשע דקות, ועיין ערוך השלחן תריח יד, שהשיעור הוא בין שש לשבע דקות, ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן רפט בשם הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור, שהשיעור הוא חמש דקות, ועיין שיעורי תורה עמ' רג-רד, שהשיעור הוא ארבע דקות, ועיין שו"ת מרחשת סימן יד שהשיעור הוא שלוש דקות. ועיין שו"ת חתם סופר חלק ו סימן כ, שהשיעור המועט ביותר שניתן לשער בו הוא שתי דקות.

15. עיין משנ"ב תריח כא, עיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יט. ועיין חזון עובדיה עמ' רצז-ח, שנהגו להמתין עשר דקות בין אכילה לאכילה.

16. ירושלים במועדיה עמ' רנח, ועיין שם שעדיף לקצר את משך הזמן שבין אכילה לאכילה, ולא להוסיף בכמות האכילה בכל אכילה.

לסיכום, חולה הצריך לאכול לשיעורים, יאכל מאכל בנפח של 30 סמ"ק, ימתין תשע דקות, ויאכל עוד 30 סמ"ק, וחוזר חלילה, עד שיאכל את כמות האוכל הנצרכת לו.

שיעור 'מלוא לוגמיו'

כמבואר לעיל, שיעור השתייה שחייבים עליה כרת הוא מלוא לוגמיו, שהוא כמלוא חצי פיו של אדם¹⁷.

ישנו הבדל בין שיעור כותבת הגסה, שהוא שיעור האכילה שחייבים עליה כרת, לבין שיעור מלוא לוגמיו, שהוא שיעור השתייה שחייבים עליה כרת. שיעור כותבת הגסה הוא שיעור כללי, שנאמר לכל אדם, אך שיעור מלוא לוגמיו הוא שיעור אישי, כל אדם כפי גודל פיו. ואם כך שיעור מלוא לוגמיו של אדם שפיו גדול, הוא גדול יותר משיעור מלוא לוגמיו של אדם שפיו קטן. הטעם לשוני זה הוא שחז"ל קיבלו במסורת, שאכילה בשיעור כותבת הגסה מיישבת דעתו של כל אדם, ללא קשר לגודל גופו, אך שתייה בשיעור מלוא לוגמיו מיישבת דעתו של אדם בהתאמה לגודל פיו¹⁸.

הרוצה לדעת מהו שיעור מלוא לוגמיו כפי גודל פיו, ימלא את פיו מים, יפלוט את המים לכוס, ויחלק את המים לשני חלקים שווים, ומעט פחות מכל חלק הוא שיעור מלוא לוגמיו¹⁹. לאדם מבוגר בגודל ממוצע, שיעור מלוא לוגמיו נע בין 40 ל-45 סמ"ק²⁰.

לצורך הנוחות, יש שרגילים להורות לחולה שהותר לו לשתות לשיעורים, לשתות בכל פעם 30 סמ"ק, שכן שיעור זה הוא ודאי פחות ממלוא לוגמיו²¹.

17. שו"ע תריב ט, ומשנ"ב שם.

18. שו"ע סימן תריב סעיף א וסעיף ט, ומשנ"ב שם ושם.

19. עיין הליכות שלמה פרק ה סעיף ו, וירושלים במועדיה עמ' רנט הערה 518. ועיין משנ"ב תריח כא, וכף החיים תריח ט, שראוי למדוד את השיעור לפני יום הכיפורים.

20. שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף כב. בשתיית 40 סמ"ק כל תשע דקות, אפשר לשתות בשעה כ-280 סמ"ק.

21. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מה סעיף יד.

כדי אכילת פרס' בין שתייה לשתייה

גם בין שתייה לשתייה יש להמתין משך זמן של כדי אכילת פרס (כתשע דקות). אם מצבו של החולה אינו מאפשר המתנה של תשע דקות בין שתייה לשתייה, יש להקטין את משך הזמן שבין שתייה לשתייה כפי ההכרח²².

אי ההמתנה בין שתייה לאכילה

יש להפסיק תשע דקות בין אכילה לאכילה ובין שתייה לשתייה, אך אין צורך להפסיק בין אכילה לשתייה. לכן חולה שאוכל ושותה לשיעורים, יכול לאכול פחות מכשיעור ולשתות פחות מכשיעור, להמתין תשע דקות, ושוב לאכול ולשתות²³.

ברכה אחרונה

השותה לשיעורים אינו צריך לברך ברכה אחרונה על השתייה, כיוון שכדי להתחייב בברכה אחרונה, יש לשתות שיעור של רביעית ברצף, ו'מלוא לוגמיו' הוא שיעור קטן מרביעית²⁴. אך האוכל לשיעורים צריך לברך ברכה

22. עיין שו"ע סימן תריב סעיף י' וסימן תריח סעיף ח, ומשנ"ב תריב לא. הראשונים נחלקו אם שתייה שחייבים עליה כרת היא שתיית 'מלוא לוגמיו' תוך כדי אכילת פרס, או תוך כדי שתיית רביעית. משך הזמן של 'כדי שתיית רביעית' הוא משך הזמן הנדרש לשתיית רביעית בשתי לגימות, ושיעור זה מועט מאוד. ועיין שו"ע תריב י', שפסק כדעה המקילה, שרק על שתייה במשך זמן של כדי שתיית רביעית חייבים כרת, אך בסימן תריח סעיף ח פסק השלחן ערוך שחולה שצריך לשתות, יסתין בין שתייה לשתייה כדי אכילת פרס, ועיין חזון עובדיה עמ' רצז, שמעיקר הדיון הלכה כדעה המקילה, אך טוב להחמיר כדעה המחמירה, וכעין זה כתב בספר אור לציון חלק ב מבוא ענף א אות ח. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף א, שחולה הצריך לשתות באופן רציף, ישתה פחות ממלוא לוגמיו, ויסתין כמה שניות בין שתייה לשתייה, או ישתה לאט לאט כפית אחרי כפית, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א שחולה שזקוק לשתייה מרובה (כגון חולה הסובל מבעיות בכליות), יכול לשתות כפית אחר כפית, אך לא ללגום ישירות מהכוס.

23. משנ"ב תריח כא.

24. עיין שו"ע סימן רי סעיף א וסימן תריב סעיף ט, ומשנ"ב רי א.

אחרונה על אכילתו, אם אכל שיעור של כזית בתוך ארבע דקות²⁵.

25. עיין שו"ע ר"א, ומשנ"ב שם, ושיעורי תורה לגרא"ח נאה פרק ג אות טו.

פרק לא

מעוברת, יולדת ומניקה

מעוברת

אישה בהיריון חייבת לצום ביום הכיפורים, כיוון שצום של יממה אינו מסכן לא אותה ולא את עוברה¹, ולפי דעת הרופאים, טוב שתרבה בשתייה ביומיים שקודמים לצום².

אישה בהיריון שיש לה בעיה רפואית מיוחדת, או שהיא סובלת מבחילות, הקאות וסחרחורות, תיוועץ ברופא וברב מורה הוראה אם עליה לצום.

אישה בהיריון שאחזזה צירים מוקדמים מחמת הצום והתעורר חשש ללידה מוקדמת, או אישה בהיריון שהפילה פעמיים מחמת צום – או מסיבה שאינה ידועה³ – לא תצום אלא תשתה לשיעורים; ותיוועץ ברב מורה הוראה וברופא, כיוון שבמצבים מסוימים עליה גם לאכול לשיעורים⁴.

אישה בהיריון שהותר לה לאכול או לשתות והליכתה לבית הכנסת תחליש אותה ותצריך אותה לאכול או לשתות יותר מכפי שהייתה צריכה אילו

1. שו"ע תריז א, הליכות שלמה פרק ו אות א, חזון עובדיה עמ' רפז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף ט, אשרי האיש פרק כג אות לד. ועיין אבן ישראל חלק ז סימן לו, שנשים בהיריון עד החודש התשיעי תאכלנה לשיעורים, כיוון שהיום נחלשו הדורות והצום גורם להפלות, אך רוב ככול הפוסקים חולקים על דבריו, ועיין נשמת אברהם סימן תריז ס"ק א, שאין כל הוכחה שהצום גורם להפלה לנשים הרות שהריון תקין ואין להן רקע קודם של הפלות; אדרבה, מחקרים מראים שאין הבדל בין שיעור ההפלות המתרחשות בימים רגילים לשיעור ההפלות המתרחשות בימי צום.

2. שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף י.

3. קובץ הנחיות ליום כיפור של מכון פועה סעיף ד.

4. שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יא.

לא הייתה הולכת, תישאר בביתה ולא תלך לבית הכנסת, כיוון שהמצווה להתענות ביום הכיפורים חשובה מהמצווה להתפלל ביום זה⁵, ופגיעה שאינה מוצדקת במצוות התענית פוגמת בהתקדשות, בהתעלות ובכפרת העוונות של יום הכיפורים, הרבה יותר מחסרון התפילה. אם יש חשש שיכבד העומס על אישה הרה בעקבות הימצאותו של בעלה בבית הכנסת, והיא תצטרך לאכול או לשתות, על הבעל להישאר בביתו ולהתפלל שם⁶.

יולדת

מחסור בנוזלים בשעת הלידה יכול להיות סכנה ליולדת. לכן אישה בהיריון שהחלה לחוש צירי לידה סדירים או שירדו לה מי השפיר, תשתה כרגיל ולא תדקדק לשתות לשיעורים, כדי שלא תגיע ללידה כאשר היא סובלת ממחסור בנוזלים⁷.

בשעת הלידה נחשבת היולדת לחולה שיש בה סכנה, ומותר לה לאכול ולשתות כפי צורכה⁸. אם עד תחילת תהליך הלידה, לא הספיקה היולדת לשתות כמות מספקת של מים, תשתה כרגיל ולא תדקדק לשתות לשיעורים, כדי שלא תסבול ממחסור בנוזלים בשעת הלידה⁹. אך אם היא הספיקה לשתות כמות מספקת של מים, והרופא אומר שמעתה ואילך די

5. הליכות שלמה פרק ד סעיף ו, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יא, ירושלים במועדיה עמ' רסג.
6. הליכות שלמה פרק ד סעיף ו, אשרי האיש פרק כא אות יד, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יא.
7. עיין הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה ד, קובץ הנחיות ליום כיפור של מכון פועה סעיף ד. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שכדאי שתשתה משקה המכיל סוכר, שכן יש לו ערך תזונתי גדול יותר, כגון מיץ ענבים אמיתי (ולא משקה ממותק מלאכותי).
8. משנ"ב תריז ט. ועיין שו"ע של ג, ומשנ"ב תריז ט, ושו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן עה, ושמירת שבת כהלכתה פרק לו סעיף ט, שתחילת הלידה נחשבת משעה שהדם שותת ויורד, או משעה שהיולדת אינה יכולה ללכת, או מפתחה מתקדמת של צוואר הרחם, או משעה שמושיבים את היולדת על מיטת הלידה מחמת צירי הלידה, ועיין ארחות שבת פרק כ הערה קיא, שבמינו מושיבים את היולדת על מיטת הלידה גם קודם לכן.
9. עיין הליכות שלמה פרק ו דבר הלכה ד, וקובץ הנחיות ליום כיפור של מכון פועה סעיף ד.

לה לשתות ולאכול לשיעורים, וגם היא מרגישה כך, אזי תשתה ותאכל לשיעורים¹⁰.

מגמר הלידה עד שבעים ושתיים שעות לאחר הלידה, נחשבת היולדת לחולה שיש בה סכנה, ומותר לה לאכול ולשתות כפי צורכה¹¹. ואפילו היא אומרת שהיא יכולה לצום, וגם הרופא אומר כן, אסור לה לצום, כיוון שנאמנים עלינו דברי חז"ל שהצום עלול לסכן אותה¹². ואם היא אומרת שדי לה באכילה ושתייה לשיעורים, וגם הרופא אומר שדי לה בכך, תאכל ותשתה לשיעורים¹³.

לאחר שבעים ושתיים שעות מהלידה ועד תום שבע יממות מגמר הלידה, עדיין נחשבת היולדת לחולה שיש בה סכנה, ומותר לה לאכול ולשתות כפי צורכה, אך עליה לאכול ולשתות לשיעורים. ואם היולדת אומרת שלפי הרגשתה היא אינה צריכה לאכול, סומכים על דבריה, ועליה לצום¹⁴.

10. עיין הערה 13.

11. שו"ע תריז ד, ומשנ"ב שם יג, וחזון עובדיה עמ' רצא. ועיין הליכות שלמה פרק ו סעיף ז, שאכילה שאין מטרתה להזין את הגוף אלא היא נועדה לתענוג, כגון אכילת סוכרייה בין ארוחה לארוחה, אסורה. ועיין הליכות שלמה פרק ו סעיף ג ודבר הלכה אות ח, שגמר הלידה הוא הזמן שבו התינוק יצא מהרחם, ועיין חוט שני שבת חלק ד עמ' רס, שגמר הלידה הוא רק לאחר יציאת השליה. ועיין ביאור הלכה תריז ד ד"ה יולדת, ושמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף טז, שדין אישה שעברה הפלה לאחר שעברו ארבעים יום מתחילת ההיריון כדין יולדת.

12. משנ"ב תריז י, וחזון עובדיה עמ' רצ.

13. שמירת שבת כהלכתה פרק לט הערה מג, בשם הגרש"ז אוירבך. ועיין משנ"ב תריז י, ושער הציון שם יב, בשם הגר"ב פרנקל, ושמירת שבת כהלכתה שם, שכאשר היולדת אינה אומרת בפירוש שדי לה באכילה לשיעורים, היא יכולה לאכול בשלושת הימים הראשונים שלאחר הלידה כרגיל (ועיין שער הציון תריז יט, שמסוף היום השלישי ללידה עד גמר שבעים ושתיים שעות, תאכל ותשתה לשיעורים, כיוון שיש סוברים שיולדת נחשבת לחולה שיש בה סכנה שלושה ימים ולא שלוש יממות), ועיין שו"ע הרב תריח יג, שחולק וסובר שעליה לאכול לשיעורים (אלא אם כן הרופא אומר שעליה לאכול כרגיל), ועיין חזון עובדיה עמ' שו ד"ה וראיתי, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף עג, שפסקו כדעת שו"ע הרב.

14. עיין שו"ע תריז ד, ומשנ"ב שם יא, ושער הציון שם טז, ושמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יג, ועיין שמירת שבת כהלכתה שם, שאם הרופא אומר שהיא צריכה לאכול, אין היא רשאית לצום. יש לציין שאם שבעים ושתיים השעות או שבע היממות נגמרות באמצע יום כיפור, דין היולדת משתנה באמצע יום כיפור.

לאחר שבע יממות מתום הלידה, היולדת נחשבת לחולה שאין בה סכנה ועליה לצום, כיוון שהצום אינו מסכן אותה¹⁵.

מניקה

אישה מניקה חייבת לצום¹⁶, וטוב תעשה אם תשתה מבעוד יום כמות נוזלים שתספיק לה להזנת התינוק ביום הכיפורים¹⁷, ותשאב כמה מנות חלב בימים שלפני הצום, וביום הכיפורים עצמו תשהה בחדר ממוזג ולא תלך לבית הכנסת¹⁸.

אישה מניקה שהחלב שלה מתמעט והולך מחמת התענית, ואם לא תשתה לא יהיה לה די חלב להניק את תינוקה, וגם אין לה מנות חלב מהימים שלפני יום הכיפורים להאכילו – תשתה לשיעורים כפי הצורך, כדי שיהיה לה חלב להניקו, ואין היא צריכה להשתמש בתחליפי חלב כדי למנוע מעצמה שתייה זו¹⁹. ואם התינוק כבר צריך לאכול, ואין פנאי שתשתה לשיעורים, תשתה לאט, כפית אחר כפית, כיוון שיש סוברים שגם שתייה בדרך זו נחשבת שתייה לשיעורים. כאמור, לכתחילה על אישה מניקה לשהות בחדר ממוזג ולהימנע מהליכה לבית הכנסת, כדי שלא להגיע לידי כך²⁰.

15. שו"ע תרי"ז ד. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יד, שאם כתוצאה מהלידה חלה הרעה במצבה של היולדת, והיא אומרת שהיא צריכה לאכול, או שרופא אומר כן, דינה כדן חולה שיש בו סכנה.

16. שו"ע תרי"ז א.

17. חזון עובדיה עמ' רפז סוף הערה ח, שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יח.

18. הגר" אריאל שליט"א

19. הליכות שלמה פרק ו סעיף ב. ועיין שם שכתב: "מינקת אם יש חשש שיתמעט החלב על ידי התענית, או שמרגשת בעצמה שהוא מתחסר, תשתה פחות פחות מכשיעור, ואין מתחשבים באפשרות הזנת התינוק בתחליפי חלב, לפי שמזונו של התינוק הוא חלב אם, ואין נכון כלל למעט בהנקתו כל היכא דאפשר". ועיין חזון עובדיה עמ' רפז הערה ח, שמתיר לשתות לשיעורים רק כאשר התינוק חולה ומיעוט החלב עלול לגרום לו סכנה. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף יח, וירושלים במועדיה עמ' רסט. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מה סעיף עח, ואור לציון חלק ד פרק יד שאלה ב, שחולקים וסוברים שיש להשתמש בתחליפי חלב.

20. הגר" אריאל שליט"א. עוד אמר לנו הגר" אריאל שליט"א, שכל עוד רוב אכילתו של התינוק

פרק לא - מעוברת, יולדת ומניקה

אישה מניקה שיש חשש ממשי שייפסק חלבה לגמרי מחמת התענית, תשתה לשיעורים, כיוון שהפסקת החלב יכולה לגרום סכנה לתינוק²¹.

הוא מחלב האם, רשאית האם לשתות כדי שיהיה לה חלב להניקו.
21. תורת היולדת פרק נא הערה יא, בשם החזון איש, ירושלים במועדיה עמ' רסט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו, ואור לציון, שהובאו בהערה 19.

פרק לב שחרית

תפילת ותיקין

יש המהדרים להתפלל את תפילת שחרית של יום הכיפורים עם הגן החמה כוותיקין, מפני שהתפילה כוותיקין מהודרת יותר, וראוי להדר במצוות ביום הכיפורים¹. ואף אלו שאינם מתפללים כוותיקין ישכימו קום ויתחילו להתפלל תפילת שחרית מוקדם מהרגיל².

ברכת "שעשה לי כל צרכי"

ברכת "שעשה לי כל צרכי" תוקנה להודאה על נעילת הנעליים, שכן בעזרת הנעליים אדם יכול להסתובב בחוץ ולדאוג לכל צרכיו³. כיוון שביום הכיפורים אסור לנעול נעלי עור, יש סוברים שביום זה אין לברך את ברכת "שעשה לי כל צרכי"⁴. ויש סוברים שיש לברך ברכה זו ביום הכיפורים, כיוון

1. עיין מטה אפרים תריט כט, וארחות רבנו (תשנ"ו) חלק ג עמ' קעה, ומקראי קודש לרב הררי פרק יא סעיף א.
2. עיין טור סימן תרכ, וכף החיים תרכ א, ושערי תשובה תחילת סימן תרסד, ומקראי קודש לרב הררי פרק יא סעיף א.
3. אבודרהם סדר ברכות השחר ד"ה כששמע.
4. עיין מעשה רב אות ט, בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות ט, כף החיים מו יז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף פא, אור לציון חלק ד פרק כ הערה ג. ועיין מעשה רב אות ט, שניתן לנעול נעלי עור במוצאי יום הכיפורים ולברך אז את ברכת "שעשה לי כל צרכי", ועיין כף החיים סימן עא ד, שחולק וסובר שלא ניתן לברך את ברכות השחר בלילה, ועיין משנ"ב עב י, שאין לברך ברכות השחר אחר חצות היום, אך הנהוג לברך אחר חצות אין מוחים בידו.

שהיא כוללת גם הודאה על נעליים שאין בהן עור⁵, וכן דעת המשנה ברורה⁶.

פרשת העקדה ופסוקי דזמרה

אף מי שבדרך כלל אינו מקפיד לומר את פרשת העקדה לפני פסוקי דזמרה, ישתדל לאומרה ביום הכיפורים, כדי להזכיר את זכות העקדה⁷. וטוב לומר את פסוקי דזמרה במתינות ובנעימה לכבוד היום הקדוש⁸.

אי אמירת הלל

בדרך כלל אומרים בחגים הלל, אבל ביום הכיפורים אין אומרים הלל, כיוון שההלל צריך להיאמר מתוך שמחה יתרה, וביום הכיפורים איננו מצויים בשמחה יתרה, משום שהשמחה בו מהולה ביראה ופחד מאימת הדין⁹.

הקריאה בתורה וההפטרה

ביום הכיפורים מוציאים שני ספרי תורה. בספר הראשון קוראים את הפרשה העוסקת בעבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים, ובספר השני קוראים את קרבנות היום בפרשת פנחס¹⁰. מפטירים בישיעהו בפרקים נז-נח. פרקים אלו עוסקים בענייני תשובה ותענית, ונאמר בהם שתכלית הצום היא

5. עיין לבוש תריד ד, ופרי מגדים תקנד משבצות זהב יא, ושו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן כה, חזון עובדיה תעניות עמ' שסא.
6. משנ"ב תקנד לא, ועיין שער הציון שם לט, שכן נוהגים.
7. מטה אפרים תריט לד.
8. מטה אפרים תריט לד.
9. עיין שו"ע תקפד א, ומשנ"ב שם, ורמב"ם מגילה וחנוכה ג ו.
10. שו"ע תרכא א. ועיין משנ"ב מו יד, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף צו, שראוי להתכוון בברכות העולים לתורה ובברכות ההפטרה שהן תעלנה למניין מאה ברכות שצריך לברך בכל יום, ואז יחסרו רק שלוש ברכות להשלמת מאה הברכות, ואותן ניתן להשלים בברכות על בשמים או בברכות "אשר יצר".

להתעורר על ידו להרבות בצדקה ובחסד ולתקן את המעשים, ובמיוחד לתקן את החטאים שבין אדם לחברו¹¹.

בקריאת התורה ביום הכיפורים מעלים לתורה שישה אנשים (מלבד העולה למפטיר), בשונה מימים טובים אחרים, שמעלים בהם לתורה חמישה אנשים. זאת כיוון שקדושתו של יום הכיפורים גדולה יותר מקדושתם של ימים טובים אחרים¹².

תפילת "יזכור"

לאחר קריאת התורה וההפטרה, נוהגים יוצאי אשכנז לומר את תפילת "יזכור", שבה נודבים צדקה לעילוי נשמת הנפטרים, ומתפללים עליהם שזכות זו תעמוד להם שייזכרו לטובה ויזכו לשהות במחיצת אבותינו ואימותינו הקדושים¹³.

נוהגים שהמתפללים שהוריהם בחיים יוצאים מבית הכנסת בזמן תפילת "יזכור"¹⁴, כיוון שלא ראוי שחלק מהאנשים יעסקו בתפילה וחלק ישתקו

11. לבוש תרכא א. ועיין שם, שקוראים הפטרה זו גם משום שיום הכיפורים רמוז בפסוק "וְיִקְרָאֲתָ לְשֵׁבֶת עֹלָם לְקִדּוֹשׁ ה' מְכַבֵּד" (ישעיהו נח יג), ו"קדוש ה'" הוא יום הכיפורים. ועיין מטה אפרים תקפד כ, שיש להעלות למפטיר אדם חשוב, משום כבוד היום.

12. משנ"ב תרכא א. ועיין משנ"ב שם, שאין מוסיפין על שישה עולים, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תתכב, שאין לפקפק על מנהג יוצאי ספרד המוסיפים על ששת העולים, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף צב, שלכתחילה אין להוסיף על ששת העולים, אך אם הדבר נצרך כדי למנוע מחלוקת, אפשר להוסיף עולים כפי הצורך. ועיין משנ"ב תקפד ח, שראוי להשתדל לעלות לתורה בימים נוראים, ובמקומות שמוכרים את העלויות, יתאמץ לקנות עלייה כפי יכולתו, ויש מעלה למצווה שאדם השקיע כסף כדי לקיימה על פני מצווה שאדם לא השקיע כסף כדי לקיימה. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט סעיף לט (בחלק מהדפוסים סעיף זה מצוין בטעות כסעיף לח), והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף צה, שאדם שאינו צם מחמת חוליו יכול לעלות לתורה, ועיין וחזון עובדיה עמ' שטט, שכתב דין זה רק בחולה שאוכל לשיעורים. ועיין שו"ע תרכא א, שכאשר יום הכיפורים חל בשבת עולים לתורה שבעה עולים כבכל שבת.

13. עיין שו"ע תרכא ו, ומשנ"ב שם.

14. קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קלג כא, ושערי אפרים שער י פתחי שערים סוף ס"ק לה, שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לט, אשרי האיש פרק כז אות ה. ועיין שו"ת אבני דרך חלק ט סוף

וימתינו¹⁵, ועוד שתפילת "יזכור" תוקנה בעיקרה לחגים, והזכרת הנפטרים והכאב המתלווה לה, עלולים לעורר את צערם של הסובבים, ואין לאדם לצער את חברו בחג¹⁶.

סימן עז, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיש לקיים מנהג זה גם במניין של בחורים צעירים שרוב ככל הבחורים אינם צריכים לומר יזכור, וזאת גם אם היציאה מבית הכנסת גורמת לרעש ואי סדר.

15. שערי אפרים שער י פתחי שערים סוף ס"ק לה.

16. שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לט אות ז, בשם הגרמ"ם אפשטיין, ועיין שם אות ח, שאף שטעם זה שייך בעיקרו לחגים, לא חילקו בין יזכור ביום הכיפורים ליזכור בחגים, ועוד שכאשר יום הכיפורים חל בשבת, טעם זה שייך גם ליום הכיפורים. ועיין שם, לפירוט טעמים נוספים למנהג זה.

פרק לג מוסף ומנחה

סדר העבודה

בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף נוהגים לומר את סדר העבודה, שבו מתארים את עבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים, ומתפללים שנוזכה לבניין המקדש ולחידוש עבודה זו. בזמן שבית המקדש היה קיים, עיקר כפרת יום הכיפורים הייתה נעשית על ידי עבודת הכהן הגדול, ורבים היו באים לראותה, להשתתף בה ולהיטהר על ידה. הכהן הגדול מתוודה על חטאי כל ישראל על ראש השעיר המשתלח, נכנס לפני ולפנים אל קודש הקודשים ומקטיר את הקטורת, ולשון של זהורית הייתה מלבינה ומבשרת לאומה כולה שנמחלו עוונותיה והיא רצויה לפני ה'.

כיום, שלצערנו אנו חסרים עבודה זו, אמירת סדר העבודה משמשת לה מעין תחליף, כמו שנאמר: "וַיִּנְשָׁלְמָה פְּרִים שְׁפִתֵינוּ"², כלומר את הפרים שאין באפשרותנו להקריב, נשלם באמירת שפתינו³. טוב ללמוד מראש את

1. עיין שו"ע תרכ"א, ומשנ"ב שם, שטוב להתחיל את תפילת מוסף לפני שמגיע זמן תפילת מנחה גדולה, כיוון שכאשר מגיע זמן מנחה גדולה, ישנה מחלוקת אם יש להקדים את תפילת מוסף למנחה או להפך, ורצוי שלא להגיע למצב זה. ואם תפילת שחרית מתארכת, נכון לקצר בפיוטים ובסליחות כדי להספיק להתחיל את תפילת מוסף לפני זמן מנחה. ואם קרה והגיע כבר זמן מנחה גדולה, והציבור עדיין לא התפלל תפילת מוסף, יש להתפלל בסדר הרגיל, מוסף תחילה ולאחר מכן מנחה.

2. הושע יד ג.

3. שו"ע תרכ"ד, ומשנ"ב שם. ועיין מנחות ק"א, שכל העוסק בתורת הקרבנות כאילו הקריבם. ועיין לבוש תרכ"ד, שתיקנו לומר את סדר העבודה בתפילת מוסף, כיוון שעיקר עבודת יום הכיפורים הייתה בזמן הקרבת המוספים.

סדר העבודה, כיוון שיש להבין את אשר אומרים, כדי שאמירת השפתיים תיחשב תחליף להקרבת הקרבן.⁴

כריעה בסדר העבודה

ביום הכיפורים בזמן שבית המקדש היה קיים, היה הכהן גדול מזכיר את השם המפורש כמה פעמים. בכל פעם שהוא היה מזכיר את השם המפורש, היו כהנים והעם שבעזרה כורעים ומשתחוים. זכר לכך, גם אנחנו נוהגים לכרוע כאשר אנו מזכירים את אמירת השם המפורש מפי הכהן הגדול.⁵

בשעה שכורעים על הקרקע, יש ליצור הפסק בין הפנים לבין הקרקע בהנחת בד או דבר אחר, כיוון שאסור להשתחוות על גבי רצפת אבנים מחוץ לבית המקדש; כמו שנאמר: "וְאֶבֶן מִשְׁכֵּית (אבן המכסה את הקרקע) לֹא תִתְּנוּ בְּאֶרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ".⁶ יש להפריד בין הפנים לבין הקרקע גם כאשר מתפללים במקום שרצפתו אינה עשויה אבנים, כיוון שלא חילקו

4. עיין מטה אפרים תרכ"א, ו' ומשנ"ב מח א.

5. עיין רמ"א תרכ"א ד, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קג, ושערי הימים הנוראים (טשזנר) עמ' תרל. ועיין שערי הימים הנוראים שם, שיוצאי ספרד כורעים ארבע פעמים בסדר העבודה, בכל מקום שמזכירים שהכהן הגדול היה אומר את השם המפורש, ויוצאי אשכנז כורעים פעם אחת ב"עלינו לשבח" ושלוש פעמים בסדר העבודה, כאשר מזכירים את השם המפורש שנאמר בוידויים של הכהן הגדול, אך אין הם כורעים כשמזכירים את השם המפורש שנאמר מפי הכהן הגדול כאשר הוא ערך את הגורל על השעירים, ועיין שו"ת ישועת משה חלק ג סימן נא, שכתב כמה טעמים לכך. ועיין משנ"ב תרכ"א טז, ושער הציון שם, שהמנהג שגם שליח הציבור כורע, ומזיזים את עמוד התפילה מלפניו כדי שיוכל להשתחוות מבלי לעקור את רגליו, ועיין חזון עובדיה עמ' שנד, שגם יוצאי ספרד נוהגים כן, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קה, שחולק.

6. ויקרא כו א. רמ"א קלא ח, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שהאיסור מהתורה הוא רק בשכיבה גמורה על הקרקע כאשר הפנים כבושות בקרקע והידיים והרגליים פשוטות ('פישוט ידיים ורגליים'), אבל כריעה על הקרקע, כפי שאנו כורעים בסדר העבודה, אסורה רק מדרבנן. ועיין ארחות רבנו חלק ב עמ' רלא, וירושלים במועדיה עמ' רפו, שדי להפסיק בין הפנים לקרקע, ואין צורך להפסיק גם בין הברכיים לקרקע. ועיין שו"ת שבט הקהתי חלק ב אורח חיים סימן סא, שגוף האדם או בגדיו אינם מהווים הפסק, ועיין פסקי תשובות קלא כז, שכאשר אין לאדם אפשרות אחרת, אפשר להפסיק בטלית, כיוון שהטלית אינה צמודה לגוף האדם כשאר בגדיו.

בין מקומות המרוצפים אבנים למקומות שאינם כאלו, שמא יבואו אנשים לידי טעות⁷.

אמירת "אין כאלקיננו" ופיטום הקטורת

יוצאי ספרד נוהגים לומר לאחר תפילת מוסף את השבח "אין כאלקיננו" ואת סדר פיטום הקטורת, כפי שנוהגים בשאר ימות השנה⁸, אך יוצאי אשכנז נוהגים שלא לאומרם. הטעם שאין אומרים "אין כאלקיננו" הוא ששבח זה תוקן לאומרו בשבת, כדי להוסיף בשבחי ה' תחת ברכות שמונה עשרה שאינן נאמרות בשבת, וביום הכיפורים אין צריך לאמרו, כיוון שאנו מרבים בשבחי ה' בפיטום הנאמרים תוך כדי התפילה⁹. והטעם שאין אומרים את סדר פיטום הקטורת הוא שכבר הוזכרה הקטורת בסדר העבודה¹⁰. ואולם טוב שגם יוצאי אשכנז יאמרו את סדר פיטום הקטורת ביחידות¹¹, כיוון שיש סוברים שלא יוצאים ידי אמירתו בהזכרת הקטורת בסדר העבודה, משום שלא נזכרו שם אחד עשר סממני הקטורת¹².

לאחר תפילת מוסף מצווה לעסוק בתורה בענייני עבודת יום הכיפורים ובדברים המעוררים את הלב לתשובה. ומי שזקוק למנוחה כדי שיוכל להתפלל מנחה ונעילה בכוונה, ינוח כפי צרכו¹³.

7. מטה אפרים תרכ"א יב, וקצה המטה שם כא.

8. חזון עובדיה עמ' שנד.

9. שו"ע הרב תרכ"א, ועיין משנ"ב תרכ"ה. ועיין שערי תשובה סימן קלב ס"ק ו, שאומרים "אין כאלקיננו" בימות החול, אף שמתפללים בימות החול תפילת שמונה עשרה, כיוון שהקטורת גורמת לעשירות, ואדם עלול לייחס את השגת העשירות לעצמו, ומשום כך אומרים קודם לכן "אין כאלוקינו".

10. לבוש תרכ"א ו.

11. משנ"ב תרכ"ה, על פי מגן אברהם ט"ז ושו"ע הרב.

12. עיין מגן אברהם תרכ"א, ט"ז תרכ"ג, שו"ע הרב תרכ"א.

13. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף קי'.

תפילת מנחה

כאמור לעיל, נוהגים להתעטף בטלית בכל תפילות יום הכיפורים, ולכן יש להתעטף בטלית לקראת תפילת מנחה¹⁴. ואין לחזור ולברך על הטלית, כיוון שיום הכיפורים הוא יום תפילה ארוך, וההפסקה בין תפילת מוסף לתפילת מנחה אינה נחשבת היסח הדעת¹⁵.

במנחה, קוראים בתורה את הפרשה העוסקת בחובה להתרחק מאיסורי עריות¹⁶. זאת כדי לחזק את הזהירות מאיסורים אלו שנפש האדם חומדת אותם, ומתוך כך קשה להישמר מהם ורבים נכשלים בהם¹⁷; וכדי לעורר את הלבבות לשוב בתשובה על איסורים אלו¹⁸.

מפטירים בספר יונה, המתאר את סיפור בריחתו של יונה מלפני ה' ואת תשובתם של תושבי נִינְוָה. קוראים הפטרה זו במנחה, להורות שאי אפשר לברוח מלפני ה', ושהקב"ה הוא רב חסד וחפץ בתשובת רשעים. ואף שתושבי נינוה הרבו לפשוע, הוא שלח אליהם את יונה שיעורר אותם לחזור בתשובה, וכאשר הם חזרו בתשובה, הוא קיבל את תשובתם. ואם את

14. משנ"ב יח ו, חזון עובדיה עמ' שנד.

15. הגר" אריאל שליט"א, אלא אם כן הייתה הפסקה מאוד גדולה, כגון מתפללי ותיקין שסיימו את תפילת מוסף לפני הצהריים וחוזרים להתפלל מנחה אחר הצהריים, עכ"ד. ועיין חזון עובדיה עמ' שנד, שחולק וסובר שאם עברה חצי שעה בין פשיטת הטלית ללבישתה שנית יש לברך עליה שוב, ועיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כז סעיף א, שסובר שרק אם עברו שעתיים יברך, ועיין הליכות שלמה פרק ד הערה 25, שסובר שגם לאחר שלוש שעות אין לחזור ולברך, ומסיים שם: והכל לפי העניין.

16. שו"ע תרכב ב. עיין שו"ת רע"א מהדורה קמא סימן כד, שהסתפק אם חולה שאינו מתענה בשל מצבו הרפואי ביום הכיפורים רשאי לעלות לתורה במנחה, ושורש הספק הוא אם קריאת התורה במנחה היא מחמת התענית, כפי שקוראים בתורה בתעניות ציבור במנחה, או שהיא מחמת קדושת היום, כפי שקוראים בתורה בשבת במנחה: אם הקריאה היא מחמת התענית, אדם שאינו מתענה אינו יכול לעלות לתורה, אך אם הקריאה היא משום קדושת היום, אדם שאינו מתענה יכול לעלות לתורה. ועיין מרחשת חלק א סימן יד שהאריך בזה. ועיין שמירת שבת כהלכתה פרק לט הערה קכב, והליכות שלמה פרק ד סעיף ז, וחזון עובדיה עמ' שנ, שחולה האוכל לשיעורים יכול לעלות לתורה במנחה.

17. עיין ט"ז תרכב ד.

18. משנ"ב תרכב ז. ועיין מגילה לא א תוספות ד"ה במנחה, טעמים נוספים.

תשובת הגויים ה' קיבל, על אחת כמה וכמה שיקבל את תשובתנו, שאנו בניו, ורחמיו עלינו כרחם אב על בנו¹⁹.

19. עיין דרשות ר"י אבן שועיב דרשה ליום כפורים ד"ה והיודע סוד וד"ה ובהמה רבה, משנ"ב תרכב ז. ועיין שער הציון תרכב ו. ועיין משנ"ב תרכב יג, שכאשר הזמן קצר, ואם יאמרו את כל הסליחות והפיוטים בתפילת מנחה לא יישאר די זמן לתפילת נעילה, יש לדלג עליהם.

פרק לד

תפילת נעילה

אמרו חכמים: כל המרבה בתפילה נענה, שנאמר: "וְהָיָה כִּי הִרְבַּתָּה לְהִתְפַּלֵּל לְפָנַי ה'... וְיִזְכְּרֶה ה'... וְתִהְיֶה חֲנֻה וְיִתְלַד בְּךָ"¹. לכן מוסיפים ביום הכיפורים תפילה אחת מעבר לתפילות הרגילות שמתפללים בשבתות וימים טובים, והיא תפילת נעילה².

תפילת נעילה נקראת כן משום שמתפללים אותה בזמן שבו נעלו את שערי ההיכל בבית המקדש, לאחר סיום עבודת הקרבנות. זמן זה, שבו הכהנים יצאו מההיכל ונעלו את שעריו, הוא עת רצון. דומה הדבר לעבד היוצא מבית המלך, ובשעת פרידתו מהמלך, מבקש העבד ממנו בקשה, וכיוון שעזיבתו מעוררת קרבה וגעגוע, המלך נעתר לבקשתו³. כך גם לקראת סוף היום הקדוש ונעילת שערי השמיים שהיו פתוחים בעשרת ימי תשובה, באה עת רצון, והתפילה והתשובה בזמן זה מקובלות יותר מאשר בכל זמן אחר בשנה⁴.

יש להתאמץ מאוד להתפלל תפילה זו בכוונה ולהתעורר בה לתשובה, כיוון שבשעה זו נחתם הדין, וכל מאורעות השנה נקבעים בה. כך כותב המשנה ברורה על תפילה זו: "יזדרז מאד בתפלה זו, כי תכלית כל עשרת ימי תשובה היא יום הכיפורים, ותכלית יום הכיפורים היא תפלת נעילה, שהכל הולך אחר החיתום! ואם לא עכשיו, אימתי?! ולכן אף אם חלש הוא מחמת התענית, מכל מקום יאזור כגבור חלציו להתפלל במחשבה זכה וברורה,

1. שמואל א פרק א פסוקים יב-כ.

2. ירושלמי תענית פרק ד הלכה א, וערוך השולחן תרכג ב.

3. עיין לבוש תרכג ב, והרב זולטי בקובץ בית התלמוד (כולל בית התלמוד) חלק א עמ' יט.

4. עיין אלף המגן פתיחה לסימן תרכג.

ויקבל על עצמו גדרי התשובה באמת, והבא לטהר מסייעים אותן, ויחתם בספר חיים טובים⁵.

בספרי חסידות פירשו שתפילת נעילה נקראת כן כיוון שבשעה זו מתגברת אהבתו של הקב"ה לישראל, והוא מתייחד עמו ונועל את כל השערים, שאף אחד לא יוכל להיכנס ולשהות במחיצתם, וגם המקטרגים אינם יכולים להיכנס בשעה זו אל המלך, והוא מקבל באהבה את כל השבים אליו⁶.

זמן תפילת נעילה

עיקר זמן תפילת נעילה הוא סמוך לשקיעת החמה, כאשר החמה בראשי האילנות. זמן זה הוא כשלושים דקות לפני השקיעה⁷, וכדעה זו נוהגים יוצאי ספרד⁸. ויש סוברים שאפשר להתחיל להתפלל תפילת נעילה מזמן פלג המנחה⁹, וכן נוהגים רבים מיוצאי אשכנז¹⁰. פלג המנחה הוא שעה ורבע זמניות לפני השקיעה¹¹, כלומר בדרך כלל סביב השעה חמש וחצי (בשעון קיץ)¹².

5. משנ"ב תרכ"ג.
6. עיין שערי המועדים יום הכיפורים לאדמו"ר מלובביץ' עמ' רלה, ותורת מנחם לאדמו"ר מלובביץ' חלק יח עמ' 152, וטעמי המנהגים (שפרלינג) אות תשסו, ומשך חכמה על הפטרת וילך.
7. עיין שו"ע תרכ"א, ובן איש חי שנה ראשונה תצוה אות כג, וכף החיים תרכ"ס ס"ק ח וס"ק ט, אור לציון חלק ד פרק יט שאלה א, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תתמג. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף קל, שחולק וסובר שזמן זה הוא כארבעים דקות לפני השקיעה.
8. כף החיים תרכ"ה, חזון עובדיה עמ' שסב, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף קל, אור לציון חלק ד סימן יט.
9. מטה אפרים תרכ"ב, שער הציון תרכ"ה, בשם הפרי מגדים, שו"ת רב פעלים חלק ד סימן ה ד"ה ועתה, כף החיים תרכ"ז. ועיין שו"ת רב פעלים שם, שמה שאמרו חכמים שזמנה של תפילת נעילה הוא כאשר החמה בראשי אילנות זהו למצווה מן המובחר, אך מעיקר הדין זמנה הוא מפלג המנחה.
10. מקראי קודש לגרצ"פ פרנק ימים נוראים סימן נא, קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כח סעיף ב.
11. קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כח סעיף ב. ועיין אור לציון חלק ד פרק יט הערה א, שפלג המנחה הוא שעה ורבע זמניות לפני צאת הכוכבים.
12. עיין קיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כח סעיף יח, שמי שלא התפלל נעילה יכול

פתיחת ארון הקודש

נוהגים לפתוח את ארון הקודש בתפילת נעילה¹³, כדי שזכות התורה תעמוד לנו שתפילותינו תתקבלנה¹⁴, וכן כדי להורות ששערי השמיים פתוחים בתפילה זו, ומפתיחת הארון יתעוררו הלבבות להתפלל בכוונה¹⁵.

שינוי נוסח התוספות בתפילה

בתפילת נעילה משנים את נוסח ההוספות שמוסיפים בתפילת עמידה בעשרת ימי תשובה. במקום לומר לשון 'כתיבה', אומרים לשון 'חתימה', כיוון שזמן נעילה הוא זמן חתימת הדין. לדוגמה: במקום "כתבנו בספר החיים", אומרים "חתמנו בספר החיים", ובמקום "וכתוב לחיים טובים", אומרים "וחתום לחיים טובים"¹⁶.

ברכת כהנים

מעלת ברכת כהנים של תפילת נעילה נשגבה מאוד¹⁷. ברכת כהנים אינה יכולה להיאמר בלילה, כיוון שהיא הושוותה בתורה לעבודת הקרבנות

להתחיל ולהתפלל תפילת נעילה עד צאת הכוכבים, ועיין ירושלים במועדיה עמ' רצא, שחולק וסובר שניתן להתחיל להתפלל תפילת נעילה רק עד כמה רגעים לפני השקיעה.
13. משנ"ב תרכג ז, כף החיים תרכג כא, חזון עובדיה עמ' שסט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קכח. ועיין מטה אפרים תרכג ז, ולוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שיוצאי אשכנז נוהגים לפתוח את ארון הקודש לפני חזרת הש"ץ, ועיין חזון עובדיה עמ' שסט, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קכח, ולוח דינים ומנהגים (אהבת שלום), שיוצאי ספרד נוהגים לפתוח את ארון הקודש בתחילת התפילה.

14. עיין שו"ת צמח צדק הקדמון סימן נ ד"ה ועוד נראה.

15. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קכח.

16. רמ"א תרכב ב, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' שסט, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קלג, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כח סעיף ה, שאדם שאמר לשון כתיבה במקום לשון חתימה, וכבר הזכיר את שם ה' שבחתימת הברכה ("ברוך אתה ה'"), ימשיך בתפילתו, ולא יחזור לתקן את אמירתו.

17. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מו סעיף קלב, וקדוש בציון עמ' תלא, וקובץ בית אהרן וישראל גיליון קיז (שבט אדר תשס"ה) עמ' קמב ואילך.

במקדש, והזמן הכשר לעבודת הקרבנות הוא ביום. כדי שניתן יהיה לומר ברכת כהנים בתפילת נעילה, על הכהנים להספיק לומר אותה לפני השקיעה, ולכן על שליח הציבור להגיע לסוף ברכת "מודים", זמן מה לפני שקיעת החמה¹⁸.

ברכת כהנים חשובה יותר מאמירת פיוטים וסליחות, ולכן כאשר הזמן קצר, ואמירת כל הפיוטים והסליחות תעכב את שליח הציבור מלהגיע לסוף ברכת "מודים" זמן מה לפני השקיעה, יש לדלג על הפיוטים והסליחות כפי הנצרך¹⁹, ואפשר להשלימם לאחר חזרת הש"ץ²⁰. אם שליח הציבור לא הספיק לסיים את ברכת "מודים" לפני השקיעה, בדיעבד ניתן לומר את ברכת כהנים כל משך 'בין השמשות', דהיינו בתוך שלוש עשרה וחצי דקות לאחר השקיעה, כיוון שיש סוברים שזמן זה נחשב עדיין יום, ולעניין ברכת כהנים אפשר להקל כדעה זו²¹.

18. משנ"ב תרכ"ח. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רצא, שיש לומר את כל ברכת כהנים לפני השקיעה. ועיין חזון עובדיה עמ' שע, שלכתחילה החזן ישתדל להגיע לברכת כהנים חמש דקות לפני השקיעה, כדי שהכהנים יספיקו לסיים את הברכה לפני השקיעה. מנהג יוצאי ספרד לומר את הסליחות של תפילת נעילה לאחר חזרת הש"ץ, ולכן יש באפשרותם להתחיל את תפילת נעילה כשלושים דקות לפני השקיעה, ולהספיק להגיע לברכת כהנים לפני השקיעה, אך מנהג יוצאי אשכנז לומר את הסליחות של תפילת נעילה באמצע חזרת הש"ץ, ולכן הם נוהגים להתחיל את תפילת נעילה מוקדם יותר.

19. עיין משנ"ב תרכ"ח, קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב חלק ב סימן לד, הליכות שלמה פרק ד דבר הלכה יב, ירושלים במועדיה עמ' רצב. ועיין הליכות שלמה פרק ד סעיף ט, שאין להיחפז בתפילת נעילה באופן שהכוונה תיפגע, כיוון שתפילה זו חשובה מאוד.

20. משנ"ב תרכ"ח, קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב חלק ב סימן לד, ירושלים במועדיה עמ' רצב. ועיין משנ"ב תרכ"ב, שאם אומרים את הפיוט "היום יפנה" לאחר צאת הכוכבים, יש לשנות את הנוסח ללשון עבר ולומר "היום פנה השמש בא ופנה", כדי שלא להיות כדובר שקר.

21. קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב חלק ב סימן לד, הליכות שלמה פרק ד סעיף ט, אור לציון חלק ד פרק יט שאלה ב, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין משנ"ב תרכ"ח-ט, שלאחר זמן "בין השמשות" אין לומר ברכת כהנים, אך אומרים "אלוקינו ואלוקי אבותינו וכו'", כיוון שתחילת התפילה הייתה ביום. ועיין שו"ע תרכ"ב, ומשנ"ב שם, שיש לסיים את תפילת נעילה לפני צאת הכוכבים, ומי שמסיימה לאחר צאת הכוכבים אין מוחים בידו. ועיין קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קלג כד, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף קלד, שניתן לומר "חתמנו" אף שכבר יצא היום, כיוון שהקב"ה מנהיג את סדרי הדין בבית דין של מעלה על פי סדריהם של ישראל למטה, ואינו מסיים את הדין עד שישראל יסיימו את תפילות היום הקדוש. ועיין אשרי

סיום תפילת נעילה ותקיעת השופר

חותמים את תפילות יום הכיפורים בקבלת עול מלכות שמיים. הקהל כולו אומר בקול רם: "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד", "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ומסיים באמירת "ה' הוא האלוקים" שבע פעמים, ללוות את השכינה שמתעלה בסיום היום הקדוש למעלה משבעה רגיעים²².

שם 'אלוקים' מציין את הנהגת הטבע. הקב"ה הוא שברא את כוחות הטבע, והוא המקיים אותם בכל רגע, אך הנהגה זו נסתרת, ובמבט חיצוני נראה כאילו הטבע מתנהל בכוחות עצמו. לכן בסוף היום הקדוש, רגע לפני חזרתנו לשגרת החיים, אנחנו מכריזים מתוך דבקות וטהרה: "ה' הוא האלוקים". אין שום כוח עצמאי בבריאה, ה' ברא את הכול, והוא מחייה את העולם ומנהיגו כרצונו, ו"אין עוד מלבדו"²³.

בסוף היום הקדוש תוקעים בשופר, לסמן את סילוק השכינה, כפי שנאמר "עֲלֵה אֱלֹקִים בְּתִרְעָה"²⁴. ועוד, שתקיעת שופר היא סימן לחירות, שכן

האיש פרק כא סעיף כב, וקיצור הלכות המועדים (תשע"ח) פרק כח סעיף יח, שמי שלא התפלל תפילת נעילה יתפלל ערבית פעם נוספת לתשלומין, ועיין שבט הלוי חלק ה סימן סז, וחזון עובדיה עמ' שע, שחולקים וסוברים שאין תשלומין לתפילת נעילה, וכן הכריע הגר"א אריאל שליט"א.

22. שו"ע ורמ"א תרכ"ג, וחזון עובדיה עמ' שעב. ועיין רמ"א תרכ"ג, ו, שיוצאי אשכנז נוהגים לומר "ברוך שם כבוד מלכותו וכו'" שלוש פעמים, ועיין חזון עובדיה עמ' שעב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף קלה, שמנהג יוצאי ספרד לומר "ברוך שם כבוד מלכותו וכו'" פעם אחת. ועיין חזון עובדיה עמ' שעג, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, שיש מיוצאי ספרד הנוהגים לומר את הפסוק "קָרָאתִי בְּכָל לַיְלָה עֲנֵנִי ה' חֲקִיךָ אֶצְרֶה" (תהלים קיט קמה) שבע פעמים. 23. דברים ד לה. עיין ערוך השולחן תרכ"ג ח.

24. תהילים מז ו. משנ"ב תרכ"ג יב. עיין משנ"ב תרכ"ג יב, שמעיקר הדין אפשר לתקוע בשופר בזמן "בין השמשות", ואף שאסור לתקוע בשופר ביום טוב, ובזמן "בין השמשות" אסור עדיין לעשות מלאכה, התירו חכמים לתקוע תקיעה של מצווה בזמן "בין השמשות". ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), והליכות שלמה פרק ד הערה 35, וחזון עובדיה עמ' שעו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו סעיף לט, שנוהגים שלא לתקוע בשופר לפני שתחלוּפנה כעשרים דקות לאחר השקיעה, כיוון שישנם אנשים שאינם בקיאים בהלכה הסבורים שמשעה שתקעו בשופר מותר כבר לאכול ולשתות (ואף שנוהגים להחמיר שלא לאכול ולשתות גם עשרים דקות אחרי השקיעה, התקלה באכילה בזמן הזה אינה גדולה). ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מו

מצינו שתקיעת השופר ביובל מוציאה את העבדים לחירות, ובסיום היום הקדוש נשמות ישראל יוצאות לחירות משעבוד העברות שכבלו אותן²⁵. יוצאי אשכנז נוהגים לומר לאחר התקיעה "לשנה הבאה בירושלים הבנויה"²⁶. ואפשר שהטעם לכך הוא שאף שהתקדשנו והטהרנו ביום קדוש זה, כל השגותינו הן מועטות לעומת ההשגות שנזכה להן כאשר יבנה המקדש והכהן הגדול יעשה את סדר עבודתו ביום הכיפורים. לכן אנו מתפללים שנזכה לעבודת ה' בשלמות בשנה הבאה בירושלים הבנויה.

סעיף קלט, שיש שאינם תוקעים בשופר לפני שעת צאת הצום המפורסמת בלוחות (כשלושים וחמש דקות לאחר השקיעה).
 25. לבוש תרכג ה. ועיין שער הציון תרכג טז, שהביא טעם נוסף לתקיעת השופר בשם התוספות, והוא שהתקיעה באה להודיע שמוצאי יום הכיפורים הוא כעין יום טוב ויש להרבות בו בסעודה, ועיין כף החיים תרכג לב, שכתב טעמים נוספים. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) שיש מיוצאי אשכנז שנוהגים לתקוע תקיעה, ויש מיוצאי אשכנז שנוהגים לתקוע תשר"ת. ועיין כף החיים תרכג לא, שיש מיוצאי ספרד שנוהגים לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת, ויש שנוהגים לתקוע תשר"ת, ויש שמוסיפים ותוקעים תרועה גדולה, וכל אחד יעשה כמנהגו. ועיין חזון עובדיה עמ' שעג, שיש לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת.
 26. עיין משנ"ב תרכג יג, ולוח ארץ ישראל (טוקצינסקי).

פרק לה צאת היום הקדוש והבדלה

צאת הצום

יום הכיפורים מסתיים בצאת הכוכבים, אך כשם שמצווה להוסיף מחול על קודש בכניסתו של יום הכיפורים, כך גם מצווה להוסיף מחול על קודש ביציאתו¹. שעת צאת הצום הרשומה בלוחות הזמנים כוללת בתוכה את זמן התוספת, ולכן משעה זו מותר לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול" ולעשות מלאכה, לנעול נעלי עור, לסוך ולהתרחץ. עם זאת אסור לאכול ולשתות לפני הבדלה², כפי הדין במוצאי שבתות וימים טובים, שאסור לאכול ולשתות בהם לפני שמבדילים³, כדי שאדם לא יתעכב וידחה את ההבדלה⁴.

1. שו"ע תרכד ב.
2. משנ"ב תרכד ג. ועיין הליכות שלמה פרק ה דבר הלכה מ, וחזון עובדיה עמ' שפח, שמותר לשתות מים לפני הבדלה על הכוס, ועיין הליכות שלמה שם שיש לומר לפני כן "ברוך המבדיל בין קודש לחול".
3. שו"ע רצט א.
4. עיין שלחן ערוך הרב רעא ט, ובשבילי הלכה (שוורץ) חלק א עמ' תלב.

נטילת ידיים

יש המהדרים לטול את ידיהם שלוש פעמים לאחר צאת הצום, כדי לטהר את הידיים בשלמות, כיוון שבנטילת הבוקר נטלו רק את אצבעות הידיים⁵.

ערבית

יש להתפלל את תפילת ערבית במתינות ובנחת, ולא בפזיזות ובמהירות כתינוק הבורח מבית הספר. בכך אדם מראה שתשובתו לא הייתה מן השפה ולחוץ, והוא משתדל לעמוד בקבלתו לשפר את מעשיו ולהתחזק בעבודת ה'⁶.

תפילת ערבית שלאחר הצום איננה חלק מתפילות יום הכיפורים ועשרת ימי תשובה, ולכן יש לשים לב שלא לומר בה את ההוספות והשינויים הנהוגים בעשרת ימי תשובה.

אדם שטעה ואמר את אחת ההוספות שאומרים בעשרת ימי תשובה ("זכרנו", "מי כמוך", "וכתוב לחיים" ו"בספר חיים"), יחזור לתחילת הברכה ויאמר אותה כהוגן, ואם סיים את הברכה, אין טעותו מעכבת, וימשיך בתפילתו⁷.

אדם שטעה ואמר "המלך הקדוש" (במקום "הא-ל הקדוש") בסוף ברכת "הא-ל הקדוש", או שאמר "המלך המשפט" (במקום "מלך אוהב צדקה ומשפט") בסוף ברכת "השיבה שופטינו", יתקן את טעותו מיד. ואם לא הספיק לתקן את טעותו 'תוך כדי דיבור', שזהו משך הזמן שלוקח לומר "שלום עליך רבי" (כשתיים-שלוש שניות), או שכבר התחיל בברכה הבאה, ימשיך בתפילתו⁸.

5. הליכות שלמה תפילה פרק כ הערה 88. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק) תשפ"ב דיני יום הכיפורים הערה 468, שהאריכו בזה.

6. מורה באצבע אות רפב ואות רפו, ומועד לכל חי סימן יט אות קו, וחזון עובדיה עמ' שעו.

7. משנ"ב קח לח, אשי ישראל (פיפר) פרק סו סעיף נד.

8. משנ"ב תיח א. ועיין חזון עובדיה עמ' שעז, שכיוון שיש בדבר מחלוקת, רצוי במצב זה לחזור

פרק לה - צאת היום הקדוש והבדלה

בברכת "אתה חונן" אומרים "אתה חוננתנו", כפי שאומרים בכל מוצאי שבתות וימים טובים⁹.

ברכת הלבנה

הנוהגים שלא לומר את ברכת הלבנה לפני יום הכיפורים¹⁰, מזדרזים לומר את ברכת הלבנה מיד במוצאי יום הכיפורים, כיוון שיש לומר את ברכת הלבנה מתוך שמחה, ובמוצאי יום הכיפורים שרויים בשמחה שהתכפרו עוונותינו¹¹.

מנהג יפה לברך איש את רעהו במוצאי הצום בשמחה וטוב לב בברכת שנה טובה¹², כיוון שאחר שאדם זכה לכפרת עוונותיו, ברכתו מתקבלת ועושה פרי לכל השנה¹³.

הבדלה

לאחר צאת הצום יש להבדיל על הכוס¹⁴. לעומת הבדלה במוצאי שבת, שמברכים בה על בשמים, בהבדלה במוצאי יום הכיפורים אין מברכים על בשמים. הטעם לכך הוא שבשבת האדם זוכה לנשמה יתרה (רוחב לב

ולהתפלל, ולהתנות שאם יצא ידי חובתו בתפילה הראשונה, התפילה השניה תהיה תפילת נדבה.

9. שו"ע תרכד א.

10. עיין פרק יח.

11. רמ"א תרב א, ומשנ"ב שם י. ועיין משנ"ב תכו יא, שאף שאין לומר את ברכת הלבנה מתוך עיניו אלא מתוך שמחה, במוצאי יום הכיפורים הדבר אפשרי, כיוון שעל אף העינוי אנו שרויים בשמחה על שזכינו לכפרה על עוונותינו, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ו, שחולק וסובר שיש להשתדל לטעום משהו לפי אמירת ברכת הלבנה. ועיין נטעי גבריאל פרק סו הערה כג, שאין צריך לנעול נעליים לצורך ברכת הלבנה, ועיין אשי ישראל (פויפר) פרק מ הערה נז, שדייק כן מהמשנה ברורה, ועיין אשרי האיש פרק כ אות כה, שחולק וסובר שאין לומר את ברכת הלבנה ללא נעליים, ואולם די בנעלי בד (אך לא בנעלים בליוות או נעלי בית).

12. מטה אפרים תרכד ה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף יד.

13. אלף המגן תרכד ו.

14. שו"ע תרכד ג.

למנוחה ולשמחה), ובצאת השבת עוזבת הנשמה היתרה את האדם, וכדי לשמח את הנפש, מריחים את הבשמים, שהנאתם עדינה. אך ביום הכיפורים אין לאדם נשמה יתרה, ולכן אין מברכים על בשמים במוצאי היום הקדוש¹⁵.

כאשר יום הכיפורים חל בשבת, יוצאי אשכנז נוהגים לברך על בשמים, כפי שנוהגים בכל מוצאי שבת¹⁶. יוצאי ספרד אינם מברכים על בשמים גם כאשר יום הכיפורים חל בשבת. זאת כיוון שיש סוברים שאין זוכים לנשמה יתרה (- רוחב לב למנוחה ולשמחה) בשבת זו שכן חייבים להתענות בה, והברכה על הבשמים היא הפסק בין ברכת "בורא פרי הגפן" לשתיה¹⁷. וטוב שיוצאי ספרד יברכו על בשמים לאחר שתיית היין, לצאת ידי חובת הסוברים שיש לברך על בשמים כאשר יום הכיפורים חל בשבת¹⁸.

ברכה על האש

בהבדלה של מוצאי חג, אין מברכים על האש, כיוון שהשימוש בה מותר בחגים, אבל בהבדלה של מוצאי יום הכיפורים מברכים על האש, כיוון שביום זה אסור להשתמש באש, ונמצא שהאש במוצאי יום הכיפורים היא כדבר חדש, ויש להודות עליה. ברכה זו מדגישה את קדושתו המיוחדת של יום הכיפורים¹⁹.

15. שו"ע תרכד ג, ומשנ"ב שם.

16. עיין משנ"ב תרכד ה, ערוך השלחן תרכד א: כן המנהג הפשוט ואין לשנות, פסקי תשובות תרכד ג: וכן נתפשט המנהג בקרב יוצאי אשכנז, לוח ארץ ישראל (טוקאצ'ניסקי), לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק).

17. עיין שו"ע תרכד ג, חזון עובדיה עמ' שפד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מז סעיף ח.

18. רב פעלים חלק ג סימן לח, כף החיים תרכד ט, חזון עובדיה עמ' שפד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מז סעיף ח: יש נוהגים. ועיין חיי אדם כלל קמה סעיף לט, ושמירת שבת כהלכתה פרק סב סעיף כח, שפסקו כדעה זו.

19. שו"ע תרכד ד, ומשנ"ב שם ס"ק ו-ז. ועיין שלחן שלמה סימן רצח ס"ק ג אות א, שבשונה ממוצאי שבת שאז יש לברך את ברכת האש על אבוקה (נר שיש בו שתי פתילות), במוצאי יום הכיפורים אין צריך לברך את ברכת האש על אבוקה, כיוון שרק במוצאי שבת - שהברכה אז היא זכר לבריאת האש - צריך לברך על ריבוי אור, ועיין קיצור הלכות המועדים דיני מוצאי יום כיפור סעיף י, שחולק.

פרק לה - צאת היום הקדוש והבדלה

את ברכת האש מברכים רק על אש שהייתה דלוקה ביום הכיפורים ('נר ששבת') או על אש שהודלקה מאש כזו, וזאת שלא כמו במוצאי שבת, שאז מברכים את ברכת האש על אש שהודלקה לאחר צאת השבת. ומדוע? במוצאי שבת מברכים על האש, כיוון שהיא נבראה במוצאי שבת: האדם הראשון הקיש אבנים זו בזו, והוציא מהן אש. לפיכך ניתן לברך את הברכה על כל אש, כיוון שהעיקר הוא להזכיר את בריאת האש. לעומת זאת במוצאי יום הכיפורים, הברכה היא על חידוש השימוש באש, שכן ביום זה נאסר להשתמש בה, ובמוצאי היום השימוש באש מותר, לכן מברכים את הברכה על אש ששינוי זה ניכר בה, דהיינו אש שדלקה כבר ביום הכיפורים ואסור היה להשתמש בה, ובמוצאי היום השימוש בה הותר²⁰.

כאשר יום הכיפורים חל בשבת, מוצאי יום הכיפורים הוא גם מוצאי שבת, ולכן מותר מעיקר הדין לברך את ברכת האש על אש שהודלקה במוצאי שבת, כפי שנוהגים בכל מוצאי שבת. אך נהגו להחמיר ולברך את ברכת האש על אש שהייתה דלוקה ביום הכיפורים²¹, כדי להדגיש את קדושתו המיוחדת של יום הכיפורים²².

נר שהודלק לשם אורה

את ברכת האש יש לברך על נר שהודלק לשם אורה, אך אין לברך את ברכת האש על נר שהודלק למטרה אחרת, כגון על נר נשמה שהודלק לעילוי נשמת נפטר, או על נר שהודלק לשם כבוד²³. משום כך יש להדליק בערב

20. שו"ע תרכד ז, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, בשם יש אומרים, שאפשר לברך על נר שהודלק מנר שלא שבת, ועיין ביאור הלכה תרכד ד ד"ה ויש אומרים, ושו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קכב, וחזון עובדיה עמ' שעח, ואור לציון חלק ד פרק כ שאלה ד, שאין לסמוך על דעה זו, ועיין ח"י אדם קמה מ, וערוך השלחן תרכד ו, וכף החיים תרכד יז, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק מז סעיף יב, שחולקים וסוברים שבשעת הדחק אפשר לברך על נר שהודלק מנר שלא שבת.

21. משנ"ב תרכז ז, ושער הציון שם ט, כף החיים תרכד יב, חזון עובדיה עמ' שפג.

22. מגן אברהם תרכז ז.

23. משנ"ב סימן רצח ס"ק ל וסימן תרכז ס"ק יב.

יום הכיפורים נר מיוחד לשם אורה, ולהניח בו כמות גדולה של חומר בעירה, שידלוך עד מוצאי יום הכיפורים, ובמוצאי היום לברך את ברכת האש על נר זה²⁴. ניתן להשתמש לשם כך בנר שכתוב עליו 'נר נשמה', ולייעד אותו לאורה.

אדם שיש לפניו נר ששבת, אך נר זה לא הודלק לשם אורה, כגון נר נשמה שהודלק לעילוי נשמת נפטר, ייקח גפרור, וידליק אותו לשם אורה מנר הנשמה, ויברך את ברכת "מאורי האש" על אור הנר והגפרור יחד, ונמצא שהוא מברך על נר ששבת ועל אש שהודלקה לשם אורה²⁵.

הבדלה על ידי נשים

כאמור, אין לאכול ולשתות לפני ההבדלה. מעיקר הדין אישה יכולה להבדיל בעצמה בצאת הצום. יש נשים המקפידות שלא להבדיל בעצמן בדרך כלל²⁶, אך במוצאי יום הכיפורים הן אינן חייבות להקפיד בכך. זאת כיוון שהקפדה זו היא חומרה, וכאשר חומרה זו כרוכה בקושי ומחייבת להמשיך את הצום עד לשובם של הגברים מהתפילה, אין צורך לנקוט בה²⁷.

סעודה בסיום הצום

מוצאי יום הכיפורים הוא כיום טוב²⁸, ובת קול יוצאת בו ואומרת: "לך אכול בשמחה לחמך, כבר נשמעה תפילתכם"²⁹, ולכן אוכלים ושותים ושמחים

24. משנ"ב תרכד יג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק מד סעיף ט.

25. עיין רמ"א תרכד ה, ומשנ"ב שם יג, וביאור הלכה שם ד"ה יש אומרים, ואגרות משה חלק ד סימן קכב.

26. עיין משנ"ב רצו לה, שנהגו הנשים שלא לשתות סיין ההבדלה, ולכן לכתחילה אין להן להבדיל בעצמן. ועיין רמ"א רצו ח, ומשנ"ב שם, ושו"ת יחיה דעת חלק ד סימן כז.

27. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נד אות ז, שמירת שבת כהלכתה פרק סב הערה פו, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תקנו ס"ק ה, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן נא, שחולק וסובר שנשים לא תבדלנה בעצמן גם במקרה זה.

28. רמ"א תרכד ה.

29. משנ"ב תרכד טו, בשם המדרש.

פרק לה - צאת היום הקדוש והבדלה

בו על כפרת עוונותינו³⁰. וצריך להאמין שחטאינו נמחלו ביום הכיפורים, ולשמוח בכך מאוד³¹.

ואכן, בעל חידושי הרי"ם מקשה, מדוע אומרים בתפילת ערבית של מוצאי יום הכיפורים את ברכת "סלח לנו" ומבקשים סליחה על החטאים, והלא כבר התכפרו עוונותינו ביום הכיפורים, ואנו זכים וטהורים?! הוא מתרץ שבמוצאי יום הכיפורים, כל אדם צריך להאמין שחטאיו התכפרו, ואם יש לאדם ספק קל בזה, הרי זוהי עברה שצריכה כפרה. ואם כן, על זה אנו מתפללים שייסלח לנו, "שאוּלִי חס ושלוֹם אִין לְנו אמונה שלמה שיום הכיפורים מכפר"³².

בניית סוכה

המדקדקים מתחילים בבניית הסוכה מיד במוצאי יום הכיפורים, כדי ללכת מחיל אל חיל, ולהתחיל את השנה בדבר מצווה³³. אדם שאינו יכול להתחיל בבניית הסוכה, כגון שהוא חלש מחמת הצום, ידבר עם בני ביתו בענייני הסוכה³⁴, או ילמד דיני סוכה³⁵.

30. רמ"א תרכד ה.

31. בית אברהם לאדמו"ר מסלונים יום הכיפורים ד"ה בשלחן עמ' ריא (מהדורת תשי"ח).

32. שיח שרפי קודש (ראקוץ) יום הכיפורים אות יב עמ' קצה (מהדורת תשמ"ט). ועיין תניא אגרת התשובה פרק יא.

33. רמ"א תרכד ה, וסדר היום תחילת סדר מצוות סוכה.

34. כף החיים תרכד לה.

35. ערוך השלחן תרכד ז.

הערות למעיין

- א. המשפט הראשון בכל הערת שוליים מציין את המקורות שמהם נלקחו הדברים.
- ב. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק (ללא וי"ו החיבור ביניהם), הדברים מופיעים בכל אחד מהמקורות המצוינים. לדוגמה: כאשר מצוין "חיי אדם קלח ב, משנ"ב תקנד ה", הכוונה היא שהדברים מופיעים במלואם גם בחיי אדם וגם במשנה ברורה.
- ג. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק עם וי"ו החיבור ביניהם, הדברים אינם מופיעים במלואם בכל מקור בפני עצמו, אלא רק בצירופם יחד. לדוגמה: כאשר מצוין: "שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם יג", הכוונה היא שהמקור לדברים הוא בצירוף דברי השלחן ערוך והמשנה ברורה יחד.
- ד. כאשר מקור מופיע במשפט הראשון ללא המילה "עיין" לפניו, הדברים מפורשים במקור.
- ה. כאשר במשפט הראשון המילה "עיין" מופיעה לפני המקור, אפשר שהדברים אינם מפורשים במקור אלא קרובים לו.